శ్రీరామచన్ద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమద్రామాయణము

వచనము

యుద్ధకాండము.

మొదటిభాగము.

దేవరాజసుధీ ప్రణీతము.

మద్రాసు:

ఆనందముద్రాయంత్రాలయమునందు

ముద్రితము.

ఆర్. వేంకటేశ్వర్ అన్డ్ కంపెనీవారిచే ప్రకటితము.

1912.

శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

ఉపోద్ఘాతము.

సుందరకాండమున పురుషకారభూతయగు లక్ష్మీదేవికృత్యము చెప్పఁబడినది. ఇఁక నుపాయభూతుఁడగు నీశ్వరునికృత్యము చెప్పఁబడుచున్నది. హనుమంతుఁడు సముద్రమును దాఁటిపోయి సీతంజూచి మరలివచ్చినపిదప రాముఁడు వానరసైన్యముతో లంకపయి నెత్తి రావణాదులవధించి సీతాదేవిని మరలఁబడసి యయోధ్యకుం బోయి పట్టాభిషిక్తుండగు వృత్తాంత మీకాండమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. అందీభాగమున రామాయణమున కెల్ల సారభూతమగు విభీషణశరణాగతియు రాముని యభయప్రదానమును మిక్కిలియు జ్ఞానబోధకముగను ఐహికాముష్మికసాధకముగను వర్ణితములై యున్నవి. ఇందు ముక్తిసాధనములందెల్ల శ్రేష్ఠంబగు ప్రపత్తిస్వరూపమును దానియంగముల స్వరూపములును దానికుపపాదకములగు గాథలును మనోజ్ఞముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడియున్నవి. రాముని దీనరక్షాత్వరయు శ్రితజనవాత్సల్యమును కారుణ్యవైభవమును ననుస్మృతములు, అద్భుతములునై యున్నవి.

అభయప్రదానసారమునం గల శ్లోకములకుఁ బెక్కింటికిఁ దనిశ్లోకపువ్యాఖ్యలను సుబోధశైలిని నియ్యఁబడియున్నవి. ఆవ్యాఖ్యలందుఁ బ్రతిపాదితములై యున్న యపూర్వవిషయములును, సదర్థవిశేషములును, రహస్యవైభవములును, నఖిల ముముక్షువులకు సమ్మతరసాయనములై యతిచమత్కారకారములై చవులుగొలుపు చుండును.

ఈకాండమునకిది మొదటిభాగము. తక్కిన భాగములును దోడ్తోడన వెలువడఁగలవు. ఈమహోద్యమమునకుఁ జందాదారులును బోషకులునై తోడుపడిన మాననీయులందఱును దక్కినభాగములను జదివి యానందము నొందుదురు గాత.

ఉ. దే.

శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

పటముల పట్టిక.

యుద్ధకాండము.

శ్రీరఘునన్దన పరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమద్రామాయణము

యుద్ధకాండము.

రాముఁడు, హనుమంతుఁడు కలిగినది కలిగినట్లుగాఁ జెప్పిన వృత్తాంతము నంతయు విని మిక్కిలియుఁ బ్రీతుఁడై యట్టి ప్రియవార్త విన్నపిదపఁ జెప్పందగిన పలుకుల హనుమంతుంగూర్చి సుగ్రీవాదులతో 'హనుమంతుఁడు చేసినకార్యము * గొప్పది; మిక్కిలియు గొప్పది. ఇట్టిది భూమియందెవ్వరికిని జేయ నలవికాదు; చేయుటకే కాక మనస్సునఁ దలంచుటకుఁగూడ వేఱెవ్వరికిని భూతలమున శక్యముగాదు (గరుత్మంతుఁడును వాయుదేవుఁడును నొక్కటిగాఁగలసి మహాసముద్రమును దాఁటుదురు.

అవతారిక. సుందరకాండమున భగవత్ప్రాప్తికి పురుషకారభూతయగు లక్ష్మి చేసిన కార్యము చెప్పఁబడినది. ఇఁక నుపాయకృత్యము చెప్పుటకై యుద్ధకాండ మారంభింపఁబడుచున్నది. ఇందు, కార్యము సాధించివచ్చిన భృత్యునియెడల స్వామి యెట్లునడచుకొనవలయునని యుపదేశించుటకై సుగ్రీవాదులను సత్సహాయుఁడెంచుచు సీతావృత్తాంతమును దెచ్చిన హనుమంతుని రాముఁడు ప్రథమసర్గమున సత్కరించుచున్నాఁడు. ఇందు 'శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యమ్' అను ప్రథమశ్లోకమున 'హనుమతః' అనుశబ్దమునందుగల 'మ' కారముచే గాయత్రి పదునైదవయక్షరము గ్రహింపఁబడినది. కాన పదునాలుగువేలగ్రంథము ముగిసి పదునైదవగ్రంథసహస్రము ఆరంభింపఁబడుచున్నదని తెలియునది.

* సముద్రమును దాఁటుటచే గొప్పది; లంకను బ్రవేశించుటచే మిక్కిలియుగొప్పది. లంకను ధర్షించుటచే దుర్లభమయినది; లంకనుండి మరలి వెడలివచ్చుటచే మనస్సునఁ దలంచుటకుఁగూడ శక్యముగానిది యనుట; అనఁగా మొదట సముద్రమును దాఁటుట శక్యము కానిది. దాఁటినను లంకను బ్రవేశించుట యశక్యము. ప్రవేశించినను దానిని ధర్షించుట యశక్యము. ధర్షించినను దానిని వెడలివచ్చుట యశక్యమనిభావము. మఱియు 'ప్రత్యక్షే గురవః స్తుత్యాః పరోక్షే మిత్రబాన్ధవాః। కర్మాన్తే దాసభృత్యాశ్చ నకదాచన పుత్రికాః॥' 'గురువులను బ్రత్యక్షమున స్తుతింపవలయును. మిత్రులను బంధువులను పరోక్షమునఁ బొగడవలయును. దాసులను భృత్యులను, కార్యముతీర్చినపిదపఁ గొనియాడవలయును. పుత్రుల నెప్పుడుగాని స్తుతింపఁగూడదు' అన్నట్లు రాముఁడు దాసుండగు హనుమంతుని, కార్యసాధనానంతరము కొనియాడుచున్నాఁడని తెలియునది.

యట్టి మహాసముద్రమును దాఁటి దానిదక్షిణపుగట్టు నెట్లు పొందఁగలరు? * సీతకు, సముద్రమును దాఁటివచ్చిన ట్లీవృత్తాంతము చెప్పఁబడియేయున్నది. అయినను వానరులు సముద్రమునుదాఁటి యవ్వలిదరిచేరుటకు నిఁకమీఁదటఁ జేయవలసిన యుపాయ మేమిగలదు? ఏమియునులేదే' యనెను. పగవారిని రూపుమాపు మహాబాహుఁడు రాముఁడు, హనుమంతుం జూచి యిట్లుచెప్పి యంత శోకంబునఁ దత్తఱపడుచు చింతించుచుండెను. ఇది మొదటిసర్గము.

†సుగ్రీవుఁడు రామునిదుఃఖమును జూచి దుఃఖనివారకము లగువచనములం జెప్పుట.

అంత దశరథమహారాజపుత్త్రుఁడు గాన శోకవేశమునకుం దగనిరాముఁడు సంతోషయుక్తుఁడై యున్నసమయముననే శోకమునఁ బొక్కుచుండుటంజూచి సకలమిత్త్రగుణసంపన్నుఁ డగుసుగ్రీవుఁడు, అతనిదుఃఖమును బోఁగొట్టుమాటల 'వీరోత్తమా! ప్రాకృతునియట్లు నీవును బరితపించుచున్నావేమి? ఇట్లుండవలదు కృతఘ్నుఁడు సౌహృదమును విడలునట్లు నీవు దుఃఖమును దిగవిడువుము. సీతవృత్తాంతమును శత్త్రువుండుస్థలమును దెలిసియైనపిదప, రాఘవా! నీకు దుఃఖము గలుగుటకుఁ గారణమేమో నాకుఁ దోఁచలేదు. నీవు రాఁగలవృత్తాంతమును గనుంగొనునట్టి సూక్ష్మబుద్ధిగలవాఁడవు, నీతిశాస్త్రముఁ దెలిసినవాఁడవు, ఊహాపోహములందు నాఱితేఱినవాఁడవు, ఇది యిట్లగునని నిర్ణయించు జ్ఞానమును గలవాఁడవు. (ఇట్లు నీగుణములనుబట్టిచూచినను శోకము గలుగరాదు.) యోగి యగువాఁడు మోక్షపురుషార్థమునకు దూషకమగుబుద్ధిని విడుచునట్లు నీవు నీయుత్సాహమును దూల్చుటచే

హనుమంతునికిచ్చితిని వేణ్యుద్గ్రథనసమయమున సీతను రక్షించెను. 'అవగాహ్యార్ణవం స్వప్స్యే' 'సముద్రములోఁజొచ్చి నిద్రించెదను' అని తను ప్రాణములు విడువనున్నదశలో నన్ను సీతాసందేశమునుజెప్పి రక్షించెను. ఇట్లు మాయిరువురకును దేహము లొసఁగినవానికి నాయొక్కదేహమిచ్చుట యుచితమాయే మునియభిప్రాయము.

* ఇందులకు 'యద్యప్యేష తువృత్తాన్తో వైదేహ్యాగదితో మమ। సముద్రపారగమనే హరీణాంకిమివోత్తరమ్' అనిమూలము. దీనికి నాసీతయొక్క యీవృత్తాంతము నాకుఁ జెప్పఁబడినదే! అయినను సముద్రమును దాఁటుట కుపాయమెట్లు? అని యర్థాంతరము.

† ఇట్లు శోకసంభ్రాంతుఁడగు రాముంజూచి సమదుఃఖితుఁడుగాన సుగ్రీవుఁ డాశోకమునకుఁ దాళక 'అపద్యున్మార్గగమనే కార్యకాలాత్యయేషు చ। అపృష్టోఽపి హితాన్వేషీ బ్రూయాత్కల్యాణభాషితమ్' 'ఆపదయందును తప్పుమార్గమునఁ బ్రవర్తించినపుడును, కార్యమునకుఁ గాలము మించిపోవునపుడును, హితముగోరువాఁడు తన్నడుగకున్నను మంచిమాటలు చెప్పవలయు' ననియుండుటచే దుఃఖనివారకమగు వచనమున 'శుచితా త్యాగితా శౌర్యం సమానసుఖదుఃఖితా। అనురాగశ్చ దాక్షిణ్యం సత్యతా చ సుహృద్గుణాః' అన్నట్టి మిత్రలక్షణములన్నియుఁ గలవాఁడుగాన రామునికి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

పాపాత్మకమయిన యీబుద్ధిని దిగవిడువుము (సముద్రము దుస్తరమేయనియు సంతాపమక్కఱలేదు.) మేము మహానక్రములు నెఱసియున్న సముద్రమును దాఁటి లంకాపురికోటలపయి నెక్కి నీపగవానిని రావణునిం జంపెదము. కాన సముద్రమెట్లు దాఁటుదుము? లంక నెట్లెక్కుదుము? శత్రువు నెట్లు చంపుదుము? అని సంతాపమువలదు. *శోకమున మనస్సు వ్యాకులమై, దానిచేత నుత్సాహముదూలి, దైన్యమునొందినవానికి సమస్తప్రయోజనములును నశించును. అందువలన నతనికి శోకమే కాక యాపదయు సంభవించును; (ఇట్లు శోకమునకుఁ గారణమే కలుగదు కారణమున్నను దానిని విడువవలయును.) సహాయములేదనియు శోకము వలదు. శూరులును సమర్థులును నగునీమావానరయూథనాథులందఱును, నీకుఁ బ్రియంబునకై, యగ్ని నుఱుకుటకయినను నుత్సహించియున్నారు. ఇఁక తక్కినదానికిఁ జెప్పనేల. వారల కట్టియుత్సాహమున్నదని యెట్లు దెలిసికొంటివందువా? వీరల యుబ్బునుజూడఁగా నట్టియుత్సాహము గలవారని నాకుఁ దెలియుచున్నది. నాకీవిషయమై దృఢమైన తర్కముగలదు. నేను పరాక్రమించి, సీత నపహరించిన పాపకృత్యమున కొడిగట్టిన నీపగవానిని రావణునిఁ జంపి సీతం దెచ్చునట్లు, నీవుత్సాహంబు సేయవలయు. ఆయుత్సాహము మఱేమికాదు. రామా! సముద్రమునందు సేతువు గట్టునట్లును, మనము రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుని లంకాపట్టణమును జూచునట్లును నీవుత్సాహము సేయవలయును. త్రికూటపర్వతశిఖరమునఁ బ్రతిష్ఠితమై యున్నయాలంకాపట్టణమును జూచినం జాలును. ఆ చూచినంతమాత్రనే, రావణుండు యుద్ధమున హతుఁడైనట్టే నిశ్చయింపుము. భయంకరమై వరుణాలయమగు సముద్రమున సేతువునుగట్టక, దేవేంద్రసహితులగు దేవాసురులయినను, లంకాపురిని దేఱిచూడఁ జాలరు. లంకదాపటివఱకు, సముద్రమున సేతువు గట్టినతత్క్షణముననే, యీవానరసైన్యమంతయు సముద్రమునుదాఁటి జయమునుబొందినదని యెంచుకొనుము. ఈ వానరులు, యుద్ధమునందు శూరులును గామరూపులు నగుదురు (లంకాపట్టణమును రాక్షసులతోఁగూడఁ బెకలించి తెచ్చుటకును శక్తులయియున్నారు.) రాజా! అందువలన శోకముపాలై సమస్తకార్యములను నశింపఁజేయునట్టి యీ బుద్ధిని, ఈ దుఃఖమును, వదలుము. లోకమునందంతటఁ బురుషుండు దుఃఖమునొందునేని, అతని శౌర్యము నశించును. మహాప్రాజ్ఞా! శౌర్యమే ముఖ్యముగా నవలంబించియుండు పురుషుఁ డెట్టికాలమున, దేనిని నొడఁగూర్చుకొనవలయునో యట్టిధైర్యమును పరాక్రమమును నవలంబించియుండును. నిను బోంటిశూరులును మహాత్ములు నగు పురుషులు, అగపడకుండు దానివిషయమైకాని, నశించినదానివిషయమైకాని, ఏవిషయమందును ఎంతమాత్రము దుఃఖమునొందఁగూడదు. అట్లు దుఃఖమునొందిరేని

* శోకమువలన అనుత్సాహము, అనుత్సాహమువలన దైన్యము, దైన్యమువలన అర్థనాశము, అర్థనాశమువలన ఆపద, ప్రాపించునుగాన యిన్నిటికి మూలమయిన శోకమును వదలుమనిభావము.

సమస్తకార్యములును జెడును. నీవు సమస్తబుద్ధిమంతులలోను నుత్తముఁడవు. సమస్తశాస్త్రములను దెలిసినవాఁడవు. మఱియు నాయట్టిసహాయులంగూడి, యిప్పుడు శత్రువునువధింపుము. రామా! యుద్ధంబున నీవు విలుఁదాల్చియుండఁగా, నీయెదుట నిలువఁజాలినవాఁడు, ముల్లోకములం దెవ్వండును నాకగపడలేదు. వానరులుపయిమోపియున్న యీ కార్యము, ఎంతమాత్రము చెడలేదు. ఇఁక ననంతమగుసముద్రము దాఁటి శీఘ్రముననే సీతాదేవింజూడఁగలవు. రాజా! అట్లుగావున నింతవఱకు దుఃఖం బూనినది చాలు. ఇఁక క్రోధము గయికొనుము. క్షత్రియులు నిరుద్యోగులయినచో మందభాగ్యులగుదురు. మిక్కిలియుఁ గోపముగలవానికి నందఱును భయపడుదురు. మముంగూడి యిఁకనీవు భయంకరుఁడును నదీనాథుండునగు సముద్రుని దాఁటునట్టి యుపాయమును నిచటనే సూక్ష్మబుద్ధితో విచారింపుము. నాసైన్యమంతయు సముద్రము దాఁటెనేని సిద్ధముగా జయమునొందినట్టె యని నిశ్చయింపుము. కాన సేతువుగట్టునుపాయమే ముందు చింతింపవలయును. యుద్ధమున శూరులును గామరూపులునగు నీవానరులు శాలను వృక్షములను జడిగాఁగురియించి యాశత్రువులనందఱను ధ్వంసము సేయుదురు సుమా. రామా! నీవు యుద్ధోత్సుకుఁడవుగదే. సేతువుగట్టియే కానున్నను మఱెట్లోయొకవిధముననయినను, సముద్రమును దాఁటుదము. దాఁటవలసినదే యడ్డి. అంతట వాఁడు (రావణుఁడు) యుద్ధమున హతుఁడయ్యెననియే తలఁచెదను. పెక్కుమాటలు చెప్పి ప్రయోజనమేమి? అన్నివిధములను నీకుఁ దప్పక జయము సిద్ధించును. అట్లని నాకు శుభనిమిత్తములు తోఁచుచున్నవి. నామనస్సును మిక్కిలియు హర్షించుచున్నది' అనిచెప్పెను. ఇది రెండవసర్గము.

* రాముఁడు హనుమంతుని లంకాపురము దుర్గాదుల స్వరూపమడుగుట. హనుమంతుఁడు వానిని విశదీకరించుట.

కాకుత్స్థకులతిలకుం డగురాముండు సారమును గనుఁగొనువాఁడు, గాన సుగ్రీవుఁడు యుక్తియుక్తముగాఁ జెప్పినమాటనువిని యొప్పుకొని, యంత హనుమంతుం జూచి 'తపము పెంపునఁగాని, సేతువునుబంధించికాని సముద్రము నింకించికాని, ఏవిధముచేతనయినఁగాని యీసముద్రమును దాఁటుటకు నేను మిక్కిలి సమర్థుఁడనై యున్నాను. ఇఁక నీవిషయమై చింతలేదు. హనుమంతా! ప్రవేశింపరానియాలంకాపురికి దుర్గప్రాకారము లెన్నియున్నవి? వానిని నాకుంజెప్పుము. మఱియు సైన్యము పరిమాణమును, ద్వారములందు చీలలు మొదలగువానిచే నెవ్వరికిఁ జొరరాకుండునట్లు చేసియున్న రక్షణక్రియయును, లంకాపురగుప్తికైన ప్రాకారపరిఖాదుల

* ఇట్లు రాముఁడు మానుషభావము ననుసరించి సముద్రము దుస్తరమేయని శోకము నొందినను మహాత్ముండగు సుగ్రీవుని యుపదేశముచే ధైర్యమూఁది నీతిశాస్త్రముచొప్పున సంహారింపఁబోవు పగవాని దుర్గస్వభావము తెలియ నడుగుచున్నాఁడని తెలియుచున్నది.

నిర్మాణమును, రాక్షసులగృహములును, ముందు నీవు చెప్పఁగా నన్నివింటినిగాని మరల వానినెల్లఁ గన్నారఁజూచినట్లు, విశదముగాఁ దెలిసికొనఁగోరుచున్నాను. నీవు లంకలోనంతయు, అనాయాసంబున, ఉన్నది యున్నట్టుగానే చూచియున్నావు. దానినంతయు నాకు నున్నది యున్నట్టుగానే వివరింపుము. నీవుచూచుటకును చెప్పుటకును అన్నిటికిని సమర్థుఁడనగుదువే కదా!' అని యడిగెను. రాముఁ డడిగినదివిని వాయుపుత్రుఁడా హనుమంతుఁడు, వాక్యవిదులందు మేటిగావున మరల రాముంజూచి 'లంకాపురము, దుర్గకర్మములగు ప్రాకారము లగడ్తలు మొదలయినవాని నిర్మించుటచేత రక్షింపఁబడుచున్నవిధమును, సైన్యములు దానిం గాచువిధమును, రాక్షసులకు తమస్వామియందుఁగల భక్తిప్రకారమును, లంకకు రావణుని తేజముచే సంపాదితమైన యత్యంతసమృద్ధియు, సముద్రముభయంకరత్వమును, లంకయందు చతురంగబలసమూహములయ్యెయెడల విభజించి యుంపఁబడుటయు, రథగజతురగాది వాహనములసంఖ్యయు నన్నియుఁ జెప్పెదను వినుఁడు' అని చెప్పి యంత నాకపితిలకుఁడు వానినంతయుఁ గలరూపునఁ జెప్పువాఁడై 'లంకలోని జనులందఱును పెంపుసొంపున మిక్కిలియు సంతుష్టులై యుందురు. అందు మత్తిల్లిన యేనుంగులు నిండియుండును. అది మిక్కిలియు విశాలమయినది. అందు రథములును గుఱ్ఱములును మిక్కిలియు నెఱసియుండును. రాక్షససమూహములు క్రిక్కిఱిసియున్నవి. కాన పరులకు నాపురమును బ్రవేశింప నలవిగాదు. అందు విశాలములగు ద్వారములు నాలుగుగలవు వానితలుపులు ఇనుపచీలలు మొదలగువానిచే దృఢముగా రచితములై యుండును వానికి మిక్కిలియుం బెద్దవియైన గడియమ్రాఁకులుండును. మఱియు నవి మిక్కిలియు నున్నతములైనవి. ఆ ద్వారములందు, బాణములను శిలలను రువ్వునట్టి యంత్రములు మిక్కిలియు దృఢములును విపులములునై యుండును. పగవారిసైన్యములు వచ్చినపుడు అవి శిలలను బాణములను నిగిడించి వారిని జొరనీక యాఁపివైచును. ఆ ద్వారములందు వీరులగు రాక్షసులనేకులు, ఒక్కమాఱు నూర్గురం జంపునవై బెడిదములుగానుండు వాఁడిమొనల యినుపగుదియలను నూఱులకొలఁది నుంచియున్నారు. ఆలంకచుట్టును బంగారుమయమైన పెద్దప్రాకారమున్నది. దానినెక్కుట కష్టము. దానియందచ్చటచ్చట, పద్మరాగములు పగడములు వైడూర్యములు ముత్తెములు, వీనిచే పొదుగఁబడిన ప్రదేశములుగలవు. ఆప్రాకారముచుట్టును మహాభయంకరములయిన చక్కనియగడ్తలు గలవు. అవి దిగుటకు నలవిగానంతటిచల్లనినీళ్లు గలిగి మిక్కిలియు లోఁతయి, మొసళ్లతోను మత్స్యములతోను గూడియుండును. ద్వారములయొద్ద, ఆయగడ్తలమీఁదుగా రాకపోకలకై పలకలతో చేయఁబడిన నాలుగు వంతెనలుగలవు. అవి మిక్కిలియు విశాలములయినవి వలసినపుడు వానిపలకలనెత్తి చిమ్మివైచుటకై ఆవంతెనలందు పెద్దయంత్రములు పెక్కులున్నవి. మఱియు నచ్చటఁ గావలియుండు భటులకుఁగాను గృహములు వరుసగానున్నవి. అచ్చటికి

శత్రుసైన్యములు వచ్చునపుడు, ఆవంతెనలు పట్టణమును రక్షించుచున్నవి. ఎట్లనఁగా, హాయంత్రములు అగడ్తలమీఁద నెల్ల అంతటను ఈవంతెనలపలకలను జిమ్మివైచుచున్నది. కాన శత్రువులకగడ్తను దాఁటనలవిగాకుండును అందు ఉత్తరద్వారమునందలి యొకవంతెనమాత్రము మిక్కిలియు స్థూలమై, ఎంతయు దృఢముగాఁ గట్టంబడియున్నది; కాన దానిని గదల్ప నలవిగాదు. దానికాధారముగా బంగరుస్తంభములు పెక్కులు అగడ్తలలో నిలుపంబడి యున్నవి. దానిఁ గాచువారి కాధారముగా వేదులును ప్రకాశించుచున్నవి. * రామా! రావణుఁడు ద్యూతాదివ్యసనములచే కలంగని మనంబుగలిగి, ఎచ్చరికతోడ, సైన్యములను ప్రతిదినమును జూచుకొనుటయందు జాగరూకుఁడై తా నెప్పుడును యుద్ధంబునకే యుద్యతుఁడై యుండును. మఱియు లంక త్రికూటపర్వతముపయి నుండుటవలన దాని నెక్కి పయికిఁ బోవుటకు నూఁత యేమియు లేదు. అచటకిఁ బోవుట దేవతలకయిన నలవిగాదు. దానిని జూచుటయు భయమునుగలిగించుచున్నది. జలదుర్గమును, పర్వతదుర్గమును, వనదుర్గమును, ప్రాకారపరిఘాదిమయం బగుకృత్రిమదుర్గంబును అని నాలుగు విధములయిన దుర్గములుగలవు. రామా! లంక, మిక్కిలియు విశాలమగు సముద్రమునవ్వలితీరమున నున్నది. ఈసముద్రమును దాఁటుటకు నోడదారియు లేదు. మఱియు నిచ్చటివారికి నచ్చటి వార్త తెలియు నుపాయమును లేదు. కాన లంకకు జలదుర్గమున్నది. దేవపురముంబోని యాలంక, పర్వతాగ్రమున నిర్మితమై హయములచేతను గజములచేతను సంపూర్ణమై, యెవ్వరికిని బోవ నలవిగాకున్నది; కాన యెంతమాత్రమును జయింపరానిదై యున్నది. ఇట్లు పర్వతాగ్రముననుండుటచే దానికి పర్వతవనదుర్గములునుగలవు. అగడ్తలును శతఘ్నులను శిలలనుగువ్వ పలువిధముల యంత్రములును, దురాత్ముఁడగు రావణుని లంకాపురమును మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపఁ జేయుచున్నవి. ఈలంకయందు పూర్వద్వారమునఁ బదివేలరాక్షసు లున్నారు. వారందఱు శూలపాణులు, ఎవ్వరికి నెదిరింప నలవిగానివారు, యుద్ధమున ముందునిలిచి ఖడ్గంబులం బోరుదురు. అందు దక్షిణద్వారమున చతురంగసైన్యముతోఁ గూడ లక్షరాక్షసు లున్నారు. ఆచతురంగబలములోనిపదాతులు మిక్కిలియు శూరులగుదురు. అందు పడమటిద్వారమున పదిలక్షల రాక్షసులున్నారు. వారలందఱును చర్మమును కవచమును ఖడ్గములును దాల్చి సమస్తాస్త్రంబుల నెఱిఁగి వెలుఁగుచుందురు.. అందలియుత్తరద్వారమున నూఱుకోట్ల రాక్షసులున్నారు అందు గొందఱు రథికులును గొందఱు గుఱ్ఱపురౌతులును, గొందఱు గజవాహకులునుగా నున్నారు. వారలు సత్కులంబునంబుట్టి రావణునకు విశ్వాసపాత్రులై యతనిచేత మిక్కిలియు గౌరవింపఁబడుచుందురు మఱియు నెవ్వరికిని మార్కొనరానిరాక్షసులు

* ఇట మూలము ‘స్వయంప్రకృతి మాపన్నో యుయుత్సూ రామ రావణః। ఉత్థితశ్చాప్రమత్తశ్చ బలానామనుదర్శనే’ రావణుఁడు యుద్ధము గోరినపుడు సేనంజూచుట కావంతెనపై వచ్చి నిలుచు ననియునర్థము.

పెక్కువేలకొలఁదిని పట్టణమధ్యమస్థానమున నున్నారు. లంకయందు దండఱును జేరి కాపున్నవారు నిండుగా నొకకోటియగుదురు. నే నావంతెనలను విఱుగఁ గొట్టితిని. ఆయగడ్తలను బూడ్చివైచితిని. ఆలంకనంతయుఁ గాల్చితిని. ఆప్రాకారములను కూలఁద్రోచితిని. కనుక నిపు డంతకష్టము లేదు. నేను మఱియు రావణునిసైన్యములో పాతికపాలయి మహాపరాక్రమశాలురగు రాక్షసులను రూపుమాపితిని. ఏయుపాయముచేతనయినను సముద్రమును దాఁటుదము. ఇఁక వానరులు లంకను హతముచేసిరనియే నిశ్చయింపుము. రామా! అంగదుఁడు ద్వివిదుఁడు మైందుఁడు జాంబవంతుఁడు పనసుఁడు నలుఁడు సేనాపతియగు నీలుఁడు సముద్రము నెగురుచు దాఁటిపోయి లంకను దానిపర్వతములతోను, వనములతోను, అగడ్తలతోను, బహిర్ద్వారములతోను, ప్రాకారములతోను, గృహములతోను పెల్లగించి యిచటికిఁ దేఁగలరు. కాన తక్కినసైన్యముతో నీకుఁ బనేమి? సైన్యములన్నింటిలోను సారభూతులయినయంగదాదులకు వేగ యిట్లానతిమ్ము. యాత్రకు యుక్తంబగుముహూర్తమునఁ బయనంబగునట్లు సమ్మతింపుము' అనెను. ఇది మూఁడవ సర్గము.

(రామునియనుజ్ఞచే సుగ్రీవుఁడు దండు వెడలుట; సైన్యభాగములం దయ్యెయోధుల రక్షకులుగా నియమించుట; దండు వెడలుట; రాముఁడు హనుమంతుని లక్ష్మణుఁ డంగదుని నెక్కి బయలు దేఱుట; మార్గమున శుభనిమిత్తములు సైన్యములు సముద్రతీరమును జేరుట; నీలుఁడు సైన్యములను సముద్రతీరమున విడియించుట.)

మహాతేజుండును సత్యపరాక్రముఁడు నగు రాముఁడు, హనుమంతుఁడు చెప్పినదంతయు మొదటనుండియు యథాక్రమముగా విని, హనుమంతుంజూచి, 'నీవిపుడు భయంకరుఁడగు రావణునిపట్టణ మగులంకం జెప్పుచున్నావే. దానిని శీఘ్రముగానే హతముచేసి కలంచి నలంచివైచెదను. సత్యమునకుఁ జెప్పెద' నని యంత సుగ్రీవునింజూచి 'సుగ్రీవా! ఈముహూర్తమునందే పయనము కావలయునని కోరుచున్నాను. ఇప్పుడు సూర్యుఁడు పట్టపగలింటనున్నాఁడు గాన ఈయభిజిన్ముహూర్తము ప్రయాణమునకు మనకు యుక్తమయినది; జయమును గలిగించునది. సూర్యుఁడు మధ్యగతుఁడై యుండునపుడు, విజయావహం బగు నీయభిజిన్ముహూర్తమున నేను బయనమగుదునేని, సీతను దొంగిలికొనిపోయిన యారావణుఁడు ఎప్పుడుగాని యెచ్చటికిఁ బోయి తప్పించుకొనఁగలఁడు? వాఁ డెక్కడకుఁ బోయినను విడువక వెంటఁబడి గీటడంతును. విషము ద్రాఁగి పీడితుఁడైన యొకఁడు చావఁబోవునంతటిసమయమున, నమృతపుస్పర్శమునొంది కొంత జీవించునట్లు, సీత నేను బయనమై వచ్చుటను విని జీవితమందు.

గొంతయాశం బొందఁగలదు. సుగ్రీవా! *నేఁడుత్తరానక్షత్రము. పునర్వసునం బుట్టిన నాకిది సాధనతారయగును. రేపు హస్తతో చంద్రుఁడు గూడుచున్నాఁడు. అది నాకు నైధనతారయగును. కాన సమస్తసైన్యములం గూడి నేఁడే పయనమయ్యెదము. మఱియు శుభసూచకములగు శకునములును తోఁచుచున్నవి. అవశ్యము రావణుని వధించి జనకరాజకూఁతును సీతం దెచ్చెదము. ఇదిగో నానేత్రము మీఁదుగా నదరుచున్నదిగాన యవశ్యము నామనోరథ మగుజయము సిద్ధించునని తెల్పునట్లున్నది' అనెను. అంత ధర్మాత్ముఁడగు రాముఁడు కార్యంబుల నిపుణుండుగాన వానరరాజగు సుగ్రీవుండును లక్ష్మణుఁడును దానాడిన వాక్యముల నభినందింపఁగా మరల సుగ్రీవునితో 'నీలుఁడు బలవంతులగు లక్ష వానరులు వెంటరాఁగా, మార్గమును జూచుటకై యీసైన్యమునకు ముందు నడచుఁగాక' అని యట్లు చెప్పినమాత్రనే నీలుఁడు సన్నిహితుఁడుకాఁగా నతనిం జూచి 'నీలా! సేనాపతీ! మిక్కిలియు ఫలమూలములుగలిగి, చల్లనియడవులతోను జలములతోను గూడి, తేనెయు నవ్వారిగా దొరకు మార్గమున శీఘ్రముగా సేనం దీసికొనిపొమ్ము. దురాత్ములగు రాక్షసులు మార్గంబున ఫలమూలములను జలములను విషాదులుగలిపి చెఱిచివేయుదురు. నీవు ప్రాలుమాలిక లేక వారలట్లు సేయకుండునట్లు నిత్యము లెస్స రక్షించుచుండుము. (ఒకవేళ పగవారు పల్లపుపట్టులందును, జలదుర్గములందును, అరణ్యములందును సందుఁజూచి మనలం గొట్టుటకై సేనల నుంచియుందురు.) వానరులు నలుగడల నాకసంబున కెగిరి యాయాకందువలందు పగవారు సేనలుంచియున్నారో లేదో చూడవలయును. ఏదేని నిస్సారమయిన బలమున్నయెడల దానినిచ్చటనే యుపయోగమునకై నిలిపివేయుఁడు. మన మిప్పుడు పూనిన కార్యము భయంకరమైనది సుఁడీ కాన యందఱును దప్పక పరాక్రమము మెఱయవలయును. మహాబలురగు వానరసింహులు నూఱులకొలఁదిని వేనవేలుగానుగూడి, మహాసముద్రము ప్రవాహమువలెఁ జూపట్టు మన సేన యగ్రభాగమును నడపించికొనిపోదురుగాక. పర్వతాకారుఁడగు గజుఁడును మహాబలుఁడగు గవయుఁడును, గవాక్షుఁడును, గర్వించియున్న యాఁబోతులు గోవులముందటం బోవునట్లు, సేనకు ముందు నడతురుగాక. ఎగురువారిలో నెల్లఁ గన్నాకయి వానరుల కెల్ల మిన్నయగు ఋషభుండు, వానరసైన్యము †దక్షిణపార్శ్వమును (అనఁగా పడమటిప్రక్కను) బాలించుచువచ్చుఁగాక. మత్తగజముంబోలె ధర్షింపరానిబలవంతుండగు గంధమాదనుండు వానరసైన్యము నెడమప్రక్కను బాలించుచు వచ్చుఁగాక. నేను, ఐరావతమును దేవేంద్రుఁడారోహించునట్లు, హనుమంతునిపయి నారోహించి, సేనాసమూహముల కుత్సాహంబు గలి

---

* ఈ త్తరఫల్గునియందుఁ బ్రయాణముఁజెప్పుటచే ఫాల్గునమాస పూర్ణిమయందు ప్రయాణమని తెలియుచున్నది.

† సైన్య మేదిక్కుంగూర్చిపోవుచున్నదో యాదిక్కు తూర్పుగా గ్రహించుటచే ఇట దక్షిణము పడమరగా గ్రహించునది.

గించుచు సైన్యముమధ్యమున వచ్చెదను. యక్షనాథుఁడగు కుబేరుఁడు సార్వభౌమమనుదిగ్గజము నెక్కి పోవునట్లు, అంతకసమానుఁడగు నీలక్ష్మణుఁడును, అంగదు నారోహించివచ్చుఁగాక. జాంబవంతుఁడును సుషేణుండును, వేగదర్శియు ననువీరుముగ్గురును భల్లూకరాజును మహాబలుండు నగు ధూమ్రుఁడును సేనకుక్షిని (వెనుకటి భాగమును) రక్షింతురుగాక' అనెను. వానరోత్తముఁడగు వానరనాథుఁడు సుగ్రీవుఁడు, రాముండు చెప్పినదివిని మహావీర్యులగు వానరులకుఁ బయనముకండని యాజ్ఞాపించెను. అప్పుడు వానరులందఱును యుద్ధోత్సాహులయి గుహలనుండియు పర్వతశిఖరములనుండియు నెగిరి గంతులువైచిరి. అంత నీతిధర్మమును జక్కఁగా నెఱింగిన రాముఁడు, వానరరాజగు సుగ్రీవునిచేతను లక్ష్మణునిచేతను బూజితుఁడై వానరసైన్యంబుఁగూడి దక్షిణపుదిక్కుంబట్టిపోయెను. అతఁడు వానరసైనికులు తన్ను నూర్లకొలఁదిని, లక్షలకొలఁదిని, కోట్లకొలఁదిని, పదివేలుపదివేలుగాను, మత్తగజంబులవలెఁ జూపట్టుచు బరివేష్టించిరాఁగా నపుడు పయనమైపోయెను. అప్పుడు రాముఁడు పోవుచుండఁగా నతనివెంట వేఱొకగొప్పవానరసైన్యము పోయినదయ్యె. ఆవానరులు గర్వితులై సంతోషముపట్టలేక సుగ్రీవుని ప్రాపున, అందఱును ఎగురుచు, గంతులువైచుచు, గర్జించుచు, సింహనాదములుసేయుచు, పరుగులువాఱుచు, సుగంధులగు ఫలములం దినుచు దేనియలం ద్రావుచు, వేడుకకొఱకు, పువ్వులగుత్తులజొంపములతో నివ్వటిల్లు పెద్దవృక్షములను జేతం బట్టికొనుచు దక్షిణదిక్కు పోయిరి. అప్పుడు వానరులు గర్వంబున విఱ్ఱవీఁగుచు, బలంబునఁ గొందఱు, ఇతరులం బయికెత్తిరి. కొంద ఱితరులం బడఁద్రోసిరి. కొందఱు త్రోపువడి యశక్తులుగాన యట్లు ద్రోసినవారి నాక్షేపించిరి. శక్తులగువారు కొందఱు తమ్ముఁ ద్రోసినవారిని మరలఁ బడఁద్రోసిరి. వానరులు రామునిసమీపమున 'మనము రావణుని రాక్షసులనందఱును జంపి వేయవలయును' అని గర్జిల్లుచుండిరి. వీరుండగు ఋషభుండును నీలుఁడును కుముదుఁడును పెక్కువానరులంగూడి, సేనకు ముందునడచి మార్గము శోధించుచుండిరి. పగవారిం బీఁచమడఁచు వానరరాజు సుగ్రీవుఁడును, రాముఁడును లక్ష్మణుఁడును, బలశాలురును భయంకరులు నగువానరులు పెక్కండ్రు పరివేష్టించిరా, సేనామధ్యంబునం బోయిరి. వీరుండగు శతవలియను వానరుండును, పదికోట్ల వానరవీరులు బలసి రాఁగా, నొక్కండే వానరసైన్యమునంతయు నధిష్ఠించి రక్షించుచుండెను. కేసరియుఁ బనసుండును గజుండును, మహాబలుండగు నర్కుఁడును నూఱుకోట్ల వానరులతోఁ గూడి, వానరసైన్యము నొకపార్శ్వమును రక్షించుచుండిరి. సుషేణుఁడును జాంబవంతుఁడును బహుభల్లూకములచేఁ బరివేష్టితులై, సుగ్రీవుని ముందటనుంచుకొని, వానరసేన పశ్చిమభాగమును రక్షించుచుండిరి. వానరసేనానాయకుఁడును వీరుఁడును, వానరతిలకుండును, ఉత్పతనశాలురలో నుత్తముఁడు నగునీలుఁడు నలుప్రక్కలం దిరుగుచు, వానరసైన్యమును రక్షించుచుండెను. మఱియు వీరులగు దరీముఖుఁ

డును, ప్రజంఘుఁడును, రంభుఁడును, రభసుఁడును నలుప్రక్కలం దిరుగుచు వానరుల నెల్లఁ దర్రవెట్టుచుం బోయిరి. ఆ వానరసింహులు, అట్లు బలంబున విజృంభించుచుఁ బోవుచు, మార్గముననుండి వృక్షంబులును లతలును గలిగి యున్న పర్వతరాజంబగు సహ్యపర్వతమును, మఱియు తాళములు మొదలగునవి చక్కఁగా వికసించియున్న సరస్సులను తటాకములను వనములనుం జూచిరి. సముద్రప్రవాహముంబోలె నపారంబై భయంకరముగు నా పెనువానరసైన్యము, భయంకరకోపుఁడగు రాముని యాజ్ఞకు భయపడి, నగరంబులమీఁదను గ్రామములమీఁదనుం బడక, మహాధ్వని మీఱ, మహాఘోషంబగు సముద్రముంబోలె పోవుచుండయ్యె. రాముని సుఖోల్లాసము గలిగించుటకై యనినిప్రక్కల శూరులయిన వానరోత్తములు చోదితంబులగు నుత్తమాశ్వంబులకైవడి, శీఘ్రంబునం బోవుచుండిరి. పురుషోత్తములగు రామలక్ష్మణులు హనుమదంగదులపయి నుండుటం జేసి, *గొప్ప గ్రహములగు శుక్రబృహస్పతులతో సంబంధించిన చంద్రసూర్యులుంబోలెఁ బ్రకాశించిరి. అట్లు ధర్మాత్ముం డగు రాముఁడు, వానరనాథుఁడగు సుగ్రీవుఁడును లక్ష్మణుఁడును బూజింప, వానరసేనంగూడి, దక్షిణపు దిక్కునకుఁ బోయెను. అంత నంగదునిపైఁ గూర్చుండియున్న లక్ష్మణుఁడు, పరిపూర్ణమనోరథుఁడై నిమిత్తశాస్త్రస్మృతియు ప్రతిభయుఁ గలవాఁడుగాన, హనుమంతునిపయి నున్న రాముంజూచి మంగళవాక్యమున 'నీవు రావణుని శీఘ్రముగాఁ జంపి, యపహరించిన సీతను మరలఁ బొంది, మనోరథం బీడేఱి, సర్వపదార్థసమృద్ధం బయినయయోధ్యానగరమునకుఁ బోఁగలవు. రామా! ఆకాశమునందును భూమియందును, గొప్ప శుభనిమిత్తము లేవిగలవో, అవియన్నియు నిప్పుడు ఆవిర్భవించి నీకార్యసిద్ధిని సూచించుచున్నవి. వాయువు, మృదువై, హితంబై, సుఖకరమై మంగళంబుసూచించుచు మెల్లమెల్లగా సేవనొంబడి వీచుచున్నది ఈమృగములును బక్షులును నివిగో, మధురధ్వనులు నిండార ధ్వనించుచున్నవి. దిక్కులన్నియుఁ దేటగానున్నవి. సూర్యుఁడును నిర్మలుఁడై వెలుంగుచున్నాఁడు సకలవేదవిదుం డగుభార్గవుఁడు శుక్రుఁడును పాపగ్రహసంయోగము లేక ప్రసన్నతేజుఁడై నీకు వెనుకం బ్రకాశించుచున్నాఁడు. మఱియుఁ బరిశుద్ధులగు సప్తర్షులును కాంతులుదీపింప దక్షిణదిశకుంబోయి మరలుచుం (ధ్రువునకుఁ బ్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచు) నెంతయుఁ బ్రకాశించుచున్నారు. మహాత్ములు నిక్ష్వాకువంశ్యులు నగుమనకుఁ బ్రధానకూటస్థుఁడును రాజర్షియునగు త్రిశంకుండును విశ్వామిత్రుఁడు సృజించిన సప్తర్షులలోని వసిష్ఠునితోఁగూడి. నిర్మలుఁడై ప్రకాశించుచున్నాఁడు. మహాత్ములగు మనయిక్ష్వాకువంశీయుల మేలినక్షత్రమయిన విశాఖయును రెండునక్షత్రములును క్రూరగ్రహముచే నాక్రమింపఁబడక నిర్మలమై ప్ర

---

* శుక్రబృహస్పతులతోఁ గూడిన చంద్రసూర్యులవలె ననుటచే నాలుగుగ్రహములకూడిక బహుజనవినాశహేతువుగాన రామలక్ష్మణులు హనుమదంగదులు నెక్కుట బహుశత్రువినాశకసూచకమని వ్యంజితమగుచున్నది.

కాశించుచున్నవి. ఇదిగాక నిర్‌ృతిదైవత్యమును రాక్షసుల నక్షత్రమునయిన మూలానక్షత్రము దాపుననున్న ధూమకేతువుచే స్పృశింపఁబడినదై మిక్కిలియుఁ బీడితమగుచున్నది. ఇదంతయు రాక్షసుల వినాశమునకే దారితీసినవి ఏలయనఁగా మృత్యుగ్రస్తులగువారి నక్షత్రము అట్టియంత్యకాలమున, దుష్టగ్రహముచేఁ బీడితమగును. మఱియు జలములు స్వచ్ఛములును మంచిరుచిగలిగియున్నవి. వనములు ఫలములచేఁ బరిపూర్ణములై యున్నవి వృక్షములన్నియు ఋతుమర్యాద నతిక్రమింపక చక్కఁగాఁ బుష్పించి మిక్కిలియు వాసనలు గుబాళించుచున్నవి. ప్రభూ! వ్యూహములుగా నేర్పఱుపఁబడియున్న యీవానరసైన్యములు, మున్ను తారకాసురయుద్ధమున (లేక చంద్రుఁడు బృహస్పతిభార్యను దారంగొనిపోయినప్పుడు తన్నిమిత్తకమైన యుద్ధమునందు) దేవసైన్యములవలె మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్నవి ఆర్యా! ఇట్లు శుభనిమిత్తముల నన్నిటిఁజూచి సంతోషమునొందియుండవలయు' ననెను. ఇట్లులక్ష్మణుఁడు సంతుష్టుఁడై తనయన్నను రాముని నాశ్వాసించి చెప్పెను. అట్లు నఖదంతాయుధులగు నాఋక్షవానరసింహముల మహాసైన్యము భూమినంతయు వ్యాపించి పోవుచుండెను. వానరులు చేతులచేతను కాళ్లచేతను, రేఁచినదుమ్ము, సూర్యుని ప్రకాశము నావరించి, యందఱకు భయముగలుగునట్లు లోకమంతయుఁ గ్రమ్ముకొన్నదయ్యె. భయంకరమగు నావానరసైన్యము, మేఘపటలము ఆకాశమును గప్పునట్లు పర్వతములతోను వనములతోను ఆకాశముతోనుం గూడిన దక్షిణభూమినంతయు నావరించుచుఁబోయెను. అప్పుడావానరసైన్యము నదులను నెడతెగక దట్టముగా దాఁటుచుండఁగా, అందలి నీళ్లరికట్టినట్లు పోవుటకు వీలులేక నిలిచియుండుటంజేసి, వాని ప్రవాహములు విపరీతముగా తిరుగఁబడి చుట్టు పెక్కుయోజనములవఱకుఁ బాఱినవి. ఆవానరులు తేటజలములుగల సరస్సులు, జిలుజిలుమని నీళ్లుగలవిగాన, వాని నడుమదిగి దాఁటిరి. వృక్షములు నెరసియున్నపర్వతములు ప్రాప్తించినపుడు, వానిని నడ్డముగాఁ జుట్టుదిరిగి దాఁటిరి. సమతలములయినభూములు వచ్చునపుడు, వానియందంతటను వ్యాపించి నడచిరి. ఫలవంతములగువనములు వచ్చినపుడు, ఫలములందఱకొని తినవచ్చునని మూఁచట్లక్రింపుగాఁబోయిరి. మిక్కిలియు గొప్పదియగు నావానరసేన యట్లు భూమినంతయు నావరించిపోవుచుండెను. వాయువేగులగు నావానరులందఱును రామకార్యము నిమిత్తమై, పరాక్రమము పెచ్చుపెరుఁగఁగా, సంతుష్టంబులగు మనంబులతో మార్గమునందు, ఒకరికొకరు తమతమహర్షాతిశయమును వీర్యాతిశయమును బలాతిశయమునుం జూపుకొనుచు, యౌవనోత్సేకంబునం గలుగునట్టి పలువగల కావరింపుఁ జేష్టలు పెక్కులు గావించుచుం బోయిరి. అందు వనచారులగు వానరులు కొందఱు, వేగంబరుగులువాఱిరి. మఱికొందఱు ఎగిరిరి. వేఱుకొందఱు కిలకిలధ్వనులు గావించిరి. కొందఱువానరులు తోఁకల నేలంగొట్టిరి. కొందఱు పాదంబులను నేలఁగొట్టిరి. కొందఱు చేతులుచాఁచి, వృక్షంబులను విఱిచి పర్వతంబులను బగులఁగొట్టిరి. పర్వతచరు

లగు వానరులు గొందఱు, పర్వతశిఖరములపయి నెక్కి, పెద్ద కేకలు వైచిరి. కొందఱు సింహనాదములు సేసిరి. కొందఱు తమయూరువేగములచే తీఁగజొంపములను నానా విధముల వికావికలుగా మర్దించివైచిరి. కొందఱు విజృంభించి, పరాక్రమమున తాలను వృక్షములను దీసికొని క్రీడలాడిరి. భయంకరములగు వానరసైనికులు నూర్లకొలఁదిని, వే లకొలఁదిని. లక్షలకొలఁదిని, కోట్లకొలఁదిని భూమిని సిరిగులుకునట్లు వ్యాపించియుండిరి. మిక్కిలిగొప్పదియగు నావానరసైన్యము, ప్రభుండగు రామునిఁగూడి, మీఁదుమిక్కి లియు సంతుష్టినొంది, సుగ్రీవుఁడు పరిపాలించుచుండఁగా, రేయుంబవలును బయనమై పోవుచుండెను. వానరులందఱు, యుద్ధమునందలి యుత్సాహమున, మిక్కిలియు త్వరిత ముగాఁబోయిరే కాని సీతాదేవి చెఱ నెప్పుడెప్పుడు విడిచిపుత్తుమా యని యాతురతచే నడుమ నెచ్చటను గొంచెము సేపయినను నిలువరైరి. అంత నావానరులు, వృక్షములు గ్రిక్కిఱిసియు, నానావిధమృగములతోఁ గూడియు నున్న సహ్యపర్వతమును మల యపర్వతమును జేరిరి. రాముఁడు సహ్యపర్వతమునను మలయపర్వతమునను, నానా విధములయిన వనములను, ఏఱులను సెలయేళ్లను, జూచుచుఁ గడచిపోయెను. వాన రులు మార్గంబున, పొగడచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షము లును, తెల్లవావిలిచెట్లను, గన్నేఱుచెట్లను, వేమిచెట్లును, నంతంతభంజించుచుఁబో యిరి. మఱియు వారు, ఊడుగుచెట్లను, క్రానుగుచెట్లను, జువ్విచెట్లను, మఱ్ఱిచెట్లను, తుమ్మికిచెట్లను, నేరేడుచెట్లను, ఉసిరికచెట్లను, కడిమిచెట్లను భంజించుచుంబోయిరి. రమణీయములయిన శిలలయం దున్న నానావిధములయిన యడవివృక్షములు, వాన రసైన్యవేగమువలనఁబుట్టి వాయువునురవడిచే నల్లలాడి యావానరులపై పువ్వులు గురిసినవి. అప్పుడు తేనెలతావులు గుబాళించుచుండు వనములందు, మందమారు తము, తుమ్మెదలు ఝుంకారములతో వెంటఁదగుల, సుఖస్పర్శమై, చందనమువలెఁ జల్లనై వీచెను. పర్వతరాజమగు సహ్యమును మీఁదుమిక్కిలియు ధాతువులచే భూషితమైయుండునది. ఆవానరుల త్రొక్కుడులవలన ఆధాతువులనుండి పుట్టినదుమ్ము, గాలి సుడియు వేగమునకు రేఁగి, మిక్కిలియు గొప్పదియగు నావానరసైన్యమునం తటిని నలుగడలఁ గ్రమ్ముకొన్నదయ్యె. అచ్చట రమణీయములగు కొండనెత్తములం దంతటను జక్కఁగాఁ బుష్పించియుండు మొగలిపొదరులు, తెల్లవావిలిచెట్లును, మనోహరములై. వసంతముసఁ బూచుగురివెందచెట్లును, పుష్పించి వాసనలు నిం డార గుబాళించుచుండు మొల్లపొదరులును కుసుమపూచెట్లును, దుంపరాశ్మచె ట్లును, కానుగుచెట్లును, ఇప్పచెట్లును, పొగడచెట్లును, వేఁగిసచెట్లును, తుమికి చెట్లును, బొట్టుగుచెట్లును, నాగకేసరవృక్షములును, మామిడిమ్రాఁకులును, కలిగొ ట్టుచెట్లును, కోవిదారములును, ఖర్జూరములును, మద్దిచెట్లును, శింశుపావృక్షములు ను, అడవిమల్లెలును, చంద్రచెట్లును, బూరుగుచెట్లును, ఎఱ్ఱగోరంటచెట్లును, శ్రీతా శపుమ్రాఁకులును, వేమిచెట్లును, ఉసిరికచెట్లును, కదంబవృక్షములును, నల్లపువ్వ

లయిరుగుడుమ్రాఁకులును, ఉలిమిరిమ్రాఁకులును, ఊడుగుచెట్లును, మెట్టదామరలును, పుష్పితములయిన యీవృక్షములన్నియు ఆవానరు లెగిరివైచు దాఁట్లకు చీకాకయ్యెను. ఆసహ్యపర్వతమునందు, నడబావులు చల్లనిజలముఁలు నిండుగాఁగలిగి, చక్రవాకకారండవములచేత వన్నెగులుకుచు, నీరుకాకులు కొంగలు మొదలగుపక్షులచే నొప్పుచు, పందులు మొదలగు జలవాసిమృగంబులచే వెలయుచు, ఎలుఁగుబంట్లును, సివంగులును, సింగములును, పెద్దపులులును, దుష్టములగుగజములును మున్నగు, భయంకరమృగములు తీరమందలి వనములందంతటను వెలయు, విరిసినతామరలును చెంగలువలును, తెల్లగలువలును, నల్లగలువలును మొదలగు నీటఁబుట్టు పలువగల పువ్వులలో నివ్వటిలుచుండెను. అట్టి నడబావులును పడియలును ఆవానరులచే కలగుండు గావింపఁబడినవయ్యె. ఆపర్వతపు నెత్తములందు నానావిధములగు పక్షిగణములు, ఆసేనంజూచి కూయిడినవి. వానరు లాపర్వతమునందలి సరస్సులందు స్నానములాడి, నీళ్లుద్రావి, యొకరిపైనొకరు జల్లులాడుచుఁ గ్రీడించిరి. వానరు లంత పర్వతముపయి నెక్కి నిక్కుటంపుమదంబున నందలి వృక్షములలో అమృతమువలెఁ జవులుగులుకు ఫలములను మూలములను పుష్పములను భుజించిరి. తేనెయుంబోలె గోరోచనపువన్నె గలయావానరులు అచ్చటచ్చట తూమెడంత తేనియలు గలవై వ్రేలాడుచున్నట్టి తెట్టలతేనెలనును యథేచ్ఛముగాఁ ద్రాగుచు బరమసంతోషంబునఁ బోయిరి. వానరోత్తములు వృక్షముల విఱుచుచు, తీఁగలనుబట్టి లాగుచు, గొప్పకొండలను బగులఁగొట్టుచుఁ బోయిరి. కొందఱు వానరులు తేనియలందాగ్రివి మత్తిల్లి, యఱచుచు, వృక్షములు లేనిచోట నడచిరి. కొందఱు వృక్షముల నెక్కిరి. కొందఱువృక్షములనుండి నేలకు దుమికిరి. వానరయూథవరులచేత నిండియున్నభూమి, పండిన వరిపైరులచే నిండియున్న భూమివలె నొప్పుచుండినది. అంత తామరరేకులవంటికన్నులు గలమహాబాహుఁడు రాముఁడు మహేంద్రపర్వతము సేరి, నానావృక్షములచే వన్నెగులుకుచానిశిఖరము నారోహించెను. అంత దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, మహేంద్రశిఖరము నారోహించి, తాఁబేళ్లును మత్స్యములును నిండియున్నసముద్రము జూచెను. ఆవానరు లట్లు సహ్యపర్వతమును [illegible]ర్వతమగు మలయమును దాఁటి, క్రమమున, భయంకరముగా మ్రాఁగుచున్నసముద్రమును సమీపించిరి. పరులను రంజించువారిలోనెల్ల మిన్నయగు రాముండు, సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునింగూడి పర్వతము డిగ్గి, సముద్రమును జూచుకుతుకమున పాటిలేక నీటుగులుకు దానితీరపువనమునకు వేగపోయెను. వెనుకరుళ్లు తటాలునఁ బయికి చెంగలించి యాతీరమందలిత్రాలఁ గడుగుచుండెను. అంత విశాలమై యట్లు వెలయుచున్నయాసముద్రతీరమును జేరి, రాముఁడు సుగ్రీవునిం జూచి 'సుగ్రీవా! ఇదిగో! మనము సముద్రమునొద్దకు వచ్చితిమి. మును పేది మనకుఁ దోఁచియుండెనో యాయాలోచనము నిపుడు చేయువలయును. ఇఁక మీఁద తీరముగానరాదు; వట్టిజలమయ మగునదీ

పతి సముద్రమే కానఁబడెడిని. మఱియు నీ సముద్రము నుపాయము లేక దాఁట నలవి గాదు. అట్లు గావున నిచ్చటనె విడియుదము. వానరసైన్యము సముద్రము నవ్వలిగట్టుం జేరున ట్లాలోచనము సేయవలయును' అనెను. సీతాపహరణంబువలన మిక్కిలి కృశించి యున్నమహాబాహుఁడు రాముఁడు, సముద్రమును జేరినపిదప నచట విడియుటంగూర్చి యపుడు సుగ్రీవునితో 'వానరపుంగవా! మనసైన్యములనెల్లను సముద్రతీరమున విడియ నియమింపుము. ఈసముద్రము దాఁటునుపాయమునుగుఱించి యాలోచించునవసరము మనకుఁ గలిగినది. ఎవ్వఁడుగాని దనసేనను విడిచి యెచ్చటికినిఁ బోఁగూడదు. శూరులగు వానరులుమాత్రము, అంతటను దిరుగుచుండవలయును. ఏలన, ఎచ్చటనైన మాటున శత్రువులు దాఁగియుండి ఛిద్రము మనకు వెదకుచునుందురు గాన మాటున నున్న యట్టిభయములను దెలిసికొనవలయును.' అనెను. సుగ్రీవుఁడు రామునిమాటను విని, లక్ష్మణుండును దానును నానావృక్షయుతం బగుసముద్రతీరమునందు, వానరసైన్యమును విడియించెను. సముద్రమునకు దాపున విడిసి తేనెవన్నియఁ జెన్నారుచున్న యావానరసైన్యము, తేనియవన్నెగల జలములుగలిగి కాంతిఁ దళుకొత్తుచున్న రెండవసముద్రమువలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఆవానరపుంగవులు, సముద్రతీరమందలి వనమును బొంది, యంత, సముద్రము నవ్వలితీరముం జేరఁగోరుచు, నచ్చటచ్చట విడిసిరి. అట్లు వానరసైన్యము విడియుచుండఁగా నచట నాసన్నాహమునఁ బుట్టినమహాధ్వని సముద్రపుమహాశబ్దమునుగూడ నతిక్రమించి వినఁబడినదయ్యె. సుగ్రీవపరిపాలితంబయిన యావానరసైన్యము, మూఁడువలయములుగా నమరియుండుటవలన మూఁడువిధములుగా (లేక వానరు లొక్కతట్టును, కొండముచ్చు లొక్కతట్టును, ఎలుఁగుబంటులొకతట్టునుగా నిట్లు మూఁడువిధములుగా) విడిసి రాముని కార్యమునకై పూని యుత్సహించుచుండెను. ఆవానరసైన్యమును మహాసముద్రమును జేరి, యందు వాయువేగమున నలలు పెల్లుగాఁ జిమ్మిరేఁగుచుండుటం జూచుచు సంతోషమునొందిరి. ఆసముద్రము నవ్వలిగట్టు యిది యని చెప్పరావంతదవ్వయినది. దానిని గలంపఁ దరముగాదు. రాక్షసగణము లందు వాసము సేయుచుందురు. అది వరుణునికి నునికిపట్టు. అది ప్రచండములయిన మొసళ్లుగలిగి సందెలయందు మిక్కిలి చిమ్మిరేఁగుటచే భయంకరమై, తెల్లని నురుఁగుగుంపులచే నవ్వుచున్నట్లును, అలలయసియాటలచే నర్తనము గావించుచున్నట్లును, జూపట్టుచు, చంద్రోదయకాలమున మిక్కిలియుఁ బెల్లుబ్బి, ప్రతిబింబితంబులగు పెక్కుచంద్రబింబములచే నెఱసియుండును. అందు ప్రచండవాయువు సకుంబోలె వేగముగలపెను మొసళ్లును, తిమితిమింగిలములును, మణులచే ధగధగలాడు పడగలుగల సర్పములును నెరసియుండును. మఱియు నది శింశుమారాదులగు మహాజంతువులును, నానాపర్వతములును నందందకలిగి, చొరరానిదై, (ఓడలుపోవు) మార్గములేనిదై యగాధమై యసురుల కాలయమైయుండును. ఇట్టిసముద్రమును జూ

చుచు, వానరవీరులు దీని నెట్లుదాఁటఁగలమని విషాదమునొందినవారయిరి. గొప్పగొప్పతరంగములు, మకరంబులతోను సర్పకాయములతోను గూడినవై వాయువేగంబునఁ జలితంబులై మిక్కిలి యున్నతములుగా నెగురుచును బడుచు నుండెను. రాత్రికాలమున సముద్రము చంద్రకిరణసంపర్కమువలనఁ దళతళ వెలుఁగు నీటితుంపరలు గలదై యగ్నికణసమూహములు వ్యాపించియున్నట్టు చూపట్టుచుండును. ఆకాశము నట్లె ప్రకాశించు తెలిమంచునీరుగలదై నెరసియున్న నక్షత్రములచే నగ్నికణములు వ్యాపించినట్టు లుండును. సముద్రము మహానాగులుగలది. ఆకాశంబును మహానాగులుగలదియే. సముద్రంబునను నసురులుందురు. ఆకాశమునను నసురులుందురు. సముద్రము భయంకరమైనది. ఆకాశమును భయంకరమైనది. సముద్రము పాతాళమువలె గంభీరముగ నుండినది. ఆకాశము నెప్పుడు నట్లెయుండునది. కాన యప్పుడు సముద్ర మాకాశమువలెను, ఆకాశము సముద్రమువలెను,నుండెను.ఇది సముద్రమనియు నిది యాకాశమనియు నెంతమాత్రము భేదమగపడదయ్యె. సముద్రపుజలము ఆకాశమువలె నుండినది. ఆకాశము సముద్రజలమువలె నుండినది. ఆకాశమునందు నక్షత్రములు వెలుఁగుచున్నవి. సముద్రమున రత్నములు వెలుఁగుచున్నవి. కాన నా యాకాశసముద్రములు రెండును ఒక్కటివలెనే మఱొక్కటి భేదములేక చూపట్టుచుండినవి. పయిని మేఘసమూహము వ్యాపించియున్న యాకాశమునకు, తరంగసమూహములు వ్యాపించియున్న సముద్రమునకును, రెంటికిని ఎంతమాత్రము భేదమగపడలేదు. ఆమహాసముద్రమునందలి యలలు ఒండొంటిందాఁకి మోఁదికొన్నవై, యుద్ధమునందు పెద్దభేరులుంబోలె, భయంకరారావంబున, ధ్వనించుచుండినవి. రత్నసమూహములును జలసమూహములును గలిగి,మిక్కిలియు బిట్టుగా మ్రోఁగుచు, వాయుహతమై యేకీభూతమయినట్టును. ఆకాశమున కుద్గమించునట్టును, కోపంబు నొందియున్నట్టును, జూపట్టుచు, జలజంతుగణములచే వ్యాప్తమయి, వాయువేగంబునకు లేచుతరంగంబులచే నాకాశమున దాఁట్లువైచుచున్నట్లు గాన్పించుచు వాయుహతింజేసి మహాజలంబు లల్లకల్లోలపడుచు నున్నసముద్రమును మహోత్సాహముమీఱ నావానరులు చూచిరి. అంత నప్పుడు వానరులు, జలతరంగముల తిరుగుళ్లచే మహాధ్వనిం బొల్పుచు,నుద్భ్రాంతమయినట్టు చూపట్టుచున్న సముద్రముం జూచి యాశ్చర్యముపొందినవారయిరి. ఇది నాలుగవసర్గము.

శ్రీరాముఁడు సముద్రమును జూచి సీతం దలంచి
దుఃఖింపఁగా లక్ష్మణుం డతనిని నాశ్వా

వానరసేనాపతియగు నీలుఁడు, చక్కఁగా రక్షకులనేర్పఱచి, నిర్భయముగా వించి, సముద్రపు నుత్తరతీరమునందు, నీతిశాస్త్రోక్తవిధంబున లెస్సగా సేనను విడియించినవాఁడయ్యె. అప్పు డచ్చట మైందుఁడును ద్వివిదుఁడును ననెడి వానరతిలకు

లిరువురును, వానరసేన యన్నిప్రక్కలను కాపుదలకై తిరుగుచుఁ గాచుచుండిరి. అట్లు సైన్యమంతయు సముద్రతీరమున విడిసినంతనే రాముఁడు తనపార్శ్వభాగంబునఁ గొలిచి యున్నలక్ష్మణుం జూచి, "శోకము, కాలము కడచిపోఁగాపోఁగా, తానును, తీసిపోవునని లోకులు చెప్పుదురు. అయినను సీతనుజూడకుండుటవలన నాకుఁగలశోకమో, లోకులు చెప్పినట్లు తీసిపోవునదికాదే! నాఁడునాఁటికి మఱిమఱి హెచ్చుచున్నదే! 'సీతను వరలఁ దేఁజాలినవాఁడవె శోకింపఁదగునా' యందువా? ప్రియురాలు దూరముననున్నదని నాకుదుఃఖము లేదు. రాక్షసుఁడు గొనిపోయినాఁడని గాని దుఃఖము లేదు. ఏలననచ్చటికిఁబోయి వానిని జంపి దేనెత్తునుజుమీ. కాని, యాచెలువ ప్రాయంపు వయసు తిన్ననుభవించుటలేక వ్యర్థముగాఁ గడచిపోవుచున్నదే యని యిందులకు మాత్రమే శోకించుచున్నాను." అనిచెప్పి యంతవాయువుం జూచి 'వాయూ! నా ప్రియురా లెచ్చటనున్నదో యచటికిఁబోయి నీవుమా! అట్లచ్చట వీచి యాచెలువను స్పృశించి నన్నును స్పృశింపుము. దానిస్పర్శము మఱియొకవిధమున సిద్ధింపదు. ఎట్లన ఆచెలువ చంద్రునిఁజూడఁగా ఆచంద్రుని నేనుజూడఁగా, ఆమూలమున నేను దానిని జూచినవాఁడ నగునట్లు, ఆచెలువను నీవుస్పృశింపఁగా, అట్టి నిన్ను నేను స్పృశింపఁగా, ఆమూలమున ఆచెలువనే స్పృశించినవాఁడనగుదును. ఇట్లు మేమొకరినొకరు చూచుకొనుట చంద్రునివశమున నున్నట్లు, ఒకరొకరి గాత్రములను స్పృశించుట నీవశమున నున్నది. సమస్తభోగములను దిగవిడిచి నావెంట నడచివచ్చినట్టి ప్రియురాలు, రావణుఁడు గొనిపోవుచుండఁగా, తాను తనపాతివ్రత్యాగ్నిచే వానిని నీఱుసేయం జాలినదయ్యు, నాయందలి భక్తివలన నన్నేగతిగా నెన్ని 'అయ్యో నాథా!' అని యాక్రోశించిన పలుకు, నాహృదయమున నాఁటి విషముం ద్రాగినట్లు అవయవములనెల్ల దహించుచున్నది. మన్మథుండనునగ్ని, *ప్రియావియోగమే కట్టియలుగా, ఆచెలువనుచింతించుటయే జ్వాలగా, నా దేహమునంతయు రేయుంబవలును చల్లనికాలమనియు వెచ్చనికాలమనియు భేదము లేక దహించుచున్నది. లక్ష్మణా! ఈమన్మథతాపమో మఱొకవిధమునఁ దీఱదు. నిన్నుఁజూడఁగాఁ గొంత తలంపునకు వచ్చుచున్నది. †కనుక నిన్నువిడిచి సముద్రముఁజొచ్చి పరుండెదను. అట్లు నీళ్లలోఁబరుండు నేని, యిప్పుడు ప్రజ్వలించుచున్న మన్మథుండు, నన్నింతోకష్టము మీఁదనే దహింపఁగలవాఁడగును గాన మండగిల్లును. సీత బ్రతికియున్నదని తెలిసెను గనుక నేనును సొగసుందొడలుగల యాసీతయు, ఒకభూమినే యాశ్రయించి యున్నవారముగదా. ఇదియే, ఇట్లతి

* ఇట మదనాగ్నికి వియోగము వర్ధిల్లఁజేయుటచే యది దానికి కట్టెలుగాను చింత యెడతెగక సాఁగుచుండుటచే దానికి జ్వాలగాను రూపితము లయినవని తెలియునది.

† ఇట రాముఁడు లక్ష్మణునివిడిచి సముద్రమునఁ బరుండుట విపరీతప్రక్రియగాఁ జెప్పినాఁడు. దీనిచే లక్ష్మణునితోఁ బరుండుట సహజప్రక్రియగా ధ్వనించుచున్నది. శేషియు సముద్రమునఁ బరుండువాఁడు గాన యతనితో సాటిగా సముద్రమునఁ బరుండులక్ష్మణుఁడు శేషావతారమేయగుట తెలియుచున్నది.

దుఃఖాక్రాంతుఁడ నయియున్న నాకు ప్రాణములు నిలఁబెట్టుకొనుటకు నిప్పటికి పెద్ద సాధనమయినది. ఇట్లది నాతోఁబాటు, ఏకశయ్యందుండునటువలె ఏకభూమియందు బ్రతికియున్నదిగదా యని యూఁటగలుగుటచే, దానిం బాసి యువ్విళ్లూరుచున్న నాకు బ్రతికియుండుట శక్యమైనది. కాని యీపాటియూఁటయు లేనిచో బ్రతుకుట నాకు శక్యమేకానేరదు. నేను, ఆసీత బ్రతికియున్నదని వినుచున్నాను. నీళ్లులేనిచేను నీళ్లుగలచేని తేమతగులుటచే నెండకుండునట్లు, అది బ్రతికియున్నదని వినుటచేత నేనును బ్రతికియున్నాను. నేను పగవారినెల్ల గెలిచి, యందములయిన పిఱుందులును తామరపూరేకులవంటి కన్నుంగవయుఁగలిగి చెన్నారు నాచిన్నారి సీతను, పెంపుసొంపారు లక్ష్మినింబోలె, నెప్పుడుచూతునో! సొగసయి దొండపండువలె నుండు క్రిందిపెదవిగలిగి, తామరవలె ముద్దుగులుకు సీత నెమ్మొగమును గొంచెముపయికెత్తి,రోగి రసాయనమును ద్రాగునటువలె, అధరామృతము నెప్పుడు ద్రావుదునో! ఆచెలువ నన్నుఁ గవుంగలించుకొనఁగా, ఒండొంటితోఁ గ్రిక్కిఱిసి, కండబలుపు గలిగి తాటిపండులతోఁ బురుడించుచుండు దానిగుబ్బపాలిండ్లు, నల్లలాడుచు నామేన నెప్పుడు సోఁకునో! నల్లనికడగన్నుల నుల్లసిలునాసతి, ఆసీత, రాక్షసులనడుమఁ జిక్కి, నాథుండనై నేనుండియు, అనాథవలె రక్షించు దిక్కుగానకయే యున్నదిగదా! ఆపడఁతి జనకమహారాజకూఁతురయ్యు, నాకుఁ బ్రియురాలయ్యు, దశరథ మహాచక్రవర్తి కోడలునయ్యు, రాక్షసస్త్రీలనడుమఁ జిక్కి స్రుక్కుచున్నదేమి! శరత్కాలమందు, చంద్రరేఖ, నల్లనిమేఘములం ద్రోసికొని, బయలువెడలునట్లు, సీత కలఁచిపుచ్చరాని రాక్షసులం ద్రోసిపుచ్చి నాయెదుట నెప్పుడు పొడసూపఁగలదు! సీత స్వభావముచేతనే యొల్లియమేనుగలది. ఇప్పుడును దేశమును కాలమును విపరీతములై ప్రతికూలింపఁగా శోకమునను ఉపవాసమునను మఱియు మిక్కిలి కృశించియుండఁగలదు. ఇదినిజము. నేను రాక్షసులకెల్ల ప్రభుండగు రావణునిఱొమ్మున బాణములనాటి, సీతను మరలఁ దోడ్కొని యెప్పుడు మనసునందలి దుఃఖమును దిగవిడువఁగలను? దేవకన్యయుంబోలెచూపట్టు నాపతివ్రత యాసీత మిక్కిలి తహతహతో నామెడనుఁ గవుంగలించుకొని యానందబాష్పముల నెపుడు విడువంగలదు? సీత నెడఁబాయుటచేఁ గలిగిన యీభయంకరశోకమును మలినవస్త్రమును దీసి పుచ్చునట్లతిశీఘ్రముగా, నెప్పుడు దిగవిడువఁగలను'? అని విలపించెను. ఇట్లు బుద్ధిమంతుఁ డారాముఁ డచట విలపించుచుండఁగా పగలుతీఱి సూర్యుండు కాంతితగ్గి యస్తమించినవాఁడయ్యె. అంత సంధ్యాసమయమయ్యె. పిదప, రాముఁడు లక్ష్మణునిచే నాశ్వాసితుఁడై కమలపత్త్రాక్షిని సీతం దలంచుకొనుచు శోకంబున నాకులపడుచు, సంధ్యావందనము గావించినవాఁడయ్యె.

* ఇది యైదవసర్గము.

---

* తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునిముందట రాముఁడిట్లు కాముకోక్తులు చెప్పఁదగదుగాని, యాలక్ష్మణుఁడు సర్వవిధసేవకుఁడగుటచే నట్లు చెప్పికొనుట అనుచితముగాదని తెలియునది.

రావణుఁడు, లంకయందు హనుమంతుఁడు చేసిపోయిన కార్యములకుఁ జింతితుఁడై మీఁద శత్రువులెత్తి వచ్చుటకుమున్ను చేయవలసిన యాయితపాటులను మంత్రులతో నాలోచించుట.

* లంకయందు దేవేంద్రసమాన పరాక్రముఁడగు మహాత్ముఁడు హనుమంతుఁడు, ఎందును జూడరానట్టు గావించిన భయంకరకార్యమును రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుఁడుచూచి, సిగ్గుచేఁ గొంచెము దలవాంచి, రాక్షసు లందఱితో "కేవలమొకకోఁతియంతవాఁడా హనుమంతుఁడు, పగవారికెంతమాత్రము నోర్వఁదరముగాని పురిని లంకను, లక్ష్యపెట్టక దిట్టతనమునఁ జొచ్చినాఁడు; మఱి సీతనుజూచియుఁ బోయినాఁడు. చైత్యప్రాసాదమును గూల్పఁబడినది. ఉత్తములగు రాక్షసులు పెక్కండ్రు హతులయిరి. ఇట్లొకహనుమంతునిచేత లంకాపురమంతయు నాకులపఱుపఁబడినది. ఇఁకమీఁద యుక్తమైనదేది? మనకెల్ల నేది హితమో, ఏదిచేసిన కార్యము చక్కఁగా నొడఁగూడునో యట్టిదేది? చెప్పుఁడు చేసెదను. మీకు శుభముకలుగుఁగాత. 'బలవంతుఁడవగు నీకు మంత్రాలోచనమేల' యందురా? బలవంతులారా! గొప్పమనస్సుగల పెద్దలు, మంత్రమే జయమునకు మూలమని చెప్పెదరు. కావున రామునివిషయమై మంత్రము సేయఁగోరుచున్నాను. లోకమునం బురుషులు, ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు, అని మూఁడువిధములనుందురు. వారలు కలకూరగంపగా నుండుటచే వేఱువేఱ తెలియుటకష్టము; కాఁబట్టి నేను వారల గుణదోషములను జెప్పెదను. ఎవ్వఁడు మంత్రము (ఆలోచనము) తీర్చుటయందు నిపుణులును, తనహితము గోరువారు నగుమంత్రులతోఁగాని తన సుఖదుఃఖములే తమ సుఖదుఃఖములుగాఁ గల స్నేహితులతోఁగాని, తనహితమును గోరునట్టి బంధువులతోఁగాని, కూడి యాలోచనము చేసి, యారంభింపవలసిన కార్యములను నడపుచును, దైవముమీఁదను భారము వేసియుండునో యతఁడుత్తమపురుషుఁడండ్రు. ఎవ్వఁడు తానొక్కఁడే కార్యమును ఆలోచనము చేసి, యొక్కఁడే మనఃపూర్వకముగా దైవము నాశ్రయించి, యొక్కఁడే కార్యములం జేయునో, . అతఁడు మధ్యమపురుషుఁడని చెప్పుదురు. ఎవ్వఁడు మంచి చెడుగులను నిశ్చయించుకొనక, దైవము నాశ్రయించుటయు దిగవిడిచి, చేసెదనని కార్యమునకుఁ బూని, దానిని తుదముట్టం జేయక యుపేక్ష సేయునో యతఁడధమపురుషుఁడు. పురుషులిట్లు ఉత్తమ మధ్యమాధములని మూఁడువిధము లగునట్లు, మంత్రములును ఉత్తమ మధ్య మాధమము లని మూఁడువిధములగుట తెలియవలయును. మంత్రులందఱును ఐకమత్యమునొంది చక్కఁగా శాస్త్రము లభ్యసించుటచే శాస్త్రజ్ఞాన మనుదృష్టితోఁ గూడి, యాసక్తితో నేమంత్రమును జేయుదురో యది

---

* ఇంతవఱకు రామునివృత్తాంతమును జెప్పి యిదిమొదలుగా లంకయందు హనుమంతుఁడుపోయిన వెనుక జరిగిన రావణునివృత్తాంతమును కవి చెప్పుచున్నాఁడు.

యుక్తను మంత్రమందురు. ఏమంత్రమునందు, మంత్రులు, కార్యము నిర్ణయించు విషయమున మొదట పరస్పరము మతభేదములు పెక్కులుగలిగియుండి, యూపిదప, తుదకు నైకమత్యము నొందుదురో, యది మధ్యమమంత్రమని నీతిజ్ఞులెన్నుదురు. ఏమంత్రమందు, మంత్రులొక్కొక్కఁడు తనతన యభిప్రాయమునే ముఖ్యముగాఁ జేసికొని దానినెంతమాత్రము వదలక, వాదము సేయుచుందురో, మఱియు నైకమత్యము నొందవలయునని ప్రీతియు లేకుందురో, యది, యధమమంత్రమని చెప్పఁబడుచున్నది. అందువలన బుద్ధిమంతులలో మేలుబంతులగు మీరందఱు నైకమత్యముతో నాలోచించి యుక్తమయినకార్య మిదియని చక్కఁగా నిశ్చయించి తెలిసికొనుఁడు. ఇట్లైకమత్యముతో చక్కఁగా నిశ్చయించినట్టికార్యమే నాకు మిక్కిలి చేయఁదగినదని యభిప్రాయము. 'జరిగినదిపోనీ. ఇఁక మంత్రము సేయనేల; ఇఁక మనకు భిన్నమేమున్నది?' యందురా? అట్లుకాదు, రాముఁడు వీరులగు వేలకొలఁది వానరులంగూడి మనల నరికట్టుటకు లంకాపురికి రాఁగలఁడు, 'సముద్రముండఁగా నెట్లువచ్చి యరికట్టఁగలఁడందురా?' రాముఁడు, తమ్మునిఁగూడి, సైన్యములును సుగ్రీవాదులయిన యనుచరులును వెంటరా, తనకు యుక్తరూపంబగు శక్తి నెఱపి, తనవీర్యమున సముద్రము నెండించియో లేక సేతువుగట్టుట మొదలగు వేఱుకార్యముగావించియో, ఎట్లో సుఖముగా దాఁటిరాఁగలఁడని మిక్కిలి స్ఫుటముగాఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్లు లంకను నేను జెప్పినట్లు రాముఁడువచ్చి నిరోధించుట కలుగఁగా, దానిచే వానరులకును మనకును విరోధముగలుగును. అప్పటికి నాపట్టణమునకును, సైన్యమునకును మేలుగలుగు నుపాయములనెల్లను నాలోచింపుఁడు" అనెను. ఇది యాఱవసర్గము.

రావణుని మంత్రులు శత్రుబలము నెఱుంగక రావణుని
పరాక్రమాదు లుగ్గడించి యుబ్బఁగలిగించుట.

రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణుఁ డిట్లు చెప్పఁగా మహాబలశాలు రగునారాక్షసులు విని, నీతిబాహ్యులును బుద్ధిహీనులు నగుదురుగాన శత్రుబలముం దెలియక యందఱును రాక్షసేశ్వరుఁడగు నారావణుం జూచి చేమోడ్పుగీలించి, 'రాజా! పెక్కండ్రనొక్కుమ్మడిం జంపు పెనుగదలును, ఈఁటెలును, ఖడ్గములును, శూలములును అడ్డగత్తులును, మెండుగాఁగలిగి మనసైన్యము మిక్కిలియు గొప్పదిగానున్నదే! ఎందులకు నీవు విషాదపడుచున్నావు? సైన్యములతో నేల? నీ వొక్కఁడవే చాలవా! నీవు పాతాళమున భోగవతికింబోయి యుద్ధమునఁ బన్నగుల జయించితివి. కైలాసశిఖరమున పెక్కుయక్షులచేఁ బరివేష్టితుఁడై యున్నకుబేరునితో మిక్కిలియు గొప్పయుద్ధము గావించి యతని నీకు లోఁబఱచుకొంటివి. ప్రభూ! ఆ కుబేరుఁడు ఈశ్వరునికి చెలికాఁడని పొగడంబడుచుండువాఁడు, లోకపాలుఁడు, మహాబలుఁడు, అట్టి కుబేరునిం

గూడ, నీవు రోషముగొని యుద్ధమున జయించితివి. మఱియు యక్షులను గుంపులు గుంపులుగాఁ జంపియు, నానావిధంబులఁ గలఁచియు, పట్టుకొని చెఱఁబట్టియు, కైలాసశిఖరమునుండి యీపుష్పకవిమానమును దెచ్చితివి. రాక్షసపుంగవా! దానవేంద్రుఁడగు మయుఁడు నీవలనిభయమున, నీతోడిస్నేహమును గోరి, నీకుభార్యగాఁ దనకూఁతురు మండోదరినొసంగెను. పరాక్రమంబున విఱ్ఱవీఁగుచు నెట్టివారికిఁ జెనకరాకుండిన దానవేంద్రుని మధుఁడనువానిని, నీయప్పసెల్లెలు కుంభీనసకు సుఖముగూర్చ ప్రియునిని, యుద్ధముసేసి వశము గావించుకొంటివి. మహాబాహూ! నీవు రసాతలమునకుఁ బోయి వాసుకిని, తక్షకుని, శంఖుని, జటిని, ఈనాగేంద్రులును నోడించి వశులంజేసికొంటివి. ప్రభూ! అరిందమా! కాలకేయులు చూర్ణముగాఁ జేయఁబడినను మరల లేచునట్టినాశదూరులు, బలవంతులు, శూరులు, బ్రహ్మవలన వరంబులు వడసినవారు. ఆదానవులు తమబలమునంతయు నెఱపి, నీతోడ నొక్కసంవత్సరము యుద్ధముసేసి తుదకు నీకు వశులయిరి. రాక్షసాధిపతీ! మఱియు వారలయొద్ద నీవు మాయలను వెక్కంటినిగూడ నేర్చికొంటివి. (నీవు రోషంబున యుద్ధంబున మహాబలవంతులగు దిక్పాలకులను నోడించితివి. ఇచ్చటనుండి దేవలోకమునకుఁ బోయి యింద్రునిఁగూడ జయించితివి) మహాబాహూ! మఱియు నీవు శూరులును, మహాబలశాలురును, జతురంగబలసహితులు నగువరుణునిపుత్రుల యుద్ధంబున గెలిచితివి. రాజా! నీవు యమదండమె భయంకరమైన పెద్దమొసలిగాను, శాల్మల్యాయుధములే వృక్షములుగాను, యమపాశమే పెద్దతరంగముగాను, యమకింకరులే పన్నగములుగాను, నిట్లు సముద్రమువలె విలసిల్లుచున్న యమునిమహాసైన్యమును జొచ్చి యుద్ధమున యమునిం బాఱఁదోలి, మిక్కిలి గొప్పజయమును గొంటివి. అచ్చట నీవు సేసిన స్వల్పయుద్ధమునకే లోకములన్నియు వడవడ వడంకినవి. వీరులును దేవేంద్రునివంటి పరాక్రమశాలురు నగుక్షత్రియు లనేకులు, భూమియంతయు, మహావృక్షములు నిండియుండునట్లు, నిండియుండిరి. రాముఁడు, పరాక్రమంబునను గుణంబులను నుత్సాహంబునను, యుద్ధంబునందు వారల కెంతమాత్రమును సమానుఁడుగాఁడు. రాజా! అట్టి పరమదుర్జయులైనయారాజులనే నీవు బలిమిని చంపియున్నావు. ఇఁక నీకుఁ రాముఁడెంత! మహారాజా! ఊరక యిచ్చటనే యుండుము. నీవు శ్రమంపడనేల? మహాబాహుఁడయిన యీయింద్రజిత్తు, ఒకఁడే, వానరులనెల్ల రూపుమాపఁగలఁడు. మహారాజా! ఈయింద్రజిత్తు, మహేశ్వరుంగూర్చి యెందును సాటిలేనియజ్ఞమును యజించి, లోకంబునం దెట్టివారికిని లభింప నలవిగాని వరమును బడసి యున్నాఁడు గదా. శక్తితోమరము లనెడి యాయుధములు మత్స్యములు; చెల్లచెదరైన ప్రేఁగులే పాచితీఁగలు; మొండైన యేనుఁగులే క్రిక్కిఱిసిన తాఁబేళ్లు; గుఱ్ఱంబులే కప్పలు; రుద్రుఁడును ఆదిత్యుఁడునే పెద్దమొసళ్లు; మరుత్తులును వసువులునే మహాసర్పములు; రథగజతురగములే జలసమూహము; వెనుకాలుబంట్లు, పెద్దయిసుక

దిబ్బలు. ఇట్లు సముద్రమువలె నతిభయంకరమై యున్న దేవతా మహాసైన్యముం జొచ్చి యీయింద్రజిత్తు దేవేంద్రుం బట్టి బంధించి లంకకుం గొని వచ్చెఁగదా. రాజా! అంత బ్రహ్మయాజ్ఞం జేసి, శంబరవృత్రాసురులను జంపినట్టి యాదేవేంద్రుని విడిచిపుచ్చితివి. పిదప నతఁడు సమస్తదేవతలుం గొలువ స్వర్గమునకుం బోయెను. మహారాజా! అటువంటి నీకొడుకును నింద్రజిత్తునే పోరికి విడువుము; రాముని వాని కిఁ గలయావానరసైన్యమునంతటిని, అవలీల రూపుమాపి పుచ్చును. రాజా! కేవల క్షుద్రుఁడైన యొకానొకనివలన (హనుమంతునివలన) ఈ యాపద ఉన్నట్టుండి సంభవించినది; కాన చెల్లిపోయె. కనుక దీనిని నీవుమనసునం దెంతమాత్రము నుంచుకొనఁ గూడదు. నీవు తప్పక రాముని వధింపఁగలవు’ అనిరి. ఇది యేడవసర్గము.

ప్రహస్త దుర్ముఖ వజ్రదంష్ట్ర నికుంభులు తమతమ పరా
క్రమంబులు పొగడుచుఁ దా మొక్కొక్కరే రా
ముని జయించి రాఁగలమని రావణునకుఁ జెప్పుట.

అంత నప్పుడు నీలమేఘమువలె నల్లనైన పెనుకాయము గలిగి శూరుఁడును సేనాపతియు నగు ప్రహస్తుఁ డనురాక్షసుఁడు, రావణుం జూచి చేమోడ్చుగీలించి ‘దేవతలుగాని దానవులుగాని గంధర్వులుగాని, పిశాచములుగాని, పతగులుగాని, నాగులుగాని, యెవ్వరును యుద్ధంబున నిన్నుమాఱుకొన శక్తులుగారు. ఇఁక వానరులనఁగా నెంత! మనమందఱు పరాకుగొని మనల నెవ్వరు నెదిరింపఁజాలరను నమ్మికతోనే మఱియుంటిమి. కావున హనుమంతుఁడు వచ్చి మనలను వంచించి పోయినాఁడు. లేనియెడల, నేను బ్రతికియుండఁగా, ఆవానరుఁ డిచటనుండి ప్రాణములతో నెట్లుపోఁ గలఁడుని సముద్రము నాల్గుచెఱఁగుల నడుమ నున్న యీభూమండలమునం దంతయు, అందుఁ గలపర్వతములను వనములను మహారణ్యములను అన్నిటనుం గలవానరుల నందఱను జంపి యిఁక భూమిలో వానరులే లేకుండునట్లు గావించెదను. దేవర నన్నాజ్ఞాపింపవలయును; ఇంతే. రావణా! నే నీలంకాపురమును గాచుచునే యుండెదను. అప్పుడు నీవు సీత నపహరించినయపరాధమునకుఁగాను వానరులవలన నీకు దుఃఖమేదియుఁ గలుగఁ జాలదు’ అనెను. అంత దుర్ముఖుం డనురాక్షసుఁడు మిక్కిలి యుఁ గ్రుద్ధుఁడై ‘వానరమాత్రుఁ డొకఁడువచ్చి,మనకందఱకిట్టితిరస్కారము గావించినాఁడు. ఇదిమాత్రము క్షమింపఁదగినదిగాదు. ఇంతటితోఁబోక మనపట్టణమును, మఱియు నంతఃపురమును అవమానించినాఁడు. శ్రీమంతుఁడగు రాక్షసేంద్రునిం గూడఁ దిరస్కరించినాఁడు. ఇది యెంతమాత్రము క్షమింపరాదు. నేనొక్కఁడనే యిప్పుడేపోయి, వానరుల నందఱను, భయంకరమైన సముద్రమును జొరఁబడినను, ఆకాశమున కెగిరిపోయినను, పాతాళమున దాఁగినను, విడువక వధించి మరలి వచ్చెదను’

అనెను. అంత మహాబలవంతుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడు మీఁదు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుండై మాంసమును నెత్తురునుం బూసియున్న బెడిదంపులినుపగుదియను దీసికొని, 'రాముఁడు సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునింగూడి ధర్షింపరానివాఁడై యుండఁగా, భయముచే రాత్రికాలమున రహస్యముగావచ్చి పోయినదీనుఁ డగుహనుమంతుఁడు జాలికిఁ దగినవాఁడే కాన వానితో మీకేమికార్యమున్నది? ఇప్పుడు నేనొక్కఁడనే పోయి రామునిని సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునిని బరిఘంబున సంహరించి వానరసైన్యము నంతయుఁ గలంచి వైచివచ్చెదను. రాజా! నే నిం కొకమాటం జెప్పెదను. చిత్తమేని యవధరింపుము. ఉపాయకుశలుఁడే పగవారిని జయించును. పరాకుపడక యుపాయంబుల నేర్పునఁ బన్నియే పగవారిం జయింప వలయును. రాక్షసేశ్వరా! కామరూపులును శూరులును అతిభయంకర స్వభావులును భయంకరాకారులు నగు రాక్షసులు నిశ్చయము చేసికొని వేలకొలఁదిగా, మనుష్యదేహముం దాల్చి, రామునొద్దకుఁ బోయి, యందఱును తొట్రుపడక యారఘుతిలకునిం జూచి 'మేము నీతమ్ముఁడు భరతుఁడు పంపఁగా వచ్చితిమి' (నీవు వచ్చుటను గుఱించి వలయు ప్రయత్నము చేయవలయును) అని చెప్పుదురుగాక. ఆరాముఁడు సేనను విడిచి శీఘ్రముననే వారితోఁ బోఁగలఁడు. అంత మేమిచ్చటనుండి శూలములను శక్తులను గదలను ధనువులను బాణములను ఖడ్గములనుం దాల్చి శీఘ్రముగా నచ్చటికిఁ బోయెదము. మేము, గుంపులు గుంపులుగా నాకాశముననుండి, ఱాలను, ఆయుధములను పెద్దవర్షముగాఁ గురిసి యావానరసైన్యమునంతయు హతముసేసి యమలోకము నొందించెదము. ఇట్లు రామలక్ష్మణులు మనముపన్నినకిటుకును గనుఁగొనలేమిచే మనవారిని తనవారినిగా నమ్మి నీతిమాలుదు రేని, నీతి మాలినయట్టి యానమ్మికచేత అవశ్యము వారిరువురు ప్రాణములను విడుతురు' అనెను. అంత వీరుఁడును వీర్యవంతుఁడు నగు కుంభకర్ణపుత్త్రుఁడు నికుంభుఁడనువాఁడు మిక్కిలియుఁ గ్రుద్ధుండై, లోకరావణుం డగురావణుంజూచి 'మీరందఱును మహారాజుతోఁగూడ నిచ్చట నే యూరక యుందురుగాక. నేనొక్కఁడనే పోయి, రాముని లక్ష్మణునిని, సుగ్రీవునిని, హనుమంతుని, వానరులనందఱను, జంపిపుచ్చెదను.' అనెను. అంతఁ బర్వతాకారుఁడగు వజ్రహనుండను రాక్షసుఁడు క్రుద్ధుఁడై, (తిండిం దలఁచుకొని నోరూర,) నాలుకచే నోరంతయు నాఁకికొనుచు 'మీరందఱును తుందుడుకు విడిచి మీయిచ్చకు వచ్చిన కార్యములు చేసికొను చుండుఁడు. నే నొక్కఁడనే యావానరసత్తములనెల్లను భక్షించివైచెదను. మీరేచింతయు లేక, మధురాపం బగుమద్యముం ద్రావుచు * స్వస్థులై క్రీడించుచుందురుగాక. నే నొక్కఁడనే పోయి, సుగ్రీవుని, లక్ష్మణునిని, అంగ

* ఇట 'స్వస్థులై' అనఁగా 'స్వర్గస్థులై' యనియు నర్థము దోఁచుచున్నదిగాన నిది యమంగళోక్తి యని తెలియునది.

దుని, హనుమంతుని, రణంబున మార్కొన్న రాకుండురామునిని వధించివచ్చెదను' అనెను. ఇది యెనిమిదవసర్గము.

(నికుంభుఁడు చెప్పినట్లు తక్కిన ప్రధానులెల్ల లేచి యుద్ధమున కుద్యుక్తులుకాఁగా విభీషణుఁడు వలదని వారించుట.)

అంత నికుంభుఁడును, రభసుఁడును, మహాబలవంతుఁడగు సూర్యశత్రుఁడును సుప్తఘ్నుఁడును, యజ్ఞహుఁడును, మహాపార్శ్వుఁడును, మహోదరుఁడును, దుర్ధర్షుఁడగు నగ్నికేతుఁడును, రశ్మికేతుఁడును, మహాతేజుఁడును బలవంతుఁడు నగు రావణపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తును, ప్రహస్తుఁడును, విరూపాక్షుఁడును, మహాబలుఁడగు వజ్రదంష్ట్రుఁడును, ధూమ్రాక్షుఁడును, అతికాయుఁడును, దుర్ముఖుఁడును అనెడి యీ రాక్షసులందఱును, పరిఘములను, పట్టిసములను, ప్రాసములను, శక్తులను, శూలములను, గండగొడ్డండ్రను, విండ్లను, బాణంబులను, వాఁడియగు పెనుఖడ్గములను, దాల్చి పరమకుపితులై యాసనములనుండి చెంగున లేచి, తేజంబున మిక్కిలియు వెలుంగుచు, రావణుఁ జూచి 'మన మిప్పుడేపోయి రామునిని, సుగ్రీవునిని, లంకాపురిని రహస్యంబునఁ జొచ్చి చెఱిచిన యానీచుని హనుమంతుని వధించివచ్చెదము' అనిరి. అంత నట్లాయుధముల నందుకొని ప్రయాణమున కుద్యుక్తులై యున్న యారాక్షసులనెల్ల విభీషణుండు నిలిపి, మరలఁ గూర్చుండఁబెట్టి, యంజలిఘటించి, రావణుంజూచి 'నాయనా! సామదానభేదము లనెడి మూడుపాయములచేతంగూడ నేది లభింప నశక్యమో, యది సిద్ధించుటకై విక్రమము చూపవలసినకాలములు (అనఁగా దండకాలములు) నీతిశాస్త్రంబులం జెప్పఁబడియున్నవి,యుక్తములని బుద్ధిమంతులు చెప్పుదురు. మనమింకను సామాదులం బ్రయోగింపలేదు గాన దండమునకు కాలముగాదు. ఇంతేకాక పగవాఁడును దండ్యుఁడుగాఁడు. * విషయాసక్తులై పరాకు తప్పియుండువారియందును, విరక్తులై జ్ఞానులగువారియందును, సామంతులచే నాక్రమింపఁబడినవారియందును, దైవప్రాతికూల్యమున సంపద క్షీణించుచున్నవారియందును, మఱియు బాలురు వృద్ధులు మొదలగువారియందును నీతిశాస్త్రోక్తప్రకారమున మంత్రులతో విచారించి, ప్రయోగింపఁబడువిక్రమములే (దండ

* ఇందులకు 'బాలోవృద్ధోదీర్ఘరోగీ తథా జ్ఞాతిబహిష్కృతః। భీరుకోభీరుకజనో లుబ్ధో లుబ్ధజనస్తథా ॥ విరక్తప్రకృతిశ్చైవ విషయేష్వతిసక్తిమాన్ । అనేకచిత్తమంత్రశ్చ దేవబ్రాహ్మణనిన్దకః॥ దైవోపహతకశ్చైవ దైవచిన్తక ఏవచ । దుర్భిక్షవ్యసనోపేతో బలవ్యసనసంయుతః । అదేశస్థో బహురిపుర్యుక్తో కాలేనయశ్చసః। సత్యధర్మవ్యపేతశ్చ వింశతిః పురుషాఅమీ । ఏతైస్సన్ధిం నకుర్వీత విగృహ్ణీయాత్తు కేవలమ్' అన్నట్లు యీ యిరువది పురుషులతోడనే విగ్రహము పెట్టుకొనవలసినదిగాని తక్కినవారితోఁ దగదని కామందకము.

ములు) సిద్ధినొందును. మఱియొక్కచోఁ బ్రయోగింపఁబడినయెడల నవి యెంతమాత్రమును సిద్ధినొందవు.' అని యంత రాక్షసులంజూచి 'రాముఁడో యట్టివాఁడుగాఁడు, అతఁ డెంతమాత్రమును విషయాసక్తుఁడై యేమఱియుండువాఁడుగాఁడు, జయింపఁ దివురుచుండువాఁడు, స్థిరబలముగలవాఁడు, అకాలమున రోషము దెచ్చుకొనువాఁడును గాఁడు. కాన యతని నెదిరింప నలవిగాదు. అట్టివానినిగూడ నెదిరింపఁగోరెదరే! ఎట్లు? హనుమంతుఁడు భయంకరమయిన నదీనాథుని మహాసముద్రునిదాఁటి, యెట్టివారికిఁ జేయనలవిగానికార్యముం జేసినాఁడే! ఇట్లగునని యెవ్వఁడేని తలంపనయినను దలంచునా? కావున రామునకు దైవమును బ్రతికూలమునుగాదు. రాక్షసులారా! శత్రువులబలంబులును బరాక్రమములను గొలఁదిలేనివికాన ముందువెనుకఁజూడక మీరు తెలియున నవి తక్కువయని యవమానోక్తి చెప్పరాదు. రాముని దండించుట కష్టమగునని తెలిసెఁగదా. కీర్తిమంతుఁడగు రామునిభార్యను, రావణుఁడు జనస్థానమునుండి తెచ్చెనే! ఇందులకు రాముఁ డీరాక్షసరాజునకు నున్నేమి యపకారము గావించియున్నాఁడు? 'ఖరునిఁ జంపినాఁ'డందురా? ఖరుఁడు తానే యతిక్రమించి రామునిఁ జంపఁబోఁగా రాముఁడు వానిని యుద్ధంబునఁ జంపినాఁడు. అట్లు చంపెనేని యందు దోషమేమి? ప్రాణులకు తమతమప్రాణములను శక్తికొలఁది రక్షించుకొనవలయునేకదా. కాఁబట్టి రాముఁడు దండనమున కనర్హుఁడుగూడ నగును. రాముఁ డపకారమే చేసియుండినను గూడ నతనిభార్య నపహరించుట దగదు. పరదారనంటుట అపకీర్తిం గలిగించునది, ఆయుఃక్షయము గూర్చునది, ధననాశమును గావించునది, భయంకరమయినది, పాపమునకు మఱియొకమూర్తి యనఁదగినది. ఈ నిమిత్తముంబట్టి మనకు సీతవలన మిక్కిలియు గొప్పభయము సంభవించును. సీతం బట్టి దెచ్చియున్నది. ఇఁక నాబెడను విడిచి పుచ్చవలసినది. 'మేలినస్తువును విడువందగునా' యనకుఁడు మంచిదయినను కలహంబు గలిగించునట్టి దేని యట్టి దానిని గుఱించి కార్యమేమి చేసినను బ్రయోజనమేమి? రాముఁడు మహాపరాక్రమశాలి, ధర్మంబునఁ దప్పక నడచువాఁడు, అట్టివానితో వ్యర్థమగు వైరమును బెట్టుకొనుట మనకు యుక్తముగాదు. అతనికి సీత నిచ్చివేయుము. ఈలంక గజంబులతోను నశ్వంబులతోనుం గూడి పెక్కు రత్నములచే నెరసి బెరసి యుండునది. ఇట్టి పట్టణమును రాముఁడు వచ్చి బాణములచే విదారించుటకుమునుపే యతనికి సీత నొసంగుము. మిక్కిలియు భయంకరమును, మార్కొన నశక్యంబును నగు గొప్ప వానరసైన్యము వచ్చి మనలంకం జుట్టుముట్టి యరికట్టుటకుమునుపే, రామునకు సీత నిచ్చివేయుము. రాముని గారాబుపత్నిని సీతను మనమే యతనికిఁ గొంపోయి యొసంగమేని, మనలంకాపురమంతయు నాశమునొందును. పట్టి పట్టణమేకాదు. శూరులగు నిందలిరాక్షసులందఱును నాశము నొందుదురు. నీవు నాకన్న దమ్ముఁడగుట చుట్టఱికంబున నయిన నిన్నుఁ బ్రసన్నుఁడగునట్లు ప్రార్థించుచు

న్నాను. నేను జెప్పునట్లు చేయుము. నేను హితకరమును యథార్థంబు నగుదానిం జెప్పుచున్నాను. రామునకు సీత నిచ్చివేయుము. రాజకుమారుఁడు రాముఁడు మీఁద శరత్కాలసూర్యకిరణంబులంబోలె మిక్కిలి తీక్ష్ణములై, క్రొత్తయలుగులును పింజలును గలవగుటంజేసి మిక్కిలియు గట్టివై యమోఘంబులై యొప్పుబాణములను నిన్ను వధించుటకై విడువంగలఁడు. కాన రామునకు సీతనిమ్ము. కోపము, సుఖమును ధర్మమును నాశముసేయును. కాన దానిని దిగవిడువుము. సుఖంబును గీర్తిని వర్ధిలంజేయుధర్మము నవలంబింపుము. ప్రసన్నుఁడవై నేనుజెప్పినట్లుచేయుము. అట్లు సేయుదువేని మనము పుత్రబంధుసహితముగాఁ బ్రతికియుందుము. రామునకు సీత నొసంగుము' అనెను. రాక్షసేశ్వరుం డగురావణుఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినదివిని, యాసభ్యులందఱిని వీడుకొల్పి తానును స్వగృహంబునకుం బోయినవాఁడయ్యె. ఇది తొమ్మిదవసర్గము.

⁂

విభీషణుఁడు రావణునిగృహంబునకుఁ బోయి సీతం దెచ్చి,
నదిమొదలుగా లంకలోఁ గలుగునానాదుర్నిమిత్తంబులను
జెప్పి సీతను రామున కొసంగుమని బోధించుట.
రావణుఁడు దాని నంగీకరింపకుండుట.

అంత * తెలతెలవాఱెను. విభీషణుఁడు ధర్మాధర్మంబుల నిశ్చయించుకొని, రావణునికి హితోపదేశము సేయుట యనెడు భయంకరకృత్యంబునకుఁ బూని యారాక్షసేశ్వరునిగృహమునకుం బోయెను. ఆగృహము పర్వతశిఖరంబులఁబోని పెక్కుశిఖరములుగలిగి పర్వతశిఖరముంబోలె మిక్కిలియుం బొడవైయుండెను. అందు పెద్దతోటకట్లు వేలువేలు చక్కఁగా విభక్తములైయుండెను. అందు పెక్కండ్రు పండితజనులు లభప్రవేశించియుండిరి. మఱియు బుద్ధిమంతులును ప్రీతియుక్తులును కార్యకరణనిపుణులునగు ప్రధానులు దానిని నలుగడల రక్షించుచుండిరి. అందలి మదపుటేనుఁగుల ఘీంకారములకు వాయువుకలఁగి సుళ్లుగొనుచుండెను. శంఖధ్వనులు మిక్కిలియు బిట్టుగా భోరుకొనుచుండెను. వాద్యధ్వనులు ప్రతిధ్వను లిచ్చుచుండెను. అందు స్త్రీజనములు మెండుగాఁగలిగి మహాపథములందు కలకలములు మిక్కుటముగానుండెను. అది మేలిబంగారు నిర్యూహములుగలిగి, యుత్తమాలంకారములచే నలంకృతమై ఆటపాటలు చెలరేఁగుచుండుటచే గంధర్వావాసస్థలమువలెను, సర్వైశ్వర్యసంపన్నమగుటచే దేవతాస్థానమువలెను, రత్నసమూహములు మెండుగాఁ గలిగియుండుటచే భోగవతీపురముచెలువునను బ్రకాశించుచుండెను. వీరుండును మహాకాంతిమం

* ఇట తెలతెలవాఱె ననుటచే హనుమంతుఁడు లంకనువిడిచిపోయి యొకదినమయ్యెనని తెలియునది.

తుఁడునగు నావిభీషణుఁడు తన తేజఃకాంతులే విరివిగా నిగుడుకిరణంబులుగా, సూర్యుండు మహామేఘమును జొచ్చినట్లు, తనయన్న యగు రావణునిగృహముం బ్రవేశించెను. మహాతేజుండగు విభీషణుఁడు, అచ్చట రావణునకు విజయముగలుగుటకై, వేదవిదులగు రాక్షసు లుచ్చరించునట్టి పుణ్యములగు పుణ్యాహమంత్రములధ్వనులు వినెను. అమ్మహాబలుఁడు, మంత్రబ్రాహ్మణవిదులగు బ్రాహ్మణులు పెరుఁగుపాత్రములు నేయి పువ్వులు అక్షతలు మొదలగువానిచేతం బూజితులై యుండఁ గాంచెను. మహాబాహుండగు నవ్విభీషణుండు రాక్షసులు గొనియాడుచుండఁగా, నిజతేజంబున వెలుంగుచు లోనికింబోయి, సింహాసనాసీనుఁడై యున్నకుబేరానుజునకు రావణునకు నమస్కరించెను. విభీషణుఁడు సాంప్రదాయికములయిన యాచారములనెల్ల బాగుగ నెఱింగినవాఁడుగాన యప్పుడు దా నాచరింపవలసిన జయశబ్దప్రయోగమును గావించి, రాజు కనుసన్నచేఁ జూపినట్టియు కాంచనాలంకృతమయినట్టియు నాసనంబునం గూర్చుండెను. అంత నతఁడు మఱియెవ్వరును లేక మంత్రులుమాత్రము సమక్షమందుండునపుడు మహాపరాక్రమవంతుఁడగు రావణుంజూచి పెక్కుయుక్తులచే చక్కఁగా నిశ్చితమై మిక్కిలియు హితంబగుమాటం జెప్పవాఁడయ్యె. విభీషణుఁడో, మాటలక్రమము నెఱింగినవాఁడు; ఏదేశమునం దేకాలమున నేప్రయోజనము ననుసరింపవలయునో యతనికిఁ జక్కఁగాఁ దెలియును; మఱియు లోకంబునందు నుత్కృష్టమిదియని అపకృష్టమిదియనియు కనుఁగొన్నవాఁడుగాన రావణుఁ డధర్మ్యుఁడనియు రాముఁడు ధార్మికుఁడనియు దెలియును. కాన యతఁడు స్తుతివచనంబుల నన్నను బ్రసన్నునింజేసి తిన్ననిమాటల నతనితో 'సీత మన యీపట్టణమునకు వచ్చినది మొదలుగా, అశుభనిమిత్తములు పెక్కులు కనఁబడుచున్నవి. అగ్నిహోత్రమును మంత్రయుక్తముగా హవిస్సులతో వేల్చినను, అగ్నికణములతోఁగూడి, పొగలతోఁగూడిన జ్వాలలుగలిగి, పొగగ్రమ్ముటచే చల్లాగి చల్లారి నుండుచున్నదే కాని చక్కఁగా ప్రజ్వరిల్లుట లేదు. వంటప్రొయ్యులందును, అగ్నిహోత్రశాలలందును, వేదాధ్యయనస్థలములందును, సర్పము లగపడుచున్నవి. మఱియు వేల్చుట కుంచియున్నహవిస్సులకుఁ జీమలు పట్టుచున్నవి. ఆవులకు పాలు ఎండిపోయినవి. మదపుటేనుంగులు, మదంబు దక్కియున్నవి. గుఱ్ఱములు దీనముగా సకిలించుచు, ఆహారంబుపయిని రుచి లేకున్నవి. రాజా! మన గాడిదలును లొట్టియలును, కంచరగాడిదలును, రోమంబులూడ, కన్నీళ్లు గార్చుచున్నవి; నానాచికిత్సలు గావించినను, ఎప్పటిస్థితికి రాకున్నవి. కాకులు క్రూరములై యెచ్చటఁజూచినను గుంపులుగాఁగూడి కూయుచు విమానశిఖరములందును గుంపులుగుంపులుగాఁగూడి కనఁబడుచున్నవి. గద్దలు పట్టణమున నింటింటిపై మండలములుగా గుంపులుగట్టి నిలుచుచున్నవి. నక్కలు రెండుసందెలయందు పట్టణము దాపునకువచ్చి యమంగళముగాఁ గూయుచున్నవి. మఱియు మాంసాహారములగు కుక్కలు మొదలగు క్రూరమృగములును, పట్టణద్వారములందు గుంపులుగట్టి పిడుగు

మ్రోసినట్లు పెనుధ్వనులు గావించుచున్నవి. ఇట్లు దుర్నిమిత్తము లగపడుచుండుటం బట్టియు, ఇవి సూచించు నపజయము లంకాదహనాదులచే మనకుఁ బ్రవర్తించియేయున్నది గావునను, ఈ యశుభమును వారించుటకుఁ దగిన ప్రాయశ్చిత్త మిదియే. ఇది మఱేదిగాదు. ఇష్టపడి సీత రామున కొసంగదువుగాక. మహారాజా! నేను కార్యతత్త్వము తెలియకయో, బ్రతుకుమీఁది పేరాసచేతనో, యిది చెప్పినను గాని, నాయందపరాధము గాఁ గొననగదు. దుశ్శకునము లగపడుచున్నదే. ఇదె యవి సూచించు ననర్థము ఒకరికేకాదు; సమస్తరాక్షసులకును, రాక్షసస్త్రీలకును, అంతఃపురస్త్రీలకును, పట్టణమున నుండువారికందఱకును, దెలిసియున్నది. 'ప్రహస్తాదులుండఁగా నీవే యిది చెప్పనేల' యందువా? మంత్రులందఱును, కేవలము నీమనస్సువచ్చినట్లు నడచుకొనువారు మాత్రమే యగుదురు. నీమోమాటమునకై నీకు వినిపించుటకుఁగూడ పూనక యూరకుందురు. 'నీకుమాత్రము చెప్పవంత దిట్టతన మె' ట్లందువా? నీతమ్ముండ నగుటచేఁ జూచినది విన్నదియంతయు, నవశ్యము నాకు చెప్పకతీఱదు. నీవు న్యాయముచొప్పున మనస్సునందే యాలోచించి నిశ్చయించి, యట్లు నిశ్చయించిన కార్యమును జేయఁదగును' అనెను. ఇట్లు తమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు తన యన్నయగు రాక్షసేశ్వరునకు రావణునకు, మంత్రులమధ్యంబున పథ్యంబగు వచనముం జెప్పెను. విభీషణుం డిట్లు హితమై గొప్పప్రయోజనముం గూర్చునదై, సాంత్వపూర్వమై, యుక్తియుక్తమై, భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములు మూఁడింటను మేలుగలిగించునట్లు చెప్పిన యప్పలుకువిని, మిక్కిలి కోపంబున నెఱియుచు, తనపట్టునం దభినివేశము వదలక యతనితో 'నాకు నెవ్వనివలనను భయంబు గానరాదు. నాచేతం జిక్కిన సీత రామున కెన్నఁటికిఁగాని మరల దక్కదు. ఏలన దేవేంద్రుఁడును దేవతలును సహాయులై వచ్చినను రాముఁడు యుద్ధంబున నాయెదుట నిలువనుగూడఁ జాలఁడు. ఇఁక యుద్ధముసేయుట యెక్కడిది! మఱి సీతను బొందుటయు నేఁడా?' యనెను. దేవతాసైన్యముల రూపుమాపు మహాబలవంతుఁడును యుద్ధంబున భయంకరపరాక్రముండునగు రావణుం డిట్లుపలికి యపుడు హిత ముపదేశించుచున్న తమ్ముని విభీషణుని వీడుకొలిపినవాఁడయ్యెను. ఇది పదియవసర్గము.

రావణుఁడు వ్యాకులహృదయుఁడై మరల నాలోచించుకొఱకు
మంత్రులంగూడి మంత్రసభం బ్రవేశించుట.

*రాక్షసరాజగు నా రావణుండు సహజముగానే పాపి. మఱియు సీతపట్లంగల

* ఇందులకు 'సబభూవకృశో రాజా మైథిలీ కామమోహితః। అసమ్మానాచ్చసుహృదాం పాపః పాపేనకర్మణా॥' అనిమూలము. దీనికి వాస్తవార్థమున (మైథిలీ కామమోహితః) సీతకు భృత్యుఁడ నయ్యెదనని యాశచే మోహితుఁడయ్యెనని యర్థము. ఇట్లె నచ్చటచ్చట సామాన్యముగాఁ దోఁచునర్థములకెల్ల విశేషార్థములు గ్రహించుచు రావలయును.—మహేశ్వరతీర్థులు.

కామమోహమునను, అతనిసుహృదాదులు తాముచెప్పెడుమాట వినఁడని యనాదరముచూపుటవలనను, సీత నపహరించిన పాపకర్మమునను, చింతాకులుఁడయ్యెను. *మంత్రాలోచనమునకుఁ దగినకాలము తప్పిపోయినపిదప, యుద్ధమును ప్రాప్తించియుండఁగా, రావణుఁడు మంత్రులను సుహృదులనుంగూడి యాలోచించుట కప్పుడు యుక్తకాలముగాఁ దలఁచెను. అమ్మహారథుఁడు, నలుగడల బంగారుకిటికీలుగలిగి, రత్నములచేతను పగడములచేతను నలంకృతమై, చక్కఁగా శిక్షితములయిన గుఱ్ఱములు పూన్పఁబడియున్న మహారథంబును జేరి ప్రదక్షిణము గావించి యారోహించెను. రాక్షసోత్తముఁడగు రావణుండు మహామేఘగర్జనమునలె మొరయుచున్న యుత్తమరథము నారోహించి మంత్రాలోచనసభకుం బోయెను. కొందఱు రాక్షసయోధులు వాలును బలుకయుఁ దాల్చియు, కొందఱు సర్వాయుధముల ధరించియు, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిముందు నడచిరి. ఆరావణాలయమునుండి కొందఱు రాక్షసులు నానావిధంబులుగా నుండునట్లు వేఱువే అలంకారములుసేసి నానావిధభూషణముల భూషితులై, యారావణుని పార్శ్వభాగంబులను పిఱుందనుం బరివేష్టించి పోయిరి. అంత నతిరథులగు రాక్షసులు గొందఱు, రథంబుల నారోహించియు, కొందఱు మత్తిల్లిన మేటియేనుంగుల నెక్కియు, కొందఱు నానావిధగతివిభ్రమములం గ్రీడించు గుఱ్ఱంబుల నెక్కియు, రావణుని వెంటం బోయిరి. కొందఱు గదలను పరిఘములనుం దాల్చియు, కొందఱు శక్తితోమరంబులం బూనియు, కొందఱు గండగొడ్డండ్రం బట్టుకొనియు, కొందఱు శూలంబులు ధరించియుఁ బోయిరి. రావణుఁడు స్వగృహమునుండి సభకుఁబోఁగానే, వేలకొలఁది వాద్యముల పెనుధ్వనులును, శంఖధ్వనులును తుములమై చెలంగినదయ్యె. మహనీయమైన యా మహారథము, నేమిధ్వనిచే దిక్కులు ప్రతిధ్వను లిచ్చునట్లుగా, తోడనే కాంతిం దళుకొత్తుచున్న రాజమార్గమును బ్రవేశించెను. అప్పుడు రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునిపయిని పట్టంబడిన స్వచ్ఛంబగు శ్వేతచ్ఛత్రము, పూర్ణచంద్రుండునుంబోలె వెలుంగుచుండెను. † బంగారుపూత్రములు నడుమంగలిగి శుద్ధస్ఫటికములవలె స్వచ్ఛము లయినయాకారముల

---

*ఇందులకు 'అతీతసమయే కాలే తస్మిన్వై యుధిరావణః । అమాత్యైశ్చ సుహృద్భిశ్చ ప్రాప్త కాల మమన్యత' అనిమూలము. దీనికి (కాలే అతీతసమయే) రావణుని ఆయుఃకాలము మించిపోయినది కాఁగా, (యుధి) యుద్ధమునందు, [అమాత్యైస్సుహృద్భిశ్చ సహ(ఆత్మానం)] అమాత్యులతోడను సుహృదులతోడను గూడినతన్ను, (ప్రాప్తకాలం) ప్రాప్తమృత్యునిఁగా, (అమన్యత) తలఁచినవాఁడయ్యె. రావణుఁ డాయుష్కాలము తీఱుటచే తనకును తనయమాత్యాదులకును మృత్యువు ప్రాప్తించినదని తలఁచినట్లు వాల్మీకిమునిహృదయము. గోవిందరాజులు.

† ఇందులకు 'హేమమఞ్జరిగర్భే చ శుద్ధస్ఫటికవిగ్రహే । చామరవ్యజనే' అనిమూలము. 'హేమమఞ్జరిగర్భే' అను విశేషణమునకు బంగారుమయములైన చిగుళ్లతోఁగూడినతీఁగె చిత్తరుపని నడుమం గలవింజామరములని తెలియునది.

తో నొప్పువింజామరలు రెండు రావణుని కుడిప్రక్కను ఎడమప్రక్కనుం బ్రకాశించుచుండినవి. అచ్చట రాక్షసులందఱును గ్రింద నిలుచుండి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, రథంబున నున్న రాక్షసోత్తముఁడగు నా రావణునకు శిరమువాల్చి నమస్కారము గావించిరి. పగవారినెల్లం బీఁచమడంచు నాపరాక్రమవంతుఁడు రావణుఁడు, రాక్షసులు జయజయశబ్దంబులచేతను ఆశీర్వచనములచేతను దనుఁ గొనియాడుచుండఁగా చక్కఁగా నిర్మితమై సొగసుగులుకుచున్న సభను జేరెను. ఆసభకు బంగారుస్తంభములును వెండిస్తంభములును వెలయుచుండెను. నడుమనడుమ నచ్చంపుఁబటికపురాల నెలకట్టులుండెను. దానియందు బంగారు సరిగమయమైన పట్టువస్త్రము క్రిందఁ బఱవంబడియుండెను. ఆసభను, ఆఱునందల పిశాచములు రక్షించుచుండెను. విశ్వకర్మముచే మిక్కిలియుం జక్కఁగా నిర్మితమై సొగసుగులుకుచున్న యాసభను, నిజదేహకాంతిచే వెలుంగుచు మహాతేజుం డగురావణుఁడు ప్రవేశించినవాఁడయ్యె. అందు వైడూర్యమణిమయమైన యొకపెద్దసింహాసన ముండెను. దానిపయిని * ప్రియకమృగపు మెత్తనిచర్మము పఱవంబడియుండెను. దానికి, ఒఱగుదిండుగూడఁ బెద్దదియొకటి వైవంబడియుండెను. రావణుఁడు సభనుజొచ్చి యా సింహాసనముపైఁ గూర్చుండెను. అంత నా రావణుఁడు చుల్కఁగా నడవం గలదూతలం జూచి రాచఱికమునకుం దగునట్లుగా 'మనకిప్పుడు మిక్కిలిగొప్పగా ప్రయత్నపడి నిర్వహింపవలసిన † పెద్దపనియొకటి గలిగియున్నది. ఈనగరమందలి రాక్షసులను నాయొద్దకు శీఘ్రముగాఁ దోడ్కొనిరండు' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణుండు చెప్పిన యామాటవిని రాక్షసులు విహారస్థలములందును, శయనగృహములందును, ఉద్యానవనములందును, విహరించుచున్న రాక్షసులను నిర్భయముగాఁ బిలుచువారై లంకయందుఁ బ్రతిగృహమును దిరిగిరి. దూతలవలన రాజాజ్ఞనువిని యారాక్షసులు కొందఱు సుందరములయిన రథములను, కొందఱు మత్తిల్లియున్న గుఱ్ఱములను, మఱి కొందఱు గజములను నెక్కిపోయిరి. కొందఱు కాలినడకం బోయిరి. ఉత్తమంబగు నాపురము, అట్లు రథములును గజములును తురగములును నెరసి బెరసి వేగమునం బోవుచుండఁగా, పక్షిసంఘములతోఁ గూడిన యాకాశమువలెం బ్రకాశించుచుండెను. అంత నారాక్షసులు పల్లకీలు మొదలగు నానావిధవాహనములును అశ్వములు మొదలగు వివిధయానములనును బయటనే నిలిపి సింహములు పర్వతగుహను బ్రవేశించునట్లు, కాలినడతో సభను బ్రవేశించిరి. వారందఱును రాజగు రావణునిపాదములను బట్టుకొని నమస్కరింపఁగా రావణుఁడు వారలం బూజించెను. అందు పురోహితాదులగు కొందఱు బంగారుమొ

* 'ప్రియకో లోమభిర్యుక్తో మృదూచ్చ మసృణైర్ఘనైః' అని మృదువులై పొడవులై నిగ్గు గలిగియుండు వెండ్రుకలతోఁగూడినది ప్రియకమృగమని వైజయంతి.

† మిగుల గొప్పకార్యమొకటియున్నది యనుటచే రావణునికి చారులమూలముగా రామాదులు సముద్రతీరమునకు వచ్చి యుండుట తెలిసియున్నదని తెలియుచున్నది.

దలగువానితో రచింపఁబడిన పీఠములందును, శ్రోత్రియులగు మఱికొందఱు దర్భమయము లయిన యాసనములందును, పుత్రాదులగువారు కొందఱు సామాన్యములగు జముకాణములు పఱచియున్న భూమియందును గూర్చుండిరి. రాజాజ్ఞవలన నారాక్షసు లట్లు సభకువచ్చి వారివారికిం దగునంతరువుక్రమంబున రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునిసమీపంబునం గూర్చుండిరి. అచ్చటఁ గార్యములు నిశ్చయించుటయందుఁ బండితులును ముఖ్యులునగు *మంత్రులును గుణవంతులు సర్వజ్ఞులునై బుద్ధియే కన్నులుగాఁ గలిగి యున్నయమాత్యులును వందలకొలఁదిని వచ్చిచేరిరి. అప్పుడు శూరులు ననేకులు సమస్తకార్యములక్షేమము విచారించుటకై బంగారువన్నె గలిగి చెలువు గులుకుచున్న రాక్షసేశ్వరునిసభయందు గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరిరి. అంత మహాత్ముఁడును మహాయశస్కుఁడునగు విభీషణుఁడు విఱివియై మంచిగుఱ్ఱములం బూన్చినదై, యవయవములెల్ల బంగారముచేఁ జిత్రింపఁబడి సుందరమైయున్న యుత్తమరథము నారోహించి, యన్నసభకుఁ బోయెను. (ఇట్లు రాక్షసులెల్ల రాక్షసేశ్వరుని పరివేష్టించి కొలిచియుండిరి) అంత తమ్ముఁడు విభీషణుఁడు, తనయన్నకుఁ బ్రవరచెప్పి పాదములకు నమస్కరించెను. అట్లె శుకుఁడును ప్రహస్తుఁడును నమస్కరించిరి. అంత రావణుఁడు వారలమువ్వురకును వేఱువేఱ వారియంతస్తులకుఁ దగినట్లు, ఆసనంబుల నొసంగెను. అంత నక్కొలువున నానారత్నఖచితములయిన సువర్ణభూషణములం దాల్చి, మంచివస్త్రంబులం దొడిగి, ఉత్తమములయిన యగరుచందనములం బూసికొని, పుష్పమాలికలను దాల్చియున్నయారాక్షసుల పూదండల సుగంధములు అంతటను గుబాళించుచుండినవి. సభ్యులెవ్వరు సద్దుగావింపకుండిరి. ఎవ్వఁడును నబద్ధమాడలేదు. ఎవ్వరును గుజగుజలుగూడఁ బోపరైరి. అందఱును కోరికలన్నియు నీడేఱి, మహావీర్యశాలురై యుండిరి. అప్పుడందఱును ప్రభుండగు రావణుని ముఖంబును జూచిరి. మనస్వి యగునారావణుఁడట్లు, ఆసభయందు, ఆయుధధారులును ధీరహృదయులును, మహాబలవంతులు నగురాక్షసులనడుమ వసువులనడుమ దేవేంద్రుఁడుంబోలెఁ దన దేహకాంతిచేఁ బ్రకాశించుచుండెను. ఇది పదునొకండవ సర్గము.

రావణుఁడు సీతను రామునకొసంగకయే యతనిని జయించుట కుపాయంబు నాలోచించుట. కుంభకర్ణుఁడు నిజపరాక్రమముచే పనులన్ని సరిపెట్టునట్లు చెప్పుట.

అప్పుడు, యుద్ధంబున జయశీలుఁడగునారావణుఁడు, ఆసభనంతయుం జూచి యందు సేనాధిపతి యగుప్రహస్తునితో 'సేనాపతీ! ధనుర్విద్యను జక్కఁగా నభ్యసించిన యోధులను, రథికులు, హస్తిపకులు, సాదులు, పదాతులు అను నా

* అమాత్యులు కార్యసహాయులనియు, మంత్రులు బుద్ధిసహాయులనియు భేదము తెలియునది.

లుగు తెగలవారిని, మునుపటికన్న మఱింత యెచ్చరికతో పట్టణమును రక్షించుట యందు జాగరూకులై యుండున ట్లాజ్ఞాపింపుము' అని యాజ్ఞాపించెను. రావణునకు మిక్కిలియు విశ్వాసపాత్రుఁడగు నా ప్రహస్తుఁడు, బుద్ధినిశ్చయముతో రాజాజ్ఞ సేయం గోరి సైన్యమునంతటిని నారావణుని గృహములోపలను వెలుపలను గాపుంచెను. అంత పురరక్షణమునకై వేఱుగా సైన్యమునిలిపి, ప్రహస్తుఁడు రాజగు రావణునిసమ్ముఖమునకు వచ్చి కూర్చుండి యతనితో 'బలవంతుఁడవగు నీదు సైన్యమును వెలుపలను లోపలను నంతటం గావలియుంచియున్నాను. ఇఁక మనస్సు కుదురుగలిగి చేయం గోరినదానిని జేసికొనుము. అది నీకు సిద్ధించుఁగాత' మనెను. రాజ్యమునకు హితము గూర్చుటయందే రతి గలయా రాక్షసరాజు రావణుఁడు ప్రహస్తుఁడు చెప్పినమాటవిని విజయంబుఁగోరక, కామసుఖము నేకోరి, సుహృదులంజూచి 'ధర్మము, అర్థము, కామము అనుమూఁటిలో నేది సేవింపవలయునో యని సంకటముగలిగినపుడు, మీ రయ్యేదాని ననుష్ఠించుటవలన ఫలముగాఁగలుగు ప్రియాప్రియములను, సుఖదుఃఖములను, లాభనష్టములను, మంచి సెబ్బరలను దెలిసికొనుటకు సమర్థులరుగావున, ఆ ఫలములంబట్టి సేవింపందగిన దిదియని సందేహముదీర్ప శక్తులరగుదురు. ఎట్లన మీరలు, సర్వవిధముల చక్కఁగా నాలోచనము సేసి నిశ్చయించి యారంభించినకార్యములం దొక్కటిగాని నాకెప్పుడును విఫలమైనది లేదు. అన్నియు సఫలములే యైయున్నవి. ఇంద్రుఁడు, చంద్రసూర్యాదిగ్రహములతోను నక్షత్రములతోను దేవతలతోనుంగూడి జయలక్ష్మి నొందినట్లు, నేను మిమ్ముఁగూడి మిక్కిలియు జయలక్ష్మి నొందెదను. మీకందఱకు మాత్ర మింతకుమునుపే యీసంగతిం దెలుపఁగడఁగితిని. కుంభకర్ణుఁ డప్పుడు నిద్రించుచుండినందున, అతనికి మాత్ర మీసంగతిని జెప్పలేదు. మహాబలుఁడును ఆయుధధారులందెల్ల మిన్నయునగు నీకుంభకర్ణుఁడు ఈయాఱుమాసములుగా నిదురించుచుండెనుగదా. అతఁడిప్పుడే నిదుర లేచియున్నాఁడు. కాన యింతకు ముందు తెలుపం గూడక పోయెను' అని కుంభకర్ణుంజూచి 'రామునిగారాబుపత్నియు, జనకరాజు కూఁతురునయిన యీసీతను దండకారణ్యమున రాక్షసులు చరించు జనస్థానమునుండి యిచ్చటికిం బట్టితెచ్చియున్నాను. ఆమందగమన, ఆసీత, నే నెంత వేఁడినను * నా సెజ్జ నెక్క నిచ్చగింపకున్నది (నన్ను బొందుటకు నొల్లకున్నది). ఒల్లకున్న దానిని విడిచిపెట్ట

* ఇట వాస్తవార్థమెట్లన:— రావణుఁడు తాను పూజార్థము దెచ్చిన తనయిష్టదేవతయు త్రైలోక్యమోహినియునగుసీత భూశయ్యంబరుండి దుఃఖాక్రాంత యగుటంజూచి తానును మిగులదుఃఖితుఁ డగుచున్నట్లు తెలుపుచున్నాఁడు. 'సా మే న శయ్యామారోఢు మిచ్ఛత్యలసగామినీ। త్రిషు లోకేషు చాన్యా మే న సీతాసదృశీ మతా' అని మూలము. 'అట్టి నాయిష్టదేవత నేలంబరుండుటను జూడలేక, (మే శయ్యా) నేను సమర్పించినశయ్యను, ఆమె యంగీకరింపకున్నది. అట్టిబిడ ముల్లోకంబులందుఁ గలుగదని యర్థము.

రాదా? యందురో. ముల్లోకములందును సీతకు సాటియైనది మఱియొక్కతియు లేదని నాయభిప్రాయము. * ఆచెలువనెన్నడుము సన్ననై నకనకలాడుచుండును. దాని పిఱుందులు దద్దయుం బెద్దవి. ఆబిడ, శరత్కాలచంద్రబింబమువంటి మొగముగలిగి బంగారుబొమ్మవలెఁ జూపట్టుచు నొప్పులకుప్పయై మయుఁడు ప్రతిక్షణమును వింత వింతగాఁ జూపట్టునట్లు నిర్మించిన మాయవలె (ఆశ్చర్యవస్తువువలె) దళుకొత్తుచుండును. మిక్కిలియు నెఱ్ఱనయిన యడుగులుగలిగి, మృదువులును సమతలములునై యెఱ్ఱనిగోళ్లతోఁ గూడియున్న యాబిడ యడుగులనుం జూడఁగా నామరులు చెలరేఁగుచున్నది. వేల్వఁబడిన యగ్నియొక్క జ్వాలవలెను, సూర్యునిప్రభవలెను, జూడంజూడ నాకు మరు లెచ్చుచున్నది. (వాలుంగన్నులవన్నెలాఁడిని, సీతను, జూచి మరునిబారిం జిక్కితిని) † నిక్కుగల ముక్కుగలిగి, సొగసై, విశాలమై, చక్కని కన్నుంగవతోఁ జెన్నారునాచిన్నారి ముద్దుమొగమును జూడంజూడ, నేను వివశుఁడనై మన్మథునిబారిం బడియున్నాను. మన్మథుఁ డెవ్వరినిగాని, వారికి కోపము వచ్చియున్నపుడును సంతోషము కలిగియున్నపుడును ఒకేవిధముగ బాధించుచుండును; మనోవ్యథ వారికిఁ గలిగినను శరీరపీడ పయికొనియున్నను జాలిపడి విడిచి తొలఁగక యెడతెగక పట్టి కారించుచుండును; మేనును వన్నెఁ దప్పునట్లు గ్రాఁచుచునుండును. ఇట్టివాఁడు గనుక నతఁడు నా యీదుర్దశను జూచియు దయ మాలి నామనసు నిట్లు వ్యాకులపెట్టినాఁడు. 'అట్లని బలవంతముగానైన సీత ననుభవింపరాదా' యందురా?

---

* ఇటువంటిలక్షణములుగలసీత దుఃఖమునొందుట తగదనుటకై 'తనుమధ్యా పృథుశ్రోణీ శారదేందునిభాననా । హేమబింబనిభా సౌమ్యా మాయేవ మయనిర్మితా' అనివర్ణించి 'సులోహితతలౌ శ్లక్ష్ణౌ చరణౌ సుప్రతిష్ఠితౌ । దృష్ట్వా తామ్రనఖౌ తస్యా దీప్యతే మే శరీరజః ॥ హుతాగ్నే రర్చిసంకాశా మేనాం సౌరీమివప్రభామ్' ఏవంవిధలక్షణములుగలిగి సకలపాపహారణములైన యామెచరణములనుజూచి హుతాగ్నిజ్వాలవలెను సూర్యప్రభవలెను నుండు నాబిడ దుఃఖించుచుండుటయుఁజూచి (శరీరజః) నాదేహమునంబుట్టినదుఃఖము - అట్టిబిడ నేలంబరుండుచున్నదే యను నాదుఃఖము - (దీప్యతే) మఱిమఱి హెచ్చుచున్నది.

† ఇందులకు 'ఉన్నసం వదనం వల్గు విపులం చారులోచనమ్ । పశ్యం స్తథావశ స్తస్యాః కామస్య వశమేయివాన్ ॥ క్రోధహర్షసమానేన దుర్వర్ణకరణేనచ । శోకసంతాపనిత్యేన కామేన కలుషీకృతః' అని మూలము. వాస్తవార్థము. నీకిట్టిచింతయేల! నీభార్యలతో రమించి సుఖముగానుండుమీ యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. క్రోధహర్షసమానత్వాది లక్షణములుగల మన్మథునిచేత కలుషీకృతుఁడనై (అవశః) పరవశుఁడైయున్నను, (తస్యాః దుఃఖితాయాః అని శేషము) దుఃఖితయైయున్న యాసీతయొక్క (వదనం పశ్యన్) మొగమును జూడఁగా, (కామస్యవశమేయివాన్) అని కాకువు. మన్మథునిబారిం బడుదునా - పడననుట. నే నట్టిమన్మథపరవశుఁడనైయున్నను, నాసీతాదేవి ముఖమునుజూడఁగా కామబాధ యంతయు నశించుచున్నదనియర్థము.

* వాలుంగన్నులు గలయాచెలువ తనపెనిమిటి రాముఁడు వచ్చునేమోయని యతని రాక నెదురుచూచుచు 'సంవత్సరములోపల రాముఁడు రానియెడల నీవు చెప్పినట్లు చేసెద' నని నన్నొకసంవత్సరకాలము గడువు వేఁడికొనియున్నది. ఆచెలువ చక్కనికన్నుంగవ చెన్నునకుఁ బరవశుఁడనై యాబిడ ముద్దులుగులుక నడుగుకొన్న మాటకు నట్లేకానిమ్మని యొప్పుకొంటిని. † చాలదూరము నడచినగుఱ్ఱమువలె మన్మథునిచే నెడతెగక గాసిపడి పడి యలసియున్నాను. 'ఆసీతం గొనిపోవుటకు రామలక్ష్మణులు సేనాసహితులై రానుండఁగా నీకది యెట్లు దక్కు' నందురా? సముద్రమో కలఁచిపుచ్చి లోఁబఱచుకొన నలవిగానిది; తిమితిమింగలాది మహాజంతువులు నెరసి బెరసియుండునది. అట్టిదానిని వానరు లెట్లు దాఁటిరాఁగలరు? ఆ రామలక్ష్మణులుగాని యెట్లు దాఁటఁగలరు? ఒకవేళ దాఁటుదురనియే తలంతము. ఒక్కవానరుఁ డంతటి వాఁడే మనతో నింత పెద్దయుద్ధము చేసిపోయినాఁడే. కార్యము లెట్లెట్లు పోవునో తెలియుట కష్టముగానున్నది. మీలో నెవరెవరిబుద్ధికి నెట్లు దోఁచుచున్నదో చెప్పుఁడు. అప్పుడు మిమ్ముం దోడుసేసికొని, దేవాసురయుద్ధమున గెలుపునొందితిని. అప్పుడు సహాయభూతులై గెలిచినమీరును నట్లె యిప్పుడును సహాయులైయున్నారు. ఇట్లు దేవేంద్రునే గెలిచిన నాకు, విభీషణుఁడు చెప్పినట్లు మనుష్యునివలన భయ మేమాత్రమును గలుగదు. అయినను చక్కఁగా విమర్శించిచూడుఁడు. అచ్చట సముద్రము నవ్వలిగట్టున, రామలక్ష్మణులు సీతయున్న స్థలమును దెలిసికొని సుగ్రీవాదులగు వానరులం బురస్కరించుకొని సముద్రతీరముఁ జేరియున్నారు. చేరనీ. దానిచే మనకు సెబ్బరయేమి? ‡ మిమ్ము విమర్శించిచూడుఁడన్నది మఱేమికాదు. సీతను నొసంగకుండునట్లును దశరథకుమారులగు రామలక్ష్మణులను జంపునట్లును మీర లాలోచనము చేయుఁడు. అట్లుచేసి చక్కఁగా నిశ్చయించి యుపాయము నాకుఁ జెప్పుఁడు.

* నీయింట జగదంబయగు సీతయుండఁగా నీకేమిహాని యనియడుగఁగా ఆసీతయు నాగృహమునందుండుకాల మించుమించుగా సమాప్తమయినదేయని చెప్పినాఁడని వాస్తవార్థము తెలియునది-మహేశ్వరతీర్థులు. 'సా మే న శయ్యా మారోఢు మిచ్ఛతి' 'ఆబిడ నాసెజ్జనెక్క నిచ్ఛగింపకున్నది' అని సీతకు తనయందనురాగము లేకుండుటను తాను పరవశుఁడై వెలపుచ్చి మరల దానిని గప్పిపుచ్చుటకై తానే పెట్టినగడువును సీత యడుగుకొఁగా నిచ్చినట్టుగా ఆబిడయం దారోపించి చెప్పినాఁడని తెలియునది-గోవిందరాజులు.

† ఇందులకు 'శ్రాంతోఽహం సతతం కామాద్యాతో హయ ఇవాధ్వని' అనిమూలము. ఈమన్మథునివలనఁ గలుగు సౌఖ్యములనెల్ల ననుభవించి విసిగియున్నాను. ఇఁక నాకవి యక్కఱలేదు; కడతేఱునుపాయము వెదకుచున్నానని వాస్తవార్థము.

‡ ఇందులకు 'అదేయాచ యథాసీతా వధ్యౌ దశరథాత్మజౌ। భవద్భి ర్మన్త్ర్యతాం మన్త్రస్సునీతంచాభిధీయతామ్' అనిమూలము. వాస్తవార్థమున 'అవధ్యౌ' అనిభేదము. నేను సీతాదేవి నీయకయుండునట్లును, దానిచే రామలక్ష్మణులచే నాకు మరణము గలుగునట్లును మీరు చక్కఁగా నాలోచించి యుపాయముఁ జెప్పుఁడని యర్థము.

'సముద్రమును దాఁటివచ్చి మనలను జయించుటకు రామునికి శక్తి లేకున్నను నతని సహాయుని కెవ్వనికేని యట్టిశక్తి యుండవచ్చు' నందురా? * వానరులను సహాయులుగాఁ జేసికొని, సముద్రమును దాఁటి యిచ్చటికి వచ్చుటకు రామునికే కాదు, జగంబున మఱెవ్వనికిని శక్తి లేదు. కాఁబట్టి నిశ్చయముగా నాకే జయము గలుగును' అనెను. అట్లు రావణుఁడు మన్మథవికారముచేత విపరీతబుద్ధినొంది, ప్రలాపించినట్లు చెప్పినమాటవిని, కుంభకర్ణుఁడు మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది యతనితో 'నీవు, నీయంతనే యొకమాటు ఆలోచించి యపుడు రామలక్ష్మణుల ప్రాపుననుండిన సీతను బలవంతముగా నిచ్చటికిఁ బట్టిదెచ్చితివే. అట్లు దెచ్చునపుడే మాతో నాలోచించియుందువేని నీమనసు, యమునానది యామునపర్వతము నొందునట్లు, చక్కని నిశ్చయమునొంది నిమ్మళముగా నుండునే కదా. అప్పుడే మాతో నాలోచింపవలసిన కాలము. ఇప్పుడు మించిపోయిన వెనుక నాలోచించుటయంతయు వ్యర్థమేగాన నీమనసు కుదుటఁబడకున్నది. 'అప్పుడే మీతో నాలోచించి యుండినచో ఫల మే' మందువా? మహారాజా! ఇప్పుడు చేయునాలోచన మంతయును, సీతఁ బట్టితెచ్చుటకు మునుపే మాతోఁ జేసియుందువేని, మిక్కిలియుఁ జక్కఁగా నుండియుండును. దశకంఠా! ఎవ్వఁడు మునుపే యాలోచనముచేసి న్యాయమును గనుఁగొని పిమ్మట నాన్యాయముచొప్పున రాజకార్యములను జేయుచున్నాఁడో యారాజు తనమనసు కార్యనిశ్చయమునొంది నిమ్మళముగా నుండుటచే నీయట్లు వెనుకఁ బరితాపమునొందఁడు. కార్యములను విపరీతమైన యుపాయములతోఁ జేయుచున్నను, లేక వానిని విపరీతముగాఁ జేసినను, అవి నిష్ఫలములగుటయే కాక, అపాత్రులకుఁ బెట్టంబడు హవిస్సులవలె దోషముగూడఁ గలుగఁజేయును. ఎవ్వఁడు కార్యములకు మునుపు చేయవలసిన యాలోచనములను కార్యములకు పిదపను, ఆలోచనములకు పిదప పూనవలసిన కార్యములను ఆలోచనమునకు మునుపును జేయఁగోరునో, వాఁడు మంచి సెబ్బరలు దెలిసినవాఁడుగాఁడు. హంసలు, తమ కెగిరి దాఁటరాకుండు క్రౌంచపర్వతమును, కుమారస్వామి దానియందుఁ జేసినరంధ్రముమూలమున దూఱి దాఁటిపోవునట్లు, శత్రువులు తమకంటె నెక్కుఁడు బలముగలవానిని ఎదుర్కొని గెలుచుట శక్యముగాదని విచారించి వాఁడు కార్యముల నాలోచించి చేయనిచపలుఁడుగానుండెనేని, అట్లాలోచించి చేయనిసందుఁ జూచి తటాలున వానిపైఁబడి క్రిందుపఱుతురు. ఇట్లు సీత నపహరించి తెచ్చినకార్య మెంతయు నపాయకరమైనది. ఇది నీవాలోచింపక చేసితివి. ఈరంధ్రము నీయందుండియు భాగ్యవశమున, నిన్ను రాముఁడు విప

* ఇందులకు 'నహిశక్తిం ప్రపశ్యామి జగత్యన్యస్య కస్యచిత్ । సాగరం వానరైస్తీర్త్వా నిశ్చయేన జయోమమ' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.-వానరులతోఁగూడి సముద్రమును దాఁటివచ్చుటకు (అన్యస్య కస్యచిత్) రాముఁడుదప్ప మఱియొక్కనికి శక్తిలేదు. రాముఁడు దాఁటివచ్చుట (నిశ్చయే) నిశ్చయమేని, (నజయోమమ) నాకు జయము గలుగుటలేదు. అనియర్థము.

ముతోఁగూడిన మాంసమువలె, ఎవ్వరికిని దెలియనట్లు ఇదివఱకుఁ జంపకున్నాఁడు. 'అయిన నింక గతియేమి' యందువా? ఇట్లునీవు నీకుఁదగనట్టికార్యమును జేసితివిగావున, అది నేనుదక్క మఱి యితరులెవ్వరిచేతను జక్కఁబెట్టనలవిగాదు. నేను నీశత్రువులనుజంపి దానిని సరిపెట్టెదను. నీవు నిర్వ్యసనముగా నుండుము. రాజా! నేను నీ పగవారినందఱను రూపుమాపెదను. 'అతిమానుషవిభవులగు వారిని గెలుచుట యెట్లు శక్య' మందువా? వారు, ఇంద్రసూర్యులయినను, అగ్నివాయువులయినను, కుబేరవరుణులయినను, వారలతో నేను యుద్ధముచేయుదును. నేను పర్వతమంతటికాయముతో గొప్ప యినుపగుదియందాల్చి, వాఁడికోఱలతో సింహనాదములు సేయుచు, యుద్ధంబునకుఁ దలపడఁగా దేవేంద్రుఁడు గూడ భయపడిపాఱునే. తక్కినవారెంత! *ఆరాముఁడు నాపై నొకట నొకబాణమువేసి మరల రెండవబాణమునేసి కొట్టునంతలోపలనే నేనతనినెత్తురు త్రాగెదను. నీవు నిచ్చలు నూఱడిలియుండుము. †నేను రామునిం జంపి నీ కనాయాసమున జయముగలుగునట్లు ప్రయత్నము సేసెదను. అట్లు రామునిని

*ఇందులకు 'పునర్మాం స ద్వితీయేన శరేణ నిహనిష్యతి। తతో ఉహం తస్య పాస్యామి రుధిరం కామమాశ్వస' అనిమూలము. ఇందు అశ్లీలమును ధ్వనించుచున్నది. ఎట్లన:—(పునర్మాం...నిహనిష్యతి) రాముఁడు రెండవబాణముచే నన్నవశ్యము చంపఁగలఁడు. (తస్య) ఆరామునియొక్క, (తతః) ఆచంపుటవలన—రాముఁ డట్లు నన్నుఁ జంపుటవలన, (రుధిరం) నానెత్తురును (పాస్యామి) త్రాగుదును. నీవు (కామం) మిక్కిలియు, (ఆశ్వస) నిట్టూర్పువిడువుము అనియర్థము. గోవిందరాజులు. (పునర్మాం... హనిష్యతి) రాముఁడు నన్నొకబాణమునఁగొట్టి రెండవబాణమునఁ జంపునేని, (తతః) ప్రాగేవ=అంతకుమునుపే, (తస్య) వానరాణాం=ఆరాముని సంబంధించిన వానరులయొక్క, (రుధిరంపాస్యామి) నెత్తురు త్రాగెదను. నీవూఱడిలుము. రాముఁడు నన్ను రెండవబాణముననే చంపువాఁడేని యంతకుమునుపే నతనివానరుల నెత్తురు త్రాఁగివైచెద. ఊఱడిలుమని యర్థము. మహేశ్వరతీర్థులు.

† ఇందులకు 'వధేన వై దాశరథేస్సుఖావహం జయం తవాహర్తు మహం యతిష్యే। హత్వా చ రామం సహ లక్ష్మణేన ఖాదామి సర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్' అనిమూలము. అశ్లీలార్థము:-(వధేన) నావధముచేత- నేను రామునిచేత వధమునొందుటచే, (దాశరథేః) రామునికి, (తవ) సకాశాత్=నీవలననుండి, (సుఖావహం జయం ఆహర్తుం అహం యతిష్యే)సుఖప్రదమైన జయముగలుగుటకు ప్రయత్నించెదను. నేను చచ్చుటచే రాముఁడు నిన్ను సుఖముగా జయించునట్లు చేసెదననుట. (రామం) రాముని, (హత్వా) 'హనహింసాగత్యోః' అన్నట్లు గత్యర్థకము గలదుగాన, పొంది, (ఖాదామి) అనికాకువు; బ్రతుకుదునా యేమి-రామునితోఁ దలపడి బ్రతుకలేననిభావము. గోవిందరాజులు. (దాశరథేర్వధేనతి) రాముఁడు వధమునొందఁగా, (తవ సుఖావహం జయం ఆహర్తుం న యతిష్యే) నీకు సుఖమైన జయము గలుగుటకు యత్నింపను-రాఘవునిఁ జంపి నీకనాయాసముగా జయము గలుగునట్లు చేయఁజాలననుట. రామునిఁ జంపఁజాలననిభావము. అయితే, (రామం) వినా అనిశేషము. రాముఁడుతప్ప, (లక్ష్మణేనసహసర్వాన్ హరియూథముఖ్యాన్ హత్వాఖాదామి) లక్ష్మణునిని, తక్కినవానరశ్రేష్ఠులను జంపి తినెదను-రాముని గెలువఁజాలను; రామునిఁదప్పఁ దక్కినవారినెల్లఁబట్టి భక్షింపఁగలనని వాస్తవార్థము. మహేశ్వరతీర్థులు.

లక్ష్మణునినిం జంపి మేటివానరులనెల్ల భక్షించెదను. * నీవు నీయిచ్చవచ్చినట్లు క్రీడింపుము. మేలయినమద్యముం ద్రాగుము. నీవు తుందుడుకులేక నీకిష్టము లయినకార్యములం జేసికొనుము. నేనుబోయి రాముని యమునిపురికిఁ బంపెద. అంత సీత చిరకాలము నీకు వశమైయుండఁగలదు' అనెను. ఇది పండ్రెండవసర్గము.

మహాపార్శ్వుఁడు సీతను బలవంతముగా ననుభవింపుమని రావణునకుం జెప్పుట. రావణుఁడు బ్రహ్మశాపమున పరస్త్రీని దనకు బలాత్కరింపరాదని చెప్పుట.

రావణుఁడు కుంభకర్ణుని నయవచనములకుఁ గోపమునొందినాఁడని, మిక్కిలి బలవంతుఁడగు మహాపార్శ్వుఁడు తెలిసికొని కొంచెము సేపు అతనిని బ్రసన్నునిగాఁ జేయు నుపాయము నాలోచించి యంతఁ జేతులుమొగుడ్చుకొని 'ఎవ్వఁడు తేనియను త్రాఁగుటకై మృగములును సర్పములును నెరసి యుండునడవికిం బోయి యచ్చట నెట్టకేలకు దానిని సంపాదించియుఁ ద్రాగకుండునో వాఁడు మూఢుఁడే యగును. అట్లు సీతంగోరి యతిప్రయాసంబున నాబిడను దెచ్చియు ననుభవింపక యూరకుండందగదు. 'పగవారు కలిగియుండఁగా వారినిగెలువక యధర్మావహమైన యిట్టిపని యెట్లు చేయవచ్చు'నందువా? †నీవు పగవారినెల్లరూపుమాపువాఁడవు. నీవే సర్వమును నియమించువాఁడవే; నిన్ను నియమించువాఁడెవ్వఁడు? కాన ధర్మమునకు భయపడవలదు. శత్రువులం దల

* ఇందులకు 'రమస్వకామం పిబ చాగ్ర్యవారుణీం కురుష్వకార్యాణి హితానివిజ్వరః।మయాతు రామే గమితే యమక్షయం చిరాయ సీతా వశగాభవిష్యతి' అనిమూలము. అశ్లీలార్థము-(మయా) నాచేత, (రామే) విషయే=రామునివిషయమందు, (అక్షయం) అక్షయముగా, (గమితా) చేర్పఁబడిన-రామునితోఁ జేర్పఁబడిన, (ఇయంసీతా) ఈసీత, (వశగా) రామునకు వశవర్తినిగా, (భవిష్యతి) కాఁగలదు. నేను, (రమస్వ) ఇత్యాదిక్రియలు కాక్వర్థకములు. రమింపుము—అనఁగా రమించుట మొదలైనవి నీవెట్లు చేయఁగలవనుట. నేనేమో సీతను రామునితోఁ జేర్చివైతును కాన యాబిడ యతనివశమున నేయుండఁగలదు. అవ్వల నీవు రమించుట త్రాగుట హితకార్యములను జేసికొనుట యెట్లో చూచెదనని యర్థము—గోవిందరాజులు. (మయా) నాచేత, (రామే) విషయే=రామునివిషయమై, (యమక్షయం గమితేసతి) యమపురమును పొందింపఁబడినవాఁడవుకాఁగా- నేను జచ్చి నిన్నును రామునిచేఁ జంపింపఁగా, (ఇయంసీతా) ఈసీత, (అ+వశగా) విష్ణురూపుఁ డగురామునివశము నొందినదై, (భవిష్యతి) ఉండఁగలదు. అంతట నీవు నీయిచ్చవచ్చిన హితాదులు గావించుకొనుమా చూతమని వాస్తవార్థము—మహేశ్వరతీర్థులు.

† ఇందులకు 'ఈశ్వర స్యేశ్వరః కోఽస్తి తవ శత్రునిబర్హణ।రమస్వసహ వైదేహ్యా శత్రూ నాక్రమ్య మూర్ధసు' అనిమూలము. అర్థాంతరము. (ఈశ్వరస్యఈశ్వరఃకోఽస్తి) ఈశ్వరుఁ డగురామునకు ఈశ్వరుఁడెవఁడు? రామునినిగ్రహించుట ఎవనికి శక్యముగాదనుట, (శత్రూన్) పూజయందు బహువచనము, నీపగవాఁడగురాముని, (మూర్ధసు) దశస్వపి = పదితలలచేతను, (ఆక్రమ్య) ఆక్రమించి=శిరసాప్రణమిల్లియనుట.

లు ద్రొక్కి సీతంగూడి క్రీడింపుము. 'అది నన్నొల్లకున్న దే! ఏమిసేయుదు' నందువా? * నీవు మిక్కిలియు బలవంతుఁడవుగదా. సీతయొప్పకున్నను వంచనతో వెంటినాక్రమించు కుక్కుటమువృత్తిని బలవంతముగా నాచెలువను పలుమాఱు పయింకొని యనుభవింపుము. అట్లు భోగములనొంది విచారములేక సుఖముండుము. 'పిదప భయము వచ్చిన వారించుట యె' ట్లందువా? ఇట్లు నీవు నీకామము దీర్చుకొన్న పిదప నీకేదైన భయము సంభవించునేని యది యప్పుడే వచ్చినను రానిమ్ము. లేక మీఁద రానున్న నుండనిమ్ము. నీకన్నియు నొకసరకుగాదు. ఇంతేల ! నీ విచటనేయుండుము. కుంభకర్ణుఁడును మహాబలుఁ డగునింద్రజిత్తును, వీ రిద్దఱే నుమ్ముఁదోడుసేసికొని వజ్రాయుధధరుండై దేవేంద్రుఁడు వచ్చినను నిలిచి యోర్వఁజాలుదురు. యుద్ధముసేయఁ జేతఁగానివారలు, దానమును సామమును భేదమును నేర్పఱిచిరి. కాన విభీషణుఁడు చెప్పిన యామాటియం దేదియుఁ దొసిపుచ్చి దండోపాయమునఁ గార్యముల నీడేర్చుకొనుపయే నీమనసున కెక్కినదిగా నుండనిమ్ము. నికుంభుఁడు చెప్పినట్లు రామాదులున్నచోటికిఁ బోవలదు. నీవు మహాబలుండవుగద. నీశత్రువు లీలంకదాపున రాఁగానే మేము వారినందఱను మాశస్త్రబలమున నీకు వశులంగా నిగ్రహింపఁగలము. ఇందులకు సందేహము లేదు' అనెను. మహాపార్శ్వుఁ డిట్లు చెప్పఁగా నప్పుడు రాక్షసరాజగు రావణుఁడు తనచిత్తమునకుఁ దగునట్లు చెప్పినాఁడని వానిని మిక్కిలియుఁ బొగడుచు, వానితో 'మహాపార్శ్వుఁడా ! సంతోషించితిని. నాయం దొక్క రహస్యముగలదు, నీకది తెలిసియుండదనీ. అదిజరిగి చిరకాలమైనది. పూర్వము జరిగినది చెప్పుచున్నాను. ఒకానొకప్పుడు ఆకాశమున పుంజికస్థలయను నప్సర నన్నుఁజూచి భయమున నొదిఁగి యొదిఁగి దాఁగి యగ్నిజ్వాలవలె వెలుంగుచు బ్రహ్మదేవుని భవనమునకు నద్దేవునికి వందనముసేయుటకై పోవుచుండఁగాఁ జూచితిని. అంత నే నాచెలువను, బలవంతముగాఁబట్టి వలువయూడ్చి భోగించితిని. అది వాడినతామరతూఁడువలె కలఁగి నలఁగి బ్రహ్మదేవునొద్దకుఁ బోయినది. అట్లాచెలువను చెఱుపుట యపుడు మహాత్ముఁడగు బ్రహ్మదేవునకుఁ దెలిసినట్లు నాకుఁ దోఁచుచున్నది. అంత బ్రహ్మ మిక్కిలియుఁ గోపమునొంది, నన్నుంగూర్చి 'ఇదిమొదలుగా, నీవిట్లు పరస్త్రీని బలాత్కార

(వైదేహ్యాసహ రమస్వ) వైదేహితోఁబాటుగా రమింపుము. వైదేహి తనభర్తతో రమించునట్లె నీవు నీభార్యలతో రమింపుము—లేక వైదేహితోఁగూడ నున్నరాముని నిగ్రహించుట యశక్యము. కాన పతివలలుసోఁకి రామునికిని సీతకును ద్రెయ్యక ము' అని గోవిందరాజులు.

* ఇందులకు 'బలాత్కుక్కుటవృత్తేన వర్తస్వసుమహాబల। ఆక్రమ్యాక్రమ్య సీతాంవై తథాభుఙ్క్ష్వరమస్వచ' అనిమూలము అర్థాంతరము. (కుక్కుటవృత్తేన వర్తస్వ) కుక్కుటవృత్తితో నితరస్త్రీలయెడవర్తింపుము. సీతనో (బలాత్) బలముకొలఁదిని, (భుఙ్క్ష్వ) 'భుజపరిపాలనాభ్యవహారయోః' అను ధాత్వర్థముంబట్టి, పరిపాలింపుము. నీవు కుక్కుటవృత్తితో నితరస్త్రీలతో రమింపఁదగునుగాని సీతనో బలముకొలఁది రక్షింపవలయును అని మునిహృదయము. గోవిందరాజులు.

ము నఁ బొందుదువేని, యప్పుడే నీతల నూఱుతునియలుగా పగులఁగలదు. ఇందులకు సందేహము లేదు' అని శాప మొసఁగెను. * ఇట్లతఁడు బలవంతముగా శాప మొసంగి నందులకు నేను మిక్కిలియు భయపడియే, పరస్త్రీయగుసీతను అందును మహావిదేహకులంబునఁ జనించినదానిని, బలాత్కారమున నా మేలిసెజ్జ నెక్కింపకున్నాను. నాకు మఱొక్కరితో డక్కఱ లేదు. నాకు సముద్రమునకుంబోలె వేగమును వాయువునకుంబోలె గమనమును గలదు. ఈసంగతి రాముఁ డెఱుఁగఁడు. కావుననే నాపయి సేనతో నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. పర్వతగుహాయందు నిదురించుచున్న సింహమును నిదురలేపునట్లును, నిద్రవోయియున్న మృత్యువును మేలుకొలుపునట్లును, ఊరకయున్న పరమకోపస్వుఁడనగు నన్ను రాముఁడు కావలయునని రేఁచుచున్నాఁడే! వాఁ డెంతయు తెలివిమాలినవాఁడు. వాఁడు నాపరాక్రమము దెలియకున్నను బోనీ. రాముఁ డింతవఱకెన్నఁడును, యుద్ధంబున రెండునాలుకలతో సెలవులు నాఁకికొనుచున్న క్రూరసర్పంబులం బురుడించు నావాఁడిబాణములనుగూడఁ గని యెఱుంగఁడు. కావుననే నాపయి నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. ఇఁక, శీఘ్రంబుననే, యేనుంగును గొఱవికట్టెయలచేతంబోలె, రాముని, వందలకొలఁదిని వింటనుండి నిగిడించిన వజ్రములవంటి బాణములచేత, సంతాపపెట్టి పాఱునట్లు చేసెదను. వాఁడు పలాయితుఁడుకాఁగా, మఱి ప్రాతఃకాలమున నుదయించుచున్న సూర్యుఁడు నక్షత్రములకాంతినెల్లం గొల్లగొనునట్లు, నేను గొప్పసేనంగూడి, రామునికిం గలయావానరబలమునుగూడఁ జక్కాడి వ్రక్కలుసేసెదను. వేయికన్నులు గలదేవేంద్రునికిఁగాని, మఱి వరుణునికిఁగాని, యుద్ధంబున నన్ను గెలువఁ దరముగాదయ్యె. మఱియు నేను బాహుబలంబునఁ గుబేరునింగూడ జయించి యతఁడు మున్ను పాలించుచుండిన యీలంకాపురిం గొంటిని. ఇఁక మనుష్యుండగు రాముఁడు నాకెంతమాత్రము' అనెను. ఇది పదుమూఁడవసర్గము.

విభీషణుఁడు శ్రీరాముఁ డెట్టివారికిని గెలువ నలవిగాని వాఁడనియు సీత నతని కొసఁగుటయే సర్వరాక్షసులకు క్షేమకరమనియుఁ జెప్పుట.

అంత, విభీషణుఁడు రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁ డాడినమాటను కుంభకర్ణుఁడు గర్జించిన నిరర్థకవచనములను, విని, యంత రాక్షసరాజముఖ్యుం డగురావణు

* రావణునకు రంభనుబట్టి నలకూబరుఁ డొసంగిన శాపముండినను, ఆ నలకూబరుఁడు ప్రాకృతదేవతయగుటవలనను రావణునికి పుత్రుఁడగుటవలనను, అతనిశాపమును బాటింపక బ్రహ్మ పిదప రావణుఁడు పుంజికస్థలనుగూడఁ బట్టిచెఱుపఁగాఁ జూచి తాను శాప మొసంగెను. కావుననే రావణుఁడు ఉల్లంఘింపరాని పితామహవాక్యము నే యిట చెప్పినాఁడని తెలియునది.

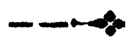
నితో కర్తవ్యార్థమును బోధించుహితవచనంబుల 'రాజా! సీత నొసంగక యే రాముని జంపు నుపాయ మడిగితివి. సీత యంటినమాత్రనే చంపు పెనుసర్పముసుమీ! దానికి, వక్షమే మేనివిరివి; చింతయే విరోధిప్రాణములను హరించునది గావున విషము; సహజం బయినచిఱునగవే, తెలిమెఱుంగుచే చుఱుక్కున కాముకహృదయములఁ గాఁడి హరించుటచే వాఁడియైన తెలికోఱపండ్లు; చింతావశమున మొగము వాల్చిన చేతియైదువ్రేళ్లే అయిదుతలలుగాఁ గలపెద్దయురువు. ఇట్టిసర్పము నేమని కోరితివి? ఇది నీకుమాత్రమే యనర్థముగాదు. పర్వతశిఖరములం తేసి యాకారములు గలిగి, దంష్ట్రలును నఖములునే యాయుధములుగాఁ గలిగి, వెలుఁగు వానరులు లంకపై నెత్తిరాకమునుపే సీతాదేవిని రామున కొసంగుము. రాముఁడు వజ్రకఠోరములును వాయుసమానవేగంబులు నగుబాణములను బ్రయోగించి రాక్షసపుంగవులశిరంబులం దునుమాడకమునుపే, సీతాదేవిని రామున కొసంగుము' అని యంత ప్రహస్తునిం జూచి 'ప్రహస్తా! ప్రాణహారంబులై పిడుగులంబోలె నుగవశించునట్టి రాముని వాఁడిబాణములు ఇంకను నీదేహంబును నుచ్చికొనిపోవకున్నది. కావుననే నిన్నిట్లు పొగడికొనుచున్నావు. 'కుంభకర్ణాదులు రాముని వారింతు'రందువా? కుంభకర్ణుఁడుగాని, యింద్రజిత్తుఁడుగాని, మనరాజుగాని, మహాపార్శ్వ మహోదరులుగాని, నికుంభుఁడును కుంభుఁడునుగాని, అతికాయుఁడుగాని, ఎవ్వరును రామునెదుట యుద్ధంబున నిలువఁజాలరు? నీవు సూర్యునికాపుదల నున్నను దేవతలందఱు నిన్ను గానవచ్చినను, నీవు దేవేంద్రునితోడపయి బిడ్డనివలెఁ గూర్చున్నను, మృత్యువుతోడ నక్కినను, ఆకాశమున కేఁగినను, పాతాళముఁ జొచ్చినను, నీవు ప్రాణములతో నుండువఱకు నిన్ను రాముఁడు విడిచిపెట్టఁడు; చంపియే విడుచును' అనెను. విభీషణుండు చెప్పినమాటవిని యంతఁ బ్రహస్తుఁడు, 'మాకు దేవతలవలనఁగాని, దానవులవలనఁగాని, మఱి యెవ్వరివలనఁగాని భయములేదు. యక్షులవలనఁగాని, గంధర్వులవలనఁగాని. మహోరగంబులవలనఁగాని, గరుడులవలనఁగాని యుద్ధంబున నాకెంతమాత్రమును భయములేదు. ఇఁక యుద్ధంబున రామునివలన, మనుష్యుఁడగు నొకరాచపిల్లవానివలన, భయమెట్లుగలుగును?'' అనెను. విభీషణుఁడు మహాబుద్ధిమంతుఁడు, రాజుమేలు గోరువాఁడు; స్వామి ధర్మార్థకామంబుల మూఁడింటిని జక్కఁగా నాలోచించువాఁడు; కాన ప్రహస్తుఁడు రాజునకుఁ గీడుగలిగించునట్టిమాటం జెప్పఁగా విని,యతనితో 'ప్రహస్తా!నీవును మనరాజును మహోదరుఁడును కుంభకర్ణుఁడును రామునివిషయమై యేయేకార్యము లెట్లెట్లు చేయవలయునని చెప్పితిరో యవి యతనిపట్ల నట్లట్లచేసి తీర్చుట,అధర్మాత్మునకు స్వర్గగమనమువలె, యెంతమాత్రము శక్యముగాదు. ప్రహస్తా! తెప్పకొయ్యయైనను లేనివానికి మహాసముద్రమును దాఁట నలవియగునా? అట్లె, నాకుఁగాని, నీకుఁగాని, రాక్షసుల కందఱకుఁగాని, కార్యదక్షుం డగురాముని వధింప నెట్లు శక్యమగును? ఎట్లును శక్యముగాదు. కాన వారు వధ్యులనుట మాను

ము. రాముఁడో ధర్మమునకు విరుద్ధమైన యెట్టి పురుషార్థము నేని తృణీకరించి ధర్మమునే ముఖ్యముగాఁ గల పరమధార్మికుఁడు; యుద్ధంబునఁ దన్నును సారథిని రక్షించుకొనుచునే పగవారిని గీటడఁచునట్టి మహారథుఁడు; మహాపరాక్రమవంతమగు నిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టినవాఁడుగాన జన్మసిద్ధముగా నిరతిశయపరాక్రమశాలి; సకల ప్రకృతిమండలమును రంజించువాఁడు; మఱియు విరాధకబంధాదుల నట్లుచంపి ప్రసిద్ధిఁగాంచినవాఁడు; కార్యసమర్థుఁడు. అట్టి రాముని రణవ్యాపారములు దేవత లెఱుంగనైనఁ జాలరు. ఇఁక మీఖోఁటు లెంత! ప్రహస్తా! వాఁడిమొనలుగలిగి, చుఱుక్కనఁ గాఁడిపోవంజాలినవై గణుపులువంగి చక్కఁ జాఁగియుండుటచే తటాలున నుచ్చి వెడలంజాలునవై రాఁబులుగుఱెక్కలే గఱులుగాఁ గట్టఁబడియుండుటచే మహావేగంబుగలిగి దురాసదములై, రామునిచే ప్రయుక్తము లగు బాణములు, నీ దేహమును భేదించి చొరంగలవు. కావుననే నీవిట్లు నిన్నుఁ బొగడికొనుచున్నావు. రావణుఁడుగాని, మహాబలుఁడగు త్రిశీర్షుఁడుగాని, కుంభకర్ణుఁడుగాని, యతనికొడుకు నికుంభుండుగాని, యింద్రజిత్తుగాని, నీవుగాని, మీరెవ్వరును, దేవేంద్రసమానుఁడగు రామునితో యుద్ధంబున నెదుర్కొని నిలువఁజాలరు. దేవాంతకుఁడుగాని, నరాంతకుఁడుగాని, అతిశయించిన రథమును పెనుకాయంబును గలయతికాయుఁడుగాని, పర్వతసమానబలుఁడగు నకంపనుండుగాని, యుద్ధంబున రామునెదుట నిలువంజాలరు. ఇతండు మనకు రాజు; మఱియు విమర్శించి చేయువాఁడుగాఁడు; అందును వ్యసనములచే గీడుపడియున్నవాఁడు; అని తలఁచి హితముచెప్పక మీరు పేరికిమాత్రము మిత్రులై కార్యమున శత్రువులతో సాటియైయె యతని యుగ్రస్వభావుఁడనిమాత్రము తలఁచి యతని పోయినదారినే పోవుచున్నారు. అందువలన సర్వరాక్షసులకు నాశము తేఁగలరేకాని వేఱులేదు. ఇది మీరెఱుఁగరు. రాక్షసరాజగు రావణుని, తుదిలేని దేహంబుగలదియు, వేయితలలతోఁ గూడినదియు, భయంకరమైనదియు, మహాబలముగలదియు, నగు రామద్వేషమను మహాసర్పము చుట్టుకొనియున్నది. మీరలాసర్పమును దోలి యితని విడిపింపుఁడు. 'సమయముమించిపోయెనే. ఏమిచేయుదు' నుందురా? రాజు దుర్మార్గముఁ జొచ్చునేని,అతనిచే సమస్తకామితార్థములు పూర్ణముగాఁ బడసిన సుహృదులందఱును ఐకమత్యమునొంది, అతనిని, బెడిదంపుబలముగల భూతములచే నావేశింపఁబడిన పురుషునింబోలె, బలవంతముగా తలవెండ్రుకలంబట్టి యీడ్చియైనను, శత్రువు లతని తలవెండ్రుకలు పట్టుకొనుపర్యంతమును బలాత్కరించి రక్షించి మంచిదారికిఁ దేవలయును. మీకు సకలసుఖంబులు గూర్చినయీరాజు ఇప్పుడు వినాశమునొందుటకై లక్ష్మణుండను మహాసంహారియగు సముద్రమున మునుంగువడి, రాముఁ డనుబడబాగ్నిముఖమునఁ బడనున్నాఁడు. కాన మీరందఱు మునుముందుగానే యొక్కటిగాఁ జేరి యతనిని జేయిచ్చి గట్టెక్కించుట తగును. రాజు సీతను రామున కియ్యకుండిననుండనీ. నాయీమాట యీ లంకాపుర

1293. ఇంద్రజిత్తు విభీషణుని హితములను తిరస్కరించుట. విభీషణుఁడు ఇంద్రజిత్తును దూషించుట, రావణునకు హితమును బోధించుట.

మునకును, రాజునకును, అతని సుహృదులగు మీకందఱకును, దక్కినరాక్షసులకును, హితమై లెస్సగానున్నది. అట్టినామతమును జెప్పెద వినుఁడు. రాజకుమారునకు రామునకు నతనిభార్యను సీతను, రాజియ్యకపోయినను, మనమై యిత్తము. 'మేమును శత్రువును జంపవలసినదే యని చక్కఁగానే చెప్పెద'మందురా? మంత్రియగువాఁడు శత్రురాజుబలమును తనరాజుబలమును పరిశీలించికొని యట్లె శత్రువునకు సంపదయందలి * సామ్యమును వృద్ధిక్షయంబులను అట్లె తనపక్షమునందుఁ గలసామ్యవృద్ధిక్షయములను సూక్ష్మదృష్టితో నాలోచించి యుక్తంబయినదియు స్వామికి హితమైనదియు స్వామికిఁ జెప్పవలయును' అనెను. ఇది పదునాలుగవయధ్యాయము.

ఇంద్రజిత్తు విభీషణునిమతమును ఖండింపఁగా విభీషణుఁ డింద్రజిత్తుదుర్బుద్ధి నుపన్యసించి దూషించుట.

అచ్చట రాక్షసులలో రాక్షసయోధులకెల్ల ముఖ్యుండును, మహాబలుండునగు నింద్రజిత్తు, బృహస్పతివలె మహాబుద్ధిమంతుఁ డగువిభీషణుఁడు చెప్పినయప్పలుకును కష్టముతో విని, యంత నతనితో 'పినతండ్రీ! నీవు కడపటఁ జెప్పితివే యామాట, అట్లు ఎవ్వరునడచుకోనఁబోవునది లేదుగాన, వట్టి పనికిమాలినది; నీవు మిక్కిలి భయమునొంది చెప్పినది. ఇసీ! ఇదేఁటిమాట! ఈ పులస్త్యవంశమునఁ బుట్టక మఱియొకవంశమునఁ బుట్టినవాఁడుగూడ నిట్టిమాటం జెప్పఁడే. మఱి చేయనుం జేయఁడే! ఇఁక నిందుఁ బుట్టిన నీకుఁ జెప్పఁదగునా?' అని యంత రావణుంజూచి 'ఈకులమునందు మాపినతండ్రియగు యీవిభీషణుఁ డొక్కఁడుమాత్రమే బలమును, ప్రభావమును, పూనికయు, తెగువయు, పట్టుదలయు, గర్వంబును మాలియున్నవాఁడు' అని మరల విభీషణునింజూచి 'ఓరాక్షసా! ఆరాచపిల్లకాయ లెంతమాత్రమును కొఱగాని యతిదుర్బలులు. మాలో మిక్కిలియల్పుండైన యొకరాక్షసుఁడుగూడ వారిని జంపివేయఁజాలును. పిఱికివాఁడా! నీవు భయపడుటేకాక మమ్మునేల యూరక భయపఱిచెదవు? ఓయీ! ఇంద్రుఁడు ముల్లోకములకు నాథుఁడుగాన యతనియైశ్వర్యము చెప్ప నక్కఱలేదు. దేవతలకెల్లరాజు. కాన యతనిసైన్యసామగ్రియు కేవలమైనదిగాదు. అట్టియింద్రుని నేను నేలంబడఁద్రోసితిని. మఱియు దేవతలందఱును నావలన భయపీడితులై గుంపులుగుంపులుగా, ఒక్కఁడును మిగులక దిక్కులకుఁ బాఱిపోయిరి. నేనుబట్టిత్రోయఁగా

* పరక్షయమును స్వవృద్ధియు నగునప్పుడు యానమును, పరవృద్ధియు స్వక్షయము నగునప్పుడు, సంధియు, పరునకును తనకును సామ్యమున్నపుడు ఆసనమును, స్వామికిఁ జెప్పవలయుననిభావము. ఇట ప్రకృతమందు పరుఁడగురామునకు వృద్ధియు రావణునకు లంకాదహనయక్షకుమారనాశనాదులచేత క్షయమును గనఁబడుటవలన సీతనొసంగి సంధిచేసికొనుటయే సాధువని మంత్రులగు మీరు మీస్వామికిఁ దెలుపవలయునని భావము.

యైరావతము వికృతస్వరమున బిట్టుగానఱచుచు నేలంబడినది. నేను దానిదంతములు రెంటిని బలవంతముగా నూడఁబెఱికి వానిచే దేవతాగణము నెల్లను మిక్కిలియు భయపఱచి పాఱఁదోలితిని. అట్టినేను దేవతలదర్పములుగూడఁ దూలపుచ్చితిని. మేటిదైత్యులుగూడ నన్నుఁదాఁకఁగా దుఃఖము పాలుపఱిచితిని. ఇట్టి మహావీర్యశాలినగు నేను, దేవాదులుగాక కేవలమనుష్యులేయై యింద్రుఁడుంబోలె నతిశయించినవారునుగాక సామాన్యులై యున్న యీరాచపిల్లకాయల గెలువ నెట్లు సమర్థుఁడనుగాను? ఊరక యేల భయపెట్టెదవు?' అనెను. అంత ఇంద్రసమానుఁడును పగవారికిఁ జెనక నలవిగానివాఁడును, మహాతేజుండు నగునింద్రజిత్తుండు చెప్పినమాటవిని, యతఁడు చెప్పినట్లు పిఱికివాఁడుగాక శస్త్రధారులలోనెల్ల శ్రేష్ఠుఁడగు విభీషణుఁడు, ఇంద్రజిత్తునకును నెఱుఁగ శక్యముగాని మహార్థముగలమాటల వానితో 'ఓరీ! నాయనా! నీవు మొన్నటివాఁడవు. నీ కాలోచనముసేసి మంచిది యిదియని నిశ్చయించుకొనుశక్తిలేదు. పసివాఁడవు. ఇంకను నీబుద్ధి పరిపక్వముకాలేదు. కావుననే, నీవు నీకే వినాశముగలుగుటకై, కొఱమాలినమాట లిట్లు పెక్కులు పేలితివి. ఇంద్రజిత్తూ! ఈరావణునకు రామునివలన పుత్రమిత్త్రాదిసహితముగా వినాశముకలుగునని నేనుచెప్పఁగావినియు నజ్ఞానమున నందులకు సమ్మతించుచున్నావే! కావున, నీవు రావణునకు పుత్త్రుఁడను పేరు పెట్టుకొని మిత్త్రునివలె వయికి నగపడుచున్న శత్త్రుఁడ వగుదువు. ఇట్లు పితృవినాశమునకు సమ్మతించిన యతిదుర్బుద్ధివని నిన్నే దండింపవలయునా? కాదు. నిన్ను బాలుఁడనియు నట్టిబలవంతుఁడుమాత్త్రమేయనియు తెగుదారియనియు తెలిసి యీసభకు యిపు డాలోచనసేయువారిపొంతకు నిన్ను పిలుచుకొనివచ్చి ప్రవేశింపఁజేసినవానినే వధింపవలయును? ఓరీ! ఇంద్రజిత్తూ! నీవు మంచిచెడుగులు తెలిసికొనుపాటి వివేకములేనివాఁడవు; తెలిసినవాఁడనని విఱ్ఱవీఁగుచుమాత్త్రముందువు, శిక్షితుఁడునుగావు, క్రూరప్రకృతివి, నీబుద్ధి యల్పము; మనస్సు దుష్టము; ఏది యాలోచించి చేయువాఁడవుగావు. (ప్రహస్తుఁడు దుర్మతి; మహాపార్శ్వుఁడు సుదుర్మతి; నీవో) అత్యంత సుదుర్మతివి. ఇట్టి పసితనముచేత నేమియుఁ దెలియక వదరెదవు. బ్రహ్మదండమువలె మెఱయుచు, జ్వాల లెసకొల్పుచు, అంతకునింబోలె భయంకరముగా చూపట్టుచు, యమదండములవలె నుద్దండములైన బాణములు రాముఁడు యుద్ధంబున దారసిలి ప్రయోగింపఁగా నెవ్వఁడు సహింపఁగలఁడు?' అని యంత రావణుంజూచి 'రాజా! ధనములను, శ్రేష్ఠములయినపదార్థములను, భూషణములను, దివ్యములయిన వస్త్రములను, నానావిధములయిన రత్నములను సీతాదేవితోఁగూడ రామునకు సమర్పించి, మనమిచ్చట దుఃఖముమాలి సుఖముగా నుందుదము' అనెను. ఇది పదియేనవసర్గము.

రావణుఁడు విభీషణు నవమానింపఁగా నతఁడు నలుగురు మంత్రులతో వీడ్కొని యాకాశమున కెగసి రావణునకు లంకను దన్నును రక్షించుకొమ్మని మఱొకమాఱు హితముపదేశించుట.

* అట్లు మనస్సునకుఁ జక్కఁగాఁ దగులునట్లు తెలివిడిగా హితమగువాక్యమును జెప్పిన విభీషణుం జూచి, రావణుఁడు అట్టి హితము చెప్పినందులకు నతనిని పొగడి తా నను తాపపడవలసినవాఁడయ్యు, మృత్యుప్రేరితుఁడై యుండుటవలన పరుషం

* ఇందులకుమూలము.-'సునివిష్టం హితం వాక్య ముక్తవన్తం విభీషణమ్ । అబ్రవీత్పరుషం వాక్యం రావణః కాలచోదితః' విశేషార్థము:—(సునివిష్టం) అర్థము తెలిసికొనకున్నను గూడ వినుచుండఁగానే అతిప్రీతికరముగానుండునట్లు, సుందరమైన సన్నివేశముగలవార్తను-అనఁగా అర్థము అనిష్టముగానున్నను వినకయుండరానిదనుట, (సునివిష్టం) ఇది 'ఉక్తవన్తమ్' అనుటకుఁ గ్రియావిశేషణమునుగావచ్చును. అప్పుడువార్త సుందరమైనదయ్యును, మనస్సునందు తగులనియెడల అనాదరణీయమైనదగును కాఁబట్టి మనస్సునందు చక్కఁగా తగులునట్లు చెప్పినాఁడని యర్థము, (హితం) కేవలము చెవుల కింపయినదిమాత్రమే కాదు. మిక్కిలి దుర్దశను తరింపఁజేయు నుపాయమగుటచే పథ్యమైనది. అది పథ్యముగా నుండుట నాలోచింపఁగా, చెవులకు కటువుగానుండినను విడువరానిది. ఇట్టిమాట ఒక్కనికి అసహ్యముగానున్నదే! (వాక్యమ్) చెప్పవలసిన హితమంతయు పరిపూర్ణముగాఁగలది, వాక్యమనఁగా అర్థమును పరిపూర్ణముగాఁ జెప్పునదిగదా. ఇట్టివాక్యమును (ఉక్తవన్తమ్) చెప్పినవానిని, 'నాసంవత్సరవాసినే ప్రబ్రూయాత్' అన్నట్లు గురువుకడకుఁబోయి పాదములంబడినవానికి చెప్పవలసినట్టివార్తను వీనిదుర్గతినిజూచి తానే చెప్పినట్టివానిని, (విభీషణమ్) మఱియొకఁడు దూరస్థుఁడు చెప్పిన వార్తయైనయెడల, అది ఆప్తమో కాదో యని శంకించి విడువవచ్చును. 'సాక్షాత్తుగా తమ్ముఁడేయైన దాపటివాఁడు చెప్పినవార్త నెట్లువిడువవచ్చును. (పరుషం వాక్యమబ్రవీత్) ఇట్టివార్త విన్నతోడనే 'నాసందేహము తీర్చినవాఁడవైతివి' అని చెప్పవలయును. లేక 'నీవు గొప్పయుపకారము చేసితివి' అని కాని పొగడవలయును. లేక, ఇట్టివార్త చెప్పినందులకు తగినప్రత్యుపకారము చేయుటకు లేదేయని అనుతాపమైనను పడవలయును. ఇవన్నియు విడిచి పగవారినిజూచి చెప్పఁదగినమాటను జెప్పినాఁడు, (వాక్యమ్) అతఁడు చెప్పవలసినహితములను పూర్ణముగాఁ జెప్పినట్లు వీఁడు పరుషములలో ఇఁక చెప్పవలసినదిలేదు అన్నట్లు చెప్పినాఁడు. అతఁడు హితముచెప్పినప్పుడు సునివిష్టముగా చెప్పినట్లై, వీఁడును మనసులో వ్రణమగునట్లు సువ్యక్తముగా పరుసులాడినాఁడు. ఇట్లు వీఁడు బదులుచెప్పుటకు హేతువేమనఁగా, (రావణః) 'రావయతి రోదయతీతి రావణః' 'ఏడ్పించువాఁడగుటచే రావణుఁడు' అని పరహింససేయుటయందు జగత్ప్రసిద్ధుఁడు. లేక 'రౌతీతి రవణః సఏవరావణః' ఏడ్చువాఁడనియర్థము. కైలాసమును గదల్చుట వాలితోయుద్ధముసేయుట ఇత్యాదిగా తగనిచోట కాలుపెట్టి తానును ఆక్రందనము సేయువాఁడనియర్థము. దీనిచేత తనకును పరులకును హితమెఱుఁగని దుష్ప్రకృతియనుట, (కాలచోదితః) కాలప్రేరితుఁడైనవాఁడు—భ్రాత రాముని శరణుఁజొరుమనఁగా కాలుఁడు 'అందువలదు నాదారి నేపొమ్ము' అన్నాఁడు. భ్రాతచెప్పినమాట 'ద్విధా భజ్యేయమప్యేవం ననమేయమ్' 'రెండుగా చీలియైనపోదునుగాని రామునికి లొంగను' అన్నట్లు వినక తనప్రకృతికిఁ దగునట్టుగా కాలునిత్రోవనే పోయినవాఁడనియర్థము.—తనిశ్లోకి.

క్యముల శత్రువునుంబోలె దూషించువాఁడై యతనితో 'వెలుపటి శత్రువుతోఁగాని మిక్కిలి కోపముగొని యున్నక్రూరసర్పముతోఁగాని సహవాసము చేయవచ్చును; కాని మిత్రునివలె నగపడుచు శత్రుపక్షపాతి యగుతోడఁబుట్టినశత్రువుతో మాత్రము నెప్పుడును సహవాసము చేయరాదు. రాక్షసా! సమస్తజనులలోపల జ్ఞాతులస్వభావము నాకుఁ దెలియును. ఈజ్ఞాతులు తమజ్ఞాతులకు వ్యసనములు కలిగినప్పుడెల్ల సంతోషము నొందుచుందురు. కాన జ్ఞాతివగు నీవు నావ్యసనమునకు సంతుష్టుఁడవై యిట్లు గర్జించుచున్నావు. రాక్షసా! జ్ఞాతులు తమజాతిలో శ్రేష్ఠుఁడగువానిని, కార్యసాధకుఁడగువానిని, విద్వాంసుఁడగువానిని, ధర్మశీలుఁడగువానిని, శూరుఁడగువానిని, గొప్పగానెన్నరు; అవసరముచూచి పరిభవింతురు. వారికి, జ్ఞాతుల వ్యసనమందు సంతోషమును ఉత్కర్షమందు అసూయయుఁ గలిగియుండుటమాత్రమే కాక మఱొకశీలము గలదు. వారు తమయభిప్రాయములను వెలిపుచ్చక గూఢముగానే యుంచుకొని పయికి నొకరిపై నొకరు స్నేహముగలవారివలె నభినయించుచు, క్రూరకార్యములు సేయుచుందురుగావున వ్యసనములు కలిగినప్పుడు ద్రోహముగావింతురు. కావున వారివలన భయము తప్పకగలుగును. (కాన నీవు మావ్యసనములందు మమ్ముఁగొట్టఁ జూచుచున్నావు) ఒక్కచో పద్మవనమను నొకయరణ్యమునందు ఏనుంగులు తమ్ముఁబట్టుటకై పాశములు గొనివచ్చినపురుషులు తమజ్ఞాతులగు గజములకు పాలకులయినవారినింజూచి కొన్నిశ్లోకములు చెప్పినవని వినికిగలదు. వానిని జెప్పెద వినుము. 'మాకు నిప్పువలన భయము లేదు. అగ్నికంటెను క్షణములో నాశముసేయు నితరాయుధములవలనను భయము లేదు. మరణమునకంటె నతిదుస్సహమయిన పరవశత్వము కలిగించి బాధపెట్టుపాశములవలనను భయము లేదు. అయితే, దయమాలినవై తమకార్యము నే చూచుకొనుచు మనలఁబట్టనున్న పురుషులయొద్దనుండునట్టి మనజాతియేనుఁగులవలననే మనకు భయముగలుగుచున్నవి. ఎట్లనఁగా ఈ మనజ్ఞాతులే వీరికి మనలంబట్టుటకు నుపాయములు చెప్పునవి. ఇందులకు సందేహము లేదు. అగ్ని మొదలగు నన్నింటివలని భయమునకన్నను, జ్ఞాతులవలనిభయమే మిక్కిలియు నధికమగు భయము. ఇది మనకుఁ దెలిసియున్నది. 'జ్ఞాతులు నెయ్యముగలవారే. వారివలన భయమెట్లందువా? గోవులయందు సంపదయున్నది. బ్రాహ్మణులయందు ఇంద్రియనిగ్రహమున్నది. స్త్రీలయందు చాపలమున్నది. అట్లె జ్ఞాతులవలన నవశ్యము భయమున్నది' అనియీశ్లోకములం బఠించినవఁట. విభీషణా! సౌమ్యుఁడవుగదరా నీవు; అట్లు జ్ఞాతివిగావున నేనిట్లు లోకపూజితుఁడనై మిక్కిలి యైశ్వర్యమునొంది, జ్ఞాతులకెల్ల తలదండ్రిగానుండుట నీకు నిష్టముగాదు. 'చిరకాలము కూడ వసించియున్న విభీషణుఁ డట్టి కార్యమును జేయునా' యందురా? తామరాకులందుఁబడిన జలబిందువులు, ఒకటితో నొకటి చేరనట్లు, దుష్టులతో నెంతకాలము సహవాసము చేసినను, స్నేహముపట్టువడదు. 'నిన్నే కొలిచి బ్రతుకువానికి స్నేహము గుదురకుండునా' యందువా? తుమ్మెద

పువ్వులయందలి తేనియ మిక్కిలియాశతోఁ ద్రావి యంత నా పుష్పమునందు తేనియ నొసంగినయుపకారమును దలఁచి యించుకయు నిలువదుగదా. అట్లె నీవును నావలన సమస్తసుఖము లనుభవించి నామేలు గోరకున్నావు. దుష్టులకు మంచిమనస్సు తమ్ము మనుచువారియందుఁ గలుగదు. 'అయినను చేసినస్నేహమును ఉపలపించుట యొట్లందువా? ఏనుఁగు మొదట చక్కఁగా స్నానముచేసి, యంత తనతొండముచేత నే దుమ్ము నెత్తికొని తనదేహమును జెఱుపుకొనునట్లు, దుష్టులు మొదట స్నేహముచేసినను పిమ్మట దామే దానిని జెఱిపికొందురు. మఱియు శరదృతువునందు మేఘములు పలుచగాఁ జినుకులు కురియుచు నెంతయుఱుముచూపినను నేల చక్కఁగా దడియకుండునట్లు, దుష్టులతో నెంత స్నేహముచేసినను వారివలన నుపకారము గలుగదు. రాక్షసా! నీవుగాక మఱియొకఁ డిట్టిమాటలాడునేని, వాఁ డీక్షణములోనే ప్రాణముతో నుండియుండఁడు. నీవు కులమును జెఱుపఁబుట్టినవాఁడవు. ఇసీ! పో! అవతల!' అనెను. విభీషణుఁడు న్యాయమేయెత్తిచెప్పినను, ఇట్లు తన యన్న పరుషములాడఁగా, యట నిలువనోపక, గదచేతం బూని, నలువురు రాక్షసులతో తాను నాకాశమున కుద్గమించెను. అట్లు విభీషణుఁడు, క్రోధమునొంది యంతరిక్షముఁ జెందినవాఁడై ప్రతికూలమగు రావణసహవాసమును వదలి యనుకూలమగు రామసమాశ్రయణమున కభిముఖుఁడై యుండుకాంతి పెంపున సొంపారుచు, తనయన్నయగు రాక్షసాధిపతిని రావణునింజూచి యింతకును మంచిబుద్ధిపుట్టదా యనుతలంపున 'రాజా! నీవు నాకు నన్నవు. కాన నన్నేమేమిచెప్పఁగోరెదవో చెప్పుము. నేను బదులాడఁగూడదు. నీవు నాకు జ్యేష్ఠభ్రాతవు, తండ్రివలెఁ బూజనీయుఁడవు. అయినను నీవు ధర్మమార్గమున నిలిచినాఁడవుగావు. మఱియు నామీఁద లేనిదోషముపెట్టి పరుషవచనములాడితివి. దీనినిమాత్రము సహింపను. రావణా! నేను నీమేలుగోరి చక్కఁగా నిశ్చయించి నీకు హితమైనమాటఁ జెప్పితిని. అయినను బుద్ధిహీనులు మృత్యువశమునఁ జిక్కినవారై హితము గయికొనరు. రాజా! ఎట్లయిన ప్రియముగ నుండుమాటను చెప్పువారును వినువారును ఎల్లప్పుడును గావలసినంతమంది దొరకుదురు. అప్రియముగానున్నను హితమగుదానిని జెప్పువాఁడును జెప్పిన వినువాఁడును ఒక్కఁడయిన దొరకుట యరిది. సర్వభూతసంహారకమై దయమాలిన కాలపాశమునఁ గట్టువడి నాశము నొందుచున్న నిన్ను, మండుచున్న గృహముంబోలెఁ జూచి యూరకుండఁజాలక యింతదూరము చెప్పితిని. మండుచున్న యగ్గివలె ధగధగ మెఱయుచున్నవై వాఁడులై బంగారుచే నలంకృతములై యొప్పు బాణంబుల రాముఁడు నిన్ను గొట్టఁగాఁ జూడ నా మన సొల్లకున్నది. యుద్ధరంగంబున శూరులును బలవంతులును నస్త్రవిదులును నగు వారలందఱు కాలగ్రస్తులయినప్పుడు ఇసుకచే, నయినయనకట్టలవలె, నిమిషమున రూపుమాయుదురు. అన్నవని నీమేలుగోరి, నేనేమిచెప్పితినో దానిని నీవు సహింపవలయును. నీ వన్నివిధంబులను నిన్ను రక్షించుకొనుము. ఈ రాక్షసులను ఈ లం

కాపురమునుగూడ రక్షించుకొనుము నీకు శుభంబగుఁగాక. నేను బోయెదను. నేను పోయినపిదప, నేను లేనుగదా, యిఁక సుఖముండుము. (రావణా! ఇందఱు రాక్షసులలో నీకు హితముపదేశించి యాలోచనము చెప్పి యీపాపమునుండి తానై ముందుపడి నిన్ను వారించునట్టి సుహృదుఁడుగాని స్నేహితుఁడుగాని నీ కెవ్వఁడును లేఁడు. ఇది నిజము) 'రాక్షసా! నేను హితముగోరి వలదని నిన్నెంతవారించిచెప్పుచున్నను నామాట నీమనసున కెక్కకున్నది. మృత్యువుదాపించినవారలు చచ్చినట్టె గదా. చచ్చినవారివలె వారును సుహృదులు చెప్పుహితోక్తులను వినరు' అనెను. ఇది పదునాఱవసర్గము.

*విభీషణుఁడు మంత్రిసహితుఁడై రామలక్ష్మణు లున్నయెడకుఁ
బోఁగా వానరులు ప్రహరింపఁదలఁచుట.
సుగ్రీవుఁడు విభీషణునిరాక రామునకుఁ దెలిపి వాఁడు వధ్యుఁ
డనుట. రాముఁడు విభీషణునిగుఱించి సకలవానరుల
మతములడిగి తుదకు హనుమంతునిమతము
చొప్పున విభీషణునిఁ గయికొనఁదలఁచి
యతనిఁ దోడ్తేర నియోగించుట.

† రావణునితమ్ముఁడగువిభీషణుఁడు రావణునితో నిట్లు పరుషవచనములాడి యంత ముహూర్తమున రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నున్నచోటికి వచ్చినవాఁడయ్యెను.

◂ అభయప్రదానసారము.

* 'అనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్ । రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా । ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిః' శరణాగతికి అనుకూల్యసంకల్పము మొదలయిన యంగములు ఆఱు. శరణాగతి సేయుచున్న యీవిభీషణుఁడు ఆయంగములలో ఆనుకూల్యసంకల్పము ప్రాతికూల్యవర్జనము అను రెండును జేయుట ఈయెనిమిదిసర్గములచే చూపఁబడెను. రామునకు సీతనిచ్చి శరణుచొచ్చుటయే ఆనుకూల్యమును సంకల్పించుకొనుట. అనఁగా తనస్వరూపమునకు అనుకూలమయినదానిని జేయుఁదలఁచుకొనుట. రావణుని వానిదేశమును విడుచుటచే ప్రాతికూల్యమును వర్జించుట. అనఁగ ప్రతికూలమైనదానిని విడుచుట. విభీషణుఁడు మాటిమాటికి రావణున కుపదేశము సేయుటవలన (రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః) రక్షించు ననెడి విశ్వాసమును చూపఁబడెను. ఇఁక కార్పణ్యమునుజూపుచు శరణాగతి స్వరూపమును దెలుప నుపక్రమించుచున్నాఁడని తెలియునది.

† ఇందులకు 'ఇత్యుక్త్వా పరుషం వాక్యం రావణం రావణానుజః। ఆజగామ ముహూర్తేన యత్ర రామస్సలక్ష్మణః' అని మూలము. విశేషార్థము —(ఇతి) ఇట్లు 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' 'రామునకు సీత నిమ్ము' అని రామునకు సీతనిచ్చు కర్తవ్యమైనది మిగుల సుకరముగా నుండుటనును 'యావన్న గృహ్ణన్తి శిరాంసి బాణాః' 'రామునిబాణములు నీతలలను దీయకమునుపే' అని యాకర్తవ్యమును చేయనియెడలఁ గలుగు ప్రత్యవాయమును (ఇతి) అని ఋషి మరల ననువదించుచున్నాఁడు. (పరుషం) ప్రియ

రాం(డతోఁ గూడియున్నవారలకు సుఖావహమయిన మలయమారుతము విరహిజనులకు దుఃఖకరమయినట్లు, విభీషణుఁడు చెప్పినమాట హితమగుటచే సుఖకరముగా నుండవలసినదయ్యు రావణుఁడు దుష్టుఁడుగాన యతనికిఁ బరుషముగానే యుండినది. (వాక్యమ్) అర్థపూర్ణమైనది వాక్యమనఁబడును. హితోపదేశము పరిపూర్ణముగాఁ గలది—ఇట్టివాక్యమును (ఉక్త్వా)' చెప్పి-'హితము దెలిసినతోఁబుట్టువయినవాఁడు తనయన్నను ఆపదనొంది యుండఁగా దిగవిడిచినాఁడు' అను నపకీర్తిని తొలఁగించుకొనశక్యమగునంతవఱకును జెప్పి, ఆచెప్పినహితము పరుషముగా నుండుటకు హేతువేమనఁగా (రావణమ్) తనవరబల భుజబలములవలన (ప్రబలులని దుర్బలులని విచారింపక యెల్లవారిని నలిపి యేడ్పించునట్టివానికి పగవారిబలమును జెప్పఁగా పరుషముగానుండునని చెప్ప నేల. (రావణానుజః) రావణాసురుఁడుపుట్టినకడుపునుండియె పుట్టినవాఁడేయైనఁడీ సత్త్వోత్తరుఁడైనవాఁడు చెప్పఁదగినట్టిహితమును చెప్పుచున్నాఁడని ఋషి విభీషణుని పొగడుచున్నాఁడు. హితము చెప్పువిషయమున పెద్దపిన్నయని విభాగ మక్కఱలేదు. తెలిసినవాఁడు తెలియనివానికిఁ జెప్పవలసినదింతియే న్యాయము, (ఆజగామ) వచ్చెను. 'జగామ' అనుట యొప్పి యుండఁగా 'ఆజగామ' అన నేల యనఁగా రావణునిగోష్ఠియందు తనకు సంబంధము లేనందువలనను రామగోష్ఠి తనకు స్వగృహమగుటచేతను, స్వగృహమునకు 'వచ్చె' ననుటయే యొప్పును గాన 'ఆజగామ' యన్నాఁడుగాని 'జగామ' యనలేదు. (ముహూర్తేన) కొంతసేపటిలో 'వరంహుతవహజ్వాలాపఞ్జరాన్తర్వ్యవస్థితిః । నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాసవైశసమ్' 'అగ్నిజ్వాలలనెడి పంజరమునడుమ నుండుటయు మంచిదికాని విష్ణుధ్యానపరాఙ్ముఖులగువారితో నుండుటమాత్రము మంచిది కాదు.' అను న్యాయముచొప్పున నిప్పుపడినయింటిలో కాలుపెట్టలేనట్లు రావణునిగోష్ఠిలో నిమిషమయినను నిలువఁజాలకుండుటయు, దూడను కట్టినత్రాటినుండి విడిచిపుచ్చఁగా నది యాదితల్లిపొదుగును మూతితో ముట్టకయునుపు నడుమ నెచ్చట నెచ్చోటును గన్నెత్తియుఁ జూడక పరుగిడివచ్చునట్లు విభీషణుఁడు అతివేగముగ రామునొద్దకుఁ బోవుటయు తెలియుచున్నవి. (యత్ర రామః) రాముఁ డెచ్చటఁగలఁడో యచ్చటికి, రామసంబంధముకంటెను రాముఁడున్నదేశమే ఉద్దేశ్యమని చెప్పఁబడినది. 'సుభగ శ్చిత్రకూటోఽసౌ గిరిరాజోపమోగిరిః । యస్మిన్ వసతి కాకుత్స్థః కుబేర ఇవనన్దనే' అని రామవాసమువలన చిత్రకూటము (ప్రాప్యమయినటువలె దీనిని దెలియునది. (సలక్ష్మణః) లక్ష్మణునితోడఁ గూడినరాముఁడున్నాఁడో-ఇందు రామునికి లక్ష్మణుఁడు నిరూపకుఁడుగా నుండువిధము చెప్పఁబడినది. దీనిచే ఆశ్రయింపఁబడినవానికి తన్నాశ్రయించినవాని విడువఁజెల్లదని తెలియుచున్నది. ఆశ్రయించుటకుఁ బోవువానికి రాముఁ డపూర్వుఁడుగా నుండకుండునట్లు అతనియొద్ద లక్ష్మణుఁడు పురుషకారభూతుఁడై యున్నాఁడనుటయు చెల్లును. తమ్మునిమాట వినని రావణునిగోష్ఠిలోనుండిన తుంమడుకుతీఱ తమ్మునిమాటచొప్పున నడుచు రామునిగోష్ఠిలోఁ బ్రవేశించినాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఈశ్లోకమునవలన భగవద్రుచి గలవానికి భగవద్విముఖులుండుచోటు త్యాజ్యమనియు భగవత్సన్నిధిగల ప్రదేశమే ప్రాప్యమనియుఁ జెప్పఁబడినది. లేక భగవద్దేశమయినను భాగవతాభిమానము లేనిదేని పరిత్యాజ్యమగునుగాన భాగవతుఁడగు లక్ష్మణునిసాన్నిధ్య మిట చెప్పఁబడినది.

ఇట విచారింపవలసిన దేమనఁగా:—విశ్రవస్సు వరప్రదానమువలన సమస్తధర్మసమూహముల నెఱింగి, 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నతు రాక్షసచేష్టితః' 'విభీషణుఁడుమాత్రము ధర్మాత్ముఁడేకాని రాక్షసచేష్టలు గలవాఁడుగాఁడు' అని యచ్చటచ్చట ధార్మికుఁడుగాఁ బొగడంబడియున్న విభీషణుఁడు తనకు నన్నయగుటచే 'జ్యేష్ఠభ్రాతాపితృసమః' అన్నట్లు తండ్రివంటివాఁడై తన్ను చిన్ననాఁటనుండి పోషిం

చినవాఁడు నగురావణుని, వానిశత్రువు మిక్కిలి సమీపించియుండఁగా, అల్పబుద్ధి గలవానివలె తిటాలున నెట్లు దిగవిడిచినాఁడు? ఎట్లో దిగవిడిచినను విడుచుఁగాక. అతనిని ప్రహరింపనున్న రామునొద్దకుఁ బోవుట యుక్తముగాదు. అటపోయినను బోవుఁగాక. అన్నయొక్క స్థానముఁగోరుట యుచితముగాదు. కోరినను గోరనీ. అన్నను వధించునుపాయమును దెలుపుట యుక్తముగాదు. ఇందులకు కొందఱు "రావణుఁడు మితిలేనిదోషముల చే దూషితుఁడు గాన 'గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః। ఉత్పథంప్రతిపన్నస్య పరిత్యాగో విధీయతే' గర్వితుఁడై మంచిచెడుగులు తెలియక తప్పుదారిని ద్రొక్కువాఁడు గురుఁడయినను పరిత్యజింపవచ్చును' అనున్యాయముచే విభీషణుఁ డతనిని దిగవిడిచినాఁడందురు. వేదాంతగురువులు చెప్పున దేమన్నను:—బ్రహ్మవరప్రసాదమువలన విభీషణుఁడు విజ్ఞానమును బడసినవాఁ డగుటవలన రాముని సర్వవేదాంతవేద్యునిఁగాను, సర్వలోకేశ్వరభూతునిఁగాను, సర్వలోకశరణ్యునిఁగాను, ముక్తప్రాప్యునిగాను నారాయణాఖ్య పరబ్రహ్మముగాను, లోకముల ననుగ్రహింపఁగోరి యవతరించినవాఁడని నిస్సంశయముగా తెలిసియున్నాఁడు. అట్లె మండోదరి మొదలగువారును దెలిసియున్నవారు. ఇట్లు తత్త్వజ్ఞానసంపన్నుఁడైన యతనికి విశేషధర్మముయొక్క ప్రాబల్యమును సామాన్యధర్మముయొక్క దౌర్బల్యమును వివేచనచేఁ దెలిసియుండుటచే సామాన్యధర్మమును పరిత్యజించి విశేషధర్మమును పరిగ్రహించుట యొప్పియున్నది. జ్యేష్ఠభ్రాత్రనువర్తనము త్రివర్గఫలసాధనమగుటచే జ్యేష్ఠానువర్తనము మూలమున పరమాత్మారాధనమందు పర్యవసించునని చెప్పఁదగియుండుటవలనను మోక్షమందు పర్యవసించినను పరమాత్మోపాసనమునకు అంగమగుటవలనను సామాన్యధర్మమగును. రామానువర్తనమన్ననో సాక్షాత్పరమాత్మనే యారాధించుట యగుటవలనను, యజ్ఞాదిధర్మసాధ్యమగుటచే ప్రధానమగుటవలనను, విశేషధర్మమగును. ఈ రెండుధర్మములకును విరోధములేనపుడు, రెంటినిని అనువర్తింపవలయును. విరోధము కలిగినపుడు, సామాన్యధర్మమును పరిత్యజించి విశేషధర్మమును అనువర్తింపవలయును. కాఁబట్టి విభీషణుఁడును 'నేనింతకాలమువఱకును జేసిన రావణానువర్తనమును పరిత్యజింపకయే నాకు రామానువర్తనముగూడ సిద్ధించునా' యనెడియాశచేత ఆరావణునికి హితము మాటిమాటికి నుపదేశించెను. అట్లుచేసినను ఆరావణుఁడు అసురప్రకృతియగుటచే రామవైరమును పోఁగొట్టఁ దరముగాదని నిశ్చయించి 'ఇంకమీఁద నితనిని అనువర్తించుటచేత నాకు ఆత్మవినాశమగును. వీనింబట్టి నాకును రామునియెడల వైరముగలుగును' అని భయపడినవాఁడై 'వరంహుతవహాజ్వాలా' అను న్యాయముచొప్పున అగ్నియందు కాలుపెట్టినట్లు అతిదుస్సహముగానున్న రావణునితోడిసంగతిని త్యజించెను. విశేషధర్మమయిన రామానువర్తనమును అంగీకరించెను. కాఁబట్టి యిట్లుచేయుట పరమధర్మమే యగుటవలన విభీషణుఁడు కృతఘ్నుఁడనెడి శంక కొంతమాత్ర మవకాశములేదు. మఱియు నితఁడు రాజ్యకాంక్షచేత రాముని శరణుఁజొచ్చినవాఁడునుగాఁడు. రాజ్యమపేక్షించివచ్చినట్లు కానరాకున్నది ఎట్లన, శరణాగతిసమయమందు 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణంగతః' 'ఆలుబిడ్డలను దిగవిడిచి రాముని శరణుసొచ్చెను' అని యితరవిషయములందు తనకుఁగల వైరాగ్యమును అతఁడే కంఠోక్తముగా చెప్పియున్నాఁడు. పిమ్మట రామునితో నతఁడు విజ్ఞాపనము చేసికొనునపుడు, 'పరిత్యక్తా మయా లఙ్కా మిత్రాణిచ ధనానిచ। భవద్గతంచ మే రాజ్యం జీవితంచ సుఖానిచ' 'నేను లంకను మిత్రులను ధనములను దిగవిడిచితిని. నీయందే నారాజ్యమును జీవితమును సుఖములును ఉన్నవి' అని రామునే రాజ్యము మొదలయిన సర్వవిధపురుషార్థభూతునిఁగా పొందినట్లు చెప్పుటవలనను రాజ్యకాంక్షనుబట్టి వచ్చినవాఁడుగాఁడని తెలియుచున్నది. అయినను రాముఁడు విభీషణునితో 'అహం హత్వా దశగ్రీవం సప్రహస్తం సబాంధవమ్। రాజానం త్వాం కరిష్యామి సత్య మేతత్ బ్రవీమి

తే' అని యతఁడు కాంక్షింపనిరాజ్యమును అతనికిఁ గావించునట్లు చెప్పుట రామునికతనియందుఁగల ప్రేమాతిశయము పట్టఁగూడలేక పొంగి పొరలివచ్చి యట్లు ఆనుషంగికభోగమును నొసంగునట్లు చెప్పనయ్యెఁగాని వేఱుకాదు. విష్ణుదేవుఁడు స్వప్రాప్తిరూపమగు ముక్తినేకాక భక్తులకు ఆనుషంగికములయిన భోగములనుగూడ 'ఆయురారోగ్యమర్థాంశ్చభోగాంశ్చైవానుషంగికాన్ । దదాతిధ్యాయతాంనిత్య మపవర్గప్రదో హరిః' అని యిచ్చునట్లు చెప్పుదురు. కాన విభీషణుఁడు కోరకున్నను రాజ్యమును రాముఁడే ఆనుషంగికభోగముగా తానే యిచ్చినాఁడని తెలియునది. కాఁబట్టి హనుమంతుఁడు విభీషణుంగూర్చి 'రాజ్యం ప్రార్థయమానస్తు బుద్ధిపూర్వ మిహాగతః' అని రాజ్యమును వేఁడి వచ్చినాఁడనుటయు, రాముఁడు 'రాజ్యకాంక్షీ విభీషణః' అని విభీషణునికి రాజ్యకాంక్ష గలయట్లు చెప్పుటయు, ఇదంతయు, రామభక్తివలన విభీషణుని నిజస్థితి గనుఁగొనలేక మనస్సు కలఁతనొందియున్న సుగ్రీవునకు ఆవ్యామోహము ఉపశమించుటకై నీతిశాస్త్రోక్తమగు రాజవృత్తాంతమును ప్రదర్శించుమాత్రమే యగునుగాని వేఱుగాదని తెలియునది. హనుమద్రామవాక్యములకును విభీషణునివాక్యములకును పరస్పరవిరోధము ప్రసక్తించినపుడు అంతరంగబహిరంగములయందు అంతరంగమే బలీయమైనదనున్యాయమున అంతరంగమగు విభీషణునివాక్యమే ప్రబలమైనది. కాన విభీషణునివాక్యముచొప్పున రాజ్యకాంక్ష యతనికి లేదనుటయే యంగీకరింపఁదగును. ఇట్లుండుటంబట్టియే 'నిన్ను రాజునుజేయుదును' అని రాముఁడు చెప్పినందులకు బదులేమియుఁ బలుకక విభీషణుఁడు 'రాక్షసానాం వధేసాహ్యం లఙ్కాయాశ్చ ప్రధర్షణే । కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామిచవాహినీమ్' 'రాక్షసులను వధించువిషయమునను లంక నెదిరించుటయందును తోడుపడెదను. నాబలముకొలఁదిని, శత్రుసైన్యములంజొచ్చి యుద్ధమునుజేసెదను' అన్నట్లు పరిచరించుటమాత్రమే ప్రార్థించినాఁడు. ఉత్తరకాండమున రాముఁడు 'యావత్ప్రజాధరిష్యన్తి తావత్త్వంవై విభీషణ। రాక్షసేన్ద్ర! మహావీర్య లఙ్కాస్థస్త్వం ధరిష్యసి॥ శాసితస్త్వం సఖిత్వేన కార్యంతే మమ శాసనమ్। ప్రజాస్సంరక్ష ధర్మేణ నోత్తరంవక్తుమర్హసి' 'రాక్షసేంద్రా! మహావీర్యా! విభీషణా! ప్రజలెందాఁకనుందురో యంతకాలము నీవును లంకయందు నుండుము. నీవు చెలికాఁడవని నీకీయాజ్ఞ చేసితిని. నాయాజ్ఞను నీవు చేయవలయును. అదియేదన-ప్రజలను ధర్మముచొప్పున సంరక్షింపుము. దీనికిమాఱాడ నీకుఁదగదు' అని చెప్పుటచే విభీషణుని యనుమతిలేకయే బలవంతముగా నతనిని రాజ్యమును స్వీకరింపఁజేయుట తెలియుచున్నది. ఇట్లు విభీషణుఁడు రామునిఁదప్ప మఱియొకరిని ప్రయోజనముగా లేనివాఁడు (అనఁగా అనన్యప్రయోజనుఁడు) అగుటంబట్టియే యితనికి రాముఁడు తనకులధనమగు శ్రీరంగనాథుని నొసంగెను. మఱియు రాముఁడు ధర్మసంస్థాపనార్థమే యవతరించినవాఁడు గావున లంకయందు హతశేషమయిన రాక్షసజాతిని సన్మార్గమందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకై నియోగించుటచేత విభీషణుఁడు రాజ్యము నంగీకరించినవాఁడయ్యె. ఇదికూడ ఆజ్ఞను అనుసరించి చేయుట యగుటంబట్టి కైంకర్యములో చేరినదే యగునని విభీషణునితాత్పర్యము. కాఁబట్టి ధర్మమును యథాతత్త్వముగాఁ దెలిసిన లక్ష్మణుఁడును సామాన్యధర్మమునకన్న విశేషధర్మము బలియమగుట తెలిసి, 'అహంతావన్మహారాజే పితృత్వం నోపలక్షయే। భ్రాతాభర్తాచ బన్ధుశ్చ పితాచ మమ రాఘవః' యని సోపాధికపితయగు దశరథుని పరిత్యజించి నిరుపాధిక సకలవిధబంధుఁడగు రామునే తండ్రిగాఁ గయికొన్నవాఁడయ్యె. మఱియు 'అగ్రతస్తేగమిష్యామి పన్థానమకుతోభయం। అహంసర్వంకరిష్యామి జాగ్రతస్స్వపతశ్చతే' అని ఎందునుభయముగలుగనట్టిమార్గముగా నీముందుపోయెదను. నీవు మేలుకొన్నపుడును నిదురించునపుడును నీకు సర్వవిధకైంకర్యములను జేసెదను.' అని రామపరిచరణమునే ఫలముగా ప్రార్థించినవాఁడయ్యె. 'సభ్రాతుశ్చరణౌగాఢం నిపీడ్యర

*అంత నట్లు అగ్గినుండి చల్లనికొలంకులోఁ బడుటకుంబోలె నతిత్వరతో వచ్చుచున్న వాఁడును పొడవునను బలుపునను మణులు పొదిఁగినకాంచనాభరణములను మేరు

ఘునన్దనః' అని రాముశరణమునుఁ జొచ్చినాఁడు. అట్లె విభీషణుఁడును సోపాధికబంధుఁడగు భ్రాతను త్యజించి కైంకర్యాపేక్షచేతనే సర్వవిధసహజబంధుం డగురాముని శరణుసొచ్చెనని తెలియునది. కావుననే రామప్రాప్తి నపేక్షించి యతఁడు రావణుని పరిత్యజించువేళయందు 'అన్తరిక్షగతశ్శ్రీమాన్' అని శ్రీమంతుఁడుగా ప్రశంసింపఁబడెను. 'సతు నాగవరశ్శ్రీమాన్' అని శేషుఁడును, 'లక్ష్మణోలక్ష్మిసంపన్నః' అని లక్ష్మణుఁడును శ్రీమంతులుగా ప్రశంసితులయినట్లె విభీషణుఁడును 'శ్రీమాన్' అనఁబడెనని తెలియునది. కాఁబట్టి విభీషణునియందు అధర్మము గలదని శంకింపరాదు. అయినను విభీషణుఁడు రామలక్ష్మణులు నాగపాశబంధములచే మూర్ఛితులై యున్నపుడు వారలంజూచి 'యయోర్వీర్యముపాశ్రిత్య ప్రతిష్ఠా కాంక్షితామయా। తా వుభౌ మమనాశాయ ప్రసుప్తౌ పురుషర్షభౌ॥జీవన్నద్యవిపన్నోఽస్మి నష్టరాజ్యమనోరథః।ప్రాప్తప్రతిజ్ఞశ్చ రిపుస్సకామో రావణః కృతః' 'ఎవరిపరాక్రమమును నమ్మి నేను రాజ్యమున ప్రతిష్ఠ గోరితినో యాపురుషతిలకు లిరువురును నేను నశించుటకై నిదురపోయిరి. నేను జీవించి యున్నను రాజ్యమునుగూర్చి యాశనశించి విపత్తిపాలయితిని. పగవాఁడయిన యారావణుఁడు తన ప్రతిజ్ఞను చెల్లించుకొని కోరిక యీడేరినవాఁడయ్యె' అని తనకు రాజ్యము నశించెనని నిర్వేదపడుట యెట్లు పొసఁగు" నని యడుగవచ్చును. కాని యీప్రశ్నము సరికాదు. ఇందు ప్రతిష్ఠాశబ్దమునకు రామకైంకర్యపరముగా నర్థమగును. 'నష్టరాజ్యమనోరథః' అనుచోటఁగూడ 'భవద్గతంచమేరాజ్యమ్' 'నారాజ్యము నీయందున్నది' అని చెప్పఁబడిన కైంకర్యసామ్రాజ్యమే యగునుగాని లంకారాజ్యము గాదు. దీనింబట్టి 'రాజ్యం ప్రాప్స్యసి ధర్మజ్ఞ లఙ్కాయాం నాత్ర సంశయః' 'ధర్మజ్ఞా! లంకారాజ్యమును బొందఁగలవు. ఇందుకు సందేహములేదు' అని సుగ్రీవుఁడు విభీషణునితో చెప్పినమాట విభీషణుని హృదయము తెలియనందుచేతఁ జెప్పినదిగా గ్రహింపవలయును. కాన దోషమేలేదు అందురు. కావుననే విభీషణుఁడు ఎనుబదినాలుగవసర్గమున 'యదాజ్ఞప్తం మహాబాహో త్వయా గుల్మనివేశనమ్। తత్తథానుష్ఠితం వీర త్వద్వాక్యసమనంతరమ్' అని చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

*ఇందులకు 'తం మేరుశిఖరాకారం దీప్తామివశతహ్రదామ్। గగనస్థం మహీస్థాస్తే దదృశుర్వానరాధిపాః' అనిమూలము. విశేషార్థము:—రావణునొద్దనుండి విభీషణుఁడు పయికెగిరినపుడే సుగ్రీవాదులతనిని జూచిరనుచున్నాఁడు—(తం) కార్చిచ్చునుండి తప్పించుకొన్నవాఁడు చల్లనిమడుఁగులోఁ బడుటకై వచ్చినట్లు, తనయభినివేశమంతయుఁ దోఁచునట్లుగా వచ్చువానిని, (మేరుశిఖరాకారమ్) మేరుపర్వతపుశిఖరమువంటి యాకారముగలవానిని, పొడవు బలుపు మిక్కిలిగా నుండుట మొదలగువానిచే మేరుశిఖరముతోఁ బోలిక చెప్పఁబడెను. మఱియు, ప్రతిపక్షత్యాగలాభముచే (అనఁగా ఱెక్కలుపోవుట గలుగుటచేనని పర్వతపరముగా నర్థము. పగవానిని విడుచుట లభించుటచేనని విభీషణపరమైనయర్థము.) స్థిరుఁడైయుండుట ప్రకాశించుచుండుట పారతంత్ర్యమును దోఁపించుట యను నీస్వభావములచే మేరుశిఖరాకారుఁ డనఁబడెను. ఇట్లు మేరుశృంగమువలె రామునియొద్దకు వచ్చుటచే రామునికి శృంగము (అతిశయము) లభించుటయు రావణునికి శృంగము (అతిశయము) భంగమగుటయు చెప్పఁబడినవయ్యెను. (దీప్తామివ శతహ్రదామ్) మెఱయుచున్న మెఱుపుఁదీఁగవలె నున్నవాఁడు—మిక్కిలి తేజస్సువలనను ఆకాశమున సంచరించుటవలనను మెఱుపుఁదీఁగ దృష్టాంతమియ్యఁబడెను. దీనిచే రామభక్తులగువానరులు మమ్ము ప్రవేశింపఁజేయరో యని మెఱుపువంటికంపమును, ప్రవేశపెట్టనియెడల నిలు

శిఖరమువలె నున్నవాఁడును ప్రతిపక్షులనుమాలి తనపక్షము నొందుటంబట్టి మేరుశిఖరమువలె స్థైర్యమునొందినవాఁడును అతిప్రకాశముతో నాకాశమున సంచరించుటవలన 'రామభక్తులగు వానరులు నన్ను రామునొద్దకుఁ బోనిత్తురో పోనియ్యరో' యని భయమున వడవడవడంకుటచే మెఱపుంబోలె నున్నవాఁడును నాకాశగతుండు నయినవిభీషణుని లంకనుండి యాకాశమునకు లేచినపుడే నేలనున్న వానరులందఱు చూచిరి. (అతఁడు మేఘమువలెను పర్వతమువలెను గనుపట్టుచు, దేవేంద్రునకుఁబోలె పరాక్రమంబుగలిగి సమస్తాయుధములుధరించి దివ్యభూషణభూషితుఁడై యుండెను. భయంకరపరాక్రము లయినయతనియనుచరులు నలుగురుగూడ సర్వాయుధములనుదాల్చి నానాభూషణభూషితులై యుండిరి) * ఎట్టివారికిని నెదిరింప

పోపఁజాలమని మెఱపువలె త్వరపడుటయు వ్యంజితము లగుచున్నవి. ఇతని కాంతికి పట్టెమెఱపు దృష్టాంతముగాఁ దోఁపమిచే 'దీప్తామ్' అని దానికి విశేషణ మెక్కువగాఁ గూర్చినాఁడు. దీప్తమైనమెఱపే అతనితో సాటిచెప్పిన చెప్పవచ్చునని అభూతోపమ. దీనివలన 'మేరుశిఖరాకారమ్' అనుపదమందు అర్థసిద్ధమైన ప్రకాశము, ఇచట 'దీప్తా...హ్రదామ్' అని శబ్దసిద్ధము చేసినాఁడు. (గగనస్థమ్) ఆకాశమం దున్నవానిని-లంకనుండి కాలెత్తిపెట్టి యాకాశమున కెగిరినపుడే చూచినవారనుట, (మహీస్థాః) భూమియం దున్న వానరులు చూచిరనుట. భూమియందు చుట్టు కావలి యుండుటకుమాత్రమే నియమింపఁబడినవారయ్యును ఆకాశమందును కావలి కాఁచువారై యం దున్నవానినిగూడఁ జూచిరి; అని వారియెచ్చరికయొక్క యతిశయమును చెప్పుచున్నాఁడు. లేక అచ్చటచ్చట వృక్షములం దున్న వానరులు అందఱును అప్పుడే ఆకాశమం దున్నవానినిజూచి రామునిఁ జుట్టుకొనిరి. (తే దదృశుః) వారు చూచిరి—ఒకరు చూచి యొకరికి చెప్పినను అందఱును తుదకు చూచినట్టివారే యగుదురు; కాని యట్లు చూచినవారుకాక అందఱును ఒక్కుమ్మడిగానే కన్నారఁ జూచిరనుట; (వానరాధిపాః) వీరు మిక్కిలి యెచ్చరికతో నుండుటంజూచి ఋషి వానరాధిపులని పొగడుచున్నాఁడని తెలియునది. దీనిచేత విభీషణుఁడు ప్రతికూలురసమూహమునుండి వెడలివచ్చుట యను ప్రయోజనమే కాక యనుకూలురకటాక్షములకును గోచరుఁడగుటయు లభించినాఁడని చెప్పఁబడినదయ్యె.

* ఇందులకు 'తమాత్మపఞ్చమందృష్ట్వా సుగ్రీవో వానరాధిపః । వానరైస్సహ దుర్ధర్షశ్చిన్తయామాస బుద్ధిమాన్' అనిమూలము. విశేషార్థము:—సుగ్రీవుఁడు లంకాపురినుండి వచ్చుటయు ఆయుధసన్నాహముతో నుండుటయుఁజూచి విభీషణుఁడు ప్రహరించుటకే వచ్చుచున్నాఁడని యావిషయము వానరులతో నాలోచించుచున్నాఁడు. (తమ్) మిక్కిలి యభినివేశముతో వచ్చియేకాక నిలుపోపఁజాలకున్నట్టి యనుకూలునిఁ జూచియే అతిమాత్రము సుగ్రీవుఁడు శంకించినాఁడుచుఁడీ, (ఆత్మపఞ్చమమ్) ఆనలుగురితోడ తానైదవవాఁడు. అనలుఁడు శరభుఁడు సంపాతి ప్రఘసుఁడు అను నలుగురుమంత్రులతోఁ గూడినవాఁడనుట. విభీషణుఁడు వారలసంఖ్యను స్ఫురించినమాత్రముచే వారలలోఁ ప్రధానుఁడై యుండుట చెప్పఁబడినదిగాని రామవిషయమందలి ప్రేమనుజూడఁగా అందఱును సమానులే. (సుగ్రీవః దృష్ట్వా) సుగ్రీవుఁడుచూచి-సుగ్రీవుఁడు తటాలున తలయెత్తిచూచినపుడు అతనికంతశోభ యేమందునని ఋషి పొగడుచున్నాఁడు. (వానరాధిపః) వానరులకెల్ల నధిపతియైనవాఁడు—అట్లుశీఘ్రముగా లేచిచూచుట వానరసేనకుఁగూడ తానే రక్షింపవలసినవాఁడగుటచేతను రామునియందలి ప్రీతిచేతను అని తెలియునది. మఱియు 'రాఘవార్థపరాక్రాన్తాః న ప్రాణే కురుతే దయామ్' 'రాముని ప్రయోజనమువిష

రానివాఁడగు వానరాధిపతి సుగ్రీవుఁడు, నలుగురుమంత్రులతోఁ దానైదవవాఁడై వచ్చువిభీషణుం జూచి బుద్ధిమంతుఁడు నగునుగాన వానరులతోఁగూడి యాలోచనము సేసెను. * అతఁడు ముహూర్తము సేపు ఆలోచించి హనుమంతుఁడు మొదలగు నావానరుల నందఱనుజూచి యుత్తమంబయిన వాక్యమును † 'ఈరాక్షసుఁడు సర్వాయుధములను ధరించినవాఁడై నలుగురు రాక్షసులతోఁ

యమందే పరాక్రమము చూపువారలై, తమప్రాణమునందును దయచూపరు' అని రామవిషయమం దింతప్రావణ్యముగల వానరులకంటెను తానే నిరవధికప్రీతి రామునియెడలఁ గలవాఁడనుట తెలియుచున్నది. (దుర్ధర్షః) ఎదిరింపరానివాఁడు—శరణుసొచ్చినవానికిఁగూడ వెనుకకాలుపెట్టి నడుంకునట్లుగా క్రిందుపఱుపరానివాఁడైయుండువాఁడు, అట్టి తనక్రిందుపఱుపరానివేంద్రమ్మం దోఁపనట్లు చింతయందు మునిఁగినాఁడనుట. (బుద్ధిమాన్ వానరైస్సహ చిన్తయామాస) బుద్ధిమంతుఁడగు సుగ్రీవుఁడు వానరులతోఁగూడి యాలోచించెను. తానొక్కఁడేయాలోచింప సమర్థుఁడైయుండియు కార్యగౌరవమునుబట్టి వారలతోఁగూడి యాలోచించెననుట. (బుద్ధిమాన్ చిన్తయామాస) దూతయో, ఆర్తుఁడో, ఎదిరియో యని చింతించెను. వచ్చువానియొక్క ముఖవికాసాదులచేత దుష్టుఁడుగాఁడని నిశ్చయింప సమర్థుఁడయ్యును రామవిషయమునఁగలప్రేమపారవశ్యముచే చింతయందు మునిఁగినాఁడు. స్వామికి ఏమివచ్చునోయని చింతనొందుటయె ప్రశస్తబుద్ధికలిమిగాన 'బుద్ధిమాన్' అనఁబడియెనని తెలియుసది.

* ఇందులకు 'చిన్తయిత్వాముహూర్తంతు వానరాంస్తానువాచహ। హనుమత్ప్రముఖాన్ సర్వానిదం వచన ముత్తమమ్' అనిమూలము. విశేషార్థము.-విభీషణుఁడు సపరికరముతో సమీపమునకువచ్చియుండఁగా ఆలోచనముచే జాగుతగదు. జడితిగా మనస్సున నిశ్చయించి మంత్రులు మొదలగువారికి తాను నిర్ణయించినది చెప్పుచున్నాఁడు.—(చిన్తయిత్వా) చింత నిశ్చయమునందే పర్యవసించినది గనుక నిచట చింతించియనఁగా 'వీఁడు చారుఁడుగాఁడు దూతయుఁగాఁడు మఱి బాధకుఁడే'యని నిశ్చయించియనియర్థము. (ముహూర్తం) అల్పకాలమున-రావణుఁడు 'సముద్రపునవ్వలిగట్టున కోటముఱుఁగులేనివట్టిబయలునందు రాముఁడున్నాఁడు. వానిని శీఘ్రముగా చంపిర'మ్మని వీనినిబంపినాఁడు. కావున ఆలోచించుచు ఆలస్యముచేసినయెడల వీఁడు మీఱిపోవు నని జడితిగా ఆలోచించినవాఁడనుట. ఇట 'తు'శబ్దము' నిశ్చయము చేసినపిమ్మట పూర్వదశకంటె విలక్షణమైన దశయందుండుట తోఁపించుచున్నది.(తాన్ వానరానువాచ) ప్రేమపరవశులయిన యావానరులతో చెప్పెను. (హ) స్వామి యగు సుగ్రీవునియొక్కయు అతనిపరికరముయొక్కయు సదుపాయముప్రకారమును బుపి ఆశ్చర్యకరముగా నున్నదని యభినందించుచున్నాఁడు. (హనుమత్ప్రముఖాన్) హనుమంతుఁడు మొదలగువారికి చెప్పెను. గౌరవింపవలసినకాలమున 'జామ్బవత్ప్రముఖాన్' 'జాంబవంతుఁడు మొదలగువారు' అనవలయును. ఆలోచన సేయుకాలమున బుద్ధిమంతుఁడే ప్రధానుఁడుగాన బుద్ధిమంతుఁ డగుహనుమంతుఁడు మొదలగువారిని జెప్పినాఁడు. (సర్వాన్) రామునియెడల ప్రేమాతిశయమున అందఱును సమానులే కావున 'సర్వాన్' అన్నాఁడు. (ఇదంవచనమ్) ఈమాటను—మాటయొక్కయర్థమటుండనిచ్చి యా పలుకుపొందికచేతనే చెవులకింపయియుండుటను బుపి యభినందించుచున్నాఁడు. (ఉత్తమం) సర్వోత్కృష్టమైనమాటను జెప్పినాఁడని యర్థము

† ఇందులకు 'ఏష సర్వాయుధోపేత శ్చతుర్భి స్సహరాక్షసైః। రాక్షసోఽభ్యేతి పశ్యధ్వ మస్మాన్ హన్తుం నసంశయః' అని మూలము. విశేషార్థము:—తాను నిర్ణయించినప్రకారమును యుక్తియుక్త

గూడ నెదురుగా వచ్చుచున్నాఁడు. చూడుఁడు. మనలను జంపుటకే వచ్చుచున్నాఁడు. ఇందులకు సందేహములేదు' అని చెప్పినవాఁడయ్యెను.* సుగ్రీవుఁడు చెప్పినమాటను విని యా వానరోత్తములందఱును తటాలున నిది యది యని పాటింపక చేతికందిన

ముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు:—(ఏషః) బాధపెట్టుటకు నెప్పుడును మూలమై యుండు క్రౌర్యము వీని యాకారమున దోఁచుచున్నదే. (సర్వాయుధోపేతః) మనస్సునందు క్రౌర్యమునకు ననుకూలములయిన హింసాపరికరముల చేతను పూర్ణుఁడైనవాఁడు-'ఉత్పపాతగదాపాణిః' అని ఒకగదను పట్టుకొని వచ్చినవాఁడైయుండఁగా సర్వాయుధోపేతుఁ డనుట యెట్లు? అన్నచో అనుకూలుఁడైనయతనిని ప్రతికూలుని గాశంకించినట్లె అతనియొక యాయుధమే రాముఖిలని ప్రేమాంధత్వము చేత సుగ్రీవునికి అనేకాయుధములుగాఁ దోఁచియుండవచ్చును. లేక ఆయుధమును చేతపట్టుకొనియున్న చాతుర్యమునుజూడఁగా సమస్తాయుధములందు పరిశ్రమము గలవాఁడని చెప్పినట్లును దలఁపవచ్చును. స్వామి యగురాముని పీడించుటకు చక్ర బ్రహ్మాస్త్రిమువంటిదయిన శరణాగతి వీనిహస్తమునన్నదనుతలంపుచే నట్లు చెప్పియుండవచ్చును. (రాక్షసః) రాక్షసుఁడు, 'సర్వజాతిరియం క్రూరా' అన్నట్లు రాక్షసుఁ డనుట క్రింపఁజెప్పిన క్రౌర్యము జాతిప్రయుక్తమని తెలుపుటకు, (చతుర్భిస్సహ రాక్షసైః) నలుగురు రాక్షసులతోడ—వీని యుద్ధకౌశలము చూడుఁడు. పెద్దసేనతో పోయినయెడల కాలుకట్టుపడును. ఒంటిగా వచ్చినచో తప్పించుకొని పోవరాదు. అని పరిమితమైన బలముతో వచ్చినవిధము చూచితిరా! (రాక్షసైః) తన క్రౌర్యమునే యనుసరించు సజాతీయులనే తోడ్కొనివచ్చినాఁడు. (అభ్యేతి) వెనుదీయక తనయింటిలోఁ జొచ్చునట్లు లక్ష్యపెట్టక చొచ్చి వచ్చుచున్నాఁ డనుట. దీనిచే చటుక్కున పరిహరింపవలయునట్లు వచ్చినాఁడనుట, (పశ్యధ్వమ్) నేను మీకు చెప్పవలెనా? మీ ముఖములందు కన్నులులేవా? (అస్మాన్ హన్తుం) మనల నందఱను జంపుటకు-మనలో నెవ్వరినయినను జంపినయెడల తక్కినవారు జీవింపఁగలరు. మన కందఱకును మూలభూతుఁడైనరామునే చంపవచ్చినాఁడుగాన యతఁడు లేనిచో మన మందఱిని జంపినట్లెయని బహువచనము. ఆరాముఁ డుండెనేని మన మెల్లవారును లేకపోయినను కలిగింప సమర్థుఁడు. (నసంశయః) సాయుధుఁడై సపరికరుఁడై వచ్చుటచేత బాధకుఁడే యనుటకు సందేహములేదు. దూతలగువారు సాయుధులును సపరికరులును గాకయే కదా వత్తురు.

* ఇందులకు 'సుగ్రీవస్య వచశ్శ్రుత్వా సర్వే తే వానరోత్తమాః । సాలానుద్యమ్య శైలాంశ్చ ఇదం వచనమబ్రువన్' అనిమూలము. విశేషార్థము:—సుగ్రీవుని యాజ్ఞచొప్పున వానరు లుద్యోగించిరనుచున్నాఁడు—(సుగ్రీవస్య) సాహసకృత్యముల నిర్వహించువాఁడైన తమమహారాజుయొక్క, (వచః శ్రుత్వా) అనుమతినిబొంది, (సర్వే తే) వారందఱును - ఈరాక్షసుల వధింపవలయునని ప్రధానులును అప్రధానులును తారతమ్యములేక సమానముగా నుత్సాహము గలిగియుండిరి. (సర్వే వానరోత్తమాః) అన్నంతయే చాలియుండఁగా (తే)అనియుఁ జెప్పుటచే 'వారు' అని యింతమాత్రమే చెప్పవచ్చునుగాని, వారియుత్సాహ మింతయని కొలఁదియిడ నలవిగాదని భావము. (వానరోత్తమాః) రామభక్తివిషయమున సుగ్రీవునికంటె నతిశయించినవారు— ఉత్కర్షమునకు శేషిత్వమును అపకర్షమునకు శేషత్వమును హేతువుగాదు. రామభక్తియే ఉత్కర్షమునకు సాక్షాత్తుహేతువుగాన వానరోత్తము లనఁబడిరి. (సాలానుద్యమ్య శైలాంశ్చ) చెట్లను కొండలను ఎత్తికొని, చెట్లనియుఁ గొండలనియుఁ జూడక చేతికందినవెల్ల నెత్తికొనిరి. వానిని వధించువిషయమున తమకుఁ గలిగిన యాదరాతిశయముచే ఒక్కొక్కఁడును వేఱువేఱ యుభయపరికరయుక్తు లయిరనుట. రామకైంకర్యమున కనుకూలముగా వర్తించు

వృక్షములను పర్వతములను నెత్తికొని యతనితో *'రాజా! శీఘ్రముగా నాజ్ఞ యిమ్ము. నీవు రాజవుగాన నీయాజ్ఞలేక మాకేమియుఁ జేయరాదు. ఈ దురాత్ముల మతేమి చేయుటకుఁగాదు; వధించుటకే వేగ యాజ్ఞయిమ్ము. వీరు మరల నాకాశమున కెగురనట్లు భూమిపైఁగూలి త్రెళ్లుదురుగాక. మనకు గెలుపే గలుగునా యనవలదు. వీ రల్పతేజులుగాన గెలుచుట యొకకష్టముగాదు' అనిరి. † వారిట్లు మాటలాడుకొనుచుండఁగా విభీషణుఁడు ఎవ రేమియాడినను రాముఁడు రక్షింపక విడువఁ డనువిశ్వాసముచేత నామాటలన్నియుఁ బాటింపక యాసముద్రపునుత్తరపుగట్టునకు వచ్చి యాకసమునందె కంప మెంతమాత్రమునులేక నిలిచి

చుండు లక్ష్మణుఁడు ఒక్కతూరినే ఛత్రచామరములను రెంటిని రెండుచేతులం దాల్చినట్లని తెలియునది. ఈరాక్షసులను జంపుటయే రామకైంకర్య మనికదా వీరున్నారు. కావుననే యట్టి కైంకర్యమునకుపయుక్తములయిన పరికరములను గయికొన్నారు. (ఇదంవచనమ్) ఈమాటను-తమకు శేషత్వము సిద్ధించుటకై శేషియగు సుగ్రీవుని యనుమతి యపేక్షితమైయుండఁగా దానినిగూడఁ గోరక వారివధమును నిశ్చయించుమాటను, (అబ్రువన్) చెప్పిరి. ప్రధానాప్రధానభావమునుగాని ఔచిత్యమునుగాని పాటింపక యందఱు నొక్కరుమిగాఁ జెప్పిరని యర్థము.

* ఇందులకు 'శీఘ్రం వ్యాదిశ నోరాజన్ వధాయైషాందురాత్మనామ్। నిపతన్తు హతా యావద్ధరణ్యామల్పతేజసః' అనిమూలము. విశేషార్థము - (శీఘ్రం వ్యాదిశ) శీఘ్రముగా ననుమతియిమ్ము వీరిని జంపితీఱవలయును. మేమో అస్వతంత్రులము. నీవనుమతియిచ్చుటకు జాగుచేసినయెడల స్వతంత్రులై చంపితిమని మాపారతంత్ర్యస్వరూపమునకు హానికలుగును. కాన యాహాని రాకుండునట్లు చటుక్కున అనుమతి యియ్యవలయును. (నః) మమ్ము-చెట్లు కొండలెత్తికొని వీరినిజంప నుద్యుక్తులై యున్నమమ్ము శీఘ్రముగా ఆజ్ఞ సేయుమనుట. మీరే వధోద్యుక్తులై యుండఁగా నాయనుమతియేల? యనఁగా (రాజన్) రాజాజ్ఞనుగదా అనువర్తింపవలయును. (వధాయ) చంపుటకై పట్టి యూరక కట్టిపెట్టినయెడల నిచ్చటనుండి యెట్లయిన ననర్థము చేయుదురు. కాఁబట్టి వధించుటకే యనుమతి యియ్యవలయును. (ఏషాం దురాత్మనామ్) ఈదుర్మార్గులయొక్క వధమునకు-ఆకారముచేతనే వీరిదురాత్మత్వము తెలియుచున్నదిగదా. (నిపతంతుహతాః) హతులై పడుదురుగాక-అంతఱను మరల ఆకాశమునకు నెగురనట్లు భూమియందే పడియుండునట్లు గూల్తము. 'యుద్ధమున జయమని అపజయమని నిశ్చయములేదే. ఎట్లు వారితో యుద్ధము చేయవచ్చును?' అన్నచో (అల్పతేజసః) వారు అల్పబలులు-మనబలమందలి గజములకు కబళము లగునంతటివారేకాన వారిని గెలువవచ్చును.

† ఇందులకు 'తేషాం సంభాషమాణానా మన్యోన్యం సవిభీషణః। ఉత్తరంతీరమాసాద్య ఖస్థఏవ వ్యతిష్ఠత' అనిమూలము. విశేషార్థము:—విభీషణుఁడు 'ఈ వానరులేమైనను ఆడనీ. సర్వజ్ఞుఁడును పరమకారుణికుఁడును సర్వలోకశరణ్యుఁడును నగు రాముఁడు నన్ను అవశ్యము రక్షించియేతీఱును' అని మహావిశ్వాసముతో వారలాండొరులతో నాడికొనుమాటలను బాటింపక ప్రహరించుటకు వారు ఉద్యుక్తులై యుండినను వారికెదురుగా వచ్చెను. అట్లు సమీపించి వచ్చియు జంకులేనివాఁడై యందఱికిని తాను తెలియవచ్చునట్లుగా ఆకాశమునందే నిలిచెను. ఇట 'ఖస్థః' 'వ్యతిష్ఠత' అని రెండుమాఱులు 'స్థా' అనుక్రియను ప్రయోగించుట భయములేనందున కంపింపకయే నిలిచియుండుటను సూచించుచున్నది.

యుండెను. *విభీషణుఁడు ప్రాప్యంబగు నుపాయమును జక్కఁగా నెఱింగిన మహానుభావుఁడుగావున ఆకాశమునందుండియే యావానరోత్తములను వారిరాజగు సుగ్రీవునినింజూచి యందఱును వినునట్లు పెద్దయెలుఁగున నిట్లనెను. † 'ఆహారనిద్రాభయమైథునములందు నియతిలేక దుర్మార్గమున నడచుచుండు రావణుఁడను

---

* ఇందులకు 'ఉవాచచ మహాప్రాజ్ఞ స్స్వరేణ మహతామహాన్ । సుగ్రీవంతాంశ్చ సంప్రేక్ష్య ఖస్థఏవ విభీషణః' అనిమూలము. విశేషార్థము.-తన్ను నిరసించుటకై పూనిన సుగ్రీవునిని యతిసపరకరమును నుద్దేశించి తనయార్తియంతయు పెద్ద కంఠధ్వనిలో తోఁచునట్లుగా విభీషణుఁడు ఒకవార్త చెప్పుచున్నాఁడు.-(ఉవాచచ) చెప్పెనుగూడ-రాముఁడు స్వీకరించుటకు తనరాకయే చాలియుండఁగా మాటగూడఁ జెప్పినాఁడనుట. 'పద్భ్యామభిగమాచ్చ' 'కాలనడచి వచ్చుటవలనను' అని గుహుఁడు నడచివచ్చుటయె తనకు భారముగాఁ దలఁచుచున్న రామునకు అటుపై వాక్యముగూడ చెప్పుట ఉరిసినపుంటిలో ఉప్పువెట్టినట్లనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) మిక్కిలిప్రాజ్ఞుఁడు- ప్రాజ్ఞుఁడనఁగా హేయమిదియనియు ఉపాదేయమిదియనియు విభాగము తెలియుట. మహాప్రాజ్ఞుఁడనఁగా హేయమునుత్యజించి ఉపాదేయమును లభించుటకు వలయు నిశ్చితమైన యుపాయమును తెలియుట-అనఁగా రావణుని స్వభావమును రాముని పేర్మియు తెలిసి రావణుని విడిచి రాముని శరణుఁజొచ్చుటఁదగునని తెలియుట, రామలాభమునకు రామపాదములే నియతమైనయుపాయమని యెఱుంగుటయునగును. (స్వరేణమహతా) పెద్దస్వరముతో-స్వరమునకు మహత్త్వమనఁగా ధ్వనిని విన్నపుడే శరణ్యుఁడే కాక దారిని పోవువారుగూడ మనస్సుకరఁగునట్టియార్తితోఁగూడియుండుట. (మహాన్) స్వరమువలనఁ దోఁచు ఆర్తి కొలఁదిలేకుండుటే కాక ఆశ్రయించుటయందుఁ గల యార్తియు కొలఁది లేకున్నదనుట. ఆశ్రయము ఆర్తితో సమానమైనదనుట; (సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య) సుగ్రీవునిని వారలనునుజూచి-'మనలఁజంపవచ్చినాఁడన్న సుగ్రీవునిని చెట్లు మొదలగువానిం గొని చంప నుద్యుక్తులయినవానరులనును, గొప్పగా చూచినాఁడనుట. ఏలనఁగా రామునిభక్తులు తన కుద్దేశ్యులు; మఱి వారే తనకు పురుషకారభూతులు గావలయును. మఱియు భక్తులైనవారు తప్పేమిచేసినను గాని 'జ్ఞానీత్వాత్మైవ మేమతమ్' అని వారే తనకు ఆత్మవలె ధారకముగా భగవంతుఁడు చెప్పికొని యున్నాఁడుగాన యామాటను త్రోసిపుచ్చుటకు సాధ్యముకాదు. కాన భగవంతుని బహుమానమున కట్లు పాత్రులయిన యాభక్తులను గొప్పగా చూచినాఁడనిభావము. లేక:—(మహాప్రాజ్ఞః) రాజు కృపాళుఁడైయైనను అతనియంతరంగునియొక్క పురుషకారముచేతనే అతనిని శరణుఁజొరవలయు నను పరిజ్ఞానమును—వానరులు నాకు ప్రతికూలురై సంరంభించుటయు నావలనిద్వేషమునఁగాదు; రామభక్త్యతిశయముచేతనే కాన యది గుణమె యనుజ్ఞానమును—రామపరిచారకులయిన వీరు నన్నంగీకరింపరేని రాముం డంగీకరించిన నేమి? కాన రామునియంగీకారముకంటె రామభక్తులగు వీరిలోనంతర్భూతుఁడగుటయే పరమపురుషార్థము అనుజ్ఞానమును—గలవాఁడనుట. (స్వరేణ మహతా) పురుషకారభూతులయిన యావానరుల కందఱకును సర్వలోకశరణ్యుఁడగు రామునకును తనయార్తరవము వినునట్లు మహాస్వరమునఁ జెప్పినాఁడనుట. రామవిషయమం దిట్టి యార్తరవము నుచ్చరించుట భాగ్యాధికునకే కలుగునని చెప్పఁగోరి యట్టిస్వరమును 'మహాన్' అన్నాఁడు.

† ఇందులకు 'రావణోనామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః । తస్యాహ మనుజోభ్రాతా విభీషణఇతి శ్రుతః' అని మూలము. విశేషార్థము:-ఇదిమొదలుగా నైదుశ్లోకములచే శరణాగతికి అంగమైన స్వనికర్షమును (తనతక్కువపాటును) పరిగ్రహ పరిత్యాగమును (పరిగ్రహించియుండిన రాజ్యా

నకు మరలఁ జక్క నిచ్చివైవుము’ అని హేతుయుక్తము లగు నానావిధవాక్యములచే మాటిమాటికి బోధించితిని. * చావఁగోరువాఁడు ఔషధమును వలదనునట్లు, ఆరావణుఁడు కాలునిచే ప్రేరితుఁడై నేను తనకు హితముగాఁ జెప్పుచున్న వాక్యమును జెవిఁ బెట్టఁడయ్యెను. † అతఁడట్లు హితము చెప్పిన నన్ను పరుసుమాటలాడి

మరల సీతనిచ్చివేయుము. (సాధు) అనుతాపముతోను ఆకించన్యముతోను శరణుఁజొచ్చి యిచ్చుట, (సీతా) రామునిసొమ్మును అతనికే యియ్యవలసినదింతేకాని, నీవు వేఱొకటి యియ్యవలసినది లేదు. తనసొమ్మే తనకియ్యఁబడినప్పటికిని, రాముఁడు అపహృతమైనదానిని పొంది ‘వీనిచేత నే దీనిని బడసితి’ నని తలఁచు గుణాధికుఁడనుట. తనసొమ్మును మనవలనఁ బొందినను మన అపరాధమును సహించునో యనఁగా ‘సతన్నిపతితం భూమౌ శరణ్యశ్శరణాగతమ్। వధార్హమపి కాకుత్స్థః కృపయాపర్యపాలయత్’ అన్నట్లు చంపఁదగిన కాకాసురుని యపరాధమును సహించి రక్షించినవాఁడుగాదా. (ఇతి పునఃపునః) అని మాటిమాటికి బోధించితిని-వానికిచ్ఛలేకుండినను, నామాటచొప్పున చేయునా యనెడి యాశచేత పలుమాఱును పదరిచెప్పితిని. తనిశ్లోకము.—ఇందు ‘చరాచరాణిభూతాని సర్వాణి భగవద్వపుః। తత స్తదానుకూల్యం మే కర్తవ్యమితినిశ్చయః’ అన్నట్లు చరాచరాత్మకములగు భూతములు భగవంతునికి శరీరభూతములగుటచే అన్నిటికిని ఆనుకూల్యమే చేయవలయునని సంకల్పించుట ఆనుకూల్యసంకల్పమనెడి యంశము చెప్పఁబడినది. మహేశ్వరతీర్థులు.

* ఇందులకు మూలము. ‘సచ నప్రతిజగ్రాహ రావణః కాలచోదితః। ఉచ్యమానం హితం వాక్యం విపరీత ఇవౌషధమ్’ అని మూలము. విశేషార్థము.—(సచ నప్రతిజగ్రాహ) వాఁడు మాటను గయికొనను గూడలేదు. చెప్పినట్లు చేయకపోయినను, మాటను చెవియైన వాల్చినవాఁడు గాఁడయ్యె. ఇందులకు హేతువు- (కాలచోదితః) మృత్యుప్రేరితుఁడగుటచే నట్లు చేసినవాఁడు గాఁడు. (రావణః) దుష్ప్రప్రకృతియగువాఁడు గావున తోఁబుట్టువును హితాభిలాషియునగు నావార్తను కాలఁదన్ని క్రొత్తవాఁడును శత్రువునగు కాలుఁడు చెప్పినదారిని పోయినాఁడు, (ఉచ్యమానం వాక్యమ్) చెప్పఁబడుచున్న వాక్యమును-మాటను జెప్పుచుండఁగా నే యనుట. ‘త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్’ అని నన్ను కాలూననీయక చేసినను, అంతటితో విడువక నేను ‘ఆత్మానం సర్వథారక్ష’ ‘నిన్ను సర్వవిధముల రక్షించుకొను’ మని వాని యుజ్జీవనమే ప్రయోజనముగా చెప్పినమాటను, (హితం వాక్యమ్) నేను జెప్పినదయ్యును అహితముగా నుండె నేని విడువవచ్చును గదా; అట్లుకాక తనయుజ్జీవనమునకు ఇంతకన్న వేఱొక యుపాయములేకున్న యీ పరమహితమైనవార్తను, ఎట్లు గయికొనలేదనఁగా (విపరీత ఇవౌషధమ్) చావఁగోరువాఁడు మంచివైద్యుఁడు చెప్పినమాటను కాలఁదన్నినట్లు, నామాటను గయికొనఁడయ్యె ననుట. వీఁడపరాధము చేసినపుడు వీనిని దిగవిడిచి స్వరూపమును పొందనయితిని. మఱి నేను చెప్పినమాటకు చెవివాల్చి వినుటయు పొందనైతిని. వీని మఱ్ఱిప్పి జీవింపవలెనని యుండిన నాకు స్వరూపహానియే ఫలించెనని భావము.

† ఇందులకు ‘సోఽహం పరుషిత స్తేన దాసవచ్చావమానితః। త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః’ అనిమూలము. విశేషార్థము.—నేను చెప్పినవార్తను వినకపోవుటయే కాక హితము చెప్పినదే హేతువుగా తాను ను పరుషులాడి పరికరముచేతను అవమానపెట్టుటవలనను తక్కిన యుపాధికములనెల్ల విడిచి రాముని పాదములను శరణముఁజొచ్చితి ననుచున్నాఁడు. (సోఽహమ్) విముఖుఁడు

మఱి దాసునివలె మిక్కిలి యవమానపఱుపఁగా, ప్రాప్యాభాసములయిన పుత్రులను పెండ్లమును దిగవిడిచి రాఘవుని రామునే శరణుఁజొచ్చితిని. * సకలలోకశరణ్యుఁ

గానున్నాఁడే యనర్థము పాలగునని హితము చెప్పిన నేను-నన్ను నుట,(పరుషితః)హితము చెప్పినదే కారణముగా వాగ్వజ్రముచే మనస్సు గాయపడునట్లు పరుసులాడినాఁడు.(తేన) నేను చెప్పినది హితమని తలఁపక పోవుటే కాక మృత్యువువార్తను హితమని పరిగ్రహించిన యాగావణునిచే, (దాసవచ్చావమానితః) దాసునివలె అవమానపెట్టఁబడితిని, నేను చెప్పినది అహితమయినను, పెద్దవాఁడగుతాను పరిభవించి విడుచునంతటితో పోక తనపనివాఁడగు ప్రహస్తుని విడిచియు, పనివాఁడగు నింద్రజిత్తును విడిచియు, ఎంగిలి తినుపనివాండ్రను అవమానపెట్టునట్లు నన్ను అవమానపెట్టినాఁడు. ఇట్లు సోపాధికులయిన బంధువులను విడిచి నిరుపాధిక బంధువగు రామునే శరణాఁజొచ్చితి ననుచున్నాఁడు,(పుత్రాంశ్చ) నరక నిస్తారకులగు పుత్రులనును, (దారాంశ్చ) సహధర్మచారిణులగు భార్యలును, దీనివలన ప్రపత్తి సేయువానికి ప్రాప్యాభాసములును ప్రాపకాభాసములును త్యాజ్యములని తెలియుచున్నది. (త్యక్త్వా) త్యజించి. దీనిచే చేయు ప్రపత్తికి త్యాగము అంగమనుట తెలియుచున్నది. (రాఘవం శరణం గతః) 'భ్రాతా భర్తాచ బన్ధుశ్చ పితాచ మమరాఘవః' అని సర్వవిధబంధువగు రామునే శరణుఁజొచ్చితిని. 'కింత్వర్థినామర్థితదానదీక్షాకృతప్రతిజ్ఞాఘ్య మిదం కులంతే' అన్నట్లు, ఆశ్రితుల సర్వాభీష్టముల నొసంగు కులమునఁ బుట్టినవానిని జేపట్టితినని రాఘవశబ్దార్థము-తనిశ్లోకము. ఇందు ఈశ్వరుని నిర్హేతుక కరుణాపరిపాకమువలననే విభీషణునికి రావణుచేనవమానము కలిగినదనియు దానివలననే యితనికి ప్రయోజనాంతరములందు వైముఖ్యము సిద్ధించెననియుఁ దెలియునది. మఱియు దానివలన పరమపురుషార్థరూప రామప్రాప్తికొఱకు రామునే శరణుఁజొచ్చితి ననుచున్నాఁడు. 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ' అనుటచే ప్రాతికూల్యవర్జనమనెడి యంగమును, 'రాఘవంశరణంగతః' అనుటచే ఆత్మనిక్షేపమనెడి యంగమును ప్రదర్శితములయినవి. మహేశ్వరతీర్థులు.

* ఇందులకు 'నివేదయత మాం క్షిప్రం విభీషణముపస్థితమ్। సర్వలోకశరణ్యాయ రాఘవాయ మహాత్మనే' అని మూలము. విశేషార్థము.—ఇట్లు శరణ్యుఁడగు రామునకు విజ్ఞాపింపవలసిన యర్థమును జెప్పి యిఁక దానిని విజ్ఞాపించుటకై పురుషకారభూతులను ప్రార్థించుచున్నాఁడు. (సర్వలోకశరణ్యాయ) కులము విద్య వృత్తి మొదలగువానివలని భేదములనుచూడక సమస్తలోకులకును రక్షకుఁడైనవాఁడును, ఇట్లతఁడు సర్వమునకు శరణ్యుఁడుగాన యతని సర్వశరణ్యత్వమందు నానావిధాపరాధములు నేసిన రావణునకుఁగూడ మీకువలెనె భాగమున్నది. అనఁగా సజ్జనులగు మీవలెనే దుష్టుఁడగు రావణునకుఁగూడ అతఁడు శరణ్యుఁడనుట. ఇఁక నతనిసంబంధియైనవానికి అందు భాగము గలదని చెప్పనేల? అయితే రావణుఁడు ఆశరణ్యత్వమందు రుచి యుంపక పోవుటచే అందలి తనభాగమును పోఁగొట్టుకొన్నాఁడు. నేను ఆభిముఖ్యముతో వచ్చుటచే నాకందలిభాగమును బోఁగొట్ట మీకుఁ దరము గాదు అనిభావము. ఇట శరణ్యత్వమునకు అంగభూతములగు సులభత్వము పరత్వము అను రెండు గుణములు ప్రధానములుగా చూపఁబడినవి. (రాఘవాయమహాత్మనే) సౌలభ్యముమాత్ర ముండినచో అనిష్టమె యగునుగాన ప్రయోజనములేదు. మేరుపర్వతాదులవలె పరత్వముమాత్రమె యుండినను దుర్లభుఁడగుటచే నదియు ప్రయోజనకరముగాదు. కాన సౌలభ్యపరత్వములు రెండును గలవాఁడనుట. (రాఘవాయ) రఘువంశమునం బుట్టినవాఁడు. 'యత్తదద్రేశ్యమ్' అని యిత్యాదివేదాంతములకు గోచరుఁడగు పరబ్రహ్మము సకలమనుజ తిర్యక్సాధారణసాక్షాత్కారమున కర్హమగునట్లు రఘువంశమున మను

డును మహాత్ముఁడును రఘువంశమునం దవతరించి యున్నవాఁడగు రామునకు,

ష్యుఁడై యవతరించినవాఁ డనుట. ఇంతకన్న సౌలభ్యాతిశయ మేమియుని భావము. (మహాత్మనే)మహాత్ముఁడైనవాఁడు. ఇట్లు మనుష్యుఁడై యవతరించినను తనయప్రాకృతస్వభావమును విడువకయే యుండుటచే నిఖిలహేయప్రత్యనీకుఁడును జ్ఞానశక్త్యాద్యనంతకల్యాణగుణైకతానుఁడు నగురామునికి, (నివేదయత) తెలుపుఁడు. ఇచట తనరాక ప్రత్యక్షమైయుండఁగా దానిని విజ్ఞాపింపుఁడనుటచే ప్రయోజనము లేదు. కాన స్వాపరాధపరిపూర్తి, ఇహాముత్రఫలభోగవిరాగము, శరణాగతి యనెడు నిరపాయమగు నుపాయమును పరిగ్రహించుట, రామకైంకర్యాభిలాషము, అతనిపరిచారకులం దంతర్భవించుట. అనునివియే విజ్ఞాపనము సేయవలయునని విభీషణుని యభిప్రాయము. (క్షిప్రం) శీఘ్రముగా-శరణ్యుఁడగు రాముఁడు తానై పరిగ్రహించుటకు మునుపే మీరు విజ్ఞాపనముచేసి సుహృత్కార్య మాచరింపవలయునని భావము. (విభీషణం) రావణునివలె నేను ప్రతికూలుఁడనుగాను, 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' అన్నట్లు నేను అనుకూలుఁడనే. (ఉపస్థితం) పొంతకు వచ్చినవాఁడను. అతిహీనుఁడైనవాఁడును దాపునకువచ్చుటయే రాముఁ డంగీకరించుటకు బీజమని భావము. గోవిందరాజులు.

(సర్వలోకశరణ్యాయ) అధికారభేదములేక సురనరవానరతిర్యక్స్థావరాంతములగు సమస్తప్రాణులకును సమాశ్రయణీయుఁ డయినవాఁడు. (రాఘవాయ) 'కింత్వర్థినా మర్థితదానదీక్షాకృతవ్రతశ్లాఘ్య మిదం కులంతే' ఇత్యాదివచనములచే ప్రసిద్ధవిభవమగు రఘువంశమునందు అవతరించినవాఁడు- దీనిచే అర్థులయాచన విఫలము గాదనుట సూచితము. (మహాత్మనే) పరమాత్ముఁ డయినవాఁడు అగు రామునికి, (మాం) రామునే సర్వవిధబంధువుగా నాశ్రయించిన నన్ను, (క్షిప్రం) చల్లనై వాననగల జలముతోఁగూడిన తామరకొలఁకునుజూడఁగా దప్పిగొన్నవాఁడు నిలుపోపఁజాలనియట్లతిశీఘ్రముగా, (నివేదయత) తెలుపుడు. 'వాచాధర్మమవాప్నుహి' అన్నట్లు నేనువచ్చిన యీమాటమాత్రము చెప్పుటచేతనే అతిసులభముగా మీకు గొప్పయుపకారము చేసినఫలము సిద్ధించుచున్నదని భావము. 'అప్రార్థితో నగోపాయే దితి తత్ప్రార్థనామతిః। గోపాయితా భవత్యేవం గోప్తృత్వవరణం స్మృతమ్' అన్నట్లు గోప్తృత్వవరణమనెడి యంగము చెప్పఁబడినది. (ఉపస్థితం) సమీపమునకు వచ్చినవాఁడు. దీనిచే రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇత్యేవం సుదృఢా మతిః। సవిశ్వాసో భవేచ్చాత్ర సర్వదుష్కృతినాశనః' అనెడి విశ్వాసమను నంగము ప్రదర్శితము. కేవలము ఇక్ష్వాకువంశపురాజయిన రామభద్రునకు సర్వలోకశరణ్యత్వమును పరత్వమును విభీషణుఁ డెట్లు చెప్పె నన్నచో బ్రహ్మదేవుఁడు రామునింజూచి 'పరమాపద్గతస్యాపి ధర్మే మమ మతి ర్భవేత్। యాయా మేజాయతే బుద్ధి ర్యేషు యే ష్వాశ్రయేషుచ। సాసా భవతుధర్మిష్ఠా తంతం ధర్మంచపాలయేత్' 'పరమాపదవచ్చినప్పుడును నామనస్సు ధర్మమందే యుండవలయును. ఏయేదానియందు ఏయేబుద్ధి నాకుఁ గలుగుచున్నదో అదియెల్ల ధర్మిష్ఠముగానే యుండుఁగాక. ఆయాధర్మమును పాలించుఁగాత' అని వేఁడఁగా రాముఁడు 'ధర్మిష్ఠత్వం తథా వత్స తథాచైత ద్భవిష్యతి' 'నాయనా! నీవుకోరినట్లె నీకు ధర్మిష్ఠత్వము కలుగును' అని వరము నొసంగియుండుటచే రాముఁడు సకలజగద్రక్షణార్థము ఇక్ష్వాకువంశమునం దవతరించిన పరమధర్మరూపుఁడును, పరమపురుషుఁడునగు నారాయణుఁ డని తెలిసి, యట్లు చెప్పినాఁడుగాన అదియంతయు సమంజసమేయని తెలియునది. మహేశ్వరతీర్థులు.

టీక:—రాముని మనస్సునకు ప్రియముగాను రావణుని కనభిమతముగాను కొన్ని హితవచనములు చెప్పితిని. అందులకతఁడు కృతజ్ఞుఁడై నన్ను పొగడవలసియుండఁగా దుష్ప్రకృతిగాన 'శ్వాంతు

విభీషణుండను నేను వచ్చియున్నానని శీఘ్రముగాఁ దెలుపుఁడు' అనెను.

ధిక్కులపాంసనమ్' అని పరుసులాడి 'అస్మిన్ ముహూర్తే నభవేత్' అని తన యూడిగములకుఁ జెప్పు మాటలు చెప్పఁగా పెద్దవాఁడుగాన యేమయినను చెప్పనీ యనియుంటిని. అతఁడు నంతటితోఁబోక తనకడుపునఁ బుట్టినవానిని ఇంద్రజిత్తునిగొనియు నన్నవమానింపఁజేసినాఁడు. దానివలన నేను నాభార్యాపుత్రాదులు అనుకూలురయ్యెనను రావణునివలనఁ గలిగినవారుగాన సమస్తము రాముఁడేయని యతని శరణుఁ జొరవచ్చినాఁడను. అయినను రాజనీతి మర్యాదచొప్పున వానరు లతనితో 'పగవానితమ్ముఁడు శరణమని వచ్చినంతనే చేపట్టవచ్చునా?' అని యుదరి పల్కిరి. దానికి విభీషణుఁడు 'మీరట్లనుట స్వామికార్యమా? రాక్షసులచే నలఁగుడుపడి శరణమన్న వారికి పట్టుఁగొమ్మయైన రఘుకులమునం దవతరించిన రామునకు రావణునితమ్ముఁడు విభీషణుఁడు శరణుఁ జొచ్చినాఁడని చెప్పుటయే స్వామికార్యము కాఁబట్టి మఱొకరు చెప్పకమునుపే మీరు విన్నవింపుఁ'డనఁగా వానరులు 'దర్శనము సేయవలసినమర్యాదను జూడఁగా 'విదితస్సహి సర్వజ్ఞ శ్శరణాగతవత్సలః' అని రాముఁడు శరణాగతవత్సలుఁడని విన్నవాఁడవుగావా? కాన నీవే చక్కఁబోయి చెప్పకొననేరవా?' యనఁగా విభీషణుఁడు 'అట్లు దారితప్పి పోవువాఁడనుగాను 'తవభరో౽హమకార్షిహిధార్మికైః' 'ధార్మికులచేతఁగదా నీభరముగాఁ జేయఁబడితిని' అనఁగా 'ధార్మికులు పురుషకారభూతులై నన్ను నీకప్పగించిరి' అన్నట్లు వేదజ్ఞులంగొని స్వామిపాదముల మ్రొక్కువాఁడను. కాన మీరు పురుషకారముసేసి రాముని పాదములం జూపుఁ' డనుచున్నాఁడు—(నివేదయత) తెలుపుఁడు. 'యః ప్రజాపతిర్వేద స పుణ్యోభవతి' 'పరమపురుషునికిఁ దెలిసినవాఁడే పుణ్యుఁడగును' అన్నట్లు, రామునిమనస్సున కెక్కినపుడే నాకు స్వరూపము దక్కఁగలదు. అదియు మీవలనఁ బొందినవాఁడుగాఁ గోరెద. పోయి తెలుపుఁడు. (నివేదయత) 'ఉపదేక్ష్యన్తితేజ్ఞానమ్' 'వారు జ్ఞానమును-అనఁగా భగవత్స్వరూపాదులను-ఉపదేశింతురు' అన్నట్లు అతనిని మాకు తెలుపునంతమాత్రము మమ్మును అతనికిఁ దెలుపవలయును. (నివేదయత) 'స్వరేణ మహతా మహాన్' అని నేనే పెద్దయెలుఁగున పిలుచునపుడే రాముఁ డనుగ్రహించును. మీరును మీయంతటఁ దెలుపుదురేని స్వరూపమును బొందఁగలుగును. (నివేదయత) తెలుపక పోయితిరేని భాగవతాపచారము చేసినట్లు మీకు స్వరూపహాని; తెలుపఁగా రాముఁడు రానియెడల శరణాగతపరిత్యాగముచే నతనికి స్వరూపహాని; రెండుపక్షములును ఇట్లయినపిదప, శేషికి అతిశయము గూర్చుటయే శేషభూతుని స్వరూపముగాన శేషియగు రామునికి నన్నురక్షింపమిచే అతిశయమును గాక అవద్యమును గలిగించినవాఁడ నగుచున్నానుగాన శేషభూతుఁడ నగునాకును స్వరూపహాని; ఇవన్నియు కలుగకుండునట్లు యతనికిఁ దెలిపి నన్నుఁజేరనిండు (నివేదయత) వ్యాఘ్రవానరసంవాదము విని యెఱుఁగరా (పులి తఱుమఁగా నొకఁడు ఒకచెట్టెక్కి యందున్న వానరమునుజూచి భయపడఁగా అది వానికభయమిచ్చెను. పులి, ఆవానరముతో 'మనుష్యునిఁ బడఁద్రోయుము. లేనిచో వాఁడు నిన్ను సమయముచూచి చంపును. నేనును వదలను' అనఁగా 'శరణాగతునిఁ బడఁద్రోయ'నని యది చెప్పి యంత నిద్రించెను. అప్పుడు పులి వానితోఁ గ్రోఁతిని బడఁద్రోయుమని పురికొలుపఁగా వాఁడు కృతఘ్నుఁడై యట్లుత్రోసియుఁ నది క్రిందఁబడక చెట్టుకొమ్మనూని మరల వానితప్పను గొనక యభయమిచ్చి కాపాడె ననుకథ యిట యూహ్యము.) ఇట్లు శరణాగతరక్షణము గావించిన జాతిలో జనించిన మీరు శరణాగతి పోయి తెలుపుఁడు. (నివేదయత) (నిభృతమ్ వేదయత) వినయముతో తెలుపుఁడు. మూర్ఖుఁడని తోఁచునట్లు ఉరవడిలోఁ జెప్పక సాత్త్వికుఁడని తగులునట్లు సవినయగతి ప్రశ్నములచే విన్నవింపుఁడు. (నివేదయత) (నిత్య

రాం నివేదయత) మిక్కిలియుఁ దెలుపుఁడు. మంత్రవ్యాపారాదులచే రాముఁడు పరాకుననుండును గాన మనస్సులోఁ దగులునట్లు ఒత్తి చెప్పుఁడు. (నివేదయత) ఆసమూహముతో మునుపు పరిచయము లేనందున అందు నాథుఁడెవఁడో తెలియఁగూడమిచే ఒక్కరినిజూచి చెప్పక బహువచనముచే సముదాయమునుజూచి తెలుపుఁడన్నాఁడు. (నివేదయత) 'తత్రభాగవతా స్సర్వే శ్లాఘ్యాః పూజ్యాశ్చభారత' 'అచట అందఱును భాగవతులు శ్లాఘ్యులు పూజ్యులు' అన్నట్లు రామసంబంధము వానరులకెల్ల సమానమగుటచే అందఱును మనకు గౌరవ్యులేయని సముదాయమునుజూచి తెలుపుఁడన్నాఁడు. (నివేదయత) ఇంతకెల్ల నిర్వాహకుఁడగు రాజును సుగ్రీవుని బహువచనముచే తెలుపుఁడన్నాఁడు. (నివేదయత) రావణగోష్ఠియందు దూతవధముగూడదని తాను జెప్పి హనుమంతునికి నుపకారముచేసినవాఁ డగుటవలన నతనిని మనస్సుననుంచుకొని చెప్పఁదలఁచి ఒకనికిఁ జెప్పినయెడల తక్కినవారు విపరీతముచేయుదురని తలఁచి సామాన్యముగా చెప్పినాఁడు. (నివేదయత) రాముఁడు నన్ను గుఱించి యడుగఁగా యూరకుండక నమ్మఁదగుదుననియో దగననియో పరిగ్రహింపఁ దగుదుననియో, ఏదేని తోఁచినట్లు తెలుపుఁడు. (నివేదయత) 'విద్లలాభే' అనుధాతువువలన లభించునట్లు చేయుఁడనియు నర్థము. 'సమహాత్మా సుదుర్లభః' అని జ్ఞానియైనవాఁడు తనకు మిక్కిలి దుర్లభుఁడని మనస్సున కొందలపడుస్వామికి ఒకఆత్మలాభమును జేసిపెట్టుఁడు. 'విదసత్తాయామ్' అనుధాత్వర్థమున ఉండఁజేయుఁడు. సత్త కలిగింపుఁడని యర్థము. 'అప్యహం జీవితం జహ్యామ్' అని యాశ్రితుల రక్షింపనిచో ప్రాణములవిడిచి తనసత్తను దొఱఁగఁ జూచుస్వామికి నన్నుఁజేర్చి సత్తను గలిగింపుఁడు, లేక (విద విచారణే) అనుధాత్వర్థమున అంగద శరభ జాంబవత్ప్రముఖులతోఁ గలసి విచారింపుఁడనియు నర్థము. "నీవు చెప్పినట్లె విన్నపము చేసెదము. అయితే 'సోహం పరుషిత స్తేన' అని వానిచే పరుషితుఁడైతిననియు 'రాఘవం శరణం గతః' రాముని శరణుఁజొచ్చితిననియు రెండుచెప్పితివిగాన రావణుఁడు పరుషించినది మొదటఁ జెప్పవలయునా? శరణాగతుఁడవై తివని నిన్నుఁ దెలుపవలయునా?" యని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. (మామ్నివేదయత) నన్నుఁ దెలుపుఁడు. రావణుఁడు పరుషించినందులకు ప్రతికారముచేసి నన్ననుగ్రహించుట నేను రామునకంతరంగుఁడైననే కదా. కాఁబట్టి శరణుఁజొచ్చితినని నన్నె యెఱిఁగింపుఁడు. 'నిన్నుఁ దెలుపఁగా నీవిచ్చు బంగారుకుండయేమి' అని యడుగఁగా (మామ్) నాగపాశ బ్రహ్మాస్త్రములచే నీవు నలిఁగినందులకు నింపరాకుండునట్లు నిలుపుటకై ఒక సేవకుఁడు వచ్చినాఁడని విన్నపముసేయుఁడు. 'ఇది యిఁకమీఁదఁ జేయునదిగదా. ఇంతవఱకుం జేమిచేసితివి?' అని వారడుగఁగా (మామ్) 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' అని యిక్కడివారికి మంచియగువార్త చెప్పిన నన్ను, 'కొననాలుకతో ఒకమాట నీవు చెప్పఁగా మాకు వచ్చినలాభమేమి? సీత యిక్కడికి బయలుదేఱి వచ్చినదేమి?' అని వారడుగఁగ (మామ్) 'యావన్నగృహ్ణన్తి శిరాంసి బాణా రామేరితా రాక్షసపుఙ్గవానామ్' 'రామప్రయుక్తములయిన బాణములు రాక్షసవరుల శిరసులను దీయకమునుపే రామునకు సీతనిమ్ము' అనియు, 'విధమేచ్ఛ పురీం లఙ్కామ్' 'లంకాపురమును ధ్వంసముసేయును.' అనియు నతనికీర్తిని జాటించి వేదములవలెనే యతనికీర్తిపటహమగు నన్ను, "ఇదియును 'గురుత్వాద్ధితమిచ్ఛతా' 'గౌరవమువలన హితముగోరువాఁడు' అన్నట్లు అన్నయగుటచే రావణునియందుఁ గలస్నేహమువలన వానికి వచ్చుప్రత్యవాయము మున్నెత్తిచూపి హితము చెప్పితివింతేకాని మఱేమికాదు. ఇట్లు రావణభక్తుఁడవైయున్న నిన్నా యెఱింగించుట" యని వానరులడుగఁగా, (మామ్) 'పరుషిత స్తేన' 'అవమానితశ్చ' అని ఆయుత్కర్షమును చూపోపమివలన పరుషించి తఱిమివేయఁబడిన నన్ను, "నీవే 'జ్యేష్ఠోమాన్యః పితృసమః' 'జ్యేష్ఠుఁడైనవాఁడు పూజ్యుఁడు తండ్రితో సాటియైన

వాఁడు' అని చెప్పితివే. అన్న ఒకమాటచెప్పె నేని అదేమితప్పని వచ్చితివి'' అని వానరులడుగఁగా (మామ్) 'త్యక్త్వాపుత్రాంశ్చదారాంశ్చ' అని వానిపౌరుష్యమునకు సహింపలేక నాతోపాటియైన యాలు బిడ్డలనును వానితోడ దిగవిడిచివచ్చిన నన్ను—'నీవు వానితోడిసంబంధము వీడినచో మాకేమిలాభము. ఈమాత్రపక్క నీకేమైనను పట్టులేదో'యని యడుగఁగా,(మామ్)'రాఘవం శరణం గతః'అని మీాప్రక్కను రాముని శరణాగతిఁ జొచ్చియున్న నన్ను-(మామ్) 'ఆత్మానం సర్వథా రక్ష పురీంచైవ సరాక్షసామ్' 'నిన్నును నీపురమును అందలి రాక్షసులను సర్వవిధముల రక్షించుకొనుము' అని పరుషించుచున్న రావణుని కిని వానిని జేరినవారికిని భేదములేక హితముచెప్పుటవలన 'ఆనుకూల్యమితి ప్రోక్తా సర్వభూతానుకూలతా' 'సర్వభూతములకనుకూలుఁడై యుండుటయే ఆనుకూల్యమనఁబడును' అన్నట్లు ప్రపత్త్యంగమయిన ఆనుకూల్యసంకల్పమును, 'జాతక్రోధో విభీషణః' 'విభీషణుఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యె' ననియు, 'క్రుద్ధోహన్యాద్గురూనపి' అన్నట్లు అట్లు క్రుద్ధుఁడైనవాఁడు గురువులనుగూడఁ జంపునని యున్నదిగాన రావణునిఁ జంపుట ప్రాప్తమైయుండఁగా, 'ఉత్పపాతగదాపాణిః' అని చేతిలో గదయుండియుఁ జంపకయే వచ్చినవాఁడుగాన 'ప్రాతికూల్యంచ భూతానాం సర్వేషాం నసమాచరేత్' 'ప్రాణులందుఁ దేనికిఁగాని ప్రతికూలమైనది చేయరాదు' అనెడు ప్రాతికూల్యవర్జనమును, 'సుగ్రీవశ్చాభిషేచితః' 'సుగ్రీవుఁ డభిషిక్తుఁడయినాఁడు' అని సుగ్రీవుని యభిషేకమును నుదాహరణముగాఁ గొని మనలను నట్లే రక్షించునని నమ్మిక నొందుటచే 'రక్షిష్యత్యనుకూలాన్న ఇతి యాసుదృఢామతిః। సవిశ్వాసోభవేత్' 'అనుకూలురనుగు మనలను రక్షించునని మిక్కిలి దృఢముగాఁ గలబుద్ధి విశ్వాసముగును' అన్నట్లు రక్షించుననెడి విశ్వాసమును 'భవన్తం శరణం గతః' 'నిన్నే రక్షకునిఁగా నెపట్టితిని' అనుటచే 'గోపాయితాభవేత్యేవం గోప్తృత్వవరణం తథా' 'రక్షకుఁడవు గమ్ము అని యిట్లు రక్షకుని వరించుట'- అన్నట్లు రక్షకునిగా వరించుట యనఁబడు గోప్తృత్వవరణమును 'భవద్గతం మే రాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ' 'నారాజ్యమును జీవితమును సుఖములును నీయందయియున్నవి' అని ఫలభరన్యాసమును జేయుటచే 'ఫలేస్వామ్యవియుక్తా। కేశవార్పణపర్యన్తాహ్యాత్మనిక్షేపఉచ్యతే' 'ఫలమునను దాని స్వామియగుట విడిచి దానిని విష్ణువునందే యర్పించుట ఆత్మనిక్షేప మనఁబడును' అనఁబడిన ఆత్మనిక్షేపమును, 'తేనచాస్మ్యవమానితః' అని రావణునిచే పరిభవమునొంద చేయుత్తి క్రమ్ముకుట చే 'ఇతయాగర్వహానిస్తద్దైన్యం కార్పణ్యముచ్యతే' 'అనెడి గర్వహానిరూపమగు దైన్యము కార్పణ్య మనఁబడును.' అన్న కార్పణ్యమును, ఇట్లు శరణాగతియొక్క యారుపధములును కొలఁత పడకుండునట్లు చేసిన నన్ను, (మామ్) 'అహమస్మ్యపరాధానామాలయోఽకిఞ్చనోఽగతిః' 'నేను అపరాధములకు ఆలయమును, అకించనుఁడను, అగతికుఁడను' అన్నట్లు,విభీషణుఁడై దుష్టుఁడగు రావణునికి తోఁబుట్టువగుటచే అపరాధముల కాలయమై, ఉపాయాన్తరము లేమిచే అకించనుఁడై రావణుఁడును తఱిమివేయుటచే అనన్యగతికుఁడై స్వామినే యుపాయముగా పట్టుటచే 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః' 'నీవే నాకుపాయభూతుఁడవు గమ్ము అనుట ప్రార్థనామతి యనఁబడును.' అన్న ప్రార్థనామతి గలవాఁడగు నన్ను, 'మంచిది! నీ యపేక్షను తెలుపుదువేని స్వామితో విన్నపముచేసెద' మని వానరులు చెప్పఁగా (క్షిప్రమ్) అదికూడదు. ఇప్పుడేపోయి విన్నపముచేయవలయును. ఇట్లు పదరుట యేలనఁగా (క్షిప్రమ్) 'చఞ్చలమ్ హిమనః' 'చలాహిప్రాణినాం మతిః' అన్నట్లు మనస్సు చంచలమైనది. నాకిప్పుడు మనస్సునఁ బుట్టియున్న యానుకూల్యము అది చంచలమగుటచే మాఱిపోవచ్చునుగాన యట్లు గాకమును పేపోయి విన్నపముచేయుఁడు. (క్షిప్రమ్) 'క్షిప్రం రామాయ శంసధ్వం సీతాం హరతిరావణః' సీతను రావణుఁ

డు దొంగిలికొని పోవుచున్నాఁడని శీఘ్రముగా రామునకుఁ జెప్పుఁడు.' అని దేవతలంజూచి సీతాదేవి మొఱయిడినపుడు దేవతలు తెలియకుండుట వలనఁగా సీత రాక్షసునివశమునఁ జిక్కినది. అట్లె నేను నా మనస్సనెడు రాక్షసునివశమునఁ జిక్కకమునుపే పోయి తెలుపుఁడు. (క్షిప్రం మాం నివేదయత)'జీవన్తం మాం యథా రామస్సంభావయతి కీర్తిమాన్ । తత్త్వయాహనుమన్ వాచ్యః' 'నేను ప్రాణములతో నుండఁగానే రాముఁడు నన్నువచ్చి మన్నించి కీర్తిగాంచునట్లుగా హనుమంతా! నీవు చెప్పవలయును'. అని సీతచెప్పినట్లు నాసత్తయున్నపుడే యతఁడు చేపట్టి కీర్తిగాంచునట్లుగా పోయి తెలుపుఁడు. (క్షిప్రం నివేదయత) 'దత్తమస్యాఽభయమ్' అని యతఁడే ముందుపడి యభయమిచ్చుటకుమునుపే మీరు ముందుపడి తెలుపుఁడు (క్షిప్రం నివేదయత) నేను నిలుపోపఁజాలమిచే మఱియొకమాఱు శరణాగతి చేయఁగా 'తద్ద్వయం సకృదుచ్చారో భవతి' అనియు 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ' అనియు, 'సకృత్' అని ఒకమాఱు చేయవలసినదిగా నేర్పడియున్న శరణాగతి స్వరూపమునకు హానివచ్చును. కాఁబట్టి ముందుగానే తెలుపుఁడు. (మామ్ నివేదయత) 'తమేవ శరణంగచ్ఛ' 'వానినే శరణుఁజొరుము' అని శరణ్యుని తెలుపునట్టిమీరు శరణాగతునిఁ దెలుపుఁడు. 'ఇట్లు చటుక్కున తెలుపుట యెవరికి? లంకలో నీకు పరిచితుఁడయిన హనుమంతునకా? సైన్యమునకెల్ల నిర్వాహకుఁడైన మహారాజు సుగ్రీవునకా?' అని యడుగఁగా, (రాఘవాయ) ఇక్ష్వాకూణా మియంభూమి స్సశైలవనకాననా' అన్నట్లు ఆహనుమంతునికిని మహారాజు సుగ్రీవునికిని మాల్యవంతమునకును చిత్రకూటమునకు భేదములేక యన్నిటికిని రక్షకుఁడైనవానికిని, (రాఘవాయ) శరణాగత రక్షకులవంశమునఁ బుట్టినరామునికి శరణాగతుఁడగు నన్ను దెలుపుఁడు. (రాఘవాయ)'సకృదేవప్రపన్నాయ... అభయమ్ సర్వభూతేభ్యో దదా మ్యేతద్వ్రతంమమ' అని శరణాగత రక్షణమునకు కంకణముగట్టుకొని యున్నరామునకుఁ జెప్పుఁడు. (రాఘవాయ)'అప్యనుప్రణయినాం రఘూణాం కులే న వ్యహన్యత కదాచిదర్థితా' 'రఘుకులమువారిని ప్రాణములడిగినను తప్పక యిత్తురు?' అన్నట్లు కోరినవారికి కోరినదిచ్చి కీర్తిపడసిన మేటికులమువానికిఁ జెప్పుఁడు. (రాఘవాయ) 'అప్యహం జీవితం జహ్యామ్' 'నహి ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రుత్య' 'ప్రాణములనయినను విడుతునుగాని ప్రతిజ్ఞ చేసి తప్పను' అని తనకు నాశమువచ్చినను ఆశ్రితరక్షణము సేయువానికిఁ జెప్పుఁడు, (రాఘవాయ మాం క్షిప్రం నివేదయత)'రాఘవస్య యశో హీయేత్' 'రామునికీర్తి తీసిపోవును' అని సీత చెప్పినట్లు ఋషులను సుగ్రీవుని, కాకాసురుఁడు మొదలగువారిని, రక్షించి వెదకి తెచ్చికొన్న పొగడ్తయంతయు నన్నురక్షింపకుండుటవలనఁ బోఁగొట్టుకొనవలసివచ్చును. కాన యంతకుమునుపే చటుక్కునపోయి చెప్పుఁడు. ధర్మియుండిననేకదా ధర్మములు దక్కును. ధర్మియగునతఁడు తన్నుఁ బడసిననేకదా ధర్మమగుపొగడ్త గావలసియుండునది. 'పరవాఁడైయున్ననిన్ను తెలుపుట యేమిట' ననఁగా సమస్తమును అతనివిభూతికాన యతనికి, విభూతిగా శత్రువులుండినను ఒకకీఁడును వారికిఁ దలఁపకుండుటయే యతనిపెద్దఱికము చుఁడీ. (మహాత్మనే).'మర్త్యానామ్ మరణాద్భయమ్' 'మనుష్యులకు మరణమువలన భయము' అన్నట్లు కేవలమరణమునకు భయపడు మీవలెఁగాక 'ఉత్తమానాన్తు మర్త్యానా మవమానాత్పరం భయమ్' 'ఉత్తమములయిన మనుష్యులకు అవమానమువలననే మిక్కిలియు భయము' అన్నట్లు శరణాగత రక్షణము చేయక పోయితిమని నిందించిరేని ఏమిచేయుదును అని భయపడునట్టి పెద్దఱికముగల రామునకుఁ దెలుపుఁడు. (రాఘవాయ మహాత్మనే) ఇట ఆత్మశబ్దము పరమాత్మవాచకము. రఘుకులమునఁ బుట్టినవాఁడై తన్ను నవతరింపఁజేసినను, అతఁడు పరమాత్ముఁడని తెలియుఁడు. వేదపురుషుఁడును 'వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమ్' అని యిట్లు సులభుఁడైయున్న వస్తువే 'మహాన్తమ్' అని పెద్ద

విస్తువుగా చెప్పినాఁడు. వైదికపురుషుఁడగు విశ్వామిత్రుఁడును 'రామం మహాత్మానం వేద్మి' అని మహాత్ముఁడుగా చెప్పినాఁడుగదా! అట్టివానిని చెప్పవలెనా? ఒకానొకని పెండ్లామగు తారయనునది 'అయం సకాకుత్థ్స ఇతి ప్రజజ్ఞే' 'రాముఁ డితఁడే' యని తెలిసికొనెను. 'త్వమప్రమేయశ్చ' 'నీవింతింతని కొలఁది పెట్టరానివాఁడవు' అని యామెయతనిని తెలిసికొన్నంతే మీకుఁ దెలియకున్నదా? "మంచిది. నీవే 'మహాత్మనే' అనిన యతనిమహత్త్వము చెప్పితివిగదా. పర్వతమువంటి యతనికి పరమాణువువలె నున్న మనకు ఆవస్తువును పట్టను శరణువేఁడను శక్యమగునా?" యనఁగా (సర్వలోకశరణ్యాయ) రాముని గుణమునకు కానివారునుగలరా? (సర్వలోకశరణ్యాయ) 'కౌసల్యాలోకభర్తారం సుషువేయం మనస్వినీ' అని కౌసల్యగన్న లోకభర్తయగువాఁడు అతనిచే సర్వలోకమంతయు భరింపఁబడుచుండఁగా ఆసర్వలోకములో నేను నొకఁడుగాదా. (సర్వలోకశరణ్యాయ) 'సప్తలోకైకవీరస్య దశకణ్ఠకులద్విషః' అన్నట్లు భూర్భువస్సువర్మహర్జనస్తపస్సత్యలోకములనెడి సప్తలోకములకును శరణ్యుఁడైనవానికి, (సర్వలోకశరణ్యాయ) అంతమాత్రమే కాక ఆభూర్భువరాదులతోఁగూడ అతల వితల సుతల తలాతల మహాతల రసాతల పాతాళములతోఁగూడ భేదములేక పదునాలుగులోకములకును శరణ్యుఁడయినవానికి, (సర్వలోకశరణ్యాయ) ఇట లోకశబ్దము జనవాచకము. సర్వవిధజనులకు—అనఁగా దేవయోనులుగాను మనుష్యయోనులుగాను స్థావరయోనులుగాను ధర్మార్థులుగాను కామార్థులుగాను మోక్షార్థులుగాను అనుకూలురుగాను ప్రతికూలురుగాను ఉత్కృష్టులుగాను అపకృష్టులుగాను ఇట్లు అనేకవిధము లగువారికెల్ల శరణ్యుఁడైనవానికి విన్నవింపుఁడు. అతని నిట్టివాఁడుగా నెక్కడఁగంటి మనఁగా 'అభీష్టఫలప్రదానైః కోఽన్యః ప్రజాపశుపతీ పరిపాతి' 'అభీష్టఫలముల నొసంగి మఱి యెవ్వఁడు బ్రహ్మరుద్రులను బాలించును' అని దేవతలగు బ్రహ్మాదులకును పోఁగొట్టుకొన్న పదము నొసంగినవాఁడు 'విష్ణుభక్తిపరో దేవః' అన్నట్లు నేనును అతనికి భక్తుఁడనగుటచే దేవుఁడనే యగుదునుగాన ఆబ్రహ్మాదిదేవులనువలె ఈదేవుఁడనగు నన్నును నేనుఁ బోఁగొట్టుకొన్న రాజ్యమిచ్చి ప్రోవఁడా? 'సుగ్రీవమేవ తద్రాజ్యే రాఘవః ప్రత్యపాదయత్' 'సుగ్రీవునే యారాజ్యమందుఁ బట్టముగట్టెను' అని తిర్యక్కులయిన సుగ్రీవాదులకు పోయినరాజ్యము నొసంగినవాఁడు 'జ్ఞానేన హీనాః పశుభిస్సమానాః' అని జ్ఞానశూన్యుఁడగుటచే పశుప్రాయుఁడై అనఁగా తిర్యక్కువంటివాఁడై యున్న నాకును పోయినరాజ్యము నొసఁగఁడా? 'అధ్యాసతే చీరభృతో యథాస్వం చిరోజ్ఝితా న్యాశ్రమమణ్డలాని' నారచీరలుగట్టుఋషులు రాక్షసాక్రమణముచే చిరకాలము దాము దిగవిడిచియుండిన యాశ్రమమండలములను మరల తమతమభాగములచొప్పునఁ బడసి వాసము చేయువారైరి' అని మనుష్యశరీరులగు జనస్థానవాసిఋషులకు పోయినప్రదేశముల నొసఁగినవాఁడు, మానుష్యమును కొనియాడి వచ్చిన నాకుఁ బోయినదేశము నొసఁగఁడా? 'శైలరూపం పరిత్యజ్య ప్రతిపేదే స్వకాం తనుమ్' 'ఱాతిరూపమునువిడిచి తనయొప్పటిదేహమును బొందెను' అని స్థావరముగా నుండిన యహల్యను తనయొప్పటిస్థితిలోఁ గూర్చినవాఁడు 'ఖస్థఏవ వ్యతిష్ఠత' 'ఆకాశమునందే నిలిచియుండెను' అని యాకాశమునందే స్థావరమువలె నిలఁబడియున్న నన్ను నాయొప్పటిస్థితిలోఁ గూర్పఁడా? 'రక్షితవ్యాస్త్వయా శశ్వద్గర్భభూతా స్తపోధనాః' తపోధనులమగు మేము నీకు కడుపులోని బిడ్డలవలె నెప్పుడు రక్షింపఁదగినవారము' అని తపోనుష్ఠానమువలన ధర్మార్థులయిన ఋషులకు రక్షకుఁడయినవాఁడు. 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' అని ధార్మికుఁడయిన నాకును రక్షకుఁడు గాఁడా? 'రుదన్రాజ్యమయాచత' 'రోదనము సేయుచు రాజ్యము యాచించెను' అని అర్థనాఫలమయిన రాజ్యమును మృతుఁడయినచక్రవర్తికి నిచ్చినవాఁడు రాజ్యకాంక్షి యగునాకు నియ్యఁడా? తాఁరు

మలనుగోరి కామపరవశుఁడయిన సుగ్రీవునకు దారముల నిచ్చినవాఁడు 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ' అన్నట్లు సీతవలన ఆనుకూల్యము నెఱపిన ధర్మదారలను దిగనాడిన నాకు నియ్యఁడా? 'గచ్ఛ లోకాననుత్తమాన్' అనియు 'ఆవహాత్వరమాం గతిమ్' అనియు జటాయువునకును వాలికిని మోక్షము నొసంగినవాఁడు నాకు మోక్షమొసఁగఁడా? 'మఙ్గళాని ప్రయుఞ్జానాః' 'మంగళములను ప్రయోగించుచున్నవారై' అని యానుకూల్యము నెఱపిన ఋషులకు రక్షకుఁడైనవాఁడు ఆనుకూల్యసంకల్పాదులను గావించిన నాకు రక్షకుఁడు గాఁడో? 'కబన్ధన్నామ రూపేణ వికృతం ఘోరదర్శనమ్। తన్నిహత్య మహాబాహు ర్దదాహ స్వర్గతశ్చ సః' అని ప్రతికూలుఁడయిన కబంధుని శాపజన్యమైన విరోధిశరీరమును బోఁగొట్టియు స్వదేశము నొసంగినవాఁడు 'విదదార స్తనాన్తరే' అని సీతాస్తనమును గీరిన కాకాసురునికి విరోధనిపోఁగొట్టి 'ప్రతిపేదే స్వమాలయమ్' అని స్వదేశము నొసంగినవాఁడును, 'ప్రాప్తశ్శత్రురతర్కితః' 'శత్రువొకఁడు మన మీదుదాఁడకయే వచ్చినాఁడు' అన్నట్లు ప్రతికూలుఁడయిన నాకు నాదేశము నొసఁగఁడా? 'తమబ్రువన్ సురాస్సర్వే సమభిష్టూయ సన్నతాః' అన్నట్లు ఉత్కృష్టులయిన దేవతలకు రక్షకుఁడయినవాఁడు ప్రపన్నుఁడనగుటచే ఉత్కృష్టుఁడనగు నాకు నొసఁగఁడా? 'కపిత్వఞ్చ ప్రదర్శితమ్' 'పాషాణగౌతమవధూపపురాప్తిహేతుః' అని అపకృష్టములయిన తిర్యక్స్థావరములకు ఆపన్నివారకుఁడైనవాఁడు. 'ప్రకృత్యా రాక్షసో హ్యేషః' అపకృష్టుఁడ నగు నాకును ఆపన్నివర్తకుఁడు గాఁడో? ఈయుదాహరణములచే వాఁడట్టివాఁడని కనుంగొనునది. 'ఎవరిని తెలుపవలయు' ననియడుగఁగా (విభీషణమ్) విరోధులకు విభీషణుఁడయినవానిని - ఇది పరాశరపారాశర్యశబ్దములవలె విరోధభయంకరుఁడని యవయవార్థము తెలుపుటచే రావణాది విరోధులను భయపెట్టువాఁడనని తెలియుఁడనుట. (విభీషణమ్) 'భీషాస్మాద్వాతః పవతే-భీషోదేతి సూర్యః' అనియు 'భయంభయానా మపహారిణీ' అనియు పరులకు భయంకరుఁడై, ఆశ్రితులకు అభయంకరుఁడైన రాముని పరికరమునకును మఱొకరికిని భయపడవలయునా? (విభీషణమ్) ఆజ్ఞయు ఏలుబడియు నడపుటకు 'గదాపాణిః' ఒకదుడ్డుకఱ్ఱవాఁడని చెప్పుఁడు. ఇదిగాక (విభీషణమ్) అని అనుకూలునిఁగా ఎఱిఁగింపరేని 'ఉత్పపాత గదాపాణిః' అని చేయును కఱ్ఱయునుగా ఒక్కఁడు భయముగలుగునట్లు నిలిచియున్నాఁడనియైనను జెప్పుఁడు. రోగతత్త్వము దెలిసిన వైద్యునియొంగల రోగి తాను జేసిన యపథ్యములను జెప్పి అందుఁ గీడును పరిహరించుకొనునట్లు సర్వజ్ఞునియొంగల సంసారియగువాఁడు స్వదోషమును మున్నిడి రక్షించునట్లు చేసికొనవలయు నింతేకాని మంచిది మున్నిడికొనుటకు ఒకటియు లేదుగదా. కావుననే 'ననిన్దితంకర్మ తదస్తి లోకే సహస్రశో యన్నమయా వ్యధాయి' 'నేను వేలకొలఁదిమార్లు చేయని నిందితకార్యము ఏదియు లోకమునలేదు. లోకమునఁగల ఒక్కొకనిందితకార్యమును వేలకొలందిమార్లు చేసియున్నాననుట' అన్నట్లు అని నామునుపటివృత్తిని జ్ఞానమును జెప్పుఁడు.—'నీవృత్తము జ్ఞానమును ఇవియైనయెడల రాముని శ్రీసన్నిధానమునఁ దెలుపుట యెట్లు?' అనియడుగఁగా (ఉపస్థితమ్) 'దురాచారోపి సర్వాశీ కృతఘ్నో నాస్తికః పురా। సమాశ్రయేదాదిదేవం శ్రద్ధయా శరణం యది॥ నిర్దోషం విద్ధి తం జన్తుమ్' 'మునుపు దురాచారుఁడయియుండినను సర్వభక్షకుఁడయినను, కృతఘ్నుఁడయినను నాస్తికుఁడయినను ఆదిదేవుని శ్రద్ధతో నాశ్రయించునేని యాప్రాణి నిర్దోషుఁడని యెఱుఁగుము' అన్నట్లు ముందట్లున్నను భగవదాశ్రయము చేసినచో నిర్దోషుఁడుగా నుండునుగదా. (విభీషణముపస్థితమ్) ముందువచ్చి నిలిచినానని చెప్పుఁడు—నాలుగడుగులును వచ్చి స్వామి కుపకరించితినని చెప్పుఁడు. ఇచటికి రాక లంకలోనేయుండి శరణమని చెప్పితి నేనియు, సముద్రతీరము మడుఁగుగట్టు పడుపాట్లుపడి మేను వడఁక తలవడఁక నతఁడు అచటికితానై వచ్చి పడవలసియుండదా? (ఉపస్థితః) ఎల్లకులోపల వచ్చినపిదప

* విభీషణుఁ డిట్లు 'రాముని శరణుఁజొచ్చితి' నని చెప్పినమాటనువిని సుగ్రీవుఁడు

'స్థితోఽస్మి గతసన్దేహః' అన్నట్లు నిలుకడనొందితిని. (ఉపస్థితస్సి వేదయత) మతిమాలి మునుపడఁజొరఁబడక స్వామిహృదయము నూచి చేరవలయునని మీపొంత నిలిచియున్న యునికిని చెప్పుఁడు. (ఉపస్థితస్సి వేదయత) రాముఁడు తానే వెదకికొనిరాఁగా 'జగ్మ ర్గిరితటా దస్మా దన్యం శిఖర ముత్తమమ్' అన్నట్లు భయపడి సుగ్రీవుఁడు కొండనుండి కొండకుఁ బాఱిపోయినట్లు గాక ఉన్నచోటు వెదకి నేనై వచ్చిన నన్ను ఎఱింగింపఁగూడదా? (విభీషణముపస్థితస్సి వేదయత) రావణునితమ్ముఁడై నడుమ నొకచోటనుండి దూతనంపి సంధివిగ్రహము చేయుటకై వెనుకరాక ఫలమును వెనుక దిగవిడిచి చక్కనే నేనే తన్ను శరణము చొరవచ్చినవాఁడని విన్నపము సేయుఁడు—అనియర్థము. దీనివలన భగవత్సమాశ్రయణము చేయువారికి భాగవతులు ముందుపడువారై రావలయు నను నర్థము ప్రతిపాదితమయ్యెను—తనిశ్లోకము.

* ఇందులకు 'ఏతత్తువచనం శ్రుత్వా సుగ్రీవో లఘువిక్రమః । లక్ష్మణస్యాగ్రతో రామం సంరబ్ధ మిద మబ్రవీత్' అనిమూలము. విశేషార్థము.—సుగ్రీవుఁడు రామునివలని ప్రేమాతిశయమువలన వ్యామోహితుఁడై 'అతిస్నేహః పాపశంకీ' యనునట్లు, అతఁడు సర్వశక్తుఁడుగాన విభీషణునివలన అతని కేమియుఁ గలుగ నేరదనుట మఱచి, రాముఁడు శరణాగతవత్సలుఁడుగాన 'శరణాగతి' యన్నపలుకు విన్నమాత్రనే గూఢహృదయుఁడగు వీనిని పరిగ్రహించును. అంత క్రూరహృదయుఁడగు వీఁడు రామున కేదేని పాపము చేయును' అని తగనిభయమును శంకించి కలఁగి వేగ రామునొద్దకుఁబోయి రామునియెడల తనవంటి హృదయముగలవాఁడగు లక్ష్మణునిఁగూడ సహాయము చేసికొని విభీషణుని నిగ్రహించుటయే తగునని విన్నపము చేయుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. (ఏతత్తువచనం శ్రుత్వా) చారుఁడు గాఁడు దూతగాఁడు శత్రువేయని నిశ్చయించినపుడు జంకుచేఁ గలిగిన వికృతివంటిదిగాక 'రాఘవం శరణం గతః' అన్నమాట విన్నపిదప విభీషణుఁడు తనసాత్త్వికత్వము మఱుఁగుచేసికొని రాముఁడు తన్ననుకూలునిగా స్వీకరించినట్టి యీమాటం జెప్పి తన్మూలమున పీడింపవచ్చినాఁడని పుట్టినవికృతిగలవాఁడని తుశబ్దముచే పూర్వోక్తవైలక్షణ్యము తెలియునది. (సుగ్రీవో లఘువిక్రమః) వీఁడు 'శరణు' అనుమాట రామునిచెవిలోఁబడెనా వీనిని విడిచి పుచ్చుఁదరముకాదు. నే నామాట వినఁబడుటకు మునుపే పోవలయునని చటుక్కునఁ బోయినాఁడనుట. (లక్ష్మణస్యాగ్రతః) తనవలెనె రామునియెడ ప్రేమగల లక్ష్మణునియెదుట-లక్ష్మణుఁడును రామునివలన ప్రేమాతిశయముచే భరతునియెడ తగనిభయమున శంకించి 'భరతస్యవధేదోషః నాహం పశ్యామి' 'భరతునిఁజంపుటలో నాకు దోషము తోఁపకున్నది' అన్నాఁడు. అట్టి లక్ష్మణునివలెనే సుగ్రీవుఁడును విభీషణునియెడ తగనిభయముచే శంకితుఁడై వధింపఁదగునన్నాఁడనుట. (రామమ్) 'రాఘవం శరణంగతః' అన్నవాక్యము విన్నంతనే కలిగిన సంతోషమువలన అభిరాముఁడైయున్నవానిని, (సంరబ్ధమ్) రామునికిఁ దాను జెప్పుదారితప్ప వేఱుదారిఁ ద్రొక్కఁగూడనట్లు మీఁదుపడి—అనఁగా, రాజ్యమువిడిచి బహుదినములయినదా? రాజనీతి మఱచిపోతిరా? ఇచ్చోటు లంకాద్వారముగాదా! రావణుఁడు సేయు అనీతి తెలియదో? ఒకఁడు శరణమనఁగానే యివ్వియు మఱవఁబడెనా? అని చెప్పుటయే తనదారినే త్రొక్కించుట, (ఇద మబ్రవీత్) వచ్చినవాఁడు రాక్షసేంద్రుఁడుగా నున్నాఁడు. అనుకూల భాషణమును జేసినాఁడు ఇతఁ డెవఁడగునో యని సందేహించి రామునికి వానిరాక చెప్పుటకు మాఱుగా పగవాఁడనియే నిశ్చయించి తత్పరిహారమునకై చేయవలసినది చెప్పుచున్నాఁడు. (రామం లక్ష్మణస్యాగ్రత స్సంరబ్ధ మిదమబ్రవీత్) సీత, లక్ష్మణునియెదుట రామునితోఁ జెప్పినట్లు తానును లక్ష్మణునియెదుట రామునితో విజృంభించి యీమాట చెప్పినాఁడనియర్థము. తనిశ్లోకి.

రామునియొద్దకు శీఘ్రగమనుఁడగుచుఁ బోయి తనకు సమానహృదయుఁడగు లక్ష్మణునియెదుట ప్రేమాతిశయముచే నక్షరములు తొట్రిలఁబడ నతనితో రావణుని తమ్ముఁడు విభీషణుఁ డనువాఁడు నలుగురు రాక్షసులును దానును నిన్ను శరణుఁజొచ్చి వచ్చినాఁడు'పరంతపా! కార్యాకార్యవిచారముసేయు మంత్రమందును,సేనలనొడ్డులు తీర్చి నిలుపు వ్యూహమందును, విచారముచే నిశ్చయించిన యుపాయములను నయ్యై విషయములందుఁ బ్రయోగించునయమందును, ఎదిరి రహస్యములం దెలియుటకై గూఢముగా వేగులవారిని బంపుచారమందును, ఇవి వానరులవిషయమందైనను పగవారలగు రాక్షసులవిషయమందయినను. నీ వెచ్చరికతో నుండవలయును. వానరులకు మంత్రాదులను ప్రయోగించుచు శత్రువులమంత్రాదుల నెఱుంగుచును జాగ్రత్తగలిగి యుండుము. ఇట్లుందువేని నీకు భద్రముగలుగును.'కొందఱు అనుకూలురై రాఁగా నీవిట్లు తొందరపడనేల'యందువా! ఈరాక్షసులు కామరూపులగుటచే కోరినట్లు కంటికిఁ గనఁబడకయే సంచరించుచుందురు గాన యీకనఁబడువారు మాత్రమేకాక వెక్కండ్రు కనఁబడక వచ్చియుందురు. వీరు కపటోపాయములను దెలిసినవారలు;(నీవు రక్షించుటయందు శూరుఁడై నట్లు వీరు వంచించుటయందు)మిక్కిలియు శూరులు. కాఁబట్టి (వేయిమార్లు ప్రపత్తిచేసినను) వీరియెడల నొకప్పుడును విశ్వాసముంపరాదు. కాన వీఁడుఅనుకూలుఁడుగాఁడు.'అనుకూలుఁడుగాడేని వీఁడు మఱెట్టివాఁడై వచ్చినాఁడు. ఎట్లయివచ్చినను నెచ్చరికగల మనలను వీఁడుచేయుకార్యమేమి?'యందువా?(వీఁ డనుకూలుఁడుగాక) రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుని వేగువాఁడుగానుండును. (చారుఁడేని విభీషణుఁడని చెప్పి తన్ను వెలిపుచ్చుకొనునా'యన్నచో తానొక్కఁడై యుండి మఱొక్కఁడుగాఁ జెప్పికొని వేఱొక్కఁడుగానై సీత నెత్తికొనిపోయినరావణుని చారుఁడు) గనుక అనుకూలునివలెనటించి మనయందుఁ బ్రవేశించి సమయముఁజూచి మనయొండొరులకు మిత్రభేదము గలిగించును. ఇందులకు సందియములేదు కాన వీఁడు ప్రతికూలుఁడై వంచింప వచ్చినవాఁడే. 'మనమందఱము పరస్పరానురక్తులమై యుండఁగా వీనికి బుద్ధిభేదము కలిగింపఁదరమా? యందువా' బుద్ధిభేద మొకవేళ చేయలేకపోయినను,మనము విశ్వాసము చూపుదఱకు మనతోఁ బాలునీరుగాఁ గలసిమెలసియుండి, మనము విశ్వాసము చూపఁగానే బుద్ధిసూక్ష్మతగలవాఁడుగాన మన మేమఱియుండు సందుఁ గనిపెట్టి వీఁడు తానే యొకవేళ మనలనుగొట్టినను గొట్టవచ్చును. 'మన మెదిరిపై దండెత్తివచ్చినంతనే వారిప్రక్కనుండి వచ్చినవాఁడు గతిమాలివచ్చినవాఁడు గావలయును. అట్టివానిని చేకొనకుండుట రాజనీతిగాదే. అట్టివానిని మనముదీసికొనుటచే శత్రునకు బలక్షయమును మనకు బలవృద్ధియుఁగాదా' యందువా? మిత్రులను సంబంధించిన బలమును,ఆటవికజనులబలమును, పరంపరగా నేర్పడియున్న మూలబలమును,అప్పటి వేతనములఁ బుచ్చుకొనుచు బ్రతుకు భృత్యులబలమును,ఇట్లయినయీ బలములనన్నిటిని బరిగ్రహింపవచ్చునుగాని శత్రుసంబంధియైన బలమునుమాత్రము

పరిగ్రహింపక త్యజింపవలయును. వీఁడు శత్రుబలములోనివాఁడుగాన త్యాజ్యుఁడే 'శత్రుబలములోనివాఁడని సామాన్యముగా ననాదరింపవచ్చునా? అక్కడిసంబంధము మానివచ్చినవాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడుగాఁడా!' యందువా? ప్రభూ! వీఁడు శత్రుబలములోనివాఁడుమాత్రమే కాదు. జాతియందు రాక్షసుఁడు, మఱి మనపగవానికి తోఁబుట్టువు. (ఇది వీనినోటనుండియె వినియున్నారము.) 'నీవును తోఁబుట్టువును విడిచియే కదా నన్నుఁజేపట్టితి' వందువా? నావలె తోఁబుట్టువుచే తఱుమఁగొట్టఁబడి రాలేదు. వీఁడు మనపగవానికొలువునుండియే వచ్చినాఁడు. ఇట్లు వీనిని పరిగ్రహింపరాదనుటకు పెక్కుహేతువు లుండఁగా వీనియందు విశ్వాస మెట్లుంపవచ్చును? 'వీఁడు శరణనివచ్చినాఁడే! శరణాగతుని విడుచుటఁదగునా' యందువా? విభీషణుఁడు రావణునిచే చారకర్మమునందు నియుక్తుఁడై వచ్చినవాఁడు; కాన వీనిశరణాగతి పయివేషమని తెలియుము. నీవు యుక్తవ్యాపారములు గలవారిలోనెల్ల మేటివిగాన నీకుఁ దెలియనియుక్తకార్యము లేదు. కాన యట్టిమాయకానిని పరిగ్రహింపక నిగ్రహించుటయే యుక్తమని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. 'చారులనుజంపుట యుక్తమా' యందువా? రాఘవా! వీఁడు కేవలము చారుఁడే. సంగతులు తెలిసికొని పోవుటకుమాత్రము వచ్చినవాఁడుగాఁడు. రావణుఁడు పంపఁగా కుటిలబుద్ధిచే ప్రేరితుఁడై పూని శరణాగతునివలె మాయవేషము వేసి వాఁడు తనగుట్టుమఱుఁగుపుచ్చి, మనమెఱుఁగక మాటమాత్రమునకు నీవు విశ్వాసము చూపినంతనే నిన్నును లక్ష్మణాదులను సమయముఁజూచి తెస్సఁగొట్టుటకై దాపునవచ్చియున్నవాఁడు. 'వీనియందు కపటవిప్రియము గనఁబడినపుడు వీనిఁబట్టి చంపుదము' అందువా? అది గనఁబడుట యెక్కడిది? శత్రువయినవాఁడు ప్రాజ్ఞుఁడగుటచే మనలను జంపవచ్చినవాఁడు అని తనయెదిరివారలకుఁ దోఁపనట్టుగానటించి దానింబట్టి వారిసైన్యమును జొచ్చినవాఁడై యెప్పుడేనొకప్పుడు తెఱపినొంది, వారినెల్లం జంపును. 'అట్లు వాఁడు చొచ్చినను ఒక్కఁడు పెక్కండ్ర నెట్లు చంపనేర్చు' నందువా? ఒక్కకాకి పెక్కుగుడ్లగూబలను తన కవకాశమయిన పగటిపూఁటఁ జంపునట్లు చంపును. కనుక వాని ప్రతికూలత్వము కనఁబడుట యెక్కడిది? 'అయిన నిపుడేమిచేయవలయు' నందువా? వీనింబట్టి వధింపనే వలయు. (కేవలము నిరసించి పంపినచో మారీచునివలె మరల ననర్థమునే కలిగించును. వాలినిజంపినట్లు ఒక్కబాణముచేఁ జంపరాదు. శిరసునందు వత్తియిడి దివ్వెపెట్టినట్టు) తీవ్రదండమున వీనిమంత్రుల తలలు ద్రుంచి వీనిచేత ముందుగాఁ బెట్టి వారితోడ వీనిని జంపవలయును. ఏలనఁగా నీవిభీషణుఁడు క్రూరుఁడగు రావణుని తోఁబుట్టువుగదా' యనెను. ఇట్లు (రామునియెడ నత్యంతపరతంత్రులగు) వానరసేనలకెల్ల నధిపతియై (రాముఁడు నోరెత్తనట్లుచేయు) వాక్యములనెల్ల నెఱింగి (తనకుఁదోఁచిన సిద్ధాంతమును స్థాపించి యితరులకు బుద్ధిలోఁ బడునట్లు) మాటలాడుటయందు నిపుణుఁడై (రాముని యిష్టముచొప్పునఁబోక ప్రేమపారవశ్యమువలన తానై హ

రాత్కరించి సుగ్రీవుఁ డిట్లుచెప్పి యంత రాముఁడు చెప్పునదివిని బదులుచెప్పదమని యున్నకుండెను. రాముఁడు తనలో (సుగ్రీవుఁడు ప్రేమాంధుఁడు గాన మనమాట వినఁడని యెంచి) మహాధైర్యముగలవాఁడుగాన సుగ్రీవుఁడు చెప్పినయప్పలుకువిని యు మనసున కలంగక సమీపమం దున్నహనుమంతుఁడు మున్నగు ప్రముఖులయిన వానరో త్తములంజూచి 'కపిరాజగు సుగ్రీవుఁడు రావణునితమ్ముఁ డగువిభీషణునిం గూర్చి యుక్తియుక్తముగను నర్థవంతముగను జెప్పినవాక్యమును మీరుగూడ వింటిరి. అయినను మీరు నాకును సుగ్రీవునకును ఉభయులకును పరతంత్రులగుటచే ఎట్లు ఎవరిప్రక్కఁ జెప్పవచ్చునని సందేహింపవలదు. సుహృదుఁడొక్కఁడు ఒకటిచెప్పఁగా విని మఱొకఁ డేమియుఁ జెప్పక యూరకుండరాదు. ఇదితగును ఇదితగదు అని నిర్ణయింపఁజాలినబుద్ధి సంపత్తిగలవాఁడై నిర్ణయించినదానిని ఎదిరి మాఱు నోరెత్త కుండునట్లు చెప్పుటకును సమర్థుఁడై శాశ్వతం బయినశ్రేయస్సును గోరునట్టివాఁ డగు సుహృదుఁ డితరుఁడు సైతము * కార్యసంకటములందు ఉపదేశము చేయవలసినది యుక్తమే. కాఁబట్టి మీరును మీకుఁదోఁచినది చెప్పుఁడు' అనెను. ఇట్లు అనునయించినవిధమున రాముఁడు వారిని (జక్కనడుగక వారిమనస్సునఁ దగులునట్లు తటస్థముగా) నడుగఁగా నపుడు వారు రామకార్యమునం దెచ్చరికగలిగి యతనికి హితము చేయఁ గోరినవారై, యతనిమహిమను నుపచారపూర్వకముగఁ గొండాడుచు తమతమమతములను జెప్పువారయి యతనితో †'రఘుకులదీపా! రామా! ముల్లోకములందును నీకుఁ

*ఇచ్చట విభీషణుఁడు 'రాఘవం శరణంగతః' యని రాముని శరణువేఁడి యది లభింపనియెడల జీవింపలేనన్నాఁడు. సుగ్రీవుఁడు విభీషణుని 'తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే' అని విభీషణుని హింసింపని యెడలఁ దాను జీవింపలేనన్నాఁడు. ఇదియే ప్రకృతకార్యసంకటము. ఈశ్లోకమున భగవంతునికి ఆశ్రితులయినవారు తనయిచ్ఛ ననువర్తింపక కలఁతకలిగించినను ఆకలఁత వారలచేతనే తీయింపఁజేయవలయునన్న యాశ్రితపారతంత్ర్యము చెప్పఁబడినదయ్యె.

† ఇందులకు 'అజ్ఞాతం నాస్తితే కిఞ్చిత్త్రిషు లోకేషు రాఘవ। ఆత్మానం సూచయన్ రామపృచ్ఛస్యస్మాన్ సుహృత్తయా' అనిమూలము. విశేషార్థము.—నీవు సర్వజ్ఞుఁడై యుండియు మమ్ము నడుగుట 'ఆశ్రితులు చెప్పిననేకాక చేయఁడు' అను అతిశయము నీకు కలుగుటకేయని చెప్పుచున్నారు. (అజ్ఞాతం నాస్తితే కిఞ్చిత్త్రిషులోకేషు) నీకుఁ దెలియనిది మూఁడులోకములం దొక్కటియులేదు. (ఆత్మానం సుహృత్తయా సూచయన్ అస్మాన్ పృచ్ఛసి) ఇతఁడు వానరులకు సుహృదుఁడు అనుకీర్తిని లోకమునఁ బ్రకటించుటకై నీవిట్లు మమ్మడుగుట. (ఆత్మానం సుహృత్తయాపూజయన్) అనుపాఠమున మమ్మును ఒక్కొక్కని వేఱువేఱ బహూకరించుచు మమ్మడుగుచున్నావనుట; ఇట 'ఆత్మానమ్' అని యేకవచనము ఒక్కొక్కని వేఱువేఱ బహూకరించు నభిప్రాయమునఁ బ్రయుక్తమైనది, లేక (ఆత్మానం) ఆత్మస్వభావమును—అనఁగా రాజనీతిని, (పూజయన్) పరిపాలించుటకై మమ్మడుగుచున్నావని యర్థము. లేక (సుహృత్తయా) శోభనహృదయుఁడవగు హేతువుచే, (ఆత్మానం) నిన్ను, (పూజయన్) గౌరవించుటకు మమ్మడిగితివి—అనఁగా కార్యవిచారములందు మాకంటె నీవే శోభనహృదయుఁడ వని నీప్రభావమును తెలుపుటకై మమ్మడుగుచున్నావు. మామతములను పూర్వపక్షములుసేసి స్వమతమునే సి

దెలియనిది యొక్కటియు లేదు. తెలిసియు నీవు వానరులకు సుహృదుఁడను కీర్తిని లోకమునఁ బ్రకటించుటకై మమ్మిట్లడుగుచున్నావు. నీవు శరణాగతరక్షణవ్రతము నమోఘముగా నాచరించువాఁడవు. ఆరక్షణమునకు విఘ్నములు వందలకొలఁది వచ్చినను, వానిని నశింపఁజేయునట్టి శూరత్వముగలవాఁడవు, (వానిని ధర్మయుద్ధము చేతనే చేయువాఁడవు. మఱి యారక్షణధర్మమును స్వప్రయోజనమునకై కాక వారిరక్షణమునకే చేయువాఁడవు; గాన) ధార్మికుఁడవు. నీవుచేయు రక్షణాది పరాక్రమకార్యములు ఆశ్రితులు మొదలయినవారికిఁగూడ చెఱుపరానంత దృఢములయినవి. (అట్లు పరాక్రమము నెఱపవలసినచో పగవారివలనఁ గలిగినవిరోధము పరాక్రమము చేతను, ఆశ్రితులవలనఁగలుగు విరోధము క్షమచేతను నివారింతమని) విమర్శించిచేయువాఁడవు; (మఱి యాశ్రితులు బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జేయు నపరాధములను సహించుటకు హేతువుగా వారలంతకుమునుపుగావించిన యాభిముఖ్యమును) స్మరణసేయువాఁడవు; (నీవిట్లు సర్వప్రకారముల రక్షకుఁడవై యుండియు నీవు చేసిన కార్యములు ఆశ్రితులు నీకుఁ బెట్టిన యేర్పాటులవలె) సుహృదులందు సమర్పించుకొనువాఁడవు. (పూర్వగుణములకు పారముండినను ఈయాశ్రితపారతంత్ర్యమునకు పారము గానిపింపదు. (మఱియు నెన్నియో కల్యాణగుణములు గలిగియున్నాఁడవు.) (ఇట్లాశ్రితపారతంత్ర్యమువలన నీకు మేము చెప్పినదివిని యట్లు చేయుటయే యిష్టముగానుండుటంబట్టి సీమంత్రులు, కార్యనిర్ణయమందు మతిసంపత్తియు, తాము నిర్ణయించినది మనస్సునందగులునడునట్లు సేయుసామర్థ్యమును గలవారుగాన క్రమమున నొక్కొక్కఁడుగా తమకుఁ దోఁచినది సహేతుకముగాఁ జెప్పుదురుగాక' అనిరి. ఇట్లు మంత్రులు చెప్పిరాఁగా సుగ్రీవునికిపిదప వానరులకెల్ల యువరాజగుటచే ప్రధానుఁడుగాన మతిమంతుఁడగు నంగదుఁడు విభీషణునివిషయమై (సుగ్రీవుఁడు చంపుమనియు రాముఁడు త్యజింపననియు నున్న యీ రెండుపక్షములను పరీక్షింపక చేయుట యుక్తముగాదని) పరీక్షగావించుటకుఁ దాను మొదటఁ దనమతమును జెప్పఁబూని రామునితో *'వీఁడు శరణాగ

ద్ధాంతము సేయుటకై మమ్మిట్లడుగుచున్నావు. లేక 'యాశ్రితులు చెప్పినట్లు కాక చేయఁ' డని యీయతిశయము లభించుటకై సర్వజ్ఞుఁడవగు నీవు మముబోంట్ల నల్పుల నడుగుచున్నావనుట.

* 'శత్రోస్సకాశాత్సంప్రాప్త స్సర్వథా శఙ్క్యఏవహి। విశ్వాసయోగ్య స్సహసా నకర్తవ్యో విభీషణః' అనిమూలము. విశేషార్థము. (శత్రోస్సకాశాత్సంప్రాప్తః) శత్రువునొద్దనుండి వచ్చినవాఁడు. రావణునివలని ద్వేషాధిక్యముచే వాని పేరుచెప్పక శత్రువనిమాత్రము చెప్పినాఁడు. భగవద్విరోధులు శత్రువులనియే తలంపఁబడుదురు. ఆభగవంతుఁడును, భాగవతులయొక్క శత్రువులనే తనశత్రువులుగాఁదలంచును. శేషి శేషభూతులకును గల ప్రేమాతిశయప్రకార మిట్లు. (సకాశాత్) వానియొద్దనుండి-'వాఁడు శత్రువయినను. వీనికేమి' యనఁగా వానియొద్దనుండి వచ్చినాఁడుగాన వీఁడును శత్రువేయనుట. (సర్వథాశఙ్క్యః) సర్వవిధముల వీనినిగూర్చి సందేహపడవలసినదే. 'వధింపవలసినదే' అని చెప్పఁదగియుండఁగా రామునికి విభీషణునియందుఁగల కృపనుజూచి యట్లుచెప్పక 'సందేహపడవలసినదని' మృదువుగాఁ జెప్పినాఁడు. తక్కినవి యథోక్తముగా గ్రాహ్యము.

తుఁడయినను, శత్రువునొద్దనుండి వచ్చినవానినిగూర్చి యనుకూలుఁడో కాఁడో యని శంకింపవలసిన దేసుమీ. కాఁబట్టి విభీషణుని పరీక్షింపక తోడనే మనవిశ్వాసమునకు పాత్రునిగాఁ జేయరాదు. విశ్వాసముంచితిమా యనిష్టమే కలుగును. ఎట్లన, కుటిలబుద్ధులయినవారు చంపుటకై వచ్చిన తమయభిప్రాయమును గప్పిపుచ్చుకొని, యభిప్రాయములను సూచించు నింగితాదులనుగూడ నాఁపి, రంధ్రము దొరకువఱకు నిచ్చలు తిరుగుచుందురు. మన మేమఱిపాటుననుండఁగా సందుకనిపెట్టి పయిఁబడి కొట్టుదురు. పరీక్షింపక తోడనే విశ్వాసము చూపుటవలన నిట్టిమహానర్థము మిక్కిలియుఁ గలుగును. వీనిని పరిగ్రహింపఁగా వీఁడు చేయు ప్రయోజనమును అప్రయోజనమును నివియని నిశ్చయించి పిదప త్యజించుటకుఁగాని పరిగ్రహించుటకుఁగాని నిశ్చయము చేసికొనవచ్చునుగాని ముందు వెనుకఁ జూడక తోడనే త్యజించుటయు పరిగ్రహించుటయుఁ దగదు. గుణమున్నదని నిశ్చయించినచో నంగీకరింపవచ్చును. దోషమున్నదని నిశ్చయించినచో వర్జింపవలయును. 'అయినను సర్వవిధముల గుణవంతుఁడే యైనవాఁడుగాని దోషవంతుఁడే యైనవాఁడుగాని లోకమునఁ గలుగఁడు గాన యంగీకరించుటగాని వర్జించుటగాని యొప్పు' అందువా? రాజా! (ఏది యెక్కువగానున్నది యనిమాత్రమే చూడఁదగునుగాన) ఆవిభీషణునియందు దోషము గొప్పదిగానుండెనేని ముందు వెనుకఁ జూడక వానిని త్యజింపవలయును. లేక గుణములే పెక్కులున్నవని తెలిసి యంగీకారము సేయవచ్చును" అనెను. (ఒకనిని వినియోగించుకొనక వానిగుణదోషములు దెలియవు. తోడనే వినియోగించుకొన్నచో వానివలన మంత్రహానికలుగును గాన యంగదునిమతము చేయుటకు సాధ్యము గాకుండుటం జూచి) శరభుఁడు చేయుటకు సాధ్యమైనకర్తవ్యమును నిశ్చయించి రామునితో 'రాజసింహమా! వీనిని తోడనే వినియోగించుకొనకమునుపు వీఁడు దుష్టుఁడో కాఁడోయని స్వరూపమును దెలిసికొనుటకు వీనియొద్దకు చారుని నొకని శీఘ్రముగాఁ బంపుదురుగాక. చారునిఁ బంపి, సూక్ష్మబుద్ధియగు నాచారునిచేత నీతిశాస్త్రోక్తరీతిని వీనిగుణదోషములను పరీక్షించి పిదప న్యాయము చొప్పున ననుకూలుఁడగునేని విభీషణుని * పరిగ్రహింపవచ్చును' అనెను. (ఇట్లు వినియోగముచేఁగాని చారునిచేఁగాని పరీక్షింపఁదగదు. వానినమ్మకుండుటకుఁ బెక్కుహేతువులున్నవని) జాంబవంతుఁడు (అంగదశరభులకన్న నీతిశాస్త్రపరిచయమునం దధికుఁడుగాన రాముబుద్ధి ననుసరించియె చెప్పవలయుననెడి పక్షపాతము లేక) శాస్త్రబుద్ధిచే విమర్శించిచూచి సందేహాదులు లేమిచే గుణయుక్తమై పక్షపాతాది శూన్యమగుటచే దోషరహితమై యొప్పువాక్యంబున రామునితో 'మనతో బద్ధవైరముగలిగి యట్లు వంచకుఁడయిన పాపకర్ముఁడును పాపరాక్షసులకెల్లఁ దలమిన్నయగువాఁడునునగురావ

---

* 'గుణమున్నచో పరిగ్రహింపవచ్చును దోషమున్నచో వర్జింపవచ్చును' అని చెప్పవలసియుండఁగా 'పరిగ్రహింపవచ్చును' అనిమాత్రము శరభుఁడు చెప్పుట రామునికి విభీషణునందలి కృపాతిశయమునుబట్టి యని తెలియునది.

ణునొద్దనుండి విభీషణుఁ డిటవచ్చినవాఁడు. ‘వాఁడు దుష్టుఁడయినను వీఁడు దుష్టుఁడుగాకుండు నన్నచో’ వచ్చిన* దేశమును, వచ్చినకాలమును యుక్తమైనవిగావు. కాన సర్వవిధముల వీనినిగుఱించి శంకింపవలసినదే!’ యనెను. (విభీషణుఁడు సర్వవిధముల శంకింపఁదగినవాఁడైయైనను సుకరమైన యుపాయమున వానిగుణదోషములను బరీక్షింపనియెడల సులభముగాఁ దనంతవచ్చినమిత్రునిఁ బోఁగొట్టుకొనుట గలుగఁగూడు ననెడి మతముతో)నంత మైందుఁడు న్యాయాన్యాయముల నిశ్చయింపఁజాలు పండితుఁడును దాను నిశ్చయించినదాని నుపపాదించునట్టి వచనసంపత్తి గలవాఁడునగును గాన విభీషణుని శోధింపవలసినప్రకార మిదియని లెస్సఁగనుంగొని సుగ్రీవుఁడు చెప్పినదానికంటె మిక్కిలియు హేతుయుక్త మయినవాక్యమున రామునితో ‘నరవరేశ్వరా ఆరావణుఁడు మనవిషయమై యేమిచెప్పుచున్నాఁడని యీ విభీషణుని, తెలియని యొకపురుషునిమూలముగా, వానికి సందేహము కలుగనట్లుగా, త్వరపడక మెల్లఁగా, మధురవచనముల నడుగవలయును. పురుషతిలకా! ఇట్లు దుష్టుఁడో గాఁడో పరీక్షించి వీని భావమును కలరూపున నెఱింగి దుష్టుఁడేని యందులకుఁ దగినట్టును, దుష్టుఁడుగాఁడేని యందులకుఁదగినట్టును, ఒకరిమాట యేల, నీబుద్ధికిఁ దోఁచినట్టుగాఁ జేయుము’ ‘శరణు’ అనుటమాత్రమే యెదురుచూచెదవుగాని పురుషతిలకుఁడవగు నీమహత్త్వమును నరయవలదా? అనెను. అంత శాస్త్రాభ్యాసమువలన మంచిసంస్కారము నొందియున్న మంత్రిసత్తముఁడగు హనుమంతుఁడు శబ్దార్థములు పొందికగలిగి యర్థవంతమై వినుటకింపై విస్తరములేక పరిపాటియగు వచనమున రామునితో ‘నీవు మతిమంతులలో నెల్లఁ దలమిన్నవు. సమర్థుఁడవు. మాటనేర్పరులందును మేటివి. ఇట్టినిన్ను మేమేకాదు బృహస్పతిమాటలాడినను నతిశయింపఁజాలఁడు. రామా! తర్కకౌశలంబునఁగాని; నానుండట నొకఁడు మాటలాడునా యను స్పర్ధచేఁగాని, నేను మతిమంతుఁడను వాగ్మినని నాకతిశయము గలుగఁ దలఁచిగాని, నాయిచ్ఛచేతఁగాని చెప్పుటగాదు. రాజా! అయినను రాముఁడు ‘నీమతముచెప్పుము’ అని నాయందుఁ జూపిన గౌరవముంబట్టి యథార్థమగుమాటం జెప్పెదను. గుణదోషములును ప్రయోజనాప్రయోజనములును పరిగ్రహించుటకు త్యజించుటకు నుపాయములుగా † నీమంత్రులు (అనఁగా అంగదుఁడు) చెప్పిరే! దానియందు నాకు దోషము కనఁబడుచున్నది.

* ఋశ్యమూకపర్వతమే వీఁడువచ్చి శరణుఁ జొరవలసినప్రదేశము. కాలమును అప్పుడే. లంకయొద్దను లంకను ముట్టడించు రాత్రిసమయమునను వచ్చుట తగదు - తనిశ్లోకి. మన మింకను లంకకు దూరముగానుండుటచే తత్కాలమున వీనికి మనవలన భయములేదుగాన యిపు డిచ్చటికి రావలసిన ప్రయోజనములేదు మఱి తన స్వామియగు రావణునియుద్ధము ఆరంభింపనుండఁగా నతనిని త్యజించివచ్చుటకు నిది కాలమును గాదు- అని గోవిందరాజులు.

† అంగదుఁడని చెప్పక సామాన్యముగాను బహువచనముగను జెప్పుట నతని మనసునొవ్వకుండుటకుఁగాని లేక యంగదుని మతములోని వారినందఱిని గుఱించుటకుఁగాని యుండునని తెలియునది.

ఆప్రకారమునఁ బరీక్షించుకార్యము పొసఁగిరాదు. ఎట్లన నొకనిని రాజకార్యములం దు నియోగింపకున్నచో వానివలని ప్రయోజనముగాని గుణముగాని దెలియుట శక్య ముగాదు. ప్రయోజనమును గుణదోషములును తెలియక తటాలున నియోగించుటయు దోషమని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. ఇట్లు గుణదోషములఁ బరీక్షించియే నియోగింప వలయుననియు నియోగించియే గుణదోషములు పరీక్షింపవలయుననియు నన్యోన్యా శ్రయముండుటచే నీమతమునరికాదు. చారునిఁబంపి రహస్యముగా నతనిసంగతి తెలి యుటయుక్తమని నీమంత్రులు (శరభుఁడు) చెప్పిరే! అదియు యుక్తముగాదు. దూర మున నున్నవానియొద్దికిఁగదా రహస్యముగ చారుఁడుపోయి మఱుఁగియుండి వానిసం గతి తెలిసికొనవచ్చును. మనకు మిక్కిలిదాపున కంటికెదుట మాటులేని యాకా శమధ్యమున నున్నవానియెడ చారునిపనయే పనికిరాదుగాన యీయుపాయమును నుపపన్నముగాదు. ఈవిభీషణుఁడు అయుక్తమైన దేశంబునను అకాలమునను వచ్చి నాఁడన్నారుగదా. ఆవిషయమై నాకు యథార్థముగా నిదియె తగినదేశమును కాల మునునగునని నాబుద్ధికిఁ దోఁచినంత కొంచెము చెప్పవలయునని గోరికయున్నది. అది వినుము. విభీషణుఁడు అధముఁడగు రావణుని ఉత్తముఁడగు నిన్నును మనస్సున విమ ర్శించి యట్లు వానియందలిదోషమును నీయందలిగుణమును విచారించి, రావణుని యందు సీత నపహరించుట మరల నాబిడనిమ్మని యెంత చెప్పినను వినకుండుట మొద లగు దుర్మార్గత్వమును, నీయందు ఖరదూషణాదులవధించుట వాలినివధించి సుగ్రీవు నకు రాజ్యమొసంగుట మొదలగు పరాక్రమంబులనుం జూచి, బుద్ధినాలోచించి రావణు నివిడిచి నీయొద్దకువచ్చుట యతనికిఁ దగియున్నది. (ఇట్లు ప్రతికూలురందు దోషమును దర్శించుటయు అనుకూలురందలిగుణములను దెలియుటయు నెప్పుడెచ్చటఁగలుగునో యదియే తగినకాలమును దేశమునుగాన యుక్తదేశకాలములందే యతఁడు వచ్చిన వాఁడు). రాజా! విభీషణుని కెవరిస్వరూపాదులు పరిచితములుకావో యట్టి తెలియనిపు రుషులను కొందఱినిబంపి విభీషణుని నడుగవలయుననియు చెప్పఁబడినదిగదా. ఆవిషయ మందును, ఈమతము నీతివిరుద్ధమని నిరూపించుటకు నేను చక్కఁగా పరీక్షింపఁగా నాకొకయుక్తి దోఁచియున్నది. *అదియేమన: అతనిని స్వీకరించుటకుమునుపే రావణుని

---

* ఇందులకు 'పృచ్ఛ్యమానో విశఙ్కేత సహసాబుద్ధిమాన్వచః । తత్రమిత్రం ప్రదుష్యేత మి థ్యాప్రష్టస్సుఖాగతమ్॥ అశక్య స్సహసారాజన్ భావోవేత్తుం పరస్యవై । అన్తస్స్వభావైర్గీతై స్తైర్ని పుం ణపశ్యతోభృశమ్' అని మూలము. ఇది తనిశ్లోకిపాఠము. 'మిథ్యాపృష్టం సుఖాగతమ్' అనియు, 'నిపుణం పశ్యతాభృశమ్' అనియు గోవిందరాజ మహేశ్వరతీర్థులపాఠము. అప్పు డర్థమెట్లనఁగా:— బుద్ధిమంతుఁడగువాఁడును అపరిచితులైనవారు తన్ను మాటికి ప్రశ్నములడుగఁగా 'మనయందు విశ్వాస ము లేనందుననే వీరిట్లడుగుచున్నారు. ఏమాటచెప్పిన నేమియనర్థము పుట్టునోయని తాను బదులుచెప్ప విషయమై పలుశంకలు పడును. కాఁబట్టి దోషరహితుఁడగుటచే విశ్వాసముతో తనంతటనే వచ్చినమి త్రుఁడు, మనము కపటప్రశ్నలు నేయఁగా, దుష్టుఁడగునుగాన వానిని బోఁగొట్టుకొనవలసివచ్చును. మఱి

సంగతులు చటుక్కున నడిగినయెడల, బుద్ధిమంతుఁడగునతఁడు అవి తన్ను స్వీకరించిన పిదప కార్యవిచారసమయమున నడుగవలసినవియని యెఱింగి 'మనము వినయముతో శరణముచొరరాఁగా, మనలను శత్రువుగాఁ దలఁచిరో' యని మిక్కిలి శంకనొందినవాఁడగును. అట్లు వాఁడు శంకించుటవలన, మన మొకటి తలంచుకొని మనస్సున లేని మఱియొకటి నడిగినందులకు, అనాయాసముగా వచ్చిన యామిత్రుని పోఁగొట్టుకొనవలసివచ్చును. ఇంతేకాక రాజా! పరుఁడు దుష్టస్వభావుఁడై స్వార్థమును మిక్కిలియు నిపుణముగాఁ గనువాఁడుగా నుండునేని, తనయభిప్రాయములు వెలువడక లోపలనే యుండునట్లు బదులుమాటలాడును గాన యట్టిమాటలవలన వానియభిప్రాయమును చటుక్కునఁ దెలిసికొనుట శక్యముగాదు; చిరపరిచయముచేతనే తెలిసికొనఁగూడును; కాన మిత్రుని బోఁగొట్టుకొనుటయే కాక వానిభావము తెలియలేకపోవుటయుఁ గలుగుచున్నది. ఇతఁడు పెక్కులుమాటలాడుచున్నను, దుష్టభావము గలవాఁడనుటకు లక్షణములగు ముఖవికారము చెమట తొట్రుపాటు మొదలగునవి యొకటియు నొకప్పుడును గనఁబడలేదు. అందులకు మాఱుగా శుద్ధుఁడగుటకు సూచకముగా నితనిముఖము ప్రసన్నముగానే యున్నది. కాఁబట్టి తక్కినవారికి శంక నీయుఁడని తోఁచినట్లు నాకు సందేహమేమియుఁ దోఁచలేదు. వానరులు చెట్లుచేకొని పెకిఁదలపడఁజూచినను నితఁడు ప్రతికూలుఁడని శంకింపకయే వచ్చినాఁడు. గూఢముగా దురభిప్రాయముగలవాఁడు ఇట్లు జంకులేక నెమ్మదితో నెదుర్కొని రాఁడు. మఱియు నితనిమాటలును తొట్రుపడుట మొదలగునవి లేక నిర్దుష్టములుగా నున్నవి. కాఁబట్టి నాకే కాక మఱియితరులకును నితనివిషయమున సందేహపడవలసినది లేదు. 'పరమవంచకుఁడయినవాఁడు భావమును గప్పిపుచ్చుకొనునుగాన వాని నెట్లు నమ్మవచ్చు' నందువా? ముఖవికారము నెంత దాఁచినను, నది దాఁగియుండనేరదు. మనుష్యులకు హృదయంబున నుండు భావము వానినిమీఱి యావికారమును బలాత్కారమునఁ దప్పక బయలుపుచ్చియే తీఱును జుమీ. రామా! నీవు కార్యవిదులలో నెల్ల నుత్తముఁడవుగాన నీకుఁ దెలియని కార్యము లేదు. కర్తవ్యమైనదానిని, తగిన దేశమునను గాలమునను తగిన పురుషులయందును బ్రయోగముచేసినయెడల, నుచితఫలము నేయడ్డియు లేక శీఘ్రమునఁ గర్తకు నొడఁగూర్చును. 'ఇట్లు తనబంధువులను ఐశ్వర్యమును దిగవిడిచి యూరక మనమైత్రినిమాత్రము గోరివచ్చునా? వచ్చుటకు మఱేదేని ప్రయోజనము గోరియుండవలయు' నందువా? ఖరదూషణాదులను ముహూర్తమునఁ జంపి సేనలతో యుద్ధమునకై సముద్రతీరమున రావణునివధించుటకై వచ్చియున్న నీయుద్యమమును జూచి, నీకెదిరియగు నారావణుని కపటవ్యాపారమును జూచి, రావణునికంటె ప్రబలుఁడయిన

యు నీయుపాయమువలన నే ప్రయోజనమును లేదు. ఎట్లన:—రాజా! అట్లు కల్లప్రశ్నములు సేయువాఁడు తన్నెంత నిపుణుఁడుగా తలఁచుకొన్నను, పరుఁడు తనయభిప్రాయము లోపలనే యుంచుకొని బదులు మాటలాడునుగాన యతనియభిప్రాయము తటాలునఁ దెలియుట శక్యము గాదు.

వాలిని నొక్కమ్మునసే నిన్నాశ్రయించిన యతనితమ్మునికిఁగాఁ గూల్చుటయు, వాలిరాజ్యమందు నభిలాషముంపక నిన్నాశ్రయించిన యతనితమ్ముని సుగ్రీవునిఁ బట్టముగట్టుటయు వినియు నుండుటవలన, అట్లె తనయన్ననుజంపి యాఁరాజ్యమునుగోరక సుగ్రీవునివలె నాశ్రయించిన తనకిత్తు వనుతలంపున బుద్ధిపూర్వకముగా రాజ్యము నపేక్షించియే యిటవచ్చినవాఁడు. కాన ప్రయోజనమునుగోరియే వచ్చినాఁడు. ఇట్లు బంధుత్వాదులనుబట్టి వచ్చినవాఁడు గాఁడు గాన శంక నీయుఁడని తమపరికరమునకుఁ దోఁచినను, రాజ్యకాంక్షియై వచ్చినాఁ డన్నయింతమాత్రమును మున్నిడుకొనియైనను నితనిని పరిగ్రహింపవచ్చును. ఇతని నంగీకరించుటకు నింతమాత్రమె చాలియున్నది. వానరులు రాక్షసుఁడని జాతిమాత్రమునుబట్టి శంకించినయీవిభీషణుని ఋజుత్వమునుగూర్చి నేను నాశక్తికొలఁది, నాకుఁ దోఁచినంత, చెప్పితిని. బుద్ధిమంతులలో నెల్ల నీవుమిన్నవు. నేనుజెప్పినదంతయు విన్నావు. అయినను నితఁడు గుణాధికుఁడో, పరిగ్రహింపఁదగునో కాఁడో యంతటికిని నీవే నిర్ణేతవు సుమీ' అనెను. ఇది పదునేడవసర్గము.

శ్రీరాముఁడు శరణాగతరక్షణమే తనమహావ్రతమని చెప్పి
సుగ్రీవునకుఁ గపోతాఖ్యానకండుగాథలం జెప్పి
విభీషణునిఁ దోడ్తేర నియోగించుట.

* అంత రాముఁడు వాయుకుమారుండగు హనుమంతునిమనంబున నున్నయభిప్రాయమునువిని సుగ్రీవునివాక్యముచే కలఁగినమనస్సు కలఁత దేఱఁగా, వసిష్ఠాదులవలన కపోతకండూపాఖ్యానాదులు వినియున్నవాఁడు గావున పూర్వపక్షములచే

---

* ఇందులకు 'అథరామః ప్రసన్నాత్మా శ్రుత్వా వాయుసుతస్యహ। ప్రత్యభాషత దుర్ధర్షః శ్రుతవా నాత్మని స్థితమ్' అనిమూలము. విశేషార్థము:-(అథ) అనంతరము రాముఁడు ఉన్నవాఁడయ్యె. రామునికి సత్తకలిగినదనుట. రాముఁడు రక్షకత్వమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడు. 'శరణు' అన్నమాట విన్నపుఁడే రక్షింపకయున్నందున రక్షకత్వస్వరూపమునకు హాని కలిగినదయ్యె. అది యిప్పుడే నివర్తించినదనుట. సంసారియగుచేతనుఁడు, భగవజ్జ్ఞానమువలన సద్భావమును భగవదజ్ఞానమువలన అసద్భావమును నొందునట్లు, రక్షకునకును రక్షకత్వమువలన సద్భావమును రక్షకత్వములేనందున అసద్భావమును గలుగుచున్నవి. సర్వప్రాణులకు సామాన్యముగా నాశ్రయించుటకుఁగాను చక్రవర్తిపుత్రుఁడై యవతరించినట్టివాఁడుగాన ఆశ్రయించుట కున్ముఖుఁడై వచ్చినవానిని విషయీకరింపనందున లేనట్టివాఁడై (అసత్ప్రాయుఁడై) హనుమంతునివాక్యమువలన ఉన్నట్టివాఁడయ్యెను (సత్తను బొందెను.) (ప్రసన్నాత్మా) ధర్మికి సత్తకలుగఁగా ధర్మమునకును సత్త కలుగును. రామునికి సత్తగలుగఁగా మనశ్ప్రసన్నతకును సత్తగలిగెననుట. సుగ్రీవునివాక్యముచే కలుషితమైన మనస్సు ఇప్పుడు ప్రసన్నమయ్యెననుట. (వాయుసుతస్య) సర్వప్రాణులకు ప్రాణభూతుఁడైన వాయువలన - సర్వప్రాణి ప్రాణభూతుఁ

1329. విభీషణుఁడు తనమంత్రులతో రాముని శరణుఁజొచ్చుటకై ఆకాశముననుండి వానరులను ప్రార్థించుట. రాముఁడు విభీషణునిఁ దోడ్తేర నియోగించుట.

బుద్ధికలంగఁబడక తనచిత్తముననున్న మతమును జెప్పువాఁడై 'నాకుఁగూడ విభీషణునిగుఱించి కొంతఁజెప్పవలయునని కోరికయున్నది. మీరు నాశ్రేయస్సును గోరునట్టివారు గాన నేను జెప్పునదంతయును తుదముట్ట వినవలయునని కోరుచున్నాను. * శరణాగతుఁడయి వచ్చినవానిని, అతనియం దెంతదోష ముండినను గాని, యెట్లును

డై యతనివలెనె పుట్టిన హనుమంతునియొక్క, (ఆత్మనిష్ఠితం శ్రుత్వా) మనస్సునున్న దానిని విని-శేకతనమతముచొప్పున చెప్పిన హనుమంతునివాక్యమును విని, (హ) సర్వరక్షకునకుఁ గూడ ఒకానొకరక్షకుఁడు గలిగినాఁడని ఋషి స్తోత్రము చేయుచున్నాఁడు. (దుర్ధర్షః) పూర్వపక్షములచే ధర్షింపఁబడక స్వమతస్థాపన సమర్థుఁడయినవాఁడనుట. (శ్రుతవాన్) వసిష్ఠాదులవలన కపోతకండూపాఖ్యానాదులు విన్నవాఁడు కావున (ప్రత్యభాషత) వానరులకు బదులుచెప్ప సమర్థుఁడయినాఁడు. (ఆత్మనిష్ఠితం ప్రత్యభాషత) తన మనస్సునున్న యర్థమును వానరులకుఁ జెప్పినాఁడనియు నర్థము.

* ఇందులకు 'మిత్రభావేన సంప్రాప్తం నత్యజేయం కథంచన । దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్ సతామేతదగర్హితమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.—(మితాత్త్రాయతే ఇతిమిత్రమ్)అను వ్యుత్పత్తిం బట్టి ఈశ్వరుఁడుచేయు నుపకారమును కొలఁదిపెట్టే దానికిఁ దగిన ప్రత్యుపకారము చేయవలయునని యర్థమగునుగాని యిది యిట యర్థముగాదు. మిత్రమనఁగా 'తన్మిత్రం యత్ర విశ్వాసః' అన్నట్లు విశ్వసింపఁదగినస్థలము-అదియు తన నైచ్యమును అనుసంధించుచు 'రాఘవం శరణంగతః' అని శరణాగతిఁబొందుట యగును. అనఁగా మిత్రమనఁగా విశ్వాసపూర్వకముగా శరణుఁజొచ్చుట. 'ఇది మోసగాండ్రకును సాధారణమేకదా?' యన్నచో (భావేన) భావమనఁగా క్రియ. విశ్వసనీయులు శరణుఁ జొచ్చితినని పచించు వ్యాపారమే స్వీకరించుటకుఁ జాలును. (సంప్రాప్తమ్) లంకయందు నిలిచి 'రాఘవం శరణం గతః' అని యీమాటచెప్పెనేని, గజేంద్రరక్షణమందువలె ముందువెనుకఁజూడక పరివారమును బాటింపక మన మక్కడికి పోవలసియుండఁగా ఇక్కడకేవచ్చి యీమాటఁ జెప్పుటచే మనప్రయోజనమేకదా చేసినట్టయినది (సంప్రాప్తమ్) ఇక్కడికి కేవలము వచ్చుటకాక 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ' అని ప్రాతికూల్యపరిత్యాగాది పూర్వకముగా సమ్యక్ప్రాప్తుఁడైనవాఁడు. (నత్యజేయమ్)త్యజింపను-ఇతనిని వచ్చినంతమాత్రకే శ్లాఘింపవలసియుండఁగా, త్యజింపవలెనని సంభావించుటగాని యెక్కడిది. త్యజింపవలయునని సంభావించినం గదా పరీక్షింపఁగలుగును. 'త్యజింపవలయునని సంభావన కూడ లేకయే తీఱుట యెట్లు?' అనఁగా వీనిని బరిత్యజింపఁగా ఉనికి (సత్తి) గలిగియుండువారికిఁగదా పరీక్షించుటకు సంభావన యుండును? సత్తయే కలుగనపుడు, పరీక్షించుట కుద్యోగించుట యెట్లు? అనఁగా 'పరీక్షింపకయే స్వీకరించువారు తమ్ము నపేక్షించి స్వీకరింపరుగదా? మిమ్ము నపేక్షించి వానిని స్వీకరింపఁ జూచితిరేని, మిమ్ము విడిచి నిలుపోపఁజాలని మమ్మును దిగవిడుచుటగాదా?' యనఁగా (కథంచన) అట్లు దుష్కరములు చేసినను వీనిని విడువననుచున్నారు. రావణభ్రాత, రాక్షసుఁడు, లోకభయంకరుఁ డనుట యొప్పుకొనఁదగినదే. మనకు వధభేదనాదులను జేయనుగూడును. ఇట్లు దోషయుక్తుఁడైయున్న వీనిని సర్వప్రకారములచేతను విడువననుట యెట్లనఁగా, (దోషోయద్యపి తస్యస్యాత్) దోషములు వీనికుండినను శరణాగతికి జన్మనియమముగాని వృత్తినియమముగాని లేనందున, ప్రపత్తిచేసినవీనియెడల నాపక్షమున దోషములేదు. మీపక్షమున దోషముండినను నేనును వానిని విడువను. వీఁడు దుష్టుఁడని తెలిసియు స్వీకరించినయెడల జనులు నిందింపరా యన్నచో, (సతామేత దగర్హితమ్ స్యాత్) తగనిచో భయమును శంకించు మీకు గర్హింపఁదగిన విషయమేయైనను, సజ్జనులకు వీనిని స్వీకరించుట

దిగవిడువను. ఇట్లు సేయుట సత్పురుషులకుఁ బూజనీయమే కాని నిందితముగాదు. గర్హితము గాదు ఒకవేళ (దోషోయద్యపి) దోషముండినను, వానిదోషమే కదా (స్యాత్) ప్రార్థనా యాంలిట్. మేము ప్రార్థింపయుండునది. గుణవంతుని రక్షించితి మేని అది వానిగుణమునకు వెలయగును గాని దుష్టుని రక్షించితిమనెడి యతిశయము మనకుఁ గలుగునా? లేక, (దోషోయద్యపి) మనల పీడింపఁ దలఁచి మనను స్వీకరింపుకొను 'రాఘవం శరణం గతః' అన్నవాఁడయినను, (తస్యస్యాత్) వాఁడు తలఁచిన కార్యము తలకూడినదయ్యెను. వాఁడు మనల హింసింపఁదలఁచినది నెఱవేఱుఁగాక. మీఁద కపోతాఖ్యానము వచ్చుటంబట్టి యిదియే యిట యర్థమగుట యుచితమని శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు చెప్పిరి. ఈయర్థమున 'తస్మాదపివధ్యం ప్రపన్నం నప్రతియచ్ఛతి' అని శ్రుతి. ఇట్లు దుష్టుఁడగువానిని దిగవిడువకుండుట విడిచినచో ప్రత్యవాయమనియా? పురుషార్థసిద్ధికొఱకా? పాపక్షయార్థమా? అనఁగా (సతామేతిపగర్హితమ్) ఇవి యొక్కటియుఁగాదు. సద్గోష్ఠియందు మమ్ము ఛీఛీ అనకుండుటకుఁగాను-సత్తులనఁగా తమకుఁ దాము నాశము నొందియైనను ఇతరులఁగావ నుద్దేశించు కపోత విశ్వామిత్రాదులు.

ఈ విభీషణశరణాగతికి 'అహమస్మ్యపరాధానా మాలయోఽకిఞ్చనోఽగతిః। త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః॥ శరణాగతిః' అన్నట్లు శరణాగతి లక్షణముగలదా యన్నచో లక్షణము చక్కఁగాఁ గలదు. 'రావణో నామ దుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః। తస్యాహ మనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతి శ్రుతః॥' అని స్వయముగా నార్జించినదియు రావణసంబంధముచేఁ గలిగినదియు నగు తనదోషాధిక్యమును జెప్పుటవలన 'అహమస్మ్యపరాధానామ్' అన్నయర్థము చెప్పినట్టయినది. రాముఁడు తనకు యుద్ధసాహాయ్యమునకు పిలువఁగా వచ్చినవాఁడు గాక, 'రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ బుద్ధిపూర్వ మిహాగతః' అని తాను రాజ్యమువేఁడి వచ్చినవాఁడై యిక్కడను నొకయుపకారమును లేమిచే 'అకిఞ్చనః' అనునర్థము చెప్పఁబడినదయ్యెను. 'సోఽహం పరుషితస్తేన దాసవచ్చావమానితః' అనియు 'త్యాంతు ధిక్కులపాంసనమ్' అనియు భ్రాతయగు రావణునిగోష్ఠియుండ ననర్హుఁడై వచ్చుటచే 'అగతిః' అను అనన్యగతిత్వము చెప్పఁబడినదయ్యె. 'రాఘవం శరణం గతః' అని రాముని నే ఉపాయముగాఁ బట్టుటచే 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అనునర్థము చెప్పఁబడినదయ్యెను. కాఁబట్టి శరణాగతిలక్షణము పుష్కలముగా నున్నది.

మహాభారతమందు కృష్ణచరమశ్లోకమువలె శ్రీరామాయణమునకు నిది యొకచరమశ్లోకమై ముగించుటచే చరమమగుచున్నది. ఇట సర్గమునడుమ చరమము (కడపటిది) యగుట యెట్లు? అన్నచో ఇచట ఆద్యంతములు గాదు చరమార్థమగుటకు హేతువు. భారతమునందు కర్మజ్ఞానాద్యుపాయములను విశేషిగా మున్దువిధించి పిదప చరమోపాయముగా ప్రపత్తిని విధించుటవలన చరమముగా నయినది. ఇందును అంగదుఁడు శరభుఁడు మొదలగువారు విభీషణుని స్వీకరింపరాదని వేఱువేఱ చెప్పఁగా, వారిమతముల పూర్వపక్షముసేసి, చరమముగా సిద్ధాంతీకరించిన శ్లోకమగుటచే నిది చరమమగుచున్నది. అచ్చటను ఐశ్వర్యము బోఁగొట్టుకొన్నవానిని ఐశ్వర్యము లభించునట్లు చేయనయ్యెను. ఇచ్చటను ఐశ్వర్యముఁ బోఁగొట్టుకొన్నవానిని ఐశ్వర్యము లభించునట్లు చేయనయ్యెను. అచ్చటను సేనకు నడుమనిలిచి చెప్పినవార్త. ఇచ్చటను సేననునడుమ నిలిచి చెప్పువార్త. అచ్చటను శోకనివృత్తికై చెప్పినవార్త. ఇచ్చటను శోకనివృత్తికై చెప్పినవార్త. అచ్చట నొకగోపాలుని (గొల్లవాని) వాక్యము. ఇచ్చటను నొకగోపాలుని (భూపాలుని) వాక్యము. అచ్చట 'యచ్ఛ్రేయస్స్యాన్నిశ్చితం బ్రూహితన్మే' 'ఏది నాకు శ్రేయస్సుగా నిశ్చయింపఁబడినదో దానినిఁ జెప్పుము' అని శ్రేయోర్థియగుఁగాఁగా చెప్పినవార్త. ఇచ్చటను

'శ్రుతమిచ్ఛామి తత్సర్వం భవద్భిః శ్రేయసి స్థితైః' 'నా శ్రేయస్సునందే వర్తించుచున్న మీరు నేను దానినంతయుఁ జెప్పఁగా వినఁగోరుచున్నాను' అని శ్రేయోర్థియగుటఁగా చెప్పినట్టివార్తయే.

అందలి చరమశ్లోకమునకును ఇందలి చరమశ్లోకమునకును వాసిగలదు. ఎట్లనఁగా అందు అడుగువానికి తేరిమీఁదనుండి చెప్పినవార్త. ఇందు భూమిమీఁదనుండి నెలకొని చెప్పువార్త. అందు 'మాం వ్రజ' అని 'నన్నుఁబొందు' మని శరణ్యుఁడు ఆశపడినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇందు 'సంప్రాప్తమ్' అని యెదిరి తానై సమ్మతించిపొందినట్లు చెప్పఁబడినది, అందు 'ధర్మాన్ పరిత్యజ్య' అని ధర్మత్యాగము చేయఁబడెను. ఇందు 'పరిత్యక్తా మయా లఙ్కా మిత్రాణి చ ధనాని చ' అని ధర్మిత్యాగము చేయఁబడుచున్నది. అందు 'షోడశ స్త్రీసహస్రాణి' అని బహుదారపరిగ్రహము చేసినవానివార్త. ఇందు 'న రామః పరదారాంశ్చ చక్షుర్భ్యామపి పశ్యతి' 'రాముఁడు పరభార్యలను కంటంగూడఁ జూడఁడు' అన్న ఏకదారవ్రతుని వార్త. అందు 'ప్రతిజానే ప్రియోఽసి మే' 'ఒక్కతికి గల్ల చెప్పి' అనియు 'ఒరులకు మిథ్యావచనము' 'ఒక్కరికిని సత్యవంతుఁడుగాఁడు' అనియు అసత్యుఁడగు కృష్ణునివాక్యము ఇందు 'సత్యవాక్యః' అనియు 'రామో ద్విర్నాభిభాషతే' అనియు సత్యుఁడయిన రాముని వాక్యము. అచట చేత ములుకోలదాల్చిన సారథివాక్యము. ఇచట చేత విలుదాల్చిన దాశరథివాక్యము. అందు శరణాగతుని యధ్యవసాయము చెప్పఁబడినది. ఇందు శరణ్యుని యధ్యవసాయము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు శరణాగతుని పాపములనుండి విడిపించుచున్నాఁడు. ఇందు నేను శరణాగతుని విడువను అన్నాఁడు. అందు సదోషుని విడిపింతుననియున్నది. ఇందు దోషవంతుఁడైనను విడువననియున్నది. అందు కాలాంతరమునఁ గలుగఁగూడు అదృష్టఫలమును చెప్పఁబడినది. ఇందు సద్యఃఫలమైన దృష్టఫలము చెప్పఁబడుచున్నది. అందు ప్రతిబంధకులు లేకయేయుండ రక్షించినది చెప్పఁబడినది. ఇందు ప్రతిబంధకులుండియునుగూడ రక్షించినవిధము చెప్పఁబడుచున్నది.

ఇఁక ఈశ్లోకమువలన 'బుద్ధిపూర్వకముగాఁగాని అబుద్ధిపూర్వకముగాఁగాని నన్నుఁ జేపట్టినవారిని దోషముండినప్పటికిని విడుమటలేదు' అనుచున్నాఁడు. 'నిన్ను బంధుభావముతో వచ్చి యాశ్రయించినంగదా నీవింతయుఁ జేయవలయుననఁగా (మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్) సోదరుఁడయిన రావణునిఁగూడ విడిచి వచ్చి బంధువుగా ఆశ్రయించినయునికిఁ జూచితిరా యనుచున్నాఁడు. (మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్) శత్రుభావమున రాలేదు. 'ప్రాప్తశ్శత్రురతర్కితః' అని వానరులబద్ధము చెప్పిరి. మిత్రుఁడుగానే వచ్చినాఁడుమఁడీ. (మిత్రభావేన) దూతగావచ్చినాఁడుగాఁడు. మిత్రుఁడుగావచ్చినాఁడు. (మిత్రభావేన) 'మితాత్ త్రాయతే ఇతి మిత్రమ్' అన్నట్లు చేసినయుపకారముకొలఁది యెఱిఁగి, దానికిఁ దగిన ప్రత్యుపకారము చేయుటయేకదా మిత్రశబ్దార్థము. అట్లు మీరు తాటకాతాటకేయ విరాధఖరదూషణకబన్ధప్రభృతులను చంపి చక్కాడి ప్రాతికూల్యము చేసి యొకయుపకారమును జేయకుండుటచే నితఁడు మీకు ప్రత్యుపకారము చేయవలసినదిలేదు. మీరు తామై యుపకారము సేయఁజూచితిరేని, 'ఏష సర్వస్వభూతస్తు పరిష్వఙ్గః' అన్నట్లు, ఉభయవిభూతులనుగాని విభూతిమంతుఁడగు మిమ్మేకాని యిచ్చివేయుదురు. అప్పుడు దీనికిఁదగినట్లు చేయఁగూడిన ప్రత్యుపకార మొకటియు లేనందున మిత్రభావ మితనికిఁ గలిగినదెట్లు? అన్నచో మైత్రియనఁగా 'పరసమృద్ధిని సహించు చిత్తపరికర్మము. కాఁబట్టి మనయందింతటియతిశయముండుటఁ జూడఁగా చూపోపకుండుటలేక యిష్టపడియుండుటయే చుమీ మిత్రభావము. (మిత్రభావేన) 'భావో లీలా క్రియా చేష్టాభూత్యభిప్రాయజన్తుషు' అని భావమునకిన్ని యర్థములుగలవు. అందు లీలయనునర్థమున నితఁడు రాజుతమ్ముఁడగు నిక్కచేత, మిత్రునివలె లీలార్థము వేషమువేసికొనివచ్చి యుండవచ్చును.

లేక (మిత్రభావేన) క్రియార్థక మైనచో బుద్ధిపూర్వముగాఁ గాక వాయుజలములచే ప్రేరితులైనవారివలె మిత్రులగు వారిచేయుచేఁతలు చేసినవాఁడు గావచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము చేష్టార్థక మైనచో స్నేహములేకపోయినను 'రాజ్యకాంక్షి' అని ఒకప్రయోజనము నుద్దేశించియైనను ఇంతటిచేష్టలు చేసియుండవచ్చును. (మిత్రభావేన) లేక భావశబ్దము భూతియై భూతియనఁగా సంపత్తగునపుడు తనబుద్ధిచేత మనల మిత్రునిఁగాఁ దెలిసి మనకెల్ల మంచిచేయవలయునని వచ్చియుండవచ్చును (మిత్రభావేన) భావశబ్దము సత్తావాచియగునపుడు మిత్రులగు మనకు సత్తలభించుటకై వచ్చినవాఁడుగావచ్చును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము అభిప్రాయవాచియగునేని, పోయినరాజ్యమును గోరవచ్చుటయేకాక, 'పరిత్యక్తామయాలఙ్కా మిత్రాణిచధనానిచ । భవద్గతమ్మేరాజ్యంచ జీవితంచ సుఖానిచ' అని అన్నిటిని దిగవిడచి మనమేయుద్దేశ్యమనెడి యభిప్రాయముతో వచ్చినవాఁడు గావలయును. (మిత్రభావేన) భావశబ్దము జన్మవాచియగునేని, 'చతుర్భిస్సహరక్షోభి ర్భవన్తం శరణంగతః' అని తానువచ్చుటయేకాక బంధుజనులతోడను వచ్చినవాఁడనుట. దీనిచేమాత్రమై పీడింపవచ్చినవాఁడేని యింతమందితో రానొప్పదనుట. (మిత్రభావేన) వచ్చునపుడు రావణునితో మిత్రభావము గలిగియేవచ్చినాఁడు-అనఁగా నతనితో రోషముఁ బరుషములాడి పోరాడక 'సత్వంభ్రాతాసిమేరాజన్ బ్రూహిమాంయద్యదిచ్ఛసి । జ్యేష్ఠోమాన్యః పితృసమో నచ ధర్మపథేస్థితః' 'రాజా! నీవు నాకుఁ దోఁబుట్టువు అగుదువు. కాన యేమేమి యనఁగోరెదవో యనుము. నాకు పెద్దవాఁడవు. పూజ్యుఁడవు. తండ్రితోసాటియైనవాఁడవు. కాని ధర్మమార్గమున వర్తింపవైతివి' అని నీతోడఁబుట్టినందునఁ గౌరవ్యుఁడగుటంబట్టి నీనోటికి వచ్చినదంతయు చెప్పదువుగాక. నేను దీనికి విరోధపడలేదు. నీవు ధార్మికుఁడు గాకపోవుటచేత ధర్మాత్ముఁడగు నాకు సరిపడకుండుటవలన పోవుచున్నానింతే; 'ఆత్మానం సర్వథారక్ష' 'నిన్ను సర్వవిధముల రక్షించుకొనుము' 'స్వస్తితేఽస్తుగమిష్యామి సుఖీభవమయావినా' 'నీకుభద్రమగుఁగాక పోయెదను; నేనులేనందున నీవు సుఖుఁడవుగమ్ము.' అని నయముతో వచ్చినవాఁడనుట. (మిత్రభావేన) 'రాఘవంశరణంగతః' అనికదా చెప్పియున్నాఁడు- కాఁబట్టి 'శరణాగతభావేన' అని చెప్పక 'మిత్రభావేన' అననేల యనఁగా ఇతరులను తక్కువపఱచి తమ్ము హెచ్చించుకొను నీచులవలెఁగాక గౌరవముగ మిత్రుఁడని చెప్పినాఁడు. గుహునియెడల మిత్రునిగాఁ గొండాడినవాఁడు విభీషణునిఁ బడయఁగా విడుచునా. రాముఁడు 'ఆత్మసమస్సఖా' అనియితరులు తన్నుఁజెప్పి 'సోహంప్రియసఖారామః' అని తానును జెప్పినట్లుగాఁగదా తనయాధిక్యమును జూపక వారలయెడ నడచుకొన్నాఁడు. సీతయు రామునివలెనే రావణునితో 'తేనమైత్రీభవతుతే' 'రామునితో నీకు స్నేహముగలుగుఁగాక' 'మిత్రమౌపయికంకర్తుమ్' 'రాముని మిత్రునిగాఁజేసికొనుట యుక్తము' అని తమయాధిక్యమును నిలుపక చెప్పినది.

'మిత్రభావము చేయుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి? వాఁడు లంకలోఁగదాయుండునది' యని యడుగఁగా (సంప్రాప్తమ్). ఇక్కడికేవచ్చి కంటికెదురుతీర్చినాఁడనుచున్నాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) 'ఆజగామ ముహూర్తేన' అని లంకకు మీఁదలేవఁగాఁ జూచితిమి. ఈగట్టున నిలువఁగాఁ జూచితిమి. వచ్చినత్వరచూడుము. (సంప్రాప్తమ్) ఆగట్టుననుండి శరణమన్నాఁడేని ముందువెనుకఁ జూడక పరివారాదులను జూడక మనకక్కడికిఁ బోవలసియుండును. ఈనాలుగడుగులును నడచి యిక్కడికేవచ్చి మన కుపకరించినాఁడుచుఁడీ,(సంప్రాప్తమ్) 'పద్భ్యామభిగమాచ్చైవ' అని గుహునిఁ జూచి కాలితో నడచివచ్చినందులకు సంకటపడినవాఁడు వేళకానివేళలో దారికానిదారిలోఁ బడి వచ్చినందులకు మనస్సున కొందలపడుచున్నాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) మనమిక్కడికి వచ్చునపుడు నడుమ

శృంగిబేరపురము, భరద్వాజాశ్రమము, చిత్రకూటము, పంచవటి, మాల్యవంతము మొదలగు నెన్నిచోట్ల నిలిచి తామసించి వచ్చితిమి. ఇతఁడట్లుగాక దారిలో నొకచోటను నిడియక యొకముహూర్తములో వచ్చుటను జూడుఁడు. (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు సొగసుగా వచ్చినాఁడు. అనఁగా సీతకు తనకూఁతురు ఆనలనుంచి యూఱటచెప్పించియు హనుమంతుని పీడింపఁజూచినపుడు దూతవధను కూడదని దానిని తొలఁగించియు 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' అని రావణునకు మంచివార్త చెప్పియు, ఇట్లు పలువిధములుగా ఉపకారకుఁడై వచ్చినాఁడు (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు లంకనశించి పోఁబడి తెలియకుండుటకుమాఱుగా, లంకసొంపు దూలకుండునట్లు మనల నుద్దేశించి వచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) తానున్నచోటికి మన మేపోఁజూడఁగా 'జగ్రాహ కూటాత్తస్మాదన్యం శిఖరముత్తమమ్' యన్నట్లు ఉన్నకొండనుండి మఱియొక కొండకొమ్మునకు సుగ్రీవుఁడవలెఁ బాఱిపోవక మనమున్నచోటికి తానే వచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) వచ్చునపుడు 'బాహూ రేవ ప్రసారితౌ' అన్నట్లు చేతులుచాఁచి మనలను సామ్యబుద్ధితో కౌఁగిలింపఁజూచుటకు మాఱుగా 'పాదయోశ్శరణాన్వేషీ' అని యడుగులుపట్టుకొని తన్నుఁ దగ్గించుకొని వచ్చినాఁడుసుఁడీ. (సంప్రాప్తమ్) 'విజితాత్మస్వదారశ్చ రాజ్యే మహతి సంస్థితః' అన్నట్లు తన్ను విడిచియుండరాని మనుష్యులను (రామలక్ష్మణులను) నీఱుమూఁకమెఱుముల పాలుచేసి పట్టిరాజ్యముతోను భార్యలతోను పెద్దిల్లు సుగ్రీవుఁడుగాఁడు. 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవం శరణం గతః' అన్నట్లు రాజ్యమును భార్యలను కాలందన్ని మనల నేహించవచ్చినాఁడు సుఁడీ. (సంప్రాప్తమ్) తన్నుఁ జూచి 'అంతరంగుఁడై వచ్చినాఁడో పీడింపవచ్చినాఁడో నిగ్రహింపఁదగినవాఁడో అనుగ్రహింపఁదగినవాఁడో స్వీకరింపఁదగినవాఁడో తెఱుమఁగొట్టఁదగినవాఁడో వధ్యుఁడో అవధ్యుఁడో' అని (సుగ్రీవుని వలె) అనేకవిధములు చెప్పుకొనుటకుమాఱుగా మొట్టమొదటనే దృఢచిత్తుఁడై మనలను విశ్వసించి వచ్చినాఁడు. (సంప్రాప్తమ్) 'సమ్ ఇత్యేకీకారే' అన్నట్లు, తాను రాక్షసుఁడనియు నేను క్షత్రియుఁడనియు వేఱుపాటులేక 'అస్మాభిస్తుల్యో భవతు' అన్నట్లు మనలో నొకఁడగునట్లు మనతో నేకరసుఁడై వచ్చినాఁడుసుఁడీ.

'వీఁడు తానే వచ్చినాఁడనుట యొకయర్థమో? మన కాలిచేతనా వీఁడు నడచిరావలె? రావణునితమ్ముఁడై బాధకుఁడగువీనిని 'ఆతతాయిన మాయాన్తం హన్యాదేవావిచారయన్' అని శాస్త్రములు ఆతతాయిని చంపవలయునని చెప్పుచుండుటంబట్టి, వచ్చినపుడే చంపవలసినది ప్రాప్తమై యుండఁగా, చంపక పోయినను విడిచిపెట్టుటయైనను ప్రాప్తముగాదా' యనఁగా, (నత్యజేయమ్) మీరు చెప్పుమాటను విడుతు నింతేకాని వానిని ఒకప్పుడును విడువను. (నత్యజేయమ్) 'శకిలిత్' అన్నట్లు లిజ్ఞానలన సుగ్రీవునిమాటతో విపుచ్చరాకుండుటంబట్టి విడువఁదలంచినప్పటికిని శక్తియోలేదు. (నత్యజేయమ్) సుగ్రీవుఁడు మహారాజగుటచే త్యాగముసేయుచున్నాఁడు. తాపసులమున మేము ఏమిత్యాగము సేయఁగలము. (నత్యజేయమ్) నేను విడువఁజూచినను 'చరణౌ గాఢమ్ నిపీడ్య' అన్నట్లు అతఁడు సేసినఆర్తివలన నాకు విడువఁదరముగాకున్నది.

'అయితే వానిని విడువఁగూడదేని విడువరానివారిని (మమ్ము) విడుచుటింతేకదా' యనఁగా (కథంచన) ఎట్లును విడువను. 'అప్యహం జీవితం జహ్యామ్' 'ప్రాణములనైనను నేను విడుతును చేసిన ప్రతిజ్ఞను తప్పను' అన్నట్లు, మన ప్రాణములను నొకపెట్టున విడిచినను వానిని విడువను." 'నజీవేయం క్షణమపి వినా తామసితేక్షణామ్' 'ఆనల్లనికన్నులసీత లేనిచో క్షణకాలమయినను జీవింపను' అన్న సీతాదేవిని విడువవలసివచ్చినచో ఏమి చేయవలయును" అన్నచో (కథంచన) 'త్వాం వా సీతే' 'సీతా! నిన్నుఁగానివిడు

తును’ అన్నట్లు ‘ప్రాణేభ్యోఽపిగరీయసీ’ అని ప్రాణములకంటె నెక్కుడయిన సీతనువిడిచినను వీనిని విడువను.” ‘అద్యైవాహంగమిష్యామి లక్ష్మణేన సతాంగతిమ్’ అని లక్ష్మణుఁడు రావణునిశక్తిచే మూర్ఛితుఁడైనపుడు అతఁడు పోయినగతికి తానును బోవునట్లుగదా చెప్పితివి. ‘లక్ష్మణేవామహాభాగే’ అన్నట్లు అట్టి లక్ష్మణునికి ఒకకీడుగలుగునేని చేయునదేమి?” అనఁగా (కథంచన) ‘సలక్ష్మణామ్’ ‘లక్ష్మణునిని సీతా! నిన్నుఅయినను విడుతును’ అన్నట్లు అంతఃపురమునే విడువఁజూచినపుడు అంతఃపురపరికరమును గూడ విడుచుటయేకదా. అట్లు వనవాసబంధువయిన లక్ష్మణుని విడిచినను వీనినివిడువఁజూడను.” “త్వయికించిత్సమాపన్నే కింకార్యం సీతయామమ’ ‘నీకు ఏదేని కొంచెము కీడుగలిగెనేని సీతతో నాకుఁబనేమి’ అని కదా సుగ్రీవుఁడనగు నాయెడల మీరు దయగలిగియున్నారు. అట్లు మిమ్ముఁజేపట్టియున్న దాసునికొకకీడు కలుగునేని చేయునదేమి?” యనఁగా (కథంచన) సీతనుగూడ దిగవిడిచి చేపట్టినట్టి నిన్నుఁగూడ విడువఁగలుగును. వానిని విడువఁజూడను.

‘అదేమి? శరణాగతుని విడువరాదనుటనుఁగదా మీరుచెప్పునది. నాశరణాగతిలో పొసఁగుచొచ్చినదా!’ యనఁగా అప్పుడీనిన దూడకుఁగాను పీనిన దూడను కొమ్ములతోను గొరిజలతోను తన్నును’ అన్న క్రొత్తమాట మఱచితిరా! ‘పూర్వాపకారిణాం త్యాగే నహ్యధర్మోవిధీయతే’ ‘పూర్వ మపకారము చేసిన వారిని విడిచినచో అధర్మమగునని విధింపఁబడలేదు’ అనియున్నది. దారాపహారము చేసిన రావణునితమ్ముఁడు అంతరంగుఁడై వచ్చినచోటు దెసి పీడింపవచ్చినాఁడు. మనము తనసేనాశిబిరమునకు పోకుండఁగా తానేమనపాళెములోనికి వచ్చి కీడు చేసిన యింతటిదోషదుష్టుని విడువక చేకొనుట యెట్లు? అనఁగా (దోషోయద్యపి) దోషములున్నను—‘మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్’ అని అతఁడు నిర్దోషుఁడగుట మీకుపదేశించితిని. అనేకయుక్తియు చెవినిబెట్టక సదోషుఁడనియు మీకు బుద్ధిగలుగునేని మీరుచెప్పిన దోషములేకాక యింకను కొన్నిదోషములుండినను వానిని విడువను. (యద్యపిదోషః) మీరుచెప్పినట్లు దోషముండెనా, (తస్యస్యాత్) అది వానికి అధికారసంపత్తికలిగించునదగును. అనఁగా ‘అహమస్మ్యపరాధానా మాలయోఽకించనోఽగతిః। త్వమేవోపాయభూతో మేభవ’ అనియు ‘నధర్మనిష్ఠోస్మి ... శరణంప్రపద్యే’ అనియు శరణాగతునియొక్క దోషమేకదా వానిని శరణాగతికి అధికారిఁగాఁజేయుచున్నది. అంతేకాక ఒకధర్మిని చేకొనునపుడు వానిని ధర్మమును విడిచియు చేకొనునది. ఇటగాక (దోషోయద్యపి తస్య) అనివానికి దోషముండునాయని శంకించి, (స్యాత్) ఉండనీ! అనిపరిహారము చెప్పినట్లయినది ఔపాధికబంధము కలిగినచోట ప్రజచేసిన తప్పును ఓర్చుకొనవలసికదాయున్నది. అంతమాత్రమును ఓర్వదా వానిదోషమనుచున్నాఁడు. మఱియు వానికి మొదలే దోషములేదు. ఉండెనా? (తస్యదోషః) వానిదోషమేకదా వానికంటెను శ్లాఘ్యమై మనకున్నది. అభిమతులయిన వారియందలి మాలిన్యమును సమ్మతములుగానే యుండునట్లని తెలియునది. (దోషో యద్యపి) దోషముండినయెడల, (తస్య స్యాత్) వానికభిమతసిద్ధియగును - వాఁడు తలచివచ్చినది యీడేఱినవాఁడగును-(దోషోయద్యపితస్య స్యాత్) దోషముండెనేని యది వానితప్పగుచున్నది; కాని రక్షించిన మనతప్పుగాదే. (దోషోయద్యపిస్యాత్తస్య) ‘నమః’ అన్నట్లు ‘దురాచారోపి సర్వాశీకృతఘ్నో నాస్తికః పురా। సమాశ్రయేదాదిదేవం శ్రద్ధయాశరణంయది। నిర్దోషం విద్ధితం జన్తుమ్’ అనియు ‘జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే’ అనియుఁ జెప్పునట్లు మునుపు సదోషుఁడేయైనను శరణాగతుఁడయినపుడే యవియెల్ల నశించి నిర్దోషుఁడైచుమీయుండునది. (తస్యదోషోయద్యపి) ‘అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా’ అన్నట్లు మనము నాశమునైన నోర్చి శరణాగతరక్షణము చేసితిమని పేరుపడయుటకు చుమీ.

ఇట్లు సదోషుఁడేయైనను విడువకుండినయెడల ప్రయోజనమేమి యనఁగా (సతామేతదగర్హితమ్) సాధుకోటిలోఁ జేర్చుకొనఁబడుటయే. అన్నట్లు శరణాగతుఁడయిన యయాతినిరక్షించిన శైబ్యాదుల గోష్ఠికిని శునశ్శేఫాదులను రక్షించిన విశ్వామిత్రాదిగోష్ఠికిని వెలిగాకపోవుదును. (సతామేతత్స్యాత్) ఇది సత్తులయిన భాగ్యవంతులకు సిద్ధించునేకాని సుగ్రీవునకు పరతంత్రుఁడయినవాకు లభింపఁగలుగునా. (సతామేతత్స్యాత్) కపోతవానరాదులయిన తిర్యక్కులకు సిద్ధించునేకాని మనుష్యశరీరమును పరిగ్రహించినమనకు సిద్ధింపఁగలుగునా. (అగర్హితమ్) సంధ్యావందనాదులు చేయఁగా నొకవేళ ఫలము లేకయేపోయినను, చేయనియెడల ప్రత్యవాయముమాత్రము తప్పకకలుగునట్లు, 'క్షతాత్కిల త్రాయత ఇత్యుదగ్రః క్షత్రస్య శబ్దో భువనేషు రూఢః' అని క్షత్రియులయిన మనకు పరులరాపత్తు నివారించుట స్వరూపప్రయుక్తము; అదిచేయనపుడు నిందపుట్టును. ఆనింద నివర్తించుటయేఫలము. ఇట్టిశ్లోకముపలన "ఈప్రపత్త్యధికారికి కావలసినది. స్వల్పమైన యానుకూల్యము ఇంతమాత్రమునకే 'నస్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయా । కథంచిదుపకారేణ కృతేనైకేనతుష్యతి' అనియు 'తస్మాత్త్వమేవోపాయభూతః ప్రసిద్ధః' అనియు, 'మాం వ్రజ... సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి' అనియు, 'మద్భక్తంనయామిపరమాం గతిమ్' అనియు నిత్యాదులచేఁ జెప్పినట్లు ఆయధికారికి ఏదేని యెవరేనియు ప్రతిబంధకము గలిగించినను ఎంతమాత్రమును జేవిడువక తన్నే యిచ్చుకొను" ననెడి యర్థము ప్రతిపాదితమైనది.

మంత్రులను నుపలాలించి తనస్వభావమును జెప్పువ్యాజమున తనమతమును దెలుపుచున్నాఁడు:-సుగ్రీవాదులు 'విభీషణుఁడు దుష్టుఁడుగావున వానిని పరిగ్రహింపఁదగదు' అనిరి. అంగదాదు 'విభీషణుని పరీక్షించి దుష్టుఁడుగానిచో పరిగ్రహింపవచ్చును' అనిరి. హనుమంతుఁడు 'విభీషణుఁడు దుష్టుఁడుకాఁడు; కావున పరిగ్రహింపవచ్చును' అనెను. రాముఁడు 'దుష్టుఁడయినను కాకున్నను శరణు అనుమాట చెప్పినవానిని పరిగ్రహించియే తీఱవలయును' అనెను. దీనింబట్టి సుగ్రీవుఁడు 'దుష్టుఁడ'న్న కారణమును సరికాదు. 'పరిగ్రహింపరా'దన్న మతియును మంచిదికాదు. దుష్టుఁడయినను శరణాగతుని పరిగ్రహింపవలసినదియే యని దానికి ఖండనము. అంగదాదులు 'పరీక్షించి దుష్టుఁడుకానిచో' అన్న నిబంధనయు సరికాదు. శరణాగతుని విషయమై దుష్టుఁడా కాఁడా యని పరీక్షించుటయేతగదు అని దీనికి ఖండనము. హనుమంతుఁడు 'పరిగ్రహింపవచ్చును' అన్నమతియు సరికాని 'దుష్టుఁడుకాఁడు' అన్నకారణము సరికాదు. దుష్టుఁడు కాకుండుటకాదు. 'శరణంగతః' అనుమాట చెప్పుటయే పరిగ్రహించుటకు ముఖ్యమైనకారణము అని దీనికి ఖండనము తెలియునగు. ఇట్లందఱిమతములు లలితముగా నిరసించి పరిగ్రహించుటకు ముఖ్యకారణమగు 'శరణాగతిని' 'మిత్రభావేన' అని చెప్పుచున్నాఁడు:—(మిత్రభావేన) వాస్తవమయిన మిత్రత్వము లేకపోయినను, మిత్రత్వమును అభినయించునంతమాత్రమే పరిగ్రహించుటకు చాలును. (మిత్రభావేన) ఇట మిత్రభావమనఁగా 'రాఘవం శరణంగతః' 'శరణ్యం శరణంగతః' అని పూర్వోత్తరములందుఁ జెప్పఁబడుటంబట్టి శరణాగతత్వమని యర్థము. (మిత్రభావేన) స్నేహితునియొక్క భావముచేత—ఆశాలేశమాత్రముచే ద్వేషములేకుండుటగాని అభిముఖ్యమాత్రముగాని కలిగియుండినను నే నంగీకరించుటకు చాలును; పూర్ణభక్తియక్కఱలేదనిభావము. ఇదియే 'త్వామమన న్నికవయః కరుణామృతాబ్ధే జ్ఞానక్రియాభజనలభ్య మలభ్యమన్యైః । ఏతేషు కేనవరదోత్తరకోసలస్థాః పూర్వం సదూర్వమభజన్త హి జన్తవస్త్వామ్' అనియున్నది. (మిత్రభావేన) మిత్రభావనచేత-మనఃపూర్వకముగాఁగాక పయికి 'శరణు' అని చెప్పినను అనుట. ఇదియే 'శరణవరణవాగియం రఘుపతే భవతి బతసాపి ధీపూర్వికా' 'శరణన్నమాటయు నక్కటా! బుద్ధిపూర్వకమైనదిగాదు' అనఁబడి

నది. (మిత్రభావేన) 'శరణాగతభావేన' అని చెప్పఁదగియుండఁగా 'మిత్రభావేన' యనుట యెట్లన్న చో తన్నాశ్రయించుటకు కొన్నియడుగులుమాత్రమే యెవఁడేని పెట్టినను వానిని తనకు సమానునిగా భగవంతుఁ డభిప్రాయపడునుగాన యీ భగవదభిప్రాయమునుబట్టి 'మిత్రభావేన' అనఁబడెను. ఈ కారణమునుబట్టియే దేవికూడ రావణునితో శరణాగతినే తలఁచి 'తేనమైత్రీ భవతు తే యది జీవితుమిచ్ఛసి' అని దానిని మైత్రిరూపముగాఁ జెప్పినది. లేక (మిత్రభావేన) 'సుహృదం సర్వభూతానామ్' 'సర్వభూతములకు సుహృదుఁడు' అని నాయొక్క సహజసౌహార్దమును బురస్కరించుకొనివచ్చినవాఁడు. (సంప్రాప్తం) 'తస్యాశా లేశమాత్రేణ ప్రీతిరేషా హిమమాతులా' 'వానికి రవ్వంత యాశ కలిగినమాత్రనే నా కెక్కుడలేని యాసక్తి కలుగుచున్నది' అన్నట్లు వానియొద్దకుఁ బోవుటయే నాకు ప్రాప్తమై యుండఁగా తానే ప్రాప్తించినప్పు డెట్లు విడుతునవనుట. (సంప్రాప్తం) 'సమ్యక్ ప్రాప్తం' పాదుకలు ద్వారమునఁ బెట్టి దేవునియొక్క లోనికిఁ బోయినవానివలె—అనఁగా 'చేయునది విష్ణుసేవ భక్తి చెప్పులమీఁద' అన్నట్లు మఱియొక్కచోట మనస్సును నుంపక 'పరిత్యక్తా మయాలఙ్కా మిత్రాణిచ ధనానిచ' అని విరోధినివృత్తిపూర్వకముగా ఏకాగ్రమయినచిత్తముతో ప్రాప్తించినవాఁడనుట. (సంప్రాప్తం) 'మాతా పితా భ్రాతా నివాసశ్శరణం సుహృత్ । గతిర్నారాయణః' అను చొప్పున నాయందే సర్వవిధబంధుభావము నర్పించవచ్చినవాఁడు. (సంప్రాప్తం) నాయంతరంగులగు ననుచరులయిన మిమ్ముఁ బురస్కరించుకొని వచ్చినవాఁడు, (సంప్రాప్తం) ప్రాప్తియే మాకు కావలసినది. స్తుతి అర్చనము ధ్యానము ప్రణామము మొదలగునవి గావు. (నను) అనుటచే మానసవాచికకాయికరూపమగు ప్రాప్తి ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. (నత్యజేయం) త్యజించుటకు శక్తుఁడనుగాను. సర్వశక్తుఁడనయ్యును 'శరణు' అన్నమాటవింటినా అంతమాత్రమున పరిత్యజించుటకు నాకు శక్తియుండదనియుతోఁచుచున్నది. (సంప్రాప్తం నత్యజేయం) 'శరణాగతిసస్య మారేయం నృపతిః లేశ కృషీవల ఘనోఽతి' అన్నట్లు రక్షాపేక్షనెదురుచూచుచుండు నేను సంప్రాప్తుఁడయిన వానినెట్లు త్యజింతును. (నత్యజేయం) సంప్రాప్తుఁడయిన యీ విభీషణునితోడిసంబంధము గలవాఁడగుటంబట్టి రావణునిఁగూడ విషయీకరింపవలయునని కోరుచుంటి నేను ఆవిభీషణునే యెట్లు త్యజింతును. కావుననే ఘంటాకర్ణునివలని పక్షపాతముగల వానితమ్ముఁ డయినట్టివానికిని ముక్తినొసంగెను. కావుననే మాలాకారునివలన పక్షపాతముచే 'సంతతియందుఁ బుట్టువారికి దీర్ఘాయువుగలుగు'నని చెప్పినాఁడు. 'వానిని పరిగ్రహింపనిచో నీకు సత్తి గలుగకుండుననేని వానిని పరిగ్రహించినచో మాకు సత్తి గలుగకపోవునేని యేమి చేయుదువు' అనఁగా (కథంచన) ఎంతకేమయినను వానిని విడువననుట, (దోషో యద్యపి తస్యస్యాత్) దోషములను భోగ్యములుగాఁ గొను వాత్సల్యమే స్వరూపముగానుండు నాకు ఆశ్రితులదోషము లుపాదేయములే కదా. సుకుమారుఁడగు రాజకుమారునకు సుగంధమూలమందలి మృత్తికయొక్క లేశమువలె వీనిదోషములు భోగ్యములే. (దోషో యద్యపిస్యాత్) దోషములున్నను శరణాగతుఁడయినవానికి దోషముగా నేరవు. 'యథైషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్యసర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే' అన్నట్లు దోషమే వాని కంటదనుట. లేక (దోషో యద్యపి తస్య) వానికి దోషము లుండ కేని, ఆదోషములు వానిని సంబంధించినవికదా- కాఁబట్టి యవి వానికంటెను శ్లాఘ్యములైనవి. (స్యాత్) ప్రార్థనయందు లిఙ్. అట్టిదోషములనే మేము ప్రార్థించునదికదా. నిర్దోషుని రక్షించుటలో గుణము లేదు. శరణాగతుని దుష్టుఁడయినను రక్షించినచో నా శరణాగతరక్షణ బిరుదమునకు మెఱుఁగుపెట్టినట్లగును. కనుకచే దుష్టపరిగ్రహముచేసినచో శిష్టగర్హ కలుగునే యనఁగా, (సతామేతదగర్హితమ్) దుష్టుఁడయిన శరణాగతుని పరి

అంత వానరోత్తముఁడగు సుగ్రీవుఁడు రాముఁడు చెప్పిన యవ్వాక్యమును అనువదించి చక్కఁగా విమర్శించి నీతిశాస్త్రరహస్యమూలమైనదియు స్వామియందలి ప్రేమాతిశయముచేఁ బ్రయుక్తమైనదియు నగుటంబట్టి మిక్కిలియు శుభంబగు నవాక్యమున రామునుంజూచి * 'దోషములు మిక్కిలిగలవాఁడై ననుగానీ, దోషములే లేనివాఁడయి ననుగానీ, యీరాక్షసుఁడు మనకేల? వీనివలన మనకుఁ బ్రయోజనమేమి? తనయన్నకు లంక కాలి పుత్త్రులు హతులై పగవారవ్వలిగట్టున నెత్తివచ్చియుండఁగా నిట్టి

గ్రహించుట అస్థానభయశంకితులగువారికి నిందితముగాఁ దోఁచినను పరమార్థదృష్టిగల కపోతాదులంబోలు సత్పురుషులకు నిందితముగాదు, పూజితమే యనిభావము. లేక దుష్టజనపరిగ్రహము శిష్టగర్హితమగుటచే శాస్త్రనిందితమగుటవలన అయుక్తమని శంకరాఁగా ఇది సరియే. దుష్టజనులను త్యజింపవలయు ననుట సామాన్యముగాఁ జెప్పినది. 'తస్మాదవధ్యం ప్రపన్నం న ప్రతిప్రయచ్ఛేత్' ఇత్యాది విశేషశాస్త్రము లుండుటవలన దుష్టుఁడయినను శరణుఁజొచ్చినవానిని రక్షించుటచే శిష్టగర్హణ గలుగదు. (శ్రేయస్కర) కలుగునని భావము. (సతాం) సామాన్యవిశేషశాస్త్రవేత్తలగువారికి, (అగర్హితమ్) గర్హితము గాదు. పూజనీయమనియర్థము. ఇందు సర్వశక్తుఁడగువానికి కొంచెము అశక్తియు సర్వజ్ఞుఁడగువానికి కొంత యజ్ఞానమును 'మిత్రభావేన' అను శ్లోకముచే తెలియనయ్యెనని గోవిందరాజులు లానతిచ్చిరి.

* ఇందులకు 'సుదుష్టో వాప్యదుష్టో వా కిమేష రజనీచరః। ఈదృశం వ్యసనం ప్రాప్తం భ్రాతరం యః పరిత్యజేత్। కో నామ స భవేత్తస్య యమేష న పరిత్యజేత్॥' అని మూలము. విశేషార్థము:—(సుదుష్టో వాప్యదుష్టో వా) గుణములవిషయమునందుఁగదా ఉభయులకు అభిప్రాయభేదము గలిగి యున్నారము. 'సర్వజాతిషు క్రూరాః' అన్నట్లు క్రూరజాతియగు రాక్షసుఁడనుట ఉభయులకు నంగీకరింపఁదగినదియే కదా. (కిమేష రజనీచరః) ఈరాక్షసునిచే మనకుఁ బ్రయోజనమేమి? వీఁడు రాక్షసుఁడయినను 'కిమేష' అనఁగునా? తన నికృష్టము నున్నదుకొని శరణుఁజొచ్చినవాఁడు మనకు సహకారి గావచ్చును. అని రాముఁడు చెప్పఁగా (ఈదృశమ్) రాజగుటచే సర్వైశ్వర్యసంపత్తిగలవాఁడును, (వ్యసనం ప్రాప్తమ్) లంకాదహనము బంధువధము మొదలగువ్యసనములను బొందినవాఁడును, లేక 'ఈదృశమ్' అనుట వ్యసనశబ్దమునకు విశేషణముగా గ్రహించినచో తలిదండ్రులకును బరిత్యజింపఁదగినవారై వధార్హులై యుండువారికి ఎవరినీడలో నొదిఁగి యుండఁదగునో యట్టినీవే బెబ్బులివలె కిసపయినెత్తి సముద్రతీరమున విడిసియున్నవే. ఇట్టి నవ్యసనమును ప్రాప్తించినవాఁడనుట. (భ్రాతరమ్) వ్యసనము లేకుండినను గాని తనకు విడువఁగూడని సంబంధముగలవాఁడును నగు రావణుని, (యః పరిత్యజేత్) ఎవఁడు సవాసనముగా విడిచినాఁడో, సంపత్తి, వ్యసనము, బంధుత్వము అను వానిలో ఒక్కొక్కటియున్నను విడువరాదనుటకు హేతువై యుండఁగా అన్నియు నున్నవానిని విడిచినట్టివానిచే మనకుఁ బ్రయోజనమేమి? యనిపూర్వముతో నన్వయము. 'అట్టివానితో సంబంధము విడునట్లు మనప్రక్కఁజేరినవాఁడు మనకు సహకారి కాఁగూడదా' యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. (కో నామ స భవేత్ యమేష విభీషణో న పరిత్యజేత్) ఈవిభీషణునికి విడువరానివాఁడు కలఁడెవ్వఁడు? ఎవ్వఁడునులేఁడు. వీఁడందఱిని విడుమనేయనుట. పూర్వోక్తములయిన సంపత్తి వ్యసనము బంధుత్వము అనువానిలో ఒక్కొక్కటిగలవారు ముగ్గురు. రెండేసిగలవారు ముగ్గురు. మూఁడునుగలవాఁడు ఒక్కఁడు. ఇట్లు మొత్తమునకు ఏడుగురున్నారు. అందు మూఁడునుగల రావణుని విడిచినవీనికి విడువరానట్టి యేనిమిదవవాఁడు లేనందున విడువఁగూడనివాఁడు మొదటనే లేదనిభావము.

వ్యసనము కలిగినపుడు, ఎవఁడు పరిత్యజించునో యట్టివానికి పరిత్యజింపరానివాఁడెవ్వఁడు? అట్టియన్నను పరిత్యజించినట్టివాఁడు అందఱిని బరిత్యజించునే.! కాన వీఁడు కృతఘ్నుఁడే' యనెను. సత్యపరాక్రముఁడగు కాకుత్థ్సకులుఁడు రాముఁడు వానరనాథుండగు సుగ్రీవుఁడు చెప్పినవాక్యమునువిని అందఱినినిజూచి 'నాపరమశక్తియగు నాశ్రితరక్షణవ్రతమిది యనియెఱుంగక యేమోవదరుచున్నాఁడ'ని యొకింతచిఱునవ్వు నవ్వుచు రాజనీతిమర్యాదచొప్పుననే యుత్తరము చెప్పువాఁడై పుణ్యలక్షణుండగు *లక్ష్మణునితో 'వానరేశ్వరుఁడగు సుగ్రీవుఁడుచెప్పిన యిటువంటిమాట శాస్త్రములను జదువకయు పెద్దలనుసేవింపకయు నుండువానికిఁజెప్ప శక్యముగాదు. సకలశాస్త్రములను జదివి పెద్దలనుసేవించినవానికే చెప్ప శక్యమగును. †అన్ననువిడిచి వీఁడు వచ్చినందులో నీతిశాస్త్రానుసారియై అతిసూక్ష్మమయిన రాజధర్మమొకటి యున్నదే కాని లేకపోలేదు. అది ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచును లోకవ్యవహారసిద్ధమయ్యును న్నదియే. అది రాజులందఱియందును గలిగినదియె. నాకునుఁ దోఁచుచున్నదియేకాని వేఱుగాదు. అదియేదియనఁగా జ్ఞాతులును నిరుగుపొరుగు దేశపురాజులును వ్యసనములు ప్రాప్తించినపుడు పైఁబడి ప్రహరించువారుగాన పగవారుగానే వ్యవహరింపఁబడుదురు. ఈవిభీషణుఁడును వ్యసనమునఁ బ్రహరించునట్టి జ్ఞాతియగుటచే వ్యసనమిపుడు ప్రాప్తించియున్న రావణునిఁ గొట్టుటకై యిటవచ్చినాఁడు. లేక, యిట్టివ్యసనమున రావణుఁడు దన్నుఁ గొట్టునని భయమున వచ్చియుండును. ఎట్లుచూచినను మనకు పరిగ్రహింపవలసినవాఁడే. జ్ఞాతికులమునందుఁ బుట్టినవారై పాపాత్ము లెంతమాత్రమును గాకుండు రాజేంద్రులు తమకు హితపరులైనజ్ఞాతులను తప్పక గౌరవింతురు. అట్టిపుణ్యాత్ము లగురాజులకుఁగూడ, లోకము పాపభూయిష్ఠముగా నుండుటంబట్టి, మంచిగుణవంతుఁ డయినజ్ఞాతినిగూడ బహుతరముగా శంకింపవలసివచ్చు

* ఇట 'లక్ష్మణుఁడ'ని చెప్పుటవలనను ఉపసంహారమున 'సహలక్ష్మణః' అని 'లక్ష్మణుఁడును దానును' అని చెప్పుటవలనను సుగ్రీవ లక్ష్మణు లిరువురు నే యీవచనము చెప్పిరనియు వారిరువురినిగూర్చియె రాముఁ డీయుత్తరమును జెప్పెననియు గ్రహించునది.

† ఇందులకు 'అతిసూక్ష్మతరం కిఞ్చి ద్యదత్ర ప్రతిభాతి మే। ప్రత్యక్షం లౌకికం వాపి విద్యతే సర్వరాజసు' అని మూలము. విశేషార్థము:—(అతిసూక్ష్మతరమ్) సుగ్రీవునివాక్యము సూక్ష్మము. ఇదియో సూక్ష్మతరము. దీనికిపయి నొక్కవాక్యము లేదనుట. (కించిత్) తనవాక్యము సుగ్రీవునివాక్యమునకంటె మేలయినదయ్యును తాను జెప్పినదిగావున 'కించిత్' అని లఘువుగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. (యదత్ర ప్రతిభాతి మే) విభీషణు విషయాకారమందు (ప్రత్యక్షమ్) సర్వప్రత్యక్ష సిద్ధమైనది-జ్ఞాతివధమనుట, (లౌకికం వాపి) ప్రత్యక్షమైనదయ్యును జ్ఞాతివధము దోషము కాకపోవునా యనఁగా లోకమునం దెల్లవారికి నిది కలదేకదా. ఎక్కడ? యని యడిగినచో (విద్యతే సర్వరాజసు)సమస్తరాజులయందును ఇది జరుగుచున్నది. 'సర్వ' అనుటచే సుగ్రీవునియందును జ్ఞాతివధమున్నది. వాలిని ప్రేమాంధ్యముచే నిప్పు డతఁడు మంచివాఁడు. ఈ విభీషణునిరాకయందు సర్వరాజులందును ప్రత్యక్షముగాఁ గాన్పట్టుచున్న జ్ఞాతివధమను నర్థవిశేష మొకటికలదు. ఇది సుగ్రీవుఁడు నాచరించియున్నాఁడని భావము.

చున్నది. ఇఁక పాపియగు రాజునకు నట్టిజ్ఞాతిశంక నీయుఁడని చెప్పనేల? కాన పాపియగు రావణుఁడు తన్ను గుఱించి శంకింపఁగా వానితో విరోధము గొనియే వచ్చినాఁడు. (రావణుని వీఁడు పరిత్యజించుటకు హేతువట్లుండఁగా నేను వీనిని బరిత్యజింపరామికి హేతువు వినుము.) శత్రుబలమగు విభీషణునిఁ జేకొను విషయమై శత్రుబలమును వర్జింపవలయునని గొప్పదోషముఁ జెప్పితివే! ఆదోషములోనే వానిఁ జేకొనుటకు నీతిశాస్త్రము చొప్పున నొకహేతువుగలదు. దానిని నీమనస్సునకెక్కునట్లు చెప్పెద. వినుము. మనము వీనికులములోనివారము గాము గాన వీనిరాక్షసరాజ్యమున కర్హులము గాము. ఇట్లు దానిం గోరమిచే రావణునియందుఁబోలె వీనియందు మనకు పగవాఁడనుశంకయుఁ గలుగ నేరదు గాన వీఁడు మసల విడువఁడు. వీని కిరుగుపొరుగు రాజులమును గాము గాన వీఁడు సందువెదకి మనలను బ్రహరింపఁడు. మఱియు* రాక్షసుఁడగు నీవిభీషణుఁడు రాజ్యకాంక్షచే వచ్చినవాఁడు గావున సందులకై మనచేత రావణునిం జంపింపనున్నాఁడు గానఁ దనయీకార్యము చెడుననుభయముంబట్టియు మనకపకారము చేయఁడు మూర్ఖులగు రాక్షసుల కింతయాలోచన మెక్కడిదందువా? రాక్షసులందును గొప్పపండితులుగలరు. కాన విభీషణుని పరిగ్రహించుట తగును. †అజ్ఞాతు

* రావణునకు రాజ్యభ్రంశము కలిగినయెడల వానికులమునందుఁ బుట్టినరాక్షసుఁడు వానిరాజ్యమున కాశపడవలయునుగాని యిక్ష్వాకువంశమునందుఁ బుట్టిన మనకు వాంఛాలేశముండదుగదా. కనుక మనకు సాహాయ్యముగనుండి శత్రువులమీఁద తనప్రతాపమును జూపి వారి నోడించి రాజ్యము గయికొన వచ్చుచున్నాఁడు. అని తనిశ్లోకము.

† ఇందులకు 'అవ్యగ్రాశ్చ ప్రదుష్టాస్తే నభవిష్యన్తి సఙ్గతాః। ప్రణాదశ్చ మహానేష స్తతోఽస్య భయమాగతమ్। ఇతి భేదం గమిష్యన్తి తస్మాద్గ్రాహ్యో విభీషణః' అని మూలము. 'ప్రదుష్టాః' అనుటకు 'ప్రహృష్టాః' అని గోవిందరాజులపాఠము. (ప్రదుష్టాస్తే) మిక్కిలి దుష్టులైనవారు, త్రికరణములను వేఱుపడి యుండునట్టివారనుట, (అవ్యగ్రాశ్చ నభవన్తి) పదటము లేకయుండరు. మనవారో కొందఱు 'చంపుఁడు' అనిరి. కొందఱు 'విచారింపుఁడు' అనిరి. అంతేకాని పదరినవారు గారనుట. (సంగతాశ్చ నభవిష్యన్తి) వారు కలసిమెలసియు నుండరు-మనవారో విభీషణుఁడు 'సుగ్రీవం తాంశ్చ సంప్రేక్ష్య' 'సుగ్రీవుని వారిని నిజూచి' యనునపుడును 'నివేదయత మామ్' 'నన్ను రామునకుఁ దెలుపుఁడు' అన్నపుడును ఒక్కమొగమై యుండిరి. ఇట్లు దుష్టులు పదరకయు కలసియు నుండరుగాన రావణ విభీషణులు పదటమువలనను కలయిక లేమివలనను వేఱుపడఁగూడునని భావము. (ప్రణాదశ్చ) 'ప్రణాదస్తు శబ్దస్స్యాదనురాగజః' అన్న యమరోక్తి చొప్పున వీనిధ్వని నాయందలి యనురాగాతిశయమును సూచించుచున్నది. (మహానేషః) వీనిధ్వని విన్నవారికి వీని యపేక్షితమును బూరింపక నిలుపోపఁజాలనియార్తి తోఁచుచునట్టిది. (ఏషః) నేను మీ కుపదేశింపవలయునా? మీరుగూడ వినలేదా. (తతోఽస్య భయమాగతమ్) 'వ్యసనేషు ప్రహర్తారః' అన్నట్లు రావణుఁడు మనలను జంపునని భయపడివచ్చినాఁడు. (ఇతి భేదం గమిష్యన్తి) ఇతి = ఈకారణమునుబట్టి, భేదం గమిష్యన్తి = కొందఱికి మఱికొందఱివలన భయముగలుగఁగా వారు వారినుండి వేఱుపడుదురు. (తస్మాత్ గ్రాహ్యో విభీషణః) కాఁబట్టి యట్లు అన్ననుండి వేఱుపడిన విభీషణుఁడు పరిగ్రహింపఁ దగినవాఁడే.

లు ఎప్పటికిని పరస్పరము కలఁతలేక సంతుష్టులగుచునేయుందురుగాని యొకరితోనొకరు కలసిమాత్రముండరు. ఈకారణమునుబట్టి యవసరముకలిగినపుడు, పరస్పరము వేఱుపడుదురు. వీనికంఠధ్వనిఁజూడఁగా మిక్కిలి బెట్టిదముగా వినఁబడుచున్నది గాన బలీయుఁడగు రావణునివలన వీనికి భయముగలిగియున్నది. ఆభయమువలన ఆత్మరక్షణముగోరి మనయొద్దకు వచ్చినవాఁడగును గాన వీనిని బరిగ్రహించుటయే తగును. * 'దుష్టుఁడైనను జ్యేష్ఠునిని అనువర్తించుటయేకదా ధర్మము' అందువా? నాయనా? తోఁబుట్టువులందఱు భరతునివంటివారలుగారు. తండ్రికిఁ గొడుకులు నావంటివారును

---

*ఇందులకు 'నసర్వే భ్రాతరస్తాత భవన్తి భరతోపమాః। మద్విధా వా పితుః పుత్రాః సుహృదో వా భవద్విధాః' అనిమూలము. విశేషార్థము:-దుష్టుఁడైనను జ్యేష్ఠుని అనువర్తింపవలయునేకదా. యని యడుగఁగా ఈధర్మము సర్వత్ర గలుగదనుచున్నారు. (సర్వేభ్రాతరః భరతోపమానభవన్తి) తోఁబుట్టువులందఱును భరతునివంటివారుగారు. తనతల్లి కైకేయి రాజ్యశుల్కయగుటవలనను, కైకకు పరమోసంగి యుండుటవలనను తనతండ్రి రాజ్యమొసంగినను దానిని బరిత్యజించినవాఁడై వనమునకుఁబోయిన నన్ను వెంటఁబడి 'రాజ్యము నీదియే నీవే గయికొనుము నేను నీకు దాస్యముసేసెదను' అను చెప్పువాఁడు భరతునికంటె వేఱొకఁడుగలఁడా యనుట. ఇటువంటప్రసక్తి లక్ష్మణునికి లేనందున నతని నిట గ్రహింపలేదు. (మద్విధావా పితుః పుత్రాః) తండ్రికి నాయట్టిపుత్రులుగాని కలుగరు. ఇట రాముఁడు కలిగినది కలిగినట్లుగా యథార్థమును జెప్పుటచే ఆత్మప్రశంసాదోషములేదు. 'కృపావానవికత్థనః' అని డంబము చెప్పికొనకుండుట ధీరోదాత్తుని లక్షణమయినను దుష్యంతుఁడు 'సతాంహి సన్దేహపదేషు వస్తుషు। ప్రమాణమన్తఃకరణప్రవృత్తయః' 'సందేహాస్పదములయిన వస్తువుల విషయమున సజ్జనులయినవారికి తమమనోగతులే నిర్ణయముసేయు ప్రమాణము' అని తన్ను సజ్జనునిగాను తనమనోగతిని ప్రమాణముగాను జెప్పికొనుటయు హనుమంతుఁడు 'పన్నగాశన మాకాశే పతన్తం పక్షిసేవితే। వైనతేయ మహంశక్తః పరిగన్తుం సహస్రశః' అని తనగమనశక్తివర్ణించుకొనుటయు యథార్థోక్తి యగుటంబట్టి ప్రశంసాదోషము నొందదు. లేక (మద్విధావా పితుః పుత్రాః) తండ్రిగలవారిలో నావంటివారెవ్వరునులేరు. అఱువదివేలయేండ్లు రాజ్యముసేసి 'మహతాతపసా' అని పెనుతపముచేసి నన్నుఁగని నన్నెడఁబాసినంతనే నిలుపోపక లోకాంతరగతుఁడయినటువంటి తండ్రిగలవాఁడు నేనుదప్ప మఱెవ్వఁడును లేఁడనుట. లేక రాజ్యమున కర్హుఁడనై తండ్రి తనయిచ్ఛచే నొసంగిన యౌవరాజ్యమునకు కైకవలన విఘ్నము కలుగఁగా అందులకు కలహింపక పితృవచనమునే పాటించి పెక్కుదినములు వనవాసము సేయ సమ్మతించి వచ్చిననావలె మఱి రాజపుత్రులుగలరా యనియు నర్థము. ఇట సుగ్రీవునికి తెలియఁబఱచు యథార్థోక్తి యగుటంజేసి యాత్మప్రశంసకాదు. (సుహృదోవా భవద్విధాః) స్నేహితులుగాని నీవంటివారు గలుగరు. నీ సౌహార్దమును సామాన్యముగా సుహృదులకుఁ గలుగునదిగాదు. వర్షాకాలము గడవఁగా నీవు వచ్చునట్లు చెప్పినగడువు కొంత యతిక్రమించినంతనే సైఁపక కుపితుఁడనై నేను 'త్వాంతు సత్యాదతిక్రాన్తం హనిష్యామి సబాన్ధవమ్' 'సత్యము నుల్లంఘించిన నిన్ను నీబంధువులతోఁ జంపెదను' అని కోపించి లక్ష్మణునిఁబంపఁగా వాఁడును చెప్పఁగూడనిమాటలెల్ల నిన్నాడినపుడును మాయెడల ప్రేమాతిశయమునే ప్రకటించినవాఁడు నీవంటి సుహృదుఁడు లేఁడనుట. ఇటువంటి పురుషులు లోకవ్యవహారమునం దరుదుగాన రావణుఁడు వీనిని నలుపంజూడఁగా వానినుండి వీఁడు వేఱుపడి వచ్చి యుండఁగూడుననిభావము.

గలుగరు. సుహృదులు నినుఁబోఁటివారలుగాని కలుగఁజాలరు. ఇట్టిధర్మాత్ములు లోకమున నరుదుగాన రావణుఁడు తోఁబుట్టువనిచూడక వీనిని బీడింపఁజూడఁగా వానినుండి వేఱుపడియే వీఁడు రాఁగూడునుగాన పరిగ్రాహ్యుఁడే' అనిచెప్పెను. *రాముఁడిట్లు చెప్పఁగా మహాప్రాజ్ఞుం డగుసుగ్రీవుఁడు, లక్ష్మణుఁడును దానును లేచి, ప్రణతుఁడై శరణాగతిపూర్వకముగ రామునితో † 'ఆరాక్షసుఁడు రావణునిచే రహస్యముగాఁ బంపఁబడినవాఁడని యెఱుంగుము. నీవు ఉచితకార్యము లాచరించువారలలో నుత్తముఁడవు. కాన నీకుఁ దెలియనిదిగాదు. వానిని నిగ్రహించుటయె యుక్తముగా నాకుఁ దోఁచుచున్నది. అనఘా! మహాబాహూ! ‡ఆరాక్షసుఁడు, కుటిలబుద్ధిచే రావ

* అంత సుగ్రీవుఁడు నీతిమూలమున విభీషణుఁడు త్యాజ్యుఁడని నిరూపింపఁజాలక విభీషణుని యెడల రామునకుఁగల పక్షపాతాతిశయమును జూచి వానిని పరిగ్రహించినయెడల వానిభావము తెలియకున్నందున వాఁడు రామున కెప్పు డేమి యనర్థము సేయునో యని ప్రేమపరవశుండై వ్యాకులుఁడై విభీషణుని శరణాగతి యొకటికంటెను తానును లక్ష్మణుఁడును జేయు శరణాగతులు రెండును ప్రబలముగాఁ దలఁచి లక్ష్మణునిగూడఁ జేర్చుకొని శరణాగతిపూర్వకద్వయముగా విభీషణుని నిగ్రహింపఁ బ్రార్థించుచున్నాఁడు. ఇందులకు మూలము. 'ఏవముక్తస్తు రామేణ సుగ్రీవస్సహలక్ష్మణః। ఉత్థాయేదం మహాప్రాజ్ఞః ప్రణతో వాక్యమబ్రవీత్' అనిమూలము. (రామేణ ఏవముక్తః సుగ్రీవస్తు) ఇట తుకారము వైలక్షణ్యమును జెప్పునదిగాన రాముఁడు తమతో ఆనుకూల్యము చెప్పుటంబట్టి అతఁడు పోయినదారినే పోవుట ప్రాప్తమైయుండఁగా మఱియు నతనికి వేఱుపడి యతనిని తనదారినే తెచ్చుటకు ప్రయత్నపడు భేదమును సూచించుచున్నది. (సహలక్ష్మణః) లక్ష్మణునితోఁగూడ- తనకంటెను ఆప్తతముఁడని లక్ష్మణుని 'లక్ష్మణస్యాగ్రతః' అని మొదటనే కూర్చుకొన్నట్లు ఇప్పుడును ప్రపత్తికి నతనిని గూర్చుకొన్నాఁడు. (ప్రణతః) శత్రువుచేసినప్రపత్తియే ప్రపత్తియా? అనుకూలురుచేయు ప్రపత్తికిని మనసు కరఁగవలదా? అని విభీషణుని యొకప్రపత్తికి అపవాదముగా రెండుప్రపత్తులు చేసినాఁడనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) తనకు బదులుచెప్పశక్యముగాని స్థితియందును రాముఁడు శరణాగతిసాధ్యుఁడు అనుజ్ఞానము గలవాఁడు. (ఉత్థాయ ప్రణతః ఇదంవాక్యమబ్రవీత్) రాముఁడు తానేవచ్చి నీవు చెప్పినది చేసెదను అని చేతులారఁ దనశిథిలావయవములనివిరి తిన్నలేవనెత్తునంత జాలిపుట్టునట్లుగా ప్రణతుఁడై యీవార్తను జెప్పినాఁడనుట.

† ఇట్లు సుగ్రీవుఁడు ప్రపన్నుఁడై ప్రపన్నులవాక్యమును రాముఁడు విననవధరింపుమని 'రావణేన ప్రణిహితమ్' అని ముందు విన్నవించినదానినే మరల విన్నవించుకొనుచున్నాఁడు. 'రావణేనప్రణిహితం తమవేహి నిశాచరమ్। తస్యాహం నిగ్రహంమన్యే క్షమంక్షమవతాంవర' అని మూలము. మునుపు చెప్పినదే మరలఁజెప్పుటకుఁ బ్రయోజన మేమనఁగా విభీషణుఁడు శరణుఅన్నమాటచే అపహృతచిత్తుఁడై యుండినప్పుడు నే నామాట చెప్పితినిగాన యది మనస్సునఁ దగిలియుండదు. విభీషణునివలెనే నేనును శరణుఁజొరఁగా పిదప తెలిసియే నామాటను వినునని మునుపుచెప్పినదే మరల మనసునఁదగులఁ జెప్పుట. (నిశాచరమ్) దొంగలవలె నడిరాత్రిలో బయలుదేఱి పరహింస సేయుచుఁ దిరుగుజన్మమని వీనిస్వభావమును మనస్సునఁ దగులనందుననేకదా వీనిని మనకు సహకారి యని చెప్పినట్లయ్యె ననుట. కావుననే (నిశాచరమ్) రాత్రిందిరుగు రాక్షసుఁడన్నాఁడు.

‡ ఇందులకు 'రాక్షసోజిహ్మయాబుద్ధ్యా సన్దిష్టోఽయమిహాగతః। ప్రహర్తుం త్వయి విశ్వస్తే ప్రచ్ఛన్నో మయి వానఘ। లక్ష్మణేవామహాబాహో సవధ్యస్సచివైస్సహ' అనిమూలము. ఇట 'సవధ్యస్సచివై

ణుఁడు పంపిపుచ్చఁగా నిటవచ్చి తనకలరూపు గప్పిపుచ్చుకొని మనకు నమ్మికగలిగించి యాననుకముచే నేమఱియుండఁగానినో, లేక ననో, మఱి లక్ష్మణునినో, ప్రహరించుటకున్నాఁడు. కాన మనము మంత్రులతోఁగూడ, అట్లు వధమునకు పాలు గావలసివచ్చును. ఏలన వీఁడు క్రూరుండగు రావణునితమ్ముఁడుగదా ! ఎట్లు నమ్మవచ్చును!' అనెను. * మాటలపొం దెఱింగినవానరసేనాపతి సుగ్రీవుఁడు రఘుకులతిలకుండును వాక్యకుశలుండునగు రామున కిట్లుచెప్పి యంత ప్రణయరోషమున మాటాడక యూరకుండెను. † రాముండును సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన యాపలుకువిని యందులకు పరిహారమేమియని విమర్శించి యంతకంటెను శుభంబగు వాక్యంబున వానరోత్తము

స్సహ' అనిమూలము. ఇట 'సవధస్సచివైస్సహ' అని గోవిందరాజాదులపాఠము. విశేషార్థము:—(అయంరాక్షసః జిహ్మయాబుద్ధ్యాసన్దిష్టః ప్రచ్ఛన్నః ఇహ ఆగతః) ఈరాక్షసుఁడు కుటిలబుద్ధితో రావణునిచే పంపఁబడి ప్రచ్ఛన్నుఁడై యిటవచ్చినాఁడు. నీచజాతియగువీఁడు స్వజాతికి కార్యముచేయునే కాని ధార్మికులగు మనకు కార్యముచేయఁడుసుమీ. (ప్రహర్తుంత్వయివిశ్వస్తే) నీవునమ్మినట్లు వీఁడుసహకారికాఁడు. అట్లుకాకపోవుటమాత్రమేకాక నిన్ను బాధలును పెట్టును. 'దోషోయద్యపితస్యస్యాత్' అని వానియందు దోషములున్నను మాకు సమ్మతమే యన్నట్టివాఁడుగనుక నట్లు చెప్పుటను పరిహరించుటకై (మయిన) 'నన్నును గొట్టును' అన్నాఁడు. 'త్వయికిఞ్చిత్సమాపన్నే కింకార్యం సీతయామమ' 'నీకుఁ గొంతవిపత్తుగలిగెనేని సీతతో నాకుఁబనేమి' యనియు 'సుహృదోవాభవద్విధాః' 'నినుబోఁటిసుహృదులు గాని గలుగరు' అనియు నీవు తలఁచియున్న నావిషయమందుఁగూడ బాధపెట్టునుజుమీ వీఁడు. (లక్ష్మణేవా) 'ముహూర్తమపి జీవామః' 'లక్ష్మణునివిడిచి ముహూర్తముగూడ బ్రతుకను' అని నీవు చెప్పిన లక్ష్మణునిఁగూడ బాధపెట్టును. శరణాగతరక్షణమనెడి యొకనెపమున ఒకరాక్షసునికిఁగాను మమ్మురువురను నీవు పోఁగొట్టుకొనుటకుఁగదా పూనుచున్నావు. ఇట సుగ్రీవుండు 'మయి' 'లక్ష్మణే' అని తనకును లక్ష్మణునకును అనర్థములు రాఁగూడునని చెప్పుట రామునకు స్వవ్యసనముకంటె స్వాశ్రితులవ్యసనము మఱింత మర్మముల నొప్పించునని తలఁచి దానినిజెప్పి విభీషణుని సంగ్రహించుటను సమర్థించుటకై యని తెలియునది. (అనఘ) ఈసెబ్బరలు నీకు రాకుండుఁగాక. (మహాబాహో) నీబాహువుల నీడనున్నమమ్ము పగవానిచేతికి పట్టియియ్యవచ్చునా-మాయెడల దయయు వానియెడల బాహుబలమును జూపుటగదా యుక్తము. కాఁబట్టి (సః సచివైస్సహవధ్యః) వానిని సపరికరముగా వధింపవలయును.

* ఇందులకు 'ఏవముక్త్వా రఘుశ్రేష్ఠం సుగ్రీవో వాహినీపతిః । వాక్యజ్ఞో వాక్యకుశలం తతో మౌనముపాగమత్' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(రఘుశ్రేష్ఠమ్) శరణాగతునకై తన్ను నాశమునేసికొనఁజూచిన రఘువుయొక్క కులమువారికిని పొగడఁదగినవాఁడన్నట్లు శరణాగతసంరక్షణమునందు ప్రశస్తుఁడైనవాఁడు రాముఁడు. (సుగ్రీవోవాహినీపతిః) తానుపోయినదారి ననుసరించు పరికరముగలవాఁడు సుగ్రీవుఁడు. (వాక్యజ్ఞః) సమస్తవచనవ్యక్తులయొక్క గుణదోషములను డెలియువాఁడగు సుగ్రీవుఁడు, (వాక్యకుశలమ్) ఎదిరివారియభిప్రాయము మున్నిడుకొని మాటాడనేర్చురామునితో, (ఏవముక్త్వా తతోమౌనముపాగమత్) తనయాధిక్యమును తెలియనివానికి మనముచెప్పునదేమిగలదు. అని ప్రణయరోషమువలన మాటాడకుండెనట.

† పిదప రాముఁడు నిదానజ్ఞుఁడుగావున సుగ్రీవుఁడు తన్నిట్లు నిర్బంధించుటకు హేతువిదియని మనస్సులో నిరూపించి తెలిసికొని దానికనురూపముగా నొకవార్తఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఇందులకు మూ

నితో * 'ఈరాక్షసుఁడు మిగుల దుష్టుఁడైననుగానీ దుష్టుఁడు గాకయేపోనీ ! వీఁడేమి చేయఁగలఁడు ? నాకును నాయాశ్రితులకును నాసంబంధిసంబంధులకును వీఁడహితము రవ్వంతఁగాని యేవిధముననేనియుం జేయ శక్తుఁడుగాఁడు. † వానరగ

లము. 'సుగ్రీవస్యతు తద్వాక్యం రామశ్శ్రుత్వా విమృశ్యచ। తతశ్శుభతరం వాక్య మువాచ హరిపుఙ్గవమ్' విశేషార్థము:—(రామస్తు) రాముఁడు (సుగ్రీవస్య తద్వాక్యమ్ (శ్రుత్వా) సుగ్రీవుఁడు ప్రేమాంధుఁడై హృదయమెఱుంగక చెప్పినయామాటను విని; (విమృశ్యచ) ప్రేమాంధుఁడైనవానికి పరిహారమేది యని విచారముసేసి, (తతః) సుగ్రీవుఁ డిఁక రామునకు తన్నుగుఱించి చెప్పుటకు వార్తకలుగదని నిశ్చయించుకొన్నపిదప, (శుభతరమ్) ప్రేమాంధ్యమటుచెల్లుచుండఁగా తనతో మాటాడునట్టి కలఁకయెల్లను దీఱి తన్ను అనువర్తించునట్లు చేయఁజాలుమాటను, (హరిపుఙ్గవమ్) సుగ్రీవునింగూర్చి- రాజయ్యును నీతికిలోనై ప్రేమాంధుఁడయ్యు నుండుటంబట్టి హరిపుంగవుఁడని ఋషి కొనియాడుచున్నాఁడు (ఉవాచ) చెప్పెను.

* సుగ్రీవుఁడు విభీషణుఁడు క్రూరజాతియగు రాక్షసుఁడుగాన జాతిక్రౌర్యముచే రామునకేమి యనర్థముగలిగించునో యని భయపడఁగా రాముఁడు తనసర్వశక్తిని తెలిపి యట్లు భయపడనక్కఱలేదని చెప్పుచున్నాఁడు. 'సుదుష్టోవాప్యదుష్టోవా కిమేషరజనీచరః। సూక్ష్మమప్యహితం కర్తుం మమాశక్తః కథంచన' అని మూలము. (సుదుష్టోవాప్యదుష్టోవా) మీరు చెప్పినట్లు దుష్టుఁడైనఁగానీ నేను చెప్పినట్లు అదుష్టుఁడైననుగానీ ఈ రెంటివలనను ప్రయోజనములేదు. ఏలనఁగా శరణాగతుని విషయమున మీ రెన్నివిధముల దోషములుచెప్పినను దుష్టుఁడని నామనస్సునకుఁ దగులదు. మీకు నేనెన్నివిధముల వాఁడు నిర్దోషియని హేతువులెత్తి బోధించినను అస్థానభయశంకులగు మీకు అదుష్టుఁడని బుద్ధికిఁదగులదు. (కిమేషరజనీచరః) మీరు తలఁచినట్లు వీఁడు బాధకుఁడే యగుఁగాక. ఈయొకరాక్షసునికే భీతులయిన మీరు రావణునిఁ జంపుటకై సందెత్తుట యెట్లు ? పంచకులయినవారు దుర్బలులని యుపేక్షింపవచ్చునా యందురేని (మమసూక్ష్మమప్యహితం కర్తుమశక్తః) నాకు అతిసూక్ష్మమైన యపకారమును జేయుటకును వీనికి శక్తిలేదు. 'బాహుచ్ఛాయామవష్టబ్ధో యస్యలోకో మహాత్మనః' అని చూచువారు కవనములు పాడునాబాహువులను జూడఁగా మనస్సుచేతఁగాని యహితము సేయ వీఁడు శక్తుఁడుగాఁడు. నీవు వీనిని యనుకూలునిగా నమ్మి యేమఱియుండునపుడు వీఁడు నిన్ను బాధింపశక్తుఁడుగాఁడా యనఁగా (కథంచన) ఎట్లును శక్తుఁడుగాఁడు—పులియుండుగుహానుంబోలె నాబాహుబలమును జూచి వాఁడెప్పుడును అట్లు చేయఁడు.

† ఈ రాక్షసజాతి క్రూరమనితలఁచి భయపడుదునా? ఈ జాతియేకాదు లోకమున క్రూరజాతియని పేరుగలవానినెల్ల అనాయాసము నొక్కిపెట్టి నడఁపఁజాలుదుంజుఁడీ!యని తనవీర్యమును తెలుపుచున్నాఁడు. 'పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్ పృథివ్యాం యేచరాక్షసాః। అంగుల్యగ్రేణ తాన్ హన్యామిచ్ఛన్ హరిగణేశ్వర' అని మూలము. విశేషార్థము.-(పిశాచాన్ దానవాన్ యక్షాన్) 'దొంగలు బోయలు ఎఱుకలు' అన్నట్లు పిశాచాదులు హింసకజాతిలోని యవాంతరభేదములు. ఈ దుష్టవర్గములు పరస్పరముగల పగమఱచి మనల పీడించుటకై యొక్కటిగాఁ జేరివచ్చినను అనుట. (పృథివ్యాంయేచరాక్షసాః) లంకలోనుండు రాక్షసులేకాదు పంచాశత్కోటి విస్తీర్ణమయిన భూమియందుఁగల రాక్షసజాతియంతయు పూర్వోక్తులయిన పిశాచాదులతో నేకకంఠులై చేరివచ్చినను, (అఙ్గుళ్యగ్రేణతాన్ హన్యామ్) వీరల నొక్కిపెట్టిఁ జంపుటకు మనబలమెల్ల వలదు. అస్త్రమువలదు. శస్త్రమువలదు. మఱి రెం

గణపతీ! ఈరాక్షసజాతి యొకటియేకాదు. క్రూరజాతు లనఁబడుపిశాచములును దానవులును యక్షులును మఱి లంకలోనిరాక్షసులేకాక భూతలమందలి సమస్తరాక్షసులును ఒక్కటిగాఁగూడి పయినెత్తివచ్చినను, నాకిచ్ఛపుట్టినా! వీరినందఱిని, ఆయుధాదు లక్కఱలేక వ్రేలికొనతో అనాయాసముగఁ జంపివైతునుజుమీ. *మునుపు ధర్మాధికారములేనట్టి తిర్యక్కగు పావురము తా నొక్కటి, తన పగవాఁ

డవ వ్రేలుసలదు. ఒక వ్రేలేచాలును. ఆ ఒక వ్రేలంతయుపలదు దానియం దొకానొకభాగమగు కొనమాత్రము చాలు. ఒక యాయుధముచేఁ జంపదగ్గ ముగాని క్రిమికీటాదులను వ్రేలికొనతో రాచినట్లు రాచివైతునట. అంతటివాఁడవేని సహాయవానిగాఁ బరిగణించుటయేల? అన్నచో (ఇచ్ఛన్) ఇచ్ఛయుండిన చేయుదును. ఇచ్ఛలేనందునఁ జేయలేదుగాని శక్తిలేనందునఁగాదు. అయితే మనకుఁ బ్రాణహానియయినచోట బాధపెట్టిన వానిని జంపుట కిచ్ఛలేకుండ నేల? యన్నచో విభీషణునిపై నీ వాఁడును ఈసుఱుతోనే తలవాంచి శరణుఁజొచ్చె నని వ్యర్థముగాఁ జంపుటయేల యనియుండి జంప నిచ్ఛగింపలేను. (ఇచ్ఛన్) జంపుటకు వ్రేలికొనయుండినలదు. నాసంకల్పముచేతనే నాశము సేయఁజాలుదును. అని సుగ్రీవునిభయము నివర్తించుటకై యభయాశ్వాసనము వినఁబోకించుచున్నాఁడనియు గ్రాహ్యము. (హరీశ్వర) నేను శక్తుఁడనైనను సహాయకరుఁడనని చెప్పుచున్నాఁడు. ప్రేమాంతఃస్థమునుండు నాబుద్ధి యెట్టుంచెనో ... నాకుఁ జేయుదోషమేమియునా? యనుట.

*ఇట్లు రాఘవుని పకారించి దానివలన సుగ్రీవుఁడు మనసు తిరిగి సూక్ష్మముగ్గమునొందఁ యునసరముఁజూచి, 'నేను బలహీనుఁడనే కాని, వాఁడు బాధకుఁడే కాని, వానియుపకారమునుబట్టి నాప్రాణములేపోని, అప్పటికిని వాని నిగ్రహింపరాదు; పరిగ్రహించియే తీఱవలయును' అని 'యిందులకుఁ బ్రమాణముగా సాత్త్వికులనుష్ఠించిన యొకయితిహాసమును జెప్పెద వినుమ'ని కపోతాఖ్యానమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'శ్రూయతేహి కపోతేన శత్రుశ్శరణమాగతః । అర్చితశ్చ యథాన్యాయం స్వైశ్చ మాంసైర్నిమన్త్రితః' అని మూలము. విశేషార్థము.— (శ్రూయతే) 'స్మర్యతే' అనక 'శ్రూయతే' అనుట శ్రుతివాక్యసమానమైనదని తెలుపుటకు. ఇట పరిమాణమున నిర్దేశించుటచే సంప్రదాయవిచ్ఛేదము లేక వచ్చినదిగా తెలుపుటకు, (శ్రూయతే) శ్రవణము చేయుటకే శక్యముగాని అనుష్ఠింప శక్యముగానిది (హి) ఇక్ష్వాకురాజ్యమునందుఁబోలె వానరరాజ్యమునందును ఇది ప్రసిద్ధము కాదా యేమి? (కపోతేన) శాస్త్రాధికారులుగా వివక్షితులగు మనము చేసినా చేయదా యని విచారము సేయుచున్నాము. శాస్త్రాధికారములేని యొంటితిర్యక్కగు నీపావురము విచారము సేయక యిది యనుష్ఠించినది. ఇట్టిదే యనుష్ఠింపఁగా ఇఁక మనకుఁ జెప్ప నేల? (కపోతేన) అని యొక్కటిగ యసహాయమైనది యిట్లు చేసినది. ససహాయులమైన మనము చేయవలయునని చెప్ప నేల? (కపోతేన) ఈ యేకవచనమువలన, స్వారస్యమేమన- ఈకపోతము తానొంటరియై శత్రువును నిషేధించుటకు మనవలె సహకరము లేకుండుటవలనను తన యభిమానమునఁ జేరిన పెంటిపక్షి సన్నిహితమైయుండి ప్రేరేపించుటచేతను శరణాగతరక్షణము దానికి సిద్ధించినదని సూచితము. (శత్రుః) పావురమునకు బోయవాఁడు సాక్షాచ్ఛత్రువు అయినను అది విచారము సేయదయ్యె. విభీషణుఁడు మనకు సాక్షాచ్ఛత్రువుగాక శత్రువును సంబంధించినవాఁడుమాత్రమేయయినను విచారము చేయుచున్నాము. సాక్షాచ్ఛత్రువునే ఒక తిర్యక్కు రక్షింపఁగా శత్రుసంబంధిమాత్రుని మనబోంట్లు రక్షింపనియెడల మనపౌరుష మెందులకు? ఇట్టి మనపౌరుషమునకన్న దానితిర్యక్త్వమే మేలు. (శరణమాగతః) 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' అన్నట్లు శరణమనఁగా గృహము-లేక వాసస్థలము. ఆబోయవాఁ

డగుబోయ తా నున్నచెట్టుపట్టునకురాఁగా వానిని చలిపోఁగొట్టుట మొదలయిన యుపచారములచే దేవతవలె నర్చించి న్యాయముచొప్పున తనమేనిమాంసములనిచ్చి భుజింపు మని నియోగించెను. ఇది యందఱకును వినికియేకదా. * వానరోత్తమా!

డు ఆపావురము నివసించియుండిన వృక్షమూలమునకు దైవికముగా వచ్చినాఁడింతే. (సోఽంజలింశిర సాబద్ధ్వా వాక్యమాహవనస్పతిమ్। శరణం హి గతోఽస్మ్యద్య దేవతామిహవాసినీమ్' 'వాఁడు శిరసున చే తోడ్పుగీలించి వృక్షమును జూచి ఇప్పుడు ఇందుఁ గాఁపురున్న దేవతను శరణుఁజొచ్చితిని' అని పావురము వసించు వృక్షమునందలి దేవతనుగూర్చియే శరణన్నాఁడుగాని పావురమును జూచికాదు. అట్లు చక్క లేనమొద్దువాఁడయు విన్నఁజూచి శరణు అనకయు నున్నబోయను కపోతము విచారింపక రక్షించినది. మనమో 'త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ' అని బంధువులను విడిచి స్వాతంత్ర్యపూర్వకముగా 'రాఘవం శరణం గతః' అని [illegible] శరణు అని [illegible] జూచి విచారము సేయుచు న్నాము. శరణాగతుఁడు విభీషణుఁడు, వాకాటప్పుడు [illegible] వానిని శరణాగతుఁడని రాక్షసుని రక్షింపమనుట [illegible] యగుచున్న అట్టి రాక్షసుఁడేయగు తాను 'శరణాగతు' అని శరణుఁజొచ్చినాఁడు. కపోతమైనను హేతువు లేకయు లేక తానున్నచోటికి వచ్చుటయే హేతువుగా బోయవానిని రక్షించెను. అన్యాశ్రయుఁడుగాని యుండెను. భార్యను బట్టినవాఁడుగా వానిని కాపాడుచున్నది. [illegible] యు వానిపూర్వాపరాధము [illegible] సామ్యమైయున్నది. [illegible] చలిపోఁగొట్టుటకై అగ్నిమంటవేసి [illegible]. మనమో '[illegible] మేమసి [illegible]' '[illegible] మంత్రులలో [illegible]' అని వానిసంబంధపర్యంతము చక్కఁగా విచారించుచున్నారము! (యథాన్యాయం) న్యాయముచొప్పున—శత్రువునారోపించుట కాదు ప్రాప్త మనియేకాని అతిశయమునకు కాదు. (యథాన్యాయం) [illegible] నవుట. లేక మంచి [illegible] వచ్చినప్పుడు [illegible] లేక యునుట. [illegible] ములచే నందరి లేక [illegible]. [illegible] మేకాదు. [illegible] శబ్దము-[illegible] స్వకీయమైనదానియందును [illegible]. పక్షులకు దేహమువేఱు ఆత్మవేఱు అని తెలియకుండును దేహమునే నిత్యముగా భ్రమించియుండునుగాన తానెయని తలఁచియున్న [illegible] సముపచేనుట. దేహమువేఱు ఆత్మవేఱు అను వివేకముగల మనము దా సందేహించుచున్నాము. (నిమంత్రితశ్చ) [illegible] నాశముచేసికొని విందుఁబెట్టెను.

* ఇందులకు 'సహి తం ప్రతిజగ్రాహ భార్యాహర్తారమాగతమ్। కపోతో వానరశ్రేష్ఠ కింపునర్మద్విధో జనః' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(సః) మనవలె ధర్మానుష్ఠానయోగ్యమగు మనుష్యాదిజాతియందుఁ గాని శరణ్యమైన రఘువంశాదివంశములందుఁగాని పుట్టనిది. (సః) భార్యావిరహమున దుఃఖితుఁడైనది. (తం) జాతిచేతనే శత్రువైనవానిని—జాతిచేతను స్వభావముచేతను క్రూరుఁడయినవానిని, (భార్యాహర్తారం) తనకాపవయందుఁ దోడ్పడినదై సహధర్మచారిణియైన తన్నెడఁబాయనోపనిభార్యను, దేహమును ప్రాణమును బాపినట్టు బాసినవానిని, (ఆగతంహి) వచ్చినవానిని-తానున్నచోటికి వచ్చుటయే వానిరక్షించుటకు హేతువుగాఁగొన్నదనుట. (ఆగతం) ఉపాయాంతరశూన్యుఁడును విపరీతానుష్ఠానైకరతుఁడును అనుతాప లేశముగాని అనుకూలమయినమాటగాని లేనివాఁడునై వచ్చినవానిని, (కపోతః ప్రతిజగ్రాహ) రక్షించుటకు యోగ్యముకానిజాతినిబుట్టిన కపోతము, వానిని త్యజించుటకు హేతువులు పెక్కులుండినను స్వర

ఆపావురమువంటిది, తనభార్యనుజంపినయాబోయ తనయొద్దకురాఁగానే ప్రతిగ్రహించెనుగదా? ఇఁక ననుబోఁటివాఁ డేమిచేయవలయునో చెప్పనేల? *కణ్వమహర్షిపు

క్షణము జేయవలయునట్లు పరిగ్రహించినది. ఇట (భార్యాహర్తారం) అనుటవలన భార్య నపహరించిన శత్రువును బోయనుగూడ పావురమువంటిది పరిగ్రహించినదిగాన ఈశిష్టాచారమువలన ననుబోఁటికి భార్యాపహారియైన రావణుఁడువచ్చినను పరిగ్రహింపవలసియుండును జూడీ. అని రాముఁడు చెప్పినట్లు యినది.(ఆగతం)పావురము బోయవాని నంగీకరించుటకై వాఁడనుష్ఠించిన యుపాయమంతయు అది వాసముచేయు వృక్షముకడకు వచ్చుటమాత్రమే. ఇదిగాక వృక్షదేవతనుగూర్చి 'శరణు'అన్నమాట కపోతము వినలేదు. ఇట 'సహ' అనుటచేత నే కపోతము గ్రహింపఁబడఁగా మరల 'కపోతః'అని చెప్ప నేల? యన్నచో 'శ్యేనకపోతాఖ్యానమందువలె కపోతశరీరముదాల్చిన దేవుఁడుగాని మునిగాని యిదికాదు. పూర్వోక్తమైన ప్రాకృత కపోతమేయని తెలుపుటకని తెలియునది. ఈకపోతము పురాతనధర్మవిశేషములచే గజేంద్రాదులవలె తిర్యక్కయినను ధర్మానుష్ఠానమునకు యోగ్యమయ్యెను. 'కపోత' అనుటచే తిర్యక్కగుటయు, శాస్త్రానధికారిత్వమును బుద్ధిమాంద్యమును దెలియునది. (వానరశ్రేష్ఠ) వ్యాఘ్రవానరసంవాదమును వినవా. అందు కేవల వానరము శరణాగతుని రక్షించెను. వానరశ్రేష్ఠుఁడవగు నీవు స్వజాతిధర్మమగు శరణాగతరక్షణము నేలపూనవు. ఆసంవాదమునుబట్టిచూడఁగా నేను శరణాగతరక్షణమును దప్పినను నీవు దిద్దవలసినవాఁడవైకదా యున్నావు. (కింపునర్మద్విధోజనః) తిర్యక్కుయొక్క యనుష్ఠాన మిట్లగు నేని, రఘువంశమునఁబుట్టిన ననుబోఁటికి నాకు మఱి యెంతచేయవలయును. (మద్విధః) శరణాగతరక్షణమునకై పడగయెత్తియున్న రఘువంశమునఁబుట్టి 'షష్టిర్వర్షసహస్రాణి లోకస్య చరతాహితమ్ । పాండురస్యాతపత్రస్య ఛాయాయాం జరితంమయా' అని యఱువదివేలసంవత్సరములు లోకరక్షణమందు దీక్షితుఁడై యుండిన దశరథునకు పుత్రుఁడనై, వసిష్ఠ విశ్వామిత్రాదులకు శిష్యుఁడనై, మహాయోగియగు జనకునితోడ సంబంధముచేసి, 'రామోవిగ్రహవాన్ధర్మః' అని రూపొందిన ధర్మమే నేనుగాఁ బ్రసిద్ధిగాంచి 'మర్యాదానాంచ లోకస్య కర్తాకారయితాచసః' అని సర్వలోకములును అనుకరించునట్టి ధర్మానుష్ఠానములు గలిగియున్నట్టి నేను, ఇప్పుడు శరణాగతుని హింసింతు నేని లోకమెట్టిదగును. (మద్విధః) నావృత్తము వెనుకఁజెప్పను. సామాన్యముగా 'ధర్మనేతుర్నృపాణామ్' అను మాబోఁటివారికి సమ్మతుఁడైనవాఁడు. (మద్విధః) నాబోఁటివాఁడు శరణాగతుని త్యజింపఁడు— అవధ్యులైనవారిని వధించు రావణాదులకుఁగదా నిట్టికార్యము సరిపడును. (జనః) శరణాగతుని త్యజించువానిజన్మ మెట్టిదగును? (కింపునర్మద్విధోజనః) 'దోషోయద్యపితస్యస్యాత్' అని దోషములున్నను శరణాగతుని త్యజింపరాదని నేనుజెప్పిన యతిశయము ఆతిర్యక్కు తీసికొనిపోయినది. ఇఁకమీఁద నదియే నేనుచేసినను ఆతిర్యక్కు చేసినదేచేసితి మింతేకాని మఱి యెచ్చులేదే యనిభావము.

* శాస్త్రమునం దధికారములేని తిర్యక్కుల యనుష్ఠానము ఉపాదేయముగాదు. ఆతిర్యక్కులు తమస్వభావమును బట్టిమాత్రము చేసినది ధర్మమగునా. శాస్త్రవిధి ననుసరించి చేసిననే ధర్మమగును. కాన శాస్త్రచోదనము దీనికేమి? యనఁగా కపోతానుష్ఠానమును బట్టియేకాక ఆప్తతముఁడగు కండుముని వాక్యమునుబట్టియు.చోదనము కలదని రూపించి శరణాగతరక్షణము కర్తవ్య మనుచున్నారు. ఇందులకు మూలము. 'ఋషేఃకణ్వస్యపుత్రేణ కణ్డునాపరమర్షిణా । శ్రుణుగాథాంపురాగీతాం ధర్మిష్ఠాం సత్యవాదినా' విశేషార్థము:—జ్ఞానహీనమయిన తిర్యక్కును జ్ఞానులం దగ్రేసరుఁడైన ఋషియును శరణాగతరక్షణమునకు ప్రమాణముగా చెప్పుటంబట్టి శరణాగతరక్షణము చైతన్యము గలవస్తువునకెల్లఁ గలదియే.

త్రుఁడును బరమర్షియును సత్యవాదియునగు కండుముని పూర్వకాలమునందు శరణాగతిపరమధర్మబోధక మగునొక గాథను జెప్పియున్నాఁడు. దానింజెప్పెద వినుము. *'పరంతపా! చేతులు మొగిడ్చుకొని శరణువేఁడుచున్న శరణాగతుని 'కూరగుఁ'డనితన

కాన ఆచైతన్యవస్తువునకు కపోతమువలె జ్ఞానసంకోచముండినను ఋషివలె జ్ఞానవికాస ముండినను ఒకటేగాని ఈ సంకోచవికాసములవలన ఎక్కువతక్కువలు గలుగవని చెప్పఁబడినదయ్యెను. (ఋషేఃకణ్వస్య) సకలవేదాన్తతాత్పర్యమయిన తత్త్వహితములను సాక్షాత్కరించినకణ్వమహర్షి యొక్క,(పుత్రేణ కణ్డునా) 'సహోవాచవ్యాసఃపారాశర్యః' అని పరాశరపుత్రుఁడుగాన వ్యాసుఁడు ఆ వృత్తాంతమును జెప్పినట్లు కణ్వపుత్రుఁడనుటచే కణ్డువునకు ఆ తత్త్వము చెప్పినాఁడు. (పరమర్షిణా) కణ్వునకు! తపోబలమువలన వచ్చిన సాక్షాత్కారము. ఇతనికి అతనికడుపునఁ బుట్టుటవలె సర్వసాక్షాత్కారమునుబుట్టిన యతిశయమును జెప్పుట.(శ్రుణు) మునుపు వినుచున్నవానినే 'వినుము'అన నేలయన్నచో తనపరత్వమును జూపినపుడు సుగ్రీవునకు జ్ఞానముపుట్టినేకాని యదితప్ప విభీషణుని విషయీకరించువిషయమునఁ దాను చెప్పిన వచనజాలము అతనిమనసునఁ దగులమిచే గజమునను 'గృహాణ గృహాణ' అని పలుమాఱు చెప్పినట్లు వినుమని చెప్పినాఁడని తెలియువది. (పురాగీతామ్) నీమనస్సున తెలివికిఁగాను ఇప్పుడు కల్పించి చెప్పినదిగాను. విలక్షణులనుష్ఠించుటకై పూర్వమే చెప్పఁబడినది. 'ఉక్తామ్' అనక 'గీతామ్' అనుట భగవద్గీతలవలె నిందుఁగల అతిగౌరవమునుబట్టి చెప్పఁబడినది. ఋక్కులే పూర్వముండునట్టివే యిప్పుడు సామములు గానము సేయఁబడుటంబట్టి గీతలనుట. దీనింబట్టి వేదములవలె నిదియు ననాదిసిద్ధమైనదనుట. (ధర్మిష్ఠాం గాథామ్) ధర్మములలో అసారము తీసివేసినధర్మము శరణాగతరక్షణమని చెప్పుటంబట్టి (ధర్మిష్ఠాం) అన్నాఁడు. (సత్యవాదినా) మోసపుచ్చుమాటలవాఁడుగాఁడు. యథార్థవాదియైనవాఁడు భూతహితవాది యైనవాఁడు చెప్పినదిది యనిభావము.

* ప్రపత్తి పూర్ణముగా సిద్ధింపకపోయినను వేఱుగతి లేనందున ఆత్మనిక్షేపాభిప్రాయమును సూచించు శరణాగతి శకలములగు చేమోడ్పు మొదలగునవిమాత్రము చేసినను హానిగాదు; అనుగ్రహమే కలిగించును. మఱియు శరణుఁజొచ్చినవాఁడు శత్రువయినను వానికి ముఖ్యమైన శరణాగతి లేకపోయినను, హింసింపఁగూడదని చెప్పుచున్నారు. ఇందులకు 'బద్ధాఞ్జలిపుటందీనం యాచన్తంశరణాగతమ్। నహన్యాదానృశంస్యార్థమపి శత్రుం పరన్తప' అనిమూలము. విశేషార్థము.-(బద్ధాంజలిపుటందీనం యాచన్తమ్) కాయికమైన యంజలిగాని, మానసికమైన ఆదరముగాని, వాచికమయిన ప్రార్థనముగాని, ఇందేదేనియొకటిగాని శరణాగతియని చెప్పవచ్చును. (శరణాగతం) గృహమునుగూర్చి వచ్చినవానిని, లేక— అంజలిమొదలయినవి అముఖ్యములు(శరణాగతమ్) అని అధ్యవసాయరూపమైన జ్ఞానవిశేషమే ముఖ్యమనిభావము.(శత్రుమపి నహన్యాత్) క్రిందఁజెప్పినట్టు అముఖ్యముగా శరణుఁజొరనీ. ముఖ్యముగా శరణుఁజొరనీ. శరణుఁజొచ్చినవాని నెట్లయినను రక్షింపవలసిన దింతేకాని వానియందు శత్రుత్వమున్నదేయని హింసింపరాదు. (ఆనృశంస్యార్థమ్) హింసింపకుండుట రక్షకుఁడని ప్రసిద్ధికొఱకా? పాపము పోవుటకా? పుణ్యము సిద్ధించుటకా? యనఁగా ఇన్నిటికినిగాదు. లోకులు క్రూరకర్ముఁడని కూపెట్టకుండుటకు. కేవలము శత్రువయినంగదా నీవు హింసింపవలయును. వాఁడు,శరణాగతుఁడుగూడ నై యుండఁగా హింసింపఁదగునా. లేక:—(బద్ధాంజలిపుటం) అనుకూలమగు బుద్ధిగాని మాటగాని నడతగాని లేకున్నను అంజలిమాత్రమే చాలును. 'అఞ్జలిఃపరమాముద్రాక్షిప్రందేవప్రసాదినీ' అని స్వతంత్రునకుఁగూడ వేగ దయను బుట్టించునదిగదా యీయంజలిముద్ర. (దీనం) ఇట్లు అంజలిబంధమాత్రము లేకపోయినను కార్పణ్య

కు లోకాపవాదము గలుగకుండుటకై, వాఁడు శత్రువైనను, ఎంతమాత్రము చం పఁగూడదు. *భయపడికాని, భయపడినట్లు నటించుచుఁగాని, పగవారిలోనుండి యొక

మును జూపు దీనత్వమే చాలును. (గృహీత్వా) అంజలి మొదలగునవి లేకపోయినను కార్పణ్యము తెలుపకపోయినను, మనఃపూర్వకముగాని నట్టి ప్రార్థనయు చాలును. (శరణాగతమ్) అంజలిబంధాదులు మూఁడును లేకపోయినను రక్షకుఁడున్న స్థలమును జూచ్చిపోవుటయే చాలును. లేక (శరణాగతమ్) పూర్వము స్వరక్షాభరనిక్షేపరూపమగు శరణాగతి శబ్దములను జెప్పి యిప్పుడు పూర్ణప్రపత్తి చెప్పఁబడెననియు గ్రాహ్యము. (అశత్రుం) సాక్షాచ్ఛత్రువైనయినను, (నహన్యాత్) చంపరాదు. ఈశాస్త్రార్థము ఐహికాభ్యుదయముకొఱకా? పరలోకసిద్ధికా? ప్రత్యవాయపరిహారముకొఱకా? యనఁగా (ఆనృశంస్యార్థమ్) నృశంసుఁడను లోకాపవాదమును పరిహరించుకొనుటకు:—లేక ఆనృశంస్యమనఁగా సకలధర్మసార భూతమగు దయాగుణము. ఇదియే కీర్తి 'ఆనృశంస్యం పరో ధర్మ ఇతి హి శ్రూయతే మయా శ్రుతిః' అన్నది. అట్టి దయాగుణమును రక్షించుకొఱకనియు గ్రాహ్యము. (పరంతప) ఈసంబోధనముచే కంటున్నకూడ ఒకానొకరాజుంజూచి చెప్పినాఁడని తెలియుచున్నది. (పరంతప) శరణాగతులమొదల పౌరుషము చూపిన ప్రయోజనమేమి? పగవారియందుఁగదా దానిని జూపవలయునని భావము.

* ఎంత శత్రువైనవాఁడు విధేయుఁడుగాని శరణుఁజొచ్చినయెడల హింసింపకుండుటయే కాక వాని కితరులచే పీడగలిగినప్పుడును, ఆర్తుఁడని దృప్తుఁడని చూడక తన ప్రాణములకు హాని గలిగినను వానిని రక్షింపవలయునని చెప్పుచున్నారు. 'ఆర్తో వా యది వా దృప్తః పరేషాం శరణాగతః। అరిః ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య రక్షితవ్యః కృతాత్మనా' అనిమూలము.—దీనిభావార్థము. (ఆర్తః) తానునోర్వనిసంభవించునప్పుడు విశంబమునకు దానిని సహింపఁజాలనివాఁడు—లేక శరణుఁజొచ్చునపుడు యమునును తనయపరాధములఁబట్టి భయపడువాఁడు. (దృప్తః) విలంబమునకును అవిలంబమునకును సహింపని స్వభావముగలవాఁడు, లేక శరణుఁజొచ్చునపుడు యమునును తనయపరాధములఁబట్టి భయముగాని లేనివాఁడు. ముముక్షుపక్షమున — (ఆర్తః) అనఁగా సంసారము నందు జూచుచున్నఁబట్టి యప్పుడే దేహావృత్తి కోరుచున్నవాఁడు. (దృప్తః) అనఁగా దేహావసానమున ముక్తి గోరువాఁడు. లేక ఆకించన్యమును అనన్యగతిత్వమును పురస్కరించుకొని ప్రపత్తి నేయువాఁడు ఆర్తుఁడు. స్తోత్రమోక్షనాదిరూపమున 'శరణాగతోఽస్మి' అనిచెప్పువాఁడు దృప్తుఁడు. (ఆర్తో వా యది వా దృప్తః) భయముచేఁగాని భయము నటించుచుఁగాని శరణుఁజొచ్చినవాఁడు, (దృప్తః) పరుసన్నుఁడును రక్షింపఁబడు నాటచే తాను 'మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్' అన్నదానికి ప్రాప్తమనముకలచని సూచించినాఁడు. (పరేషాం శరణాగతః) పరకంటె నితరులయినను శరణుఁజొచ్చినవాఁడు-లేక శత్రువులలోపల తన్ను శరణుఁజొచ్చినట్టి వాఁడు. 'పరేషామ్' అనుటచేతనే వాఁడు శత్రువగుట తెలియఁగా 'అరిః' అని మరలచెప్పుట వాఁడు శరణుఁజొచ్చినను శత్రుత్వము నివర్తింపకుండుటను దెలుపుటకు; శత్రుత్వము మనసునందుండినను 'శరణు' అని వట్టిమాటమాత్రమున పలుకఁజెప్పుచున్నవానినమాట. శరణాగతుఁడైనచో శత్రుత్వము వానికుండునా? యన్నయెడల శరణాగతునికిని ప్రకృతిపశ్యత్వమునల గుణానుసారముగా శత్రుత్వమనువర్తింపవచ్చును. అంతేకాక, రక్తహస్తుఁడై శత్రుత్వము నివర్తింపక శరణుఁజొచ్చుటచే అపుడును శత్రువని తలంపఁగూడియుండుటచే అట్లు చెప్పఁబడినది. (ప్రాణాన్ పరిత్యజ్య) అస్థిరములగు ప్రాణములను పరిత్యజించి స్థిరమగు శరణాగతరక్షణమును జేయవలయుననుట. (ప్రాణానపిపరిత్యజ్య) 'ప్రాణములనుగూడ పరిత్యజించి' అని చెప్పకుండుట శరణాగతరక్షణమునకై ప్రాణములను పరిత్యజించుట

శత్రువు పగనుమాత్రము లోఁపలనేయుంచుకొని పయికి శరణు అనిమాత్రముచెప్పుచు శరణు జొచ్చినయెడల, గురుకులవాసశిక్షితుఁడై ధర్మశాస్త్రవిశ్వాసముగలవాఁడు తనప్రాణములను పరిత్యజించియైన, వానిని రక్షింపవలయును. *శరణు అని వచ్చినవానిని, రక్షించినయెడల తనకుఁ బ్రాణహానిగలుగునను భయమువలనఁగాని, శాస్త్రము తెలియనందునఁగాని, వానిపగవలన నేదియేని లాభముగోరియో విచ్చలవిడిగా నడచుకొను స్వభావముంబట్టియో కాని; తనకుఁగలశక్తికొలఁది వాస్తవముగ మఱియే నెపముననువంచనసేయక వానిని రక్షింపకుండుట ప్రత్యవాయమునకు హేతువగు. ఇంతేకాక యిందు నెల్లవారిచేతను నిందగలుగును. †ఒకఁడొకని రక్షింపుమని శరణు

యొక అతిశయముగానని తెలుపుటకు, అతిశయమైనచో ప్రాణానపి 'ప్రాణములనుగూడ' నని యుండును. (కృతాత్మనా) నిశ్చితమనస్కుఁడైనవానిచేత—గురుకులవాసముచే సుశిక్షితమనస్కుఁడై ధర్మశాస్త్రములందు విశ్వాసముగలవానిచేత రక్షింపఁబడఁదగినదని భావము.

* ఇట్లు శరణాగతరక్షణధర్మమును శాస్త్రచోదనను జెప్పి అట్లు శరణాగతుని ప్రాణదాపలయుటల రక్షింపనియెడల పరలోకప్రాప్తికి ప్రత్యవాయము గలుగుటయేయు నిందయు లోకమందు వచ్చుననియుఁ జెప్పుచున్నారు. 'స చేద్భయాద్వా కామాద్వా మోహాద్వాపి న రక్షతి। స్వయా శక్త్యా యథాతత్త్వం తత్పాపం లోకగర్హితమ్' అనిమూలము. 'యథాతత్త్వం' అనుటకు యథా 'సత్త్వమ్' అని గోవిందరాజాదులు. విశేషార్థము.-(భయాద్వా) ప్రాణభయమువలనఁగాని, శరణాగతుని రక్షించినయెడల వానిశత్రువు నన్ను హింసించుననుభయమువలనఁగాని, శరణాగతుని కిరాతునివంటి వాఁడు సహజశత్రువగుటచే అప్పుడు రక్షించినచో నపకరించుఁ గలుగుననుభయమునఁగాని, (కామాద్వా) ఇచ్చవచ్చినట్లు నడచుకొను స్వభావముంబట్టి కాని, లేక వానిశత్రువువలన కొంచెములాభమపేక్షించుట వలనఁగాని, (మోహాద్వా) ఇది చేయఁదగును ఇది తగదు అని తెలియమివలనఁగాని, (స్వయాశక్త్యా) తనకుఁగల సామర్థ్యప్రకారము సేనచేతఁగాని, తనసహాయము నొసఁగుటచేతఁగాని, ధనద్రవ్యము నిచ్చుట మొదలుగా తనచేతనైనది యిచ్చు పర్యంతముగల యుపాయకలాపముచేత, (యథాతత్త్వం) యథార్థముగా, (యథాసత్త్వం) అనుపాఠమునఁ శక్తియుండియును ఏదేని నెపముపెట్టి శక్తిననుసరించి సేయక యుండుట, (న రక్షతి చేత్) రక్షింపఁడేని, (తత్) అరక్షింపమి, (పాపమ్) ప్రత్యవాయహేతువైనది. దీనిచే నరకమునకు హేతువగునని తెలియును. ఇట్లిది పరలోకబాధకమగుటమాత్రమేకాదు. (లోకగర్హితమ్) ఇహలోకమందును, సర్వజనులచే నిందింపఁబడునది. లేక (తత్ పాపమ్) శరణాగతుని రక్షింపక విడుచునాపాపము. 'సతామేతదగర్హితమ్' అని సజ్జనులకు అగర్హితముగా నుండుటయేకాక (లోకగర్హితమ్) అంతకీడని గర్హింపఁదగినది యగునని భావము.

†శరణాగతుని రక్షింపమి—కేవలము ఐహికానర్థమునకు హేతువగుట మాత్రమేకాక, పూర్వసంచితములగు సకలసుకృతములను నాశమునేయునదగు ననుచున్నారు. ఇందులకు 'వినష్టః పశ్యతస్తస్య రక్షిణః శరణాగతః। ఆదాయ సుకృతం తస్య సర్వం గచ్ఛేదరక్షితః' అనిమూలము. 'తస్యారక్షిణః' అని గోవిందరాజాదిపాఠము. విశేషార్థము:—(రక్షిణస్తస్య పశ్యతః అరక్షితః వినష్టః శరణాగతః తస్యసుకృతం సర్వమాదాయ గచ్ఛేత్) అని యన్వయము. రక్షకుఁడైనవాఁడు చూచుచుండఁగా వాఁడొసరింపనందువలన రక్షితుఁడుగాక నాశమునొందిన శరణాగతుఁడైనవాఁడు, అంతకుమును రక్షకుఁడైనవాఁడు ఆర్జించియుండిన సుకృతమునంతయుఁ దీసికొని వానికాసుకృతములవలనఁ గలుగవలసిన యుతము

చూరఁగా వాఁడు రక్షింప సమర్థుఁడయ్యు వానిని రక్షింపక యూరక చూచుచునుండునేని, దానిచే వాఁడు తనశత్రువుచేత నాశమునొందినయెడల, ఆ రక్షింపనివాని యనాదికాల సంచితమయిన సుకృతమునంతయుఁ దాను దీసికొని, వాఁ డందులకు ఫలముగాఁ బొందవలసినయుత్తమలోకమును తాను బొందును. ఇట్లు శరణాగతుని రక్షింపనియెడల గొప్పదోషము గలుగునుజుమీ. అట్లు రక్షింపకుండుట స్వర్గవిరుద్ధమై నరకమునకు హేతువగును; ముందనేకుల రక్షించి సంపాదించిన యశస్సునెల్ల నశింపఁ జేయును; శరీరమున బలవీర్యము లుండియును రక్షింపనిచో ఆబలవీర్యములను నాశము సేయును'. *కాఁబట్టి కండువు సకలలోకాదృతముగా ప్రశంసాదులులేక యథార్థమైనదిగాఁ జెప్పిన యాయుత్తము వచనమును జేసెదను. ఏలనఁగా నది పాపముల నివర్తింపఁ జేయునది; ఆనృశంస్యమను పరమధర్మముతోఁ గూడినది; లోకు లెల్లరచేతను కీర్తి గలిగించునది; ఫలము నొసంగుకాలమున స్వర్గము నొసఁగునట్టిది ఇట్లు ఐహికాముష్మికశుభములు రెండు నొసంగునది గాన, జేయఁదగినది. †ఒక్కమాఱు

లోకములను తాను బొందును. 'తస్యారక్షిణః' అనుపాఠమున 'యః కశ్చిస్త్వం కంచిచ్ఛరణ ముపాగతః,' ఎవఁడు ఎవనిని శరణుఁబొందినాఁడో, 'తం' 'వానిని' అని యధ్యాహార్యము, (అరక్షిణ స్తస్య పశ్యతః) రక్షకుఁడుగా నుండియు రక్షింప సమర్థుఁడయ్యు వాఁడు రక్షింపక యూరక చూచుచుండునేని, అట్లు ఆరక్షకుఁడు రక్షింపకుండుటచేనే ఆశరణాగతుఁడు, తన శత్రువులవలన నశించినవాఁ డగునేని, (తస్య సుకృతం) ఆరక్షింపనివాని సంబంధించిన యనాదికాలసంచితమగు సుకృతమును సర్వమును, ఆశరణాగతుఁడు గైకొనిపోవును. రక్షింపనివాఁ డార్జించిన సకలసుకృతమును క్షయించినదగు నని భావము.

*వానిని చేయకపోవుటచే ప్రత్యవాయము బహుళముగాఁ గలుగుటయేకాక చేయఁగా ఐహికాముష్మికశ్రేయములు పెక్కులు గలవనియు కండువు చెప్పినందులకు తాత్పర్యము. రాముఁడు తానే చెప్పుచున్నాఁడు. 'కరిష్యామి యథార్థంతు కణ్డోర్వచన ముత్తమమ్। ధర్మిష్ఠంచ యశస్యంచ స్వర్గ్యం స్యాత్తు ఫలోదయే' అని మూలము. విశేషార్థము. (కరిష్యామి యథార్థంతు) చెప్పఁబడిన యర్థములందు ప్రశంసాదులనుబట్టి యట్లు చెప్పఁబడినదికాక యథార్థముగనే యుండినది. (కణ్డోర్వచన ముత్తమమ్) వచనము ఉత్తమ మగుట యెట్లనఁగా, శరణుఁజొచ్చినవాఁడు శత్రువైనను రక్షించునపుడు తనకు ప్రాణహాని గలుగనున్నను వానిని రక్షింపవలయునను శక్తి గలిగియుండుట, (ధర్మిష్ఠం) వాని వచనానుష్ఠానము ధర్మమును విడకుండుట. ఆనృశంస్య మను పరమధర్మములోఁ గూడియుండుట. (యశస్యంచ) లోకులందఱును కొనియాడునట్టి యతిశయము గలిగి యుండునది. (స్వర్గ్యంస్యాత్తు ఫలోదయే) ఫలము నిచ్చుకాలమున స్వర్గము నొసంగఁగూడినది. స్వర్గమనఁగా 'నిరస్తాతిశయాహ్లాద సుఖభావః' అన్నట్లు నిరతిశయ సుఖమైనది. ఇట ప్రతిపాద్యగతమైన ధర్మిష్ఠత్వాదులు ప్రతిపాదక మగువచనము నుపచరించుచున్నవని తెలియునది.

†ఇట్లు చెప్పఁగా సుగ్రీవుఁడు చక్కఁ దెలియక హృదయము కరఁగకుండుటంజూచి రాముఁడు తన ప్రకృతికిఁదగినట్లు ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాఁడు. 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతిచయాచతే। అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ' అనిమూలము. విశేషార్థము:—(మిత్రభావేన సంప్రాప్తమ్) అనుశ్లోకమున తనప్రకృతిని రాముఁడుచెప్పెను. ఈశ్లోకముచేత ఆప్రకృతి కనుగుణమైన ప్రతిజ్ఞను చెప్పు

'శరణు' అని శరణుజొచ్చి 'నీవాఁడను' అనిచెప్పి యాచించువానిని, వానికి, సమస్తభూతములవలనను భయము లేకుండునట్లు అభయ మొసంగుదును; ఇది నావ్రతము.

చున్నాఁడు. (సకృత్ ఏవ ప్రపన్నాయ) ఇచట సకృచ్ఛబ్దమునకు 'సహసా' అని యాదేశము. 'సహసైవ ప్రపన్నాయ' యనుట. అనఁగా తన యయోగ్యతనుజూచి వెనుదీయక శరణ్యుఁడగు నాగుణమును జూచి తొందింబడి విశ్వసించి శరణుఁజొచ్చినాఁడని శ్రీవత్సాంకమిశ్రులు. పూర్వ మనాదికాలముగా సంసారము చేయుచుండువాఁడుగాన మీఁద అనంతకాలమందులకు ఫలమును అనుభవింపఁగలఁడు గాన ప్రపత్తిని అనుష్ఠించినది మొదలుగా ఆయుష్యము గలంతవఱకు ననువర్తించినను 'సకృత్' యొకమాఱే యనఁ జాలు నంతేయగునని గోవిందాచార్యులు. ఈశ్వరుని విషయీకరించుటకు ప్రపత్తి 'సకృత్' అని ఒకమాఱే చాలును. అయితే దానిని పైపైని ఆవర్తించుట ఆ యుపాయ వైభవమువలనఁ గలిగిన ఆస్వాద్యతనుబట్టియే యని పరాశర భట్టాచార్యులు. (సకృదేవ) ఇందలి ఏవకారముచేత ఒకసారియే కాని పలుమాఱు ఆవర్తించుట తొలఁగింపఁబడినది. (తవాస్మీతి చ యాచతే) నీకు నియతముగా కింకరుఁడ నయ్యెదనని ఉపాయమునుగూడ ప్రార్థించువానికి, (సకృదేవ ప్రపన్నాయ) అనుటవలన ప్రపత్తి 'తవాస్మీతి చ యాచతే' అను వర్తమాన నిర్దేశముచేత అనవరత భావనారూపమయిన భక్తియు చెప్పఁబడుచున్నదని కొందఱాచార్యులు. (అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామి) ఇట హేతువునందు పంచమి. సర్వభూతములవలనను గలుగు భయమును నివర్తింపఁజేయుదును. సుగ్రీవుఁడు అడ్డపడినను దానివిడువను. ఏఁడు తానే పరాఙ్ముఖుఁడయినను విడువను. (ఏతద్వ్రతంమమ) నాకు మాఱింపరానిసంకల్పము ఇది. అమోఘ సంకల్పుఁడ నయిన నాకు సంకల్పములన్నియు నశించినను నశింపరానిసంకల్పము ఇది యగునని భావము.

లేక 'శ్రుతిస్మృతిస్సదాచారః స్వస్య చ ప్రియమాత్మనః। సమ్యక్సంకల్పజః కామో ధర్మమూలమిదం స్మృతమ్' 'శ్రుతి, స్మృతి, శిష్టాచారము, తన మనస్సునకు ప్రియమగుట, మంచి సంకల్పమువలనఁ గలిగినకోరిక; ఇవి ధర్మమునకు ప్రమాణములు.' అని యాజ్ఞవల్క్యుఁడు చెప్పిన అయిదుప్రమాణములలో శరణాగతికి, 'శస్తాను నస్త్వాం ప్రపన్నం పతి ప్రయచ్ఛతి' ఇత్యాదులచే శ్రుతియు కందుగాథమూలమున స్మృతియు, కపోతాదులచే శిష్టాచారమును, ప్రతిపక్షము నెదిరించి బలవంతముగా ప్రపన్నత్రాణమే యుపపాదించుటచే తనమనస్సునకు ప్రియమగుటయు అని నాలుగుప్రమాణములు ప్రపన్నరక్షణమను పరమధర్మవిషయమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినవి. ఇప్పుడు, 'సమ్యక్సంకల్పజః కామః' అనెడి యైదవప్రమాణము నిందు నిరూపించుచున్నారు. (సకృదేవ) ఒకమాఱే, భక్తి మొదలయిన యుపాయములందు రెండుమూఁడు అని ఆవృత్తులు పెక్కు శాస్త్రార్థమగునుగాని ప్రపత్తివిషయమందు మరల నావృత్తిలేమియే శాస్త్రార్థము. 'సకృదేవ హి శాస్త్రార్థః కృతోయం తారయేన్నరమ్' అని ప్రపత్తిశాస్త్రము. (ప్రపన్నాయ) పొందినవానికొఱకు—ప్రపత్తి చేసినవానికొఱకనుట, 'యేయేగత్యర్థాస్తే జ్ఞానార్థాః' 'పొందుట యనునర్థముగలవి ఏవేని అన్నియు తెలియుట అనునర్థముగలవి' అను న్యాయమున (ప్రపన్నాయ) అనుట జ్ఞానరూపమైన మానసిక ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. (తవాస్మీతి చ) నీవాఁడను అనుటచే వాచిక ప్రపత్తి చెప్పఁబడినది. ఈ రెంటిలో నేది గలవానికొఱకుఁగాని యనుట. లేక (ప్రపన్నాయ) అని యుపాయము చెప్పఁబడుచున్నది. (తవాస్మీతి చ యాచతే) అని తచ్ఛేషవృత్తి యనెడు ఫలవిశేషమును ప్రార్థించుట చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్టివాఁడయిన యధికారికొఱకు, (సర్వభూతేభ్యః) సర్వభూతములవలనను, ఎవ్వరెవ్వరివలన భయముగలుగునని శంకదోఁచునో వారియందఱివలననుండి యనుట. (అభయం) భయములేకుండుట, (దదామి) ఇచ్చెదను. అభయమే మోక్షమనఁబడు

చున్నది. 'అథ సోఽభయంగతో భవతి' 'అట్లు బ్రహ్మవేత్తయగువాఁడు అభయమును బొందినవాఁడగు ను' 'ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్-న బిభేతి కుతశ్చన' 'బ్రహ్మముయొక్క ఆనందము దెలిసినవాఁడు దేనివలనను భయమునొందఁడు' అని అభయమును బ్రహ్మవిద్యకు ఫలముగా శ్రుతిచెప్పుటచే మోక్షమే కావలయు ను. ఇచట 'తవాస్మి' అని ఫలవిశేషము [illegible] పక్షమునకు అనుకూలమయినది. పక్షాంతరము న, భగవంతుఁడే సకలఫలప్రదుఁడగుటంబట్టి, ఈయభయము మోక్షమునకే కాక త్రైవర్గికములగు ధర్మార్థకామఫలములకును నుపలక్షణ మగుచున్నది. (సకృదేవ ప్రపన్నాయ) ఇది [illegible] ఒక్క వళయందుఁగాని విడువఁదగినది గాదనుట, లేక (సర్వభూతేభ్యః) సమస్త [illegible] ష్టుఁడు శరణాగతుఁడగునో [illegible] లేక శరణాగతుని సంబంధించినవారికిఁగూడ ననుట. (అభయం దదామి) అభయమునిచ్చెదను. అట్లు 'పశుర్మనుష్యః పక్షీ వా యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః । తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్' వైష్ణవు నాశ్రయించియున్న పశువులును మనుష్యులును పక్షులుగాని [illegible] విష్ణుపదముఁబొందుదురు' అని చెప్పఁబడియున్నది.

లేక:—'వేదోపబృంహణార్థాయ తావగ్రాహయత ప్రభుః' అన్నట్లు ఈప్రబంధము వేదోపబృంహణమునకు [illegible]. ఇచట నేవేదార్థమును ఉపబృంహణము సేయుచున్నది? ఆ వేదవాక్యమేది? అన్నచో 'తం హ దేవమాత్మబుద్ధిప్రకాశం ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' ముముక్షువు నేను బుద్ధిప్రకాశకుఁడగు దేవుని శరణుఁ బొందుచున్నాను' 'ప్రయాహీమాం [illegible] ప్రపద్యే' 'సంసృష్టాస్తు [illegible] శరణుఁ బొందుచున్నాను. '[illegible]' సంక టములందు [illegible] అని చెప్పఁబడిన [illegible] ఉపబృంహణము సేయుచున్నది. 'ప్రయాహీమాం [illegible]'. '[illegible] శరణం ప్రపద్యే' '[illegible]' [illegible] 'ప్రయాహీమాం.' అన్నట్లు శుద్ధసత్త్వుఁడు గావలయును. [illegible] '[illegible]' [illegible] 'సర్వధర్మాన్పరిత్యజ్య [illegible]' [illegible] ఉపబృంహణములు [illegible]. [illegible] 'ప్రయాహీమాం' అనుట. '[illegible]' 'శరణం ప్రపద్యే' '[illegible]' అని ఉపబృంహణము [illegible] 'శరణం ప్రపద్యే' అని చెప్పుచున్నది.

ఈవాక్యమును ఈశ్లోకము ఉపబృంహణము సేయుటెట్లనఁగా:—'సకృదేవ' అను పదములచే [illegible] ఆ [illegible] మాత్రము [illegible] యుటచే [illegible] 'ప్రయాహీమాం' అనుపదమును, 'ప్రపన్నాయ' అనుపదముచే 'శరణం ప్రపద్యే' అనుపదములును 'తవాస్మీతి యాచతే' అనుపదములచే '[illegible]' అను పదములును, 'అభయం దదామి' అనుపదములచే 'అభయమస్తు' అనుపదములను ఉపబృంహణము సేయుచున్నది.

మఱియు 'ప్రపద్యే' అను ప్రపత్తిసేయు దశయందు 'అహమ్' అని యేకవచనముగానున్నది. ఫలదశయందు 'అభయమ్ నః అస్తు' అనుచో 'నః' అని బహువచనముగానున్నది. ఇది యేసంగతివిధ మిట్లన్నచో 'వైష్ణవోఽనకులేజాతః' అనుచో 'ఒకవైష్ణవుఁడని యేకవచనముగాచెప్పి 'తేసర్వే ముక్తిమాయాన్తి' 'వారందఱు' అని బహువచనముగాను, 'యే చ వైష్ణవసంశ్రయాః । తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి' అని ఏకవచనబహువచనములుగాను నిట్లు బహుప్రమాణములున్నవి. లోకమునందు ఒకఁడు రాజసేవ

కృషి మొదలగునవి చేయఁగా, వానియత్నమునకు ఫలములగు అన్న ధనధాన్యవస్త్రములను వానియభిమానములను వానిభార్యాపుత్రశిష్యదాసాదులుగూడ కష్టములేక యనుభవించుట కనఁబడుచున్నది. ఇట్లు వేదములను లోకమునను అనుభూతపరముగా నుండుటచే ఒకఁడు ప్రపన్నుఁడుకాఁగా వానియభిమానమునం దొదిఁగియున్నవారి కల్ల ఫలమగునని బహువచనాభిప్రాయము.

ప్రపత్త్యుపాయము అనఁగా భగవంతుఁడే యుపాయ మగుననుట. ప్రపత్తియనఁగా 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అని చేతనుఁడు భగవంతునే యుపాయము గమ్మని ప్రార్థించు జ్ఞానము రూపముగానుండునది. భగవంతుఁడు ప్రార్థింపఁబడియుండునట్టి యొకపరమ చేతనుఁడుగా నున్నాఁడు. అచేతనమగు ప్రపత్త్యుపాయము చేతనుఁడగు భగవంతుఁ డెట్లు? దీనికి సంగతి యెట్లన్నచో, 'స్వజ్ఞానమ్' 'పరజ్ఞానమ్' అనువో జ్ఞానము [illegible] పరిమితాని లేదుగదా. వానికి విషయభూతములు [illegible] విషయమగు జ్ఞానములను ఉపచరించుటచేత 'స్వజ్ఞానమ్' 'పరజ్ఞానమ్' అన్నట్లు, ప్రపత్తికి విషయభూతుఁడగు భగవంతుఁడు ఉపాయముగా నుండుటను [illegible] ప్రపత్తి జ్ఞానమునందు ఉపచరింప [illegible] మేరదు.

ఇట్లుండ, '[illegible] స్వైరేవ [illegible]' '[illegible]' అని [illegible] [illegible] 'సర్వ్వం [illegible]' '[illegible]' '[illegible] మేక [illegible]' '[illegible]' అనియును భగవంతుఁడే ఉపాయముగాను ఉపేయముగాను [illegible] చెప్పుచున్నది. ఉపాయమనఁగా [illegible], ఉపేయ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] కారణము [illegible] కార్య్యమ్' '[illegible] [illegible] [illegible] కార్య్యము' 'ప్రాణస్యతా [illegible] కార్య్యమ్' [illegible] [illegible] కార్య్యము' [illegible] కార్య్యకారణములను వస్తుగా [illegible] [illegible] గలుగుచున్నదా కార్య్యమున్నది. కాఁబట్టి భగవంతుఁడు కారణమును కార్య్యమును అగుచుండఁగా [illegible] వస్తుగా [illegible] వస్తుగానుండుటయు [illegible] గియున్న వాఁడు గావలయును. ఇట్లుండ 'సర్వ్వం ఖల్విదమ్' అనియు 'సర్వ్వం జ్ఞానమ్' అనియు 'ఏక మేవాద్వితీయమ్' అనియు, నిత్యముగాను ఏకముగాను నుండు భగవన్తు స్థూలసూక్ష్మ [illegible] విరుద్ధములగు ఉపాయోపేయత్వము గలుగుట యెట్లు? పూర్వ్వము [illegible] ఈ త్రివిధమునను నాఁడుండుట దేమనఁగా 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్ ఏక మేవా ద్వితీయమ్' అనియు 'అవికారాయ శుద్ధాయ నిత్యాయ' అనియు అవికారమును నిత్యమును ఏకమునగు బ్రహ్మమునకు 'బ్రహ్మాణం బ్రహ్మ సన్యక్ష ఆసీత్' అనియు 'సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ' 'సవినస్సృష్ట్యా స్థూనః సర్గకర్తా సవినపాల్యాత్రిన పాల్యతేచ' అనియు మూఁడువిధములయిన కారణములగుటయు స్రష్టయు సృజ్యుఁడగుటయు పరస్పరవిరుద్ధములుగా నుండఁగా 'సూక్ష్మ చిదచిద్విశిష్ట బ్రహ్మమ్ కారణమ్, స్థూల చిదచిద్విశిష్టబ్రహ్మమ్ కార్య్యమ్'అని అవిరుద్ధ ధర్మములు పరమాత్మునియందుఁగాక యతినికవిశేషణములైన చిదచిత్తులయందుఁ గలుగుటంబట్టి వానిచే

సూక్ష్మస్థూలావస్థలందు విశిష్టుఁడైనబ్రహ్మ మొకఁడే యగుటంబట్టి యతని నిత్యత్వనిర్వికారత్వ ఏకత్వాదులకు బాధకములేమి నిర్వహింపఁబడినది. అట్లే యిచటను 'ధాతుః ప్రసాదాన్మహిమానమీశమ్' అనియు 'తస్మిన్ ప్రసన్నే క్లేశసంక్షయః' అనియు ప్రసాదవిశిష్టుఁ డుపాయముగాను, 'ప్రహర్షయిష్యామి' యనియు 'త్వత్ప్రీతయే' అనియు ప్రీతివిశిష్టుఁ డుపేయముగాను, ఇట్లు ఉపాయోపేయములు ప్రసాదము ప్రీతియను విశేషములచేఁ గలిగినదిగాన విశేషణములచే అభేదమును, వానిచే విశిష్టుఁడై యుండు,తనకు ఐక్యమును - అనఁగా ఆరెంటను ఏకభూతుఁడే యగుటను-గ్రహించుటచే భగవంతుఁడే ఉపాయమును ఉపేయమును కాఁగూడును. అనఁగా పూర్వభావియగు కారణమును పశ్చాద్భావియగు కార్యమును ప్రసాదము ప్రీతి అను రెంటివలననే భగవంతునకుఁ గలుగుచున్నదిగాని స్వరూపమునందుఁ గాదు గాన దానిచే భగవంతునకును పూర్వముండి యిప్పుడు లేకుండుటయు, ఇప్పుడుండి పూర్వములేకుండుటయు ననువిరోధము గలుగదు. కావుననే 'ప్రసాద ముపాయము ప్రీతి ఉపేయము' అనియు జీయరు చెప్పిరి. 'అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే' అని ప్రపత్తి మొదలయినవానిచే సాధ్యమైనదిగదా మోక్షము. సాధ్యమనఁగా మునుపు లేకుండి పిదప ఉత్పన్నమైనది. 'ఉత్పన్నస్య వినాశయోగాత్' అని ఉత్పన్నమునకు నాశముగలదుగాన ఉపేయమైన భగవత్ప్రాప్తిరూపమగు మోక్షము 'సాధ్యమ్' అనుటంబట్టి ఉత్పన్నమైనదిగాన నశించునదిగానున్నదే! ఇదెట్లు? అన్నచో అది నశింపదు. అది నశింపకుండుటకు రెండు ప్రకారములు గలవు. అం దొకప్రకార మెట్లన-సాధ్యము- ఉత్పాద్యము, ప్రాప్యము, వికార్యము, సంస్కార్యము అని నాలుగువిధములై యుండును. వానిలో ఉత్పాద్యమనఁగా 'ఘటంకరోతి పటంకరోతి' అన్నట్లు కుండవలెను గుడ్డవలెను మునుపులేకయే పిదపఁ గలుగునది. ప్రాప్యమనఁగా 'గ్రామంగచ్ఛతి రాజానంగచ్ఛతి' 'గాందోగ్ధి పయః' 'ఆవును పాలుపిదుకుచున్నాఁడు' అన్నట్లు గ్రామము రాజు పాలు మొదలయినవానివలె మునుపె సిద్ధమై యుండువస్తువును అధికారికిచ్చుట. వికార్యమనఁగా 'క్షీరమభ్యఞ్జయతి' పాలు పెరుగు చేయుచున్నాఁడు. 'త్రపుసీసే ఆవర్తయతి' తగరమును సీసమును కరఁగించుచున్నాఁడు. అన్నట్లు,పాలను పెరుఁగు చేయుట సీసమును కరగించుట. సంస్కార్యమనఁగా 'వ్రీహీన్ ప్రోక్షతి' 'వడ్లను ప్రోక్షించుచున్నాఁడు' 'వ్రీహీనవహన్తి' 'వడ్లను దంచుచున్నాఁడు' అని వస్తువును మఱియొకకార్యమున కుపయుక్తమగునట్లు చేయుట. ఇచ్చటను 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' అనియు 'పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్' 'పరంజ్యోతి రుపసంపద్య' అనియు పూర్వమే సిద్ధరూపుఁడై యున్న పరమాత్మను వీఁడు పొందుటచే ప్రాప్యము నిత్యమే యగును. ఇదియు మోక్షము సాధ్యమయ్యు నిత్యమగుట కొకప్రకారము. మఱియొకప్రకార మెట్లన:—'నిత్యో నిత్యానామ్' అనియు 'అజో హ్యేకః' 'అనియు' 'నహి విజ్ఞాతుర్విజ్ఞాతేర్విపరిలోపో విద్యతే' అనియు ఆత్మలు నిత్యులగుటచేతను, వీనికి ధర్మములయిన జ్ఞానానందాదులు నిత్యములు నగును. ఇట్టి నిత్యములయిన యాత్మలకు 'తమసా గూఢమగ్రే ప్రకేతమ్' అనియు 'తయా తిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా' అనియు ఆత్మస్వరూపమునకు ఆత్మధర్మములకును తిరోధానము గలిగించునది ప్రకృతి సంసర్గము. ఆ సంసర్గము నశింపఁగా 'స్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే' అనియు 'ఆవిర్భూతస్వరూపస్తు' అనియు 'అవబోధాదయో గుణాః' అనియు 'ప్రకాశ్యన్తే నజన్యన్తే నిత్యా ఏవాత్మనోహితే' ఆగుణములు ఆత్మకు నిత్యము లయినవిగాన మఱుఁగుపడియుండి యపుడు ప్రకాశించుచున్నవేకాని యపుడు క్రొత్తగా పుట్టినవి కావు.అనియు ఆత్మల స్వాభావికమైన యాకారము ఆవిర్భవించినదేకాని క్రొత్తగా ఉత్పాద్యము కాకపోవుటవలనను ఆత్మలు నిత్యములేకాన పరమాత్మప్రాప్తిరూప మగుమోక్షమును నిత్యమే యగుచున్నది.

అది యట్లుండఁగాక. ఇచ్చట వేదోక్తమైన ప్రపత్తికి ఉపబృంహణము సేయఁబడునేని, 'అహమస్మ్యపరాధానా మాలయోఽకిఞ్చనోఽగతిః। త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అన్నట్టి ప్రపత్తిలక్షణము లభించినదా యన్నచో 'రావణో నామదుర్వృత్తో రాక్షసో రాక్షసేశ్వరః। తస్యాహమనుజో భ్రాతా విభీషణ ఇతిశ్రుతిః' అని రావణసంబంధమువలనను 'భీషయనేస్మభీరో' అని నామనిర్వచనమువలనను, తనదోషమును మున్నిడుకొనుటచే 'అహమస్మ్యపరాధానామాలయః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'రాజ్యంప్రార్థయమానశ్చ' అని తనకు రాజ్యము గోరివచ్చినవాఁడై రామునకొక కించిత్కారమును జేయుటకు రానివాఁడగుటచేత 'అకిఞ్చనః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'త్వాంతు ధిక్కులపాంసనమ్' అని తఱుమఁగొట్టిన తోఁబుట్టువు ప్రాపును లేకుండుటచే 'అగతిః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'భవన్తంశరణంగతః' అనుటచే 'త్వమేవోపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతిః। శరణాగతిః' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. 'పాదయోశ్శరణాన్వేషీ నిపపాత' అని పాదములందు శరణుగోరి పడినాఁడనుటచే 'పాదేవేఽస్మిన్ ప్రయుజ్యతామ్' అన్నయర్థము చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి యీలక్షణము చక్కఁగనే సిద్ధించినది. ఆనుకూల్యసంకల్పాదులును సిద్ధించినవోయనఁగా ఆలక్షణమును పుష్కలముగానే యున్నది. 'ఆత్మానంపర్వథారక్ష పురీంచేమాంస రాక్షసామ్।స్వస్తితేఽస్తు' అని రావణునకు వానిపట్టణమునకు మంగళమును ఆశాసించుటచే ఆనుకూల్యసంకల్పము చెప్పఁబడినదయ్యెను. 'ఉత్పపాతగదాపాణిః' 'గద చేతియందు దాల్చి పైకెగసెను' అని చేత గదయుండఁగా తన్ను పరిభవించినవానిని గొట్టిపోకుండుటవలన ప్రాతికూల్యవర్జనము చెప్పఁబడినది. 'వాలినంచ హతందృష్ట్వా సుగ్రీవంచాభిషేచితమ్। రాజ్యం ప్రార్థయమానశ్చ' అని సోదాహరణముగా రాజ్యము నొసంగ శక్తుఁడని నమ్మివచ్చుటచే 'రక్షిష్యతీతివిశ్వాసము' చెప్పఁబడినది. 'భవన్తంశరణంగతః' అనుటచే 'గోప్తృత్వవరణ'ము చెప్పఁబడినది. 'భవద్గతంమేరాజ్యంచ జీవితంచసుఖానివై' 'నీయందే నారాజ్యమును జీవితమును సుఖములునున్నవి' అనుటచే అఖిలభరసమర్పణము చేయుటంబట్టి ఆత్మనిక్షేపము చెప్పఁబడినది. 'ప్రణాదశ్చమహానేష తతోఽస్యభయమాగతమ్' 'వీనిధ్వని మిగుల పెద్దదిగానున్నది. కాన వీనికిభయముగలిగియున్నది' అని స్వరముతో స్ఫుటపడుటవలనను, 'శీఘ్రంవ్యాదిశనోరాజన్ వధాయైషాంనురాత్మనామ్' అని రామునియొద్దకు పోనీయక వానరులు నడిత్రోవనే తన్నుఁజంపుటకు సుగ్రీవుననుమతి వేఁడి నిలుచుండుటంబట్టియు 'దైన్యంకార్పణ్యముచ్యతే' అన్నదైన్యరూపమగు కార్పణ్యమును జెప్పఁబడియె. కాఁబట్టి యీలక్షణమును పుష్కలముగానే యున్నది. ఇట్లు పుష్కల లక్షణమయిన ప్రపత్తినిగావించి దీనికిఫలముగా, కొల్లకుఁబోయి కుప్పయెత్తినట్లు, నేనుండఁగా ఫలాంతరముల నాశపడక మనలనే నమ్మివచ్చినవానికి సకలభయనివృత్తియును జేయవలయును. ఇదివాకు ప్రతిమవుచున్నాఁడు:—ఇట్లు అభయప్రదానము నేయుట యెవరికన్నచో (సకృదేవప్రపన్నాయ) సలక్షణమయిన ప్రపత్తిచేసినవానికి, సలక్షణమయిన ప్రపత్తినేయుట యనఁగా 'సకృదేవప్రపన్నుఁడయి యుండుట' సకృత్తునకు అర్థమేమనఁగా 'ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్' అనియు 'అనేకజన్మసంసిద్ధః' అనియు భక్తివలె స్వరూపనివృత్తియు ఫలనివృత్తియు చిరకాలసాధ్యముగా నుండక 'తద్ద్వయం సకృదుచ్చారో భవతి' అనియు, 'ఉపాయోఽయం చతుర్థస్తే ప్రోక్తశ్శీఘ్రఫలప్రదః' అనియు స్వరూపనివృత్తియు ఫలనివృత్తియు నొకసారియేయైయుండుట. 'సకృదేవప్రపన్నాయ' అనుచో 'ఏవ' అను అవధారణము ప్రపన్నుఁడేయనియు వానిప్రపత్తి ఒకతూరియే రెండుతూర్లవ అకులేదు అనియు అయోగవ్యవచ్ఛేదమా? ప్రపన్నునికేకాని భక్తుఁడుమొదలైన యన్యులకుఁగాదు

అని అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదమా? అని యడుగవచ్చును. ప్రపన్నుఁడే యని యిట యవధారణముఁగూర్చిన చోఁ బ్రపన్నుని అనువదించి, వానికభయప్రదానము చేయుదుననుటయే యిట వాక్యమునకు విధేయము. కాని, ప్రపన్నుఁడో అప్రపన్నుఁడో యని విమర్శించి ప్రపన్నుఁడేయని విధేయముగా నిట నిర్ణయించుటకాదు. కాన ప్రపన్నుఁడేయని యవధారణముచే నిశ్చయింపవలసినది లేదు. మఱియు 'సకృదుచ్చారోఽభవతి' అనియు 'సకృదేవహి శాస్త్రార్థమ్' అనియు ప్రపత్తి సకృత్ప్రయోజ్యయై (ఒకసారి ప్రయోగింపఁదగినదై) అసకృత్ప్రయోజ్య (పలుమాఱు ప్రయోగింపఁదగినది) కానేరదు. అసకృత్ప్రయోజ్యయగుటకు నయితియుండినం గదా అది అట్టిదికాదని వ్యవచ్ఛేదించి సకృత్ప్రయోజ్యయేయని యవధారణము చెప్పఁగూడును. కాన ఒకసారియే రెండుసార్లుకాదు అని చెప్ప నక్కఱలేదు. కనుక నీయవధారణము అయోగవ్యవచ్ఛేదముగాదు. 'అభయంగతోఽభవతి' అని అప్రపన్నుఁడయిన భక్తిస్థునకును అభయప్రదానము చేయుటంబట్టి 'వీనికేకాని మఱియొకనికి అభయప్రదానము గలుగదు' అను అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదమునుగాదు. ఇట్లు రెండునుగానందున ఇదియే మఱొకటిగాదు అని వ్యావర్తింపుటకు మఱియొకటి లేమిచే 'సకృదేవప్రపన్నాయ' అనుచో అవధారణము వ్యర్థము. లేక 'సకృత్ + ఏవ' అని కేవలసకృత్తుతో అవధారణమును గూర్చితిమేని యిట 'సకృదేవకుర్యాత్ నాసకృత్' అని ప్రపత్తిస్వరూపమును చెప్పుటయైనయెడల నరే. అది చెప్పుటలేక యిట ప్రపన్నుని అనువదించి అభయప్రదానములో తాత్పర్యముగా పర్యవసించుటంబట్టి సకృత్తుతోఁ గూర్చినను వ్యర్థమే. ఈయుపపత్తులవలన సకృచ్ఛబ్దమును ప్రయోగించుటయు వ్యర్థము. 'సకృదేవాభయందదామి' అని యిట్లు అన్వయము చేయఁగూడదా యన్నచో ఒకశరీరికి పుట్టఁగలిగినభయములన్నియు ఒకసారిగా నేకూడుకొన్నవై వానియొక్క నివృత్తిని ఒకసారిగానే చేయుటకానేరదు. భూతకాలమందలి భయములు పూర్వమే యనుభవించినవి. భవిష్యత్కాలమందలి భయములు ఇంకను ఉత్పన్నములుకానందున వానినివృత్తి నిపుడు సేయ శక్యముగాదు. ఇంకను 'దదామి' అని ప్రారంభించినది పరిసమాప్తిఁ బొందని కొన్ని భయములు ఉత్పన్నములుకానందున, మీఁదవచ్చువానినెల్లను రామునిచేఁ బోఁగొట్టఁబడ ననువర్తమానమునకును, ఒకసారియే అను సకృచ్ఛబ్దమునకును, వ్యాహతి గలుగును. అభయప్రదానము సేసినది యాదినము మొదలుకొని రావణవధపర్యంతముగాఁ గలుగుభయములకును పరిహారములకును మితిలేనందునను అనుష్ఠానవిరుద్ధమయినందునను 'సకృత్' 'ఏవ' అనుపదములకు వ్యర్థత కలుగుచున్నదేయనఁగా కలుగదు. ఎట్లనః-

రాముఁడు విభీషణుని ప్రపన్నుఁడన్నాఁడు. అందులకు అనుపపత్తిగా సుగ్రీవుఁడు సకృత్ప్రయోజ్యమగు ప్రపత్తిని 'రాఘవంశరణంగతః' అనియు 'భవన్తంశరణంగతః' అనియు 'పాదయోశ్శరణాన్వేషీ నిపపాత' అనియు, మూఁడువార్లు ప్రపత్తి చేసి ప్రపత్తిలక్షణహానియు, ప్రపత్తిస్వరూపహానియు, ప్రపత్తివ్యస్వరూపహానియు చేసినాఁడని దూషణము చెప్పఁగా, రాముఁడు 'సకృదేవప్రపన్నాయ' వాఁడు పలుసార్లు చేయలేదు ఒకసారియే చేసినాఁడనుచున్నాఁడు. 'అయితే నాలుగు మూఁడుమార్లు చేసినట్లుగా చెప్పినప్రమాణముల నేమి చేయువలయు' ననఁగా 'రాక్షసోఽభ్యేతి పశ్యధ్వమస్మాన్ హన్తుం ససంశయః' అని యభిశాపమును జెప్పినమిమ్ముంజూచి 'సోఽహంపరుషితస్తేన దాసవచ్చావమానితః। త్యక్త్వాపుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ రాఘవంశరణంగతః' అన్నట్లు విరోధినై వచ్చినవాఁడనుగాను. అన్నయే అవమానించి పొమ్మని చెప్పఁగా వానితోడి సంబంధములను విడిచి రాముని శరణుఁజొరవచ్చితిని అని తన స్థితిని జెప్పికొన్నాఁడు మొదట 'శరణంగతః' అని; పిదప మీమాటలచేత నేను కలఁగితినో యని శంకించిన మ్మీఁదెలవిడుమటకై 'భవన్తంశరణంగతః' అని విన్నపము చేయుటచే బాధించువాఁడనై రాలేదు.

నిన్ను శరణుఁజొరవచ్చితినని మనకు వార్తను చెప్పినాఁడు రెండవమారి; 'ఆనయ' పిలుచుకొనిరమ్ము అని నేనుఁజెప్పియు 'అస్మాభిస్తుల్యోభవతు' 'మాతో సముఁడగుఁగాక' 'సఖిత్వఞ్చాభ్యుపైతునః' 'మాతోడి చెలిమినొందుఁగాత' అని నీవనుమతించియు నయినపిదపఁగదా 'ఖాత్పపాతావనిమ్' అని భూమికిదిగి 'పాదయోశ్చరణౌస్వోపి నిపపాత' అని నాపాదములం బడినాఁడు కాన 'సకృదేవప్రపన్నాయ' ఒకసారియే వాఁడు శరణుఁజొచ్చినాఁడు. కనుక ఒకహానియులేదనెను. కాఁబట్టి 'సకృదేవ' అనుపదము సప్రయోజనమగుచున్నది. ఇంతేకాక-(సకృదేవ ప్రపన్నాయ) అనుట 'అనేకస్మాద్వ్యావృత్తోధర్మోఽనేకధర్మః' అన్నట్లు 'సకృదేవనిశ్చిత్య ప్రపన్నాయ' అని మధ్యమపదలోపియగు సమాసమై 'విచార్యచ పునఃపునః' అని దుష్టుఁడో అదుష్టుఁడో శత్రుఁడో అశత్రుఁడో మిత్రుఁడో వధ్యుఁడో అవధ్యుఁడో స్వీకార్యుఁడో బహిష్కార్యుఁడో అని మనము విచారపడినట్లు లంకాప్రధాననాయకులను విడుతునో, చేకొందునో? రావణుని విడుతునో పట్టుదునో? పోయినచోట చేకొందునో తోసివేయుదునో? రాజ్యము కోరకునో కోరకనో? అని యిట్లు బహువిధములు విచారించి జంకుట కొంపటలేక 'సకృత్త్వమీక్ష్యైవ సునిశ్చితంతదా' 'ఒకసారి చూడఁగానే యప్పుడేనిశ్చయమైనది' అన్నట్లు, ఒకసారియే నమ్మికతో వచ్చినవాఁడనియు గ్రాహ్యము. ఇంతేకాక 'సహసా' శబ్దమునకు 'సకృత్' అని ఆదేశముకాఁగా, 'సహసైవప్రపన్నాయ' అనికాని గ్రాహ్యమగును. అనఁగా 'అజగామముహూర్తేన' 'కొంచెము సేపులో వచ్చినాఁడు' అన్నట్లు, మనస్సునఁ బుట్టినదాఁగ కూర్చుండి పోవకమునుపే వచ్చినాఁడనట. మఱియు (సహసా ప్రపన్నాయ) అని ఒకటి నిరూపింపకయే సాహసికుఁడై వచ్చినాఁడు. అనఁగా రావణుని గోష్ఠినుండి సముద్రతీరమున నున్న రాముని శరణుఁజొరఁగా అతఁడు పట్టుకొనిపోయి సంకెలలు వేసినచో నేమిచేయవచ్చునని భయపడక వచ్చినది రాకయని వాఁడు వచ్చినసాహసము నాఁడు మనుమన్నాఁడనియు గ్రాహ్యము. (సహసాప్రపన్నాయ) అప్పుడే చూడఁగా మనసుకీన నడవను కొమ్ములలోను గోరజలలోను గొట్టుతిల్లియావున్న, శరణాగతుఁడై ఫలమును బొందకున్న ఏనిక నేనగునంత వానికిని సర్వశరణాగతుఁడనై రాజ్యదారి ఫలమును బొందన నీకుఁగాను.

ఇట్లు నిలుచుట వాఁడు శరణాగతుఁడయినందుదా. 'శీఘ్రం వ్యాయకృనో రాజన్ సరాఖ్యైమాం మనాగ్నానామ్' అనియు 'నివ్వతామేమిత్రర వేణ సౌహార్దే సుస్థితేస్థితా' అనియు మేము చెప్పినమాటవిని నెంచి మరలిపోవక నిల్చినిలుచున్నాఁడేకదా యనఁగా (ప్రపన్నాయైన) మనుష్యుల్లు వి పతిపన్నులయినను(ఒకానొకము అభిప్రాయభిన్నులయినను) వాఁడు ప్రపన్నుఁడే. కాని పోనియుమండీయనిచున్నాఁము. 'ప్రపన్నుఁడేచుండీ యని నీవు చెప్పుచున్నావు. వీఁడు భక్తినిష్ఠులనౌ అనియుదా కొన్ని ధర్మములనుష్ఠించి 'ప్రదీయతాం దాశరథాయ మైథిలీ' అని మంచిమాటఁ జెప్పుటయు, మాటవినకు కూడకనుటయు, వినకూడనిరు అని మనుపంపుమంచిమాటలు శీఘ్రముగఁ జెప్పినమాటయు నిట్లు నేనను పరిశ్చరణము చేసినయేకదా వచ్చినాఁడు. కాని వీఁడు భక్తినిష్ఠుఁడేకాని ప్రపన్నుఁడుగాఁడని సుగ్రీవుఁడు చెప్పఁగా, రాముఁడు (ప్రపన్నుఁడయిన)వాఁడు మంచిమాట చెప్పినది మనకొఱకుఁ గాదు.'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా నతు రాక్షసచేష్టితః' అని వీఁడు స్వభావమున నే ధార్మికుఁ డగుటంబట్టియు, 'గురుత్వాద్ధిత మిచ్ఛతా' అని యన్న తనకు పెద్దయగుటచే వానివిషయమందు హితపరుఁ డగుటంబట్టియు, 'ఆనుకూల్యస్య సఙ్కల్పః'అని యీ ప్రపత్తియొక్క యంగమును ప్రపత్త్యధికారియై యింతయుఁ జెప్పినాఁడుగాని భక్తినిష్ఠుఁడై కాదు. 'సేనయోరుభయోర్మధ్యే రథం స్థాపయ' అని పల్లెలు గొల్లలు బాపలుఁ బౌరులుగానున్న రెండు సేనలకునడుమ తేరును నిలిపి చరమశ్లోకము నుపదేశించునపుడు అర్జునుఁ డెక్కడ స్నానముచేసి

తడిజుట్టుతోను ధౌతవస్త్రముతోను నిలిచినాఁడు? అట్లె విభీషణుఁడును 'యోవిష్ణుం సతతం ద్వేష్టి తం విద్యాదన్త్యరేతసమ్' అని విష్ణుద్వేషియై కర్మచండాలుఁడయిన రావణునిగోష్ఠిలోనుండి పోరువడుడు 'ఖస్థఏవ వ్యతిష్ఠత' అని ఆకాశములో నిలిచినాఁడింతేకాని ఏమున్నీటిలో పెన్నేటిలో మునిఁగి వచ్చినాఁడు. 'యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేత్' ఏనాఁడు విరక్తి పుట్టెనో యానాఁడే యూరువిడిచిపోవలయును. అనియు 'నాస్తి నాక్షత్రసంబన్ధో ననిమిత్తపరీక్షణమ్। శ్రద్ధైవకారణం నిత్యమష్టాక్షరపరిగ్రహే' 'మంచినక్షత్రమా కాదాయని నక్షత్రయోగముచూచుటలేదు. మంచిశకునమా కాదా అని నిమిత్తములను పరీక్షించుటయులేదు. అష్టాక్షరమును పరిగ్రహించువిషయమున శ్రద్ధయె (అనఁగా రుచియే) నిత్యకారణము' అనియు రుచిపుట్టఁగానే వచ్చినాఁడింతే. గంగలో మునుఁగుటకు, నొకసముద్రములో మునుఁగవలయునో, 'భగవాన్ పవిత్రం వాసుదేవః' 'పవిత్రమ్' 'పవిత్రాణాం పవిత్రమ్' 'పావనస్సర్వలోకానాం త్వమేవ రఘునన్దన' అని పరమపవిత్రునిగాఁ జెప్పఁబడు నాకడకు, వచ్చువానికి ఒకపురశ్చరణముగాని ప్రపన్నుఁడయినచో నక్కఱలేదు. అనుచున్నాఁడు. "ఇది యెట్లు? భక్తికి శాస్త్రవిహితమైన వర్ణాశ్రమధర్మము లున్నవి. వీనికి 'సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య' అని ఉన్నధర్మములను విడుమనట్లు చెప్పఁబడియున్నది. కాఁబట్టి ప్రపత్తికంటెను భక్తియే శ్రేష్ఠముగా తోఁచుచున్నదే" యనఁగా అట్లు చెప్పరాదు. 'శబ్దప్రమాణకే హ్యర్థే యథాశబ్దం వ్యవస్థితిః' అని శాస్త్రప్రమాణమయినచో అది చెప్పినట్లు గ్రహింపవలసినవారము. అనఁగా 'బహవో హి యథా మార్గా విశన్త్యేకం మహాపురమ్। తథా జ్ఞానాని సర్వాణి ప్రవిశన్తి తమీశ్వరమ్' అన్నట్లు ఒకయూరికి పోవలసినపుడు, పలుత్రోవ లుండునట్లు, భగవత్ప్రాప్తి పలు ఉపాయములు గలవనిచెప్పి, ఒకయుపాయము తనంతట అశక్తమగుటచే దానికి వేయికొన్ని సహకారులను శాస్త్రము విధించుచున్నది; ఒకయుపాయము సర్వశక్తియగుటచే దానికి సహకారులు వేయి అక్కఱలేదనుచున్నది. ఈప్రకారభేదమువలన వానికొండొంటికి వైలక్షణ్యము రాదు. కాని, స్వరూపనిరూపక ధర్మములనియు, నిరూపితస్వరూపమునకు విశేషనియామకములయిన ధర్మములనియు రెండు తెగలు గలవు. అవిశేషనియామకములను జూడఁగా ప్రపత్తియే విలక్షణ(శ్రేష్ఠ)మైనది. ఎట్లనఁగా 'సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః' అనియు 'బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్' అనియు, 'జ్ఞాత్వా దేవమ్ముచ్యతే సర్వపాశైః' అనియు 'తమేవైకం జానథాత్మానమ్, అన్యావాచో విముఞ్చథ, అమృతస్యైష సేతుః' అనియు 'ముముక్షుర్వై శరణమహం ప్రపద్యే' అనియు భక్తిప్రపత్తులు రెండును వేదాన్తవిహితములుగాను మోక్షాదిసాధనములుగాను నుండుటయందు సమానములే యైనను భక్త్యుపాయస్వరూపమువలె 'సాధ్యభక్త్యేకగోచరః' అని భగవంతునిచే సాధ్యముగా నుండక ప్రపత్త్యుపాయస్వరూపము, 'సిద్ధరూపం పరంబ్రహ్మ' అనియు 'నిత్యం నిత్యాకృతిధరమ్' అనియు, 'పూర్వమే సిద్ధరూపమై ధ్యాయతే' 'ధ్రువాస్మృతిః' అని స్మృతిసంతానరూపమగు జ్ఞానమై, అచేతనమగుట లేక 'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్' 'సత్యం జ్ఞానమ్' 'సర్వం సర్వత్ర సర్వదా జానాతి' అని జ్ఞాతయై సదాతనజ్ఞానస్వరూపమై, స్వీకరించునెడల 'ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్' 'అనేకజన్మసంసిద్ధమ్' అన్నట్లు చిరకాలసాధ్యమయినదిగాక 'తద్ద్వయం సకృదుచ్చారో భవతి' 'ఉపాయభూతో మే భవేతి ప్రార్థనామతి శ్శరణాగతిః' అని సకృత్ప్రయోగము గలదై 'తస్య తావదేవ చిరం యావ దధికారమ్' అని విలంబముగా ఫలము నిచ్చునదిగాక 'ఉపాయోఽయం చతుర్థస్తే ప్రోక్తశ్శీఘ్రఫలప్రదః' 'తావదార్తిస్తథా వాఞ్ఛా తావన్మోహస్తథా సుఖమ్। యావన్న యాతి శరణమ్' అని శీఘ్రఫలప్రదమై 'తపసాఽనాశకేన' అనియు 'యజ్ఞోదానం తపశ్చైవ' అనియు, 'పఞ్చాగ్నయో యేచ తృణాచికేతాః' అనియు 'తపస్సన్తాపలబ్ధ

త్తే సోయం ధర్మపరిగ్రహః' అనియు 'కార్యస్త్రిష్వభిషేకశ్చ కాలేకాలేచ నిత్యశః' అనియు వాన
యెండ యని లేక ఉప్పునీట చవ్వునీటను వేడినీటను మంచునీటను తోఁగి నాలుగుప్రక్కలను తలమీఁ
దుగాను నిప్పు విసరగా నిలిచి క్లేశముపడునట్లు తపస్సు మొదలయినవి చేయుటకాక, 'ఆనన్దో బ్రహ్మ'
'ఆనన్దం బ్రహ్మ' 'కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ' అనియు 'సర్వగన్ధ స్సర్వరసః' అనియు, సుఖరూపమైనదై
'మిథ్యాప్రయుక్తో యజమానం హినస్తి' 'తప్పుగా ప్రయోగముచేసినయెడల యాగకర్తను హింసించును'
'జ్ఞానదోషపరిభ్రష్ట శ్చణ్డాలీంయోనిమాగతః' 'జ్ఞానమందలిదోషముచే పరిభ్రష్టుఁడై చండాలయోనిం
బుట్టవచ్చును' అన్నట్లు రవ్వంతతప్పుపడినయెడల కర్త నశించునట్టిదియుఁగాక 'యథాతథావాపి సకృ
త్కృతోఽఞ్జలిః। తదైవనుష్ణాత్యశుభాన్యశేషతః।శుభానిపుష్ణాతినజాతుహీయతే' అనియు ఎట్లోయొక
యట్లు ఒకసారిచేసినయంజలి యప్పుడే అశుభములనన్నింటిని హరించుచున్నది. శుభములను వర్ధిల్లఁజే
యుచున్నది. మఱియెుకప్పుడును క్షీణింపదు' అనియు 'దురాచారోఽపిసర్వాశీ కృతఘ్నో నాస్తికః పు
రా। సమాశ్రయేదాదిదేవం శ్రద్ధయాశరణంయది। నిర్దోషంవిద్ధితంజన్తుం ప్రభావాత్పరమాత్మనః' అని
యు,పద్ధతితప్పిజేసిను దోషములనుబోఁగొట్టదిద్ది అనుష్ఠాతను ఉజ్జీవింపఁజేయునదై 'అవిద్యయామృత్యు
న్తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతే' 'కషాయపక్తిఃకర్మాణి జ్ఞానన్తుపరమాగతిః। కషాయేకర్మభిఃపక్వే
తతోజ్ఞానంప్రవర్తతే' అనియు 'తత్తుమ్మృత్యుమవిద్యయా' అనియు, తనయుత్పత్తికి ప్రతిబంధక
ములగు వానిని నివర్తించునదై 'అన్తవదేవాస్యతద్భవతి' 'నహ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే' 'ప్లవాహ్యేతేఅదృ
ఢాయజ్ఞరూపాః'అనియు నశించుచున్నద్రవ్యమే యుపకరణముగాఁగలిగి,నశ్వరమైన క్రియారూపమై,
తనంతట ఫలమిచ్చుటకు అశక్తమై దేవతగలదై స్వర్గపశుపుత్రాది ఫలసాధారణముగానుండునట్టి కర్మా
దులను అంగముగా అపేక్షించునదిగాక 'తమేవైకంజానథాత్మానమ్ అన్యావాచో విముఞ్చథ' 'సర్వ
ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకంశరణంవ్రజ' అనియు 'తేజకోపాయతాయాంతు' అనియు 'మామేవైష్యసి'
యనియు, సృష్టియందు మూఁడువిధములయిన కారణములును దానేయైనట్లు ఆత్యన్తికప్రళయమైన
మోక్షమందును, అంగమును అంగియును ఉపాయమును ఉపేయమును ఒకటేయై, యెల్లవారికి
ముక్తికలుగుట వైషమ్యము నైర్ఘృణ్యము మొదలగుదోషములు రాకుండుటకుఁగాను అధికారిస్వరూప
యోగ్యతను గలిగించుటకు వలయు అనుకూల్యసంకల్పాదిమాత్రముల నపేక్షించునదియై, యిటువంటి
యనేకగుణ పౌష్కల్యములవలన భక్తికంటెను ప్రపత్తియే మిక్కిలియు విలక్షణమగుచున్నది. ఇటు
వంటిప్రపత్తిని చేసినవానికి, (ప్రపన్నాయైవ) 'మన్త్రివ్యాహేనయేచారే యుక్తోభవితుమర్హతి'! అని
కర్మయోగనిష్ఠులయిన మీకును నేనుగాను'జామ్బవాం స్త్వథసంప్రేక్ష్య శాస్త్రబుద్ధ్యావిచక్షణః'అని జ్ఞాన
యోగనిష్ఠులయిన జాంబవంతునకును నేనుగాను 'భక్తిశ్చాయతాపిర' అని భక్తియోగనిష్ఠుఁడయిన హను
మంతునకును నేనుగాను 'రాఘవంశరణంగతః' అని ప్రపన్నుఁడయిన విభీషణునికే యగుదును. (ప్రపన్నా
యైవ) 'అకారార్థాయైవ' అన్నట్లు వాఁడు నాకేయైయుండునట్లు నేనును ప్రపన్నునకే కావలసినవాఁడ
నగుదును.

వాఁడు ప్రపన్నుఁడగుట క్షుద్రప్రయోజనమునకేకదా? 'రాజ్యంప్రార్థయమానశ్చ బుద్ధిపూర్వ
మిహాగతః' అని మీహనుమంతుఁడేకదా చెప్పినాఁడు అనఁగా, (తివాన్మీతిచయాచతే) అనన్యప్రయో
జనుఁడైయే వచ్చినాఁడుమమీ యనుచున్నాఁడు. అనఁగా చకారము అవధారణార్థకము. విభీషణుఁడు
దూతవధము కూడదని తనకుఁ జేసినయుపకారమునకు ప్రత్యుపకారముగా రాజ్య మియ్యవలయుననెడి
యభిప్రాయములో హనుమంతుఁడు చెప్పినాఁడంతేకాని విభీషణుఁడు చెప్పినాఁడో?'నదేవలోకాక్రమ

ణం నామరత్వం మహాంశ్చ గేః। ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే నత్వయా వినా’ ‘నీవులేని దేవలోకము కలుగుటగాని దేవత్వముగాని కోరను. లోకములకెల్ల నీశ్వరుఁడనై యుండుటగాని నా కిష్టముగాదు.’ అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పినట్లు, ‘త్యక్త్వా పుత్రాంశ్చ దారాంశ్చ’ అనియు ‘పరిత్యక్తామయాలఙ్కా మిత్రాణి చ ధనాని చ। భవద్గతం మే రాజ్యం చ జీవితం చ సుఖాని చ’ అనియు బాహ్యబంధువులు [illegible] స్త్రీలు వస్త్రములు మహైశ్వర్యము మంచిపుత్రికలు తలిదండ్రులును నే నేయని వచ్చినవాఁడు. (తవాస్మీతి చ యాచతే) ‘తవైవాస్మ్యహమచ్యుత’ ‘కృష్ణా! నీవాఁడ నేయగుదును’ అన్నట్లు అనన్యప్రయోజనుఁడై యిచ్చి వచ్చినవాఁడు, (తవాస్మి) ‘నమమ’ ‘నారాయణస్య’ నావాఁడనుగాను గాన స్వాతంత్ర్యమును లేదు. నారాయణునివాఁడనుగాను గాన పారతంత్ర్యమునులేదు. నాను పరతంత్రుఁడనై యుండుటే స్వరూపమని వచ్చినవాఁడు (తవైవాస్మి) వాఁడు నన్నుఁజూచి ‘తవైవాస్మి’ ‘నీవాఁడ నేయగుదును’ అన్నాఁడు. నేను ‘భుక్త్వా చ భోగాన్ విపులాం [illegible] నైవమ్యతి [illegible]। [illegible] లోకం ప్రపత్స్యతి’ అనియు లంకారాజ్యమును కైంకర్యసామ్రాజ్యము ‘తవైవాస్మి’ ‘నీవిచే యుగుఁ

యనియు చెప్ప [illegible] ‘[illegible]’ అనియు ‘[illegible] శ్వర్యము [illegible]’ అనియు ‘లబ్ధ్వా [illegible] ప్రాప్య [illegible]’ అనియు [illegible]. రెండును [illegible] నవాఁడు దా. [illegible] అనియు ‘[illegible]’ [illegible] [illegible] సంజ్ఞితమ్’ అనియు [illegible] బహ్మం [illegible] పురాణమంతయును స్పష్టమైనదానిని [illegible] కొట్టఁబడలును. (తవాస్మి) ‘[illegible] శేషస్స్వమ్’ అనియు ‘స్వత్వమాత్మని సఞ్జాతమ్’ అనియు ‘[illegible] దాస్యమ్’ అనియు. [illegible] యుండునప్పుడే శేషముగాఁ దా యుండును. (తవాస్మి) ‘అహం బహ [illegible]’ అనినట్లు సామానాధికరణ్యముచేఁ జెప్పినను, శేషి శేషభావము సిద్ధించునుగదా. అట్లు చెప్పక ‘తవాస్మి’ అని వ్యధికరణము గా చెప్పుట యేల? సామానాధికరణ్యమునకు [illegible] పయిక స్వరూపైక్యము [illegible] చేత భ్రమ కలుగునియు, [illegible] లేదని [illegible] ఉపపాదింపవలసివచ్చునియుఁ [illegible] జీవపరమాత్మ భేదము [illegible] గా నట్లు చెప్పఁబడెనని తెలియును.

(ఇతి) ఈశ్లోకము శరణాగతి [illegible] మాటచే ‘తవాస్మి’ అన్న ప్రకారము చెప్పుమన్నదే యని [illegible] మన్నాఁడు. (ఇతి) ‘ఇత్యాహ [illegible]’ అన్నట్లు, ఎవరైన చెప్పవలసినశ్లోకమును ఎవరు చెప్పుచున్నారు? పూర్వ [illegible] పరులు ఇతిహాసముగా చెప్పవలసినశ్లోకమును ఒక రాక్షసుఁడు చెప్పెడి నే.

(చ) ఉపాయమాత్రమును అపేక్షించి విమురను ఫలముకూడ గోరవలయునని సముచ్చయార్థకము నగును. (తవాస్మీతి చ) ‘[illegible]’ అని ఫలముకూర్చయును సాధారణమయిన యుపాయమును అపేక్షించినయెడల ఈ పేయములందు (త్రివర్గము (ధర్మార్థకామములను) అపేక్షింపక పరమపురుషార్థమగు మోక్షమును అపేక్షింపక (తవాస్మీతి చ) పూర్వార్థమందు ఉపాయము నపేక్షించి శరణాగతుఁడైపోవక ఉత్తరార్థమందు కైంకర్యమునుగూడ నపేక్షించి స్వయనిష్ఠుఁడగుటయే యగును. (తవాస్మీతి చ) ‘తవాస్మీత్యపి’ అనుట. అనఁగా ‘పరిపాలయనో రాజన్ వధ్యమానాన్ నిశాచరైః’ అన్న ఋషులవలెను ‘త్రాతుకామ ఇమం లోకం సర్వం వై విచచార హ’ ‘త్రీన్ లోకాన్ సంపరిక్రమ్య తమేవ శరణం గతః’ అన్న జయంతునివలె (కాకాసురునివలె)ను తమ ప్రదశరీరరక్షణమునకుఁ గోరక స్వరూపానురూ

పమైన పురుషార్థమగు నన్ను అనుట. స్వరూపానురూపమైన పురుషార్థము 'శ్రీమతేనారాయణాయ' అనియు, 'సహవైదేహ్యా అహంసర్వం కరిష్యామి' యనియు, ఇష్టదుంగానుండు కూడికయందే కదా. ప్రత్యేకముగానున్న నీకు శేషమైనయెడల 'ఏకాయనుఁడుగాఁడా' యనఁగా 'పిత్రా చ పరిత్యక్తః' అనుచోట, 'మాత్రా చ పరిత్యక్తః' అని అనుక్తసముచ్చయమైనట్లు, (చెప్పఁబడకున్న దానిని చేర్చుకొనునట్లు) ఇచటను 'తవాస్మి ఇతి' అనుట 'వైదేహ్యాచాస్మి' అని అనుక్తసముచ్చయమగునుగాన మిథునవిషయమందే మిమ్ము విభీషణుఁడు శరణు అపేక్షించెను. ఇదిగాక, మీవలె శాఖాన్తరమై శాఖను విడువఁగా సంచరించుటలేక 'అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ రాక్షసానాం గృహే గృహే। యజ్ఞాశ్చ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్' అని గృహములోపల (వేద) శాఖాసంపాదయగువారికి తెలియునుగదా. అంతేగా 'శ్రద్ధయా దేవో దేవత్వమశ్నుతే' అనియు '[illegible]' అనియు 'అనన్యా రాఘవేణాహం భాస్కరేణ ప్రభా యథా' అనియు సీత చెప్పినట్లు అపృథక్సిద్ధవిశేషణమై ఏకాకారములోనున్న దని తెలిసి చెప్పినాఁడనియు గ్రాహ్యము.

ఇదియంతయుఁ దెలిసియున్నవాఁడు, [illegible] చేయుచుండుట [illegible] యుండఁగా నిన్ను [illegible] యొప్పునా? యనఁగా (యాచతే) [illegible] యాచించుట తెలియుట కల్లుయాచించినాఁ [illegible] (యాచతే) '[illegible] ప్రతీక్షతే' అనియు 'అ[illegible] తో...... [illegible]' అని యిట్లు యాచించుట నేను [illegible] యుండుటంబట్టి యాచించినాఁడు, (యాచతే) 'సదా [illegible] ప్రహర్ష యిష్యామి' అనియు [illegible] నన్ను [illegible].

ఇట్లు [illegible]? యనఁగా (అభయం [illegible]) 'అ[illegible] భయుజ్ఞతో [illegible]' అ[illegible] (అభయమ్) ఇట 'అ' [illegible] [illegible]. [illegible]బట్టి, [illegible] మై [illegible]; [illegible]) మో [illegible]. [illegible] (అభయమ్) 'అ[illegible]' '[illegible]' '[illegible]' అని [illegible]. [illegible]బట్టి మీ [illegible] ఒక [illegible]

[illegible]? యనఁగా, (సర్వభూతేభ్యః) [illegible] అచిత్తుతో [illegible]. అం[illegible] మనుష్యులు స్థావర[illegible]. ఇవియన్నియును [illegible]. (సర్వభూతేభ్యః) [illegible] బట్టి [illegible] లెన్నుఁడని యింద్రాదులను [illegible] 'సర్వతామ్' [illegible] [illegible]లయిన వీరి [illegible], [illegible] అవమానితులయిన మరుత్తుఁడు [illegible] మనుష్యరాజులు [illegible], పతిముతో నే [illegible] స్థానమగు కైలాసము [illegible] నఁగలుగు భయమును, [illegible] పరిహరింతును. (సర్వభూతేభ్యః) 'సర్వభూతాత్మకే [illegible]' అనియు '[illegible]' అనియు ప్రక్రియంబట్టి పృథివ్యాదిభూతముల కార్యమైన శరీరేంద్రియ విషయములు బాధించినను పరిహరింతును. (సర్వభూతేభ్యో౽భయం [illegible]) 'జగత్స శైలం పరివర్తయామి' 'జగత్తును కొండలతోడ తలక్రిందుచేసెదను' 'క్షిపామి' 'జగత్తునెల్ల సముద్రమునం ద్రోసెదను' 'నక్షమామి' 'నాభక్తుని బాధించినవానిని ఎంతమాత్రమును మన్నింపను' అని నావల

నఁ గలుగుభయమును, హిరణ్యరావణాదులయిన తండ్రులు అన్నదమ్ములు మొదలగువారివలనఁ గలుగుభయమును పోఁగొట్టెదను. (సర్వభూతేభ్యః) 'సర్వపాపేభ్యః' అనియ చేతనములయిన పాపములును, ఆయా పాపముల మూలమున బాధించు జంతువులును, వానిమూలమునఁ గలుగు భయమును సమస్తమును పోఁగొట్టెదను. ఇట్లు 'భీత్రార్థానాం భయహేతుః' అని యిట పంచమీవిభక్తి గ్రహించునది.

ఇదిగాక యిది చతుర్థియునగును. అపుడు ప్రపన్నుఁడై 'తవాస్మీతి చ యాచతే' అని శరణాగతుఁడై ఫలార్థియైన విభీషణుని కొకనికా భయనివృత్తి జేయుట? యనఁగా (ఇతిచ) అను చకారమును ఇటుకూర్చి (సర్వభూతేభ్యశ్చ) వానికే కాదు. 'చతుర్భిస్సహ రాక్షసైః' అని వానితోఁగూడ వచ్చినవారికిని, వానిని సంబంధించినవారికిని అభయప్రదానము చేయుచున్నాననియు నర్థము. భయనిమిత్తమును చెప్పవలదా? యనఁగా అది 'రాఘవేణాభయే దత్తే' అనుచోటనున్నదా? 'భయం భయానా మపహారిణి' అనుచోటనున్నదా? అని తెలంపోట నెఱమ్మను. ఇంతేకాక (ప్రపన్నాయ) అని ప్రపన్నైకమాత్రమా భయనివృత్తి చేయుట? భక్తినిష్ఠులకును పురుషకారనిష్ఠులకును లేదో? అనఁగా (సర్వభూతేభ్యః) భక్తినిష్ఠులని పురుషకారనిష్ఠులని వారి లేక 'అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద సన్తమేనం తతో విదుః' అని భగవజ్జ్ఞానములేన సత్తను పొందినవారికందఱికి ననుట. ఇట్లు సంబంధమే లేని లక్షణాభాసకారులకు యియ్యనవధరించుట యనఁగా పలుమాటలేల? (సర్వభూతేభ్యః) విలక్షణోపాయనిష్ఠులు కానక్కఱలేదు. అప్రసంగమున రావణుం డున్నట్లు 'భవన్నిపయవాసినః' అని వానరులకీలోపల నుండుటయే చాలును 'యదివా రావణస్స్వయమ్' అని శత్రువయిన రావణుండుగాని 'విభీషణో వా' అని మిత్రుఁడైన విభీషణుఁడుగాని, 'పాపానాం వా శుభానాం వా వధార్హాణాం ప్లవంగమ' అని యువాసీనమైనవారుగాని, 'అనహార్వదనాంతకమ్' అని మృగమైనవారిగాని, 'సర్వలోకానాం స్థితాని' అని పక్షియైన కపోతముగాని, 'పాషాణ గౌతమపత్నీ' అని స్థావరమైన అహల్యాశిలగాని, 'ప్రతికేకేశ్వ...యమ్' అని జంగమమయిన జయంతుఁడు కాకాసురుఁడుగాని, ఘోరరూపులైన 'నిశాచరా...' అని యుపేక్షించిన బ్రహ్మాదులుగాని తారతమ్యము లేక బ్రహ్మాది పిపీలికాంతములగు సర్వజన్తువులకు అభయప్రదానము చేయుచున్నాననుట.

పరిపూర్ణుఁడేయని నవధరించుమనియనఁగా (దదామి) త్యాగముగాదు. ఔదార్యముగాదు. ఉపకారముగాదు. దానముగానే చేయుచున్నాను. త్యాగమనఁగా 'శక్త్యుద్దేశ్య యోగ్యయోగ్యసమర్పణమ్' అని యుచితమును అపేక్షించినవానికి శక్తికొలఁది యిచ్చుట. ఔదార్యమనఁగా 'సర్వవిషయవితరణమ్ ఔదార్యమ్' అని విషయము పాత్రమును జూడక కన్నులఁ బొలుచునట్లు దానమేరుగా నిచ్చుట, ఉపకారమనఁగా 'ప్రత్యుపకారేచ్ఛ...' అని ప్రత్యుపకారమే ప్రయోజనముగా ఆసన్నులకిచ్చుట. 'అదృష్టముద్దిశ్య యోగ్య యోగ్యాయ స్వత్వనివృత్తిపూర్వకం దానమ్' అని అదృష్టఫలమును గోరి విలక్షణవిషయమందు విలక్షణపదార్థములను యిచ్చుట. (దదామి) 'మోక్షయిష్యామి' అన్నట్లు 'దాస్యామి' అని కాలవిలంబనము చేయను. (దదామి) 'తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి' అన్నట్లు, 'ఉపాసన ప్రారంభే మోక్షప్రారంభః' అని వాఁడు మరలనుద్దేశించి పలుకలేదిపుడే నేను ఇయ్య నుపక్రమించితిని. ఈయుపక్రమము ఆత్మయుండునంతకాలము జరుగఁగలది. 'ప్రారబ్ధోఽపరిసమాప్తశ్చ వర్తమానః' ప్రారంభింపఁబడి ముగియకుండునది గదా వర్తమానము. కాఁబట్టి (దదామి) అను వర్తమానము వలన దేమిమ్మట ప్రారంభింపఁబడినదిగాని యాత్మయుండునంతకు నిచ్చుచునే యుండుటవలన ముగియకుండునని భావము. (ప్రపన్నాయ దదామి) 'న్యాసమేషాంతపసామతిరిక్తమాహుః' అనియు 'తేషాన్తు

* 'వానరోత్తమా! నిన్నే పురుషకారభూతునిగా వరించిన యీవిభీషణుని నీవే పిలుచు

తపసాం న్యాస మతిరిక్తం తపస్సామ్' అనియు ఇతరోపాయములందెల్ల ప్రపత్తి విలక్షణమయినట్లు 'నార్హామి శరణస్యస్య కలాం కోటితమామపి' అని సమస్తాధికారులలో ప్రపన్నాధికారి విలక్షణుండై కదా యున్నాఁడు.

ఈ విలక్షణాధికారినిఁ జూడఁగా దానను సేయవలెఁగాదునా. అదియు సాక్షికమా? దానికి నియమమున్నదా? యనఁగా (ఏతద్వ్రతమ్మమ) ఇది నాకు నియతానుష్ఠేయము. (నియమముతో ననుష్ఠింపవలసినది). (ఏతత్) ప్రపన్నునికిఁ జేయు నీయభయ ప్రదానము. 'అనుపాలనీయప్లః' అని యెత్తుకొన్న యపుల సుగ్రీవునకుఁ జెప్పిన విధమున నదమొదయేకదా ప్రతిన. 'సకృత్ప్రతిజ్ఞాం సంశ్రిత్య బ్రాహ్మణే ష్వపి శేషతః' అన్నచోట నిది చెప్పియున్నానే. (ఏతద్వ్రతమ్) 'పరిత్రాణాయ సాధూనాం... సంభవామి' అనియు 'శరణాగతాణాంత్యాగిన్ ధర్మత్యాగాయకేవలమ్' అనియు నిది నాకు సత్తాప్రయుక్తమైనది. దీనిఁ దప్పి నడచుటకేమి చేయుందును.

ఈయనుష్ఠేయము మొదలికినఁగా (మమ) 'అర్థితోపాయ మేలోకే' అని పరాపేక్షగా దీనికిఁ బుట్టిన వాఁడను, (మమ) నన్ను ముని బ్రహ్మాదుల కృత్యముగాదు. మహర్షియగు రుద్రునకును కృత్యముగాదు. 'సహి పాలనసామర్థ్యమస్మత్ సర్వేశ్వరాద్వినా' అనియు, 'రక్షార్థం సర్వలోకానాం విష్ణుత్వముపగతవాన్' అనియు రక్షణము నాకే కృత్యమనుచున్నాఁడు. (వ్రతమ్మమ) నాయందే కలిగి తీరుటే వలసి పుట్టుటయు మీ సుకృత్యమైనట్లు, ఆశ్రితరక్షణమును నాకు విధము. (వ్రతమ్) 'ఉతామే ... హ్రామ్' అన్నట్లు సత్తా ప్రయుక్తమైనది నాకిది ప్రయోజనములేదు. తమయొక్కయు సుహృత్పురుషులు తమ గోష్ఠిలో చేర్చుకొని యెలుఁగుఁ జేసికొందురు. అట్లుకాక సాధుగోష్ఠిలో చేర్చుకొనుటయే ప్రయోజనముగా అది నాకనుష్ఠింపవలసియున్నది యనుచున్నారు. (ఏతద్వ్రతమ్మమ) ఇది నాకనుష్ఠేయము. దీని నాకు నియమముగా నెట్టియుత్తు అని సుగ్రీవుని సమ్మతిపఱుపవలెను.

*ఇదియును విధము. 'ఆనయైనం హరిశ్రేష్ఠ దత్తమస్యాభయం మయా। విభీషణో వా సుగ్రీవ యది వా రావణస్స్వయమ్' ఇతి శేషార్థము:—'ఆనయైనమ్' అను శ్లోకము నాప్రకృతి తెలిపినది. 'సకృదేవ ప్రపన్నాయ' అనుటచే నాశ్రితకల్పము తెలిపినది. అందు శ్లోకమందలి 'తవాస్మీతి' అనుటచే నాశ్రితకులము గానిపిరి. ఒకటిన్నిటిఁ గూడ ననుష్ఠింపదగిన నాకును అనుష్ఠింపవలయుటయుఁ గలిగించిరి. శరణము అన్న నాశ్రితరక్షణమునకు బాధకము నిక్షేపించి నాకెట్టి దోషమును కలుగదనియుఁ గాంచిరి. కావలసి నానిర్ణయముఁగనిగా. 'నాకుఁ జేరితినని' అన్నప్పుడే నాకు అభయమును దత్తమయినది. దానిని మీరు చేసి చెల్లింపుఁడనుచున్నాఁడు. ఇట రాముఁడు చెప్పినదానికిఁ బదులులేక ప్రేమాంధ్యమునకుఁ బ్రసన్నముఖుఁడై విభీషణుని దిక్కు నెమ్మోమైయున్న సుగ్రీవునిఁ జూచి రాముఁడు అతనినే ఆవిభీషణుని కొనితేర నియోగించుచున్నాఁడని తెలియునది. (ఆనయైనమ్) వినిమ్మోడపోకనిరస్య. 'సవేవ యతిమాన్' అని నిన్ను నెపముగాఁ బురుషకారునిగా వరించిన యితని మీరేపోయి దోడ్కొనిరండు. అట్లు చేయుఁగాక యితని నింతకాలమును నాకు స్వీకరింపవలెననిన దుఃఖము నివర్తించును. (హరిశ్రేష్ఠ) వానిదుఃఖము నివర్తింపుటకై నీవేపోయి యెలుమకొనిరావే. నాయందు నెయ్యముగల వానరులలోనెల్ల కన్నాకయిన నన్నతిక్రమించి నీవైపోయి స్వీకరింప శక్తుఁడనా యేమి? (దత్తమస్యాభయంమయా) (అస్య) తనబంధువర్గమును దిగవిడిచి తనతిక్కవపాటును జెప్పకొనుచు శరణుఁజొచ్చి వచ్చినవానికి, (మయా) నాయభయము నొందుటకు 'మిత్రభావేన' అని మిత్రభావనయే చాలును, బంధుత్యాగ

కొనిరమ్ము. శరణన్నపుడే వానికి నేనభయమిచ్చియైనది. వాఁడు విభీషణుం డయినంగానీ, లేక విభీషణవేషము వేసికొని రావణుఁడు తానే వచ్చినవాఁడయినంగానీ, విభీషణుఁడు గాఁడు రావణుఁడని నాకుచెప్పఁగొఱకును నూరక మరలిరాక యెవఁడుగానుండినను పిలుచుకొనియేరమ్ము' అనెను. వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవుం డట్లు రాముఁడు చెప్పినమాట విని, 'రావణుఁడైనను దోడ్కొనిరమ్ము' అని యెంతటిదుష్టుఁడయినను శరణాగతుని యందతఁడు చూపుసౌహార్దమునకును అభయమిచ్చియు తన్నే (సుగ్రీవునే) పోయి తోడ్కొనిరావలయుననుటచే తాను సమ్మతించిననే విభీషణుని స్వీకరించునట్లు తనయందుఁ జూపిన సౌహార్దమునకును మిక్కిలియాశ్చర్యమునం బురికొని యట్టిసౌహార్దముగల యతిశయమునకు మూలముగా కాకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టుకనొందిన యారామునిం జూచి * 'రామా! నీవు ధర్మసూక్ష్మములనెఱింగినవాఁడవు. లోకములనెల్ల రక్షించు

స్వనికర్షను లక్ష్యపెట్టలేననుచున్నాఁడని, (అభయం తే) శరణు అన్నపుడే అభయము ఇచ్చియైనది. 'అభయో೭భయం తో భవతి' నేను స్వీకరించువాఁడగుటకును వాఁడును స్వీకరింపఁబడినవాఁడగుటకును అనుమతియిమ్ము. ఇట్లు రాముఁడు చెప్పఁగావిని యిట్లు పిలుచుకొనిరాఁదగునా యని వానరులపాటుతో పిలుచుకొనివచ్చుటకు పోవుచుండఁగా మరల రాముఁడు పిలిచి సమాధానము చెప్పుచున్నాఁడు. (విభీషణో వా రావణస్స్వయం యది వా) విభీషణుఁడైనదా లేదా తెమ్మన్నను మరలక రావణుఁడైయైనను పిలుచుకొనిరమ్ము. విభీషణుని స్వీకరించితిమేని 'విభీషణస్తు ధర్మాత్మా' అని ధర్మాత్ముని స్వీకరించుటవలన మనకొకయుత్కర్షము గలుగును. 'రావణస్యనృశంసస్య' అన్నట్లు అనృశంసుని స్వీకరించినను యుత్కర్షము కలుగును. మఱియు విభీషణుని స్వీకరింపఁగా వానితోడ నలుగురే రక్షితులగుదురు. రావణుని స్వీకరింపఁగా లంకలోనివారందఱును రక్షితులగుదురుగాన మనకు పెద్దలాభమగును. (సుగ్రీవ) 'కథం దుఃఖం సుఖం వినా' అని యిరువురకును సుఖదుఃఖము లొక్కటేగనుక నాకుఁగలుగు నాశయమును నీకును సమానముగాఁ గలుగునుగదా. (యది వా రావణస్స్వయమ్) నీవు [illegible] సంబంధంలేనివాఁడగుటచే విభీషణునియందు నీవు శంకకలుగుచున్నదో యిట్టి రావణుఁడే వాఁడనుఁగాక! (స్వయం) నేను [illegible] రావు తానుమాత్రమే వచ్చిన రావణుఁడయినను గాని, లేక (స్వయం) వాఁడు విభీషణుఁడు కాఁడు రావణుఁడాయుగు రావణుఁడే విభీషణవేషము దాల్చివచ్చినప్పటికిని అభయము నేనిచ్చితిని. నీవును 'వీఁడు రావణుఁడే కాని విభీషణుఁడు గాఁడని నాకు తెలుపుటకుఁగూడ మరలి యూరక రావలదు. తోడ్కొనియే రమ్ము' అనియర్థము.

* ఇందులకుమూలము. 'కిమత్ర చిత్రం ధర్మజ్ఞ లోకనాథసుఖావహ। యత్త్వమార్యప్రభాషేథా స్సత్త్వవాన్ సత్పథే స్థితః' విశేషార్థము.—రాముని స్వాభావికకల్యాణగుణగణముల నాలోచించి యివి సహజధర్మములగుటచే రామునియందుఁ జూపట్టుట యొకయాశ్చర్యముకాదని సుగ్రీవుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. (కిమత్ర చిత్రమ్) నీవుగాక యితరు లీమాటను జెప్పిననేకదా యాశ్చర్యమగును. నీవు చెప్పితివనఁగా ఆశ్చర్యమా? ఆశ్చర్యముగాదనుటకు మీఁద హేతువులు చెప్పుచున్నాఁడు. (ధర్మజ్ఞ) ధర్మసూక్ష్మతత్త్వములను దెలిసిననీకు ధర్మానుష్ఠాన మొకయాశ్చర్యమా? ధర్మములందెల్ల చేవయైనధర్మము శరణాగతరక్షణమని తెలిసినవాఁడవుగదా. ఇంతమాత్రమా? (లోకనాథ) లోకములకు స్వామివి. భృత్యవర్గమును రక్షించుట స్వామికి ఒకవిచిత్రమా? చిన్నదానిని పెద్దది బాధింపకుండు

స్వామివి, పరులకు సుఖముగూర్చుటకే యుదయించినవాఁడవు. నీయధ్యవసాయము ప్రశంసనీయము. నీవు సర్వశక్తివి. ధర్మసంస్థాపన మనుసన్మార్గమందు స్థిరముగా నెలకొన్నవాఁడవు. ఇట్టినీవు ఇట్లింతయు నొప్పిదముగాఁజెప్పుటలో నాశ్చర్యమేమున్నది? 'నన్నుఁబొగడి యేమి? నీకుమనస్సుగలిగిననేకదా విభీషణుని గ్రహించుట!' యందువా? *నీ యంతరాత్మకేకాక తీవ్రదండమునఁ జంపుమన్నానాయీయంతరా

నట్లు ధర్మాత్మకొనయెడల కొంతగలుగునట్టి సర్వసర్వాహకత్వము గలవాఁడవుగదా. (సుఖాన,) నీసర్వాహకత్వము దుఃఖులకుమాత్రమా? సుఖహేతువుగాఁ గూడఁగదాయున్నది. అవాప్తసమస్తకాముఁడవయ్యును పరప్రయోజనైకపరాయణుఁడై సర్వసుఖకారుఁడగు నీవు శరణాగతులందును సమాశ్రితులగు మాయందును సుఖకారకుఁడగుట యేమివింత! (సత్త్వవాన్) 'త్వయికిఞ్చిత్సమాపన్నే' 'నీకు కొంచెమపత్తుకలిగినను యుద్ధమునందో నాకుఁబనేమి' యన్ననీవు నేను 'వధ్యతామ్' 'విభీషణుఁజంపుఁడు' అనఁగా అట్టి నాయందలి ప్రేమనుగూడఁగడచి 'నత్యజేయమ్' 'విడువను' అనుటవలన నెంతు స్థిరాధ్యవసాయము గలవాఁడవుగదా. స్వయముగ్రసుఁడైనవానికి గ్రహపరిపాలనము వింతయా? (సత్త్వవాన్) సత్త్వమనఁగా బలము. సర్వశక్తివగు నీకు సమాశ్రితులభయమును వారించుట యాశ్చర్యమా? (సర్వశేషిగా) అథమునుగులుంగనవారిగూడ బహిష్కరించి చేయుబలయునట్లు శరణాగతరక్షణమందు స్థిరుఁడవుగదా. ధర్మసంస్థాపనార్థమే యవతరించినవానికి శరణాగతరక్షణమనెడు విశేషధర్మము ననుష్ఠించుట యాశ్చర్యముకాదు. శరణాగతరక్షణవిషయమై ధర్మజ్ఞత్వాదులం బదేసొకటియే చాలియుండఁగా అన్నియును గూడియుండఁగా చెప్పనేల? యనుట. (ఆర్యత్వంప్రభాషితాః యత్) సమస్తలోకమును నీమాట నిజముకోఁబొనుగునట్లు నీవు చెప్పినదేదియో—అనఁగా 'దోషోయద్యపితస్యస్యాత్' అనియు 'అభయంసర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతంమమ' అనియుఁ జెప్పినమాట ఉభూర్వోక్తస్వభావములుగల నీవు చెప్పితివనుట యొక యాశ్చర్యమా? నవ్వుకప్ప మహాలోకరు చెప్పినదేకదా యాశ్చర్యమగును. (ఆర్యంప్రభాషితాః) అని గోవిందరాజాదిపాఠము. సమీచీనముగా చెప్పితివనుట యొక యాశ్చర్యమాయను యర్థము.

*ఇందులకు మూలము. 'మమచాప్యన్తరాత్మాయం శుద్ధం వేత్తి విభీషణమ్। అనుమానాచ్చ భావాచ్చ సర్వతస్సుపరీక్షితః' విశేషార్థము:—'నామాటను నీవు కాదనియెదనుటచే ప్రయోజనమేమి? నీమనస్సు తేలినదేకదా వానిని స్వీకరించుట' యని రాముఁడనఁగా నామనస్సుతేలినవిషయమందు ఒకకొంతయు లేదనుచున్నాఁడు. (మమచాపి అన్తరాత్మా) నీయంతరాత్మయేకాక 'వధ్యతాం తీవ్రదండేన' యన్నట్టి నాయొక్క యీయంతరాత్మయు, (విభీషణం శుద్ధం వేత్తి) విభీషణుని నిష్కపటహృదయునిగాఁ దెలియుచున్నది. విభీషణుఁడు శుద్ధుఁడను విషయమందు నాయంతఃకరణగతి యొకటియే ప్రమాణముకాదు. ఇతరప్రమాణములుగూడఁ గలవనుచున్నాఁడు. (అనుమానాచ్చ) నీవును హనుమంతుఁడును జెప్పినయుక్తులవలనను, (భావాచ్చ) లోపలిభావమును దెలుపు ముఖప్రసాదాదులవలనను, లేక (అనుమానాచ్చ) ముఖవికారాదిచిహ్నములవలనను, (భావాచ్చ) వానిమాటలచేతను ధ్వనిచేతను తేటపడిన మనస్సుయొక్క మృదుస్వభావముచేతను, (చ) చకారమువలన నేను 'వధ్యతామ్' అన్నపుడును, నీవు 'నత్యజేయమ్' అన్నపుడును, హనుమంతుఁడు 'విద్యతేత్వస్యసజ్జ్ఞీహః' 'వీనిని బరిగ్రహించుటకు వీలున్నది' అన్నపుడును ఎక్కువతక్కువలేక ఒకరూపుగానుండుటవలనను, (సర్వతః) ఇట్లు సర్వప్రకారములచేతను, (సుపరీక్షితః) సంశయవిపర్యయములు లేనట్లు పరీక్షింపఁబడినాఁడు. పరీక్షించి పరిశుద్ధుఁడని తెలిసికొంటిననుట.

త్మకునయితము విభీషణుఁడు పరిశుద్ధుఁడుగానే తెలియుచున్నాఁడు. నాయంతరాత్మను బట్టియేకాదు. హనుమంతుఁడును నీవును జెప్పినయుక్తులను మనస్సునుబట్టియిచ్చ్యాముఖవికాసాదిలక్షణములనుంగొని యనుమానించుటంబట్టియు,వీనియార్తధ్వనిచే ప్రకాశితమయిన మృదుస్వభావముంబట్టియు, నేను జంపు మన్నపుడును నీవు దిగవిడువమన్నపుడును నొక్కతీరుగానేయున్న వీనియునికింబట్టియు, లోపలను వెలుపలను వీనిని జక్కఁగా పరీక్షించి యైనది. కాఁబట్టి, రాఘవా! *మహాప్రాజ్ఞుండయిన విభీషణుండు శీఘ్రంబున మాతోపాటిగా నొక్కండై యుండుఁగాక. మాకు స్నేహితుండు నగుఁగాక' యనెను. † అంతి నరేశ్వరుండగు రాముఁడు సుగ్రీవుఁడుచెప్పినమాటను

---

* ఇట్లు శుద్ధస్వభావుఁడగుటచేతను మేమందఱును పొందిన పెంపును ఇతఁడొకఁడును కూడ పొందవలయు ననుచున్నాఁడు. ఇందులకు 'తస్మాత్ క్షిప్రంసహాస్మాభి స్తుల్యో భవతు రాఘవ । విభీషణోమహాప్రాజ్ఞ స్సఖిత్వం చాభ్యుపైతు నః' అనిమూలము. (తస్మాత్ క్షిప్రమ్) కాఁబట్టి శీఘ్రముగా-'ఆఁగాము ముహూర్తేన' అని యితఁడు పలికియుండుటచేతను, 'సత్తిమస్యాభయం మందదామీ' అని నీవు అభయమిచ్చియుండుటచేతను విలంబముకలుగుటకు హేతువేలేదు. ఇట్లుండ నావలన నే వాని స్వీకరించు విషయమున విలంబముకలిగెను. ఇఁక నాచే స్థితిలేకనుండునని చాటుకొన్న స్వీకరింపవలయునుగాని క్షణకాలమును విలంబములేదు. (సహాస్మాభిస్తుల్యోభవతు) మమ్ము నెల్ల వాని కింకరులనుగాఁ గొన్నట్లు ఇతనిని నొకనిఁగూడ కింకరునిగాఁగొని స్వీకరింపవలయును. (సహాస్మాభిః) ఇతనిని కింకరునిగాఁ గొనునప్పుడు ఇతఁడు ప్రధానుఁడుగాను మేమితనికి పరికరియుగాను కైంకర్యముచేయునట్లు స్వీకరింపవలయును. 'సహాయుక్తేప్రధానే' (రాఘవ) శరణాగతరక్షణము చేయనపుడు స్వరూపము నశించునట్టి వంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడవుగదా. (విభీషణః మహాప్రాజ్ఞః) జ్ఞుఁడు అనఁగా 'మనలను ఆకించన్యమే యూఁతగా రాముఁడు స్వీకరించు' ననియుండువాఁడు. ప్రాజ్ఞుఁడనఁగా 'రావణసంబంధమునలని దోషములనుచూడక స్వీకరించు'నని యుండువాఁడు. మహాప్రాజ్ఞుఁడనఁగా 'ఎందఱు అంతరంగులయినను 'వధ్యతామ్' అని తన్నుఁజంపుమన్నను తాను వెనుదీయకయే నన్ను లేటపఱచి స్వీకరించు' నని యుండువాఁడు. ఇట్లు నన్ను ఉన్నరీతిని తెలియునట్టి మహాజ్ఞానముగలవాఁడుగదా, (తుల్యోభవతు) 'నివేదయత మామ్' అని పురుషకారము నేయుటకై యాచింపఁబడిన క్రూరులమగు మాకు పురుషకారత్వము సంపాదించుటకొఱకే నీవెత్తుకొన్న యీప్రయాసమును సిద్ధమైనది. ఇఁకమీఁద మే మీపురుషకారవ్యాపారమును జేయుదుము. అనియర్థము. ఇట్లు విభీషణుని పురుషార్థత్వమునువేఁడి వానితో స్నేహమునెడి తమయొక్క పురుషార్థమును వేఁడుచున్నారు. విభీషణుఁడు (నఃసఖిత్వ మభ్యుపైతు) 'సఖాదాసోస్మి' యన్నట్లే నేనుపొందిన పెంపు పొందవలయును. మాకు సఖిత్వమును పొందవలయును. (మహాప్రాజ్ఞః) ఫలమునుసాధించుట కుపయుక్తమైన జ్ఞానముగలవాఁడు. (నః) నాకుమాత్రమేకాదు. ఎల్లవారికిని ఈఫలము సమానమని తెలుపుటకు (నః) అన్నాఁడు.

† ఇందులకు 'తతస్తుసుగ్రీవవచో నిశమ్య త ద్ధరీశ్వరేణాభిహితం నరేశ్వరః। విభీషణేనాశు జగామ సఙ్గమం పతత్రిరాజేన యథాపురన్దరః' అని మూలము. విశేషార్థము.- ఇట్లు సుహృత్తరుఁడయిన సుగ్రీవుఁ డనుజ్ఞచేసినయనంతరము శరణ్యుఁడగు రామునికి శరణాగతునితోడి సంగమమును జెప్పుచున్నాఁడు. (తత్ సుగ్రీవవచః నిశమ్యతు) ఆసుగ్రీవునిమాటనువిని - 'వధ్యతామ్' అన్న సుగ్రీవునియొక్క అను

విని, యంత నావానరశ్రేష్ఠుఁడుపోయి తానభయమిచ్చి రమ్మన్నమాట విభీషణునకుం జెప్పి దోడ్కొనిరాఁగా, దేవేంద్రుఁడు గరుత్మంతునితోడంబోలె రాముఁడు శీఘ్రంబునఁ దానే విభీషణునితోఁ గలసికొనెను. ఇది పదునెనిమిదవసర్గము.

{ రామవిభీషణ సమాగమము; శ్రీరాముఁడు వానర మధ్యమున విభీషణుని లంకకుఁ బట్టముగట్టుట. సముద్రమును దాఁటఁ జింతించుట.

*రఘుకులుం డగు రాముఁ డభయము నొసంగఁగానే మహాప్రాజ్ఞుండును రావణునితమ్ముండునగు విభీషణుఁడు, ఇష్టసిద్ధికి సంతుష్టుఁడై తనయందు భక్తిగల యనుచరుల

కూలమయిన ఆమాటను విన్నపిమ్మట ప్రీతిచేఁబుట్టిన విశేషము 'తు' శబ్దము తెలుపుచున్నది. (నిశమ్య తతః నరేశ్వరః అభూత్) విని యంత నరేశ్వరుఁడయ్యెను. హనుమంతునిమాట విన్నపుడు సత్త్వగలవాఁడయ్యెను. సుగ్రీవునిమాట విన్నపుడు నరేశ్వరుఁడు అనఁగా సర్వనిర్వాహకుఁడయ్యెను. (హరీశ్వరేణాభిహితం విభీషణేన సఙ్గమమాశుఁగాఁడు) సుగ్రీవుఁడు 'విభీషణా! నీకు రాఘవుఁ డభయమిచ్చినాఁడు. రామునికడకుఁబొమ్ము' అనిచెప్పినట్లే విభీషణునితోడి సంగమమును శీఘ్రముగాఁ బొందినాఁడు. (హరీశ్వరేణాభిహితమ్) వానరపరికరమును దానును ప్రవేశింపఁజేయును అన్నవాఁడే యిపుడు ఆవానరపరికరమును దానును స్వీకరింపవలయు ననుచున్నాఁడనుట, (ఆశుఁగాఁడు) కట్టువిడఁబడ్డ లేఁదూడ యావుదూడవలెఁ బరువెట్లు చటుక్కున విభీషణునితోఁగలసినాఁడు. సుగ్రీవునిమనస్సునందలి యూనకూల్యము తిరుగఁబడునేని యేమిచేయుదునని అతఁడు సమ్మతించినపుడే చటుక్కునఁబోయి కలసికొన్నాఁడనుట. 'సఖ్యజేయంకథంనవ' ఇత్యాదులచే సుగ్రీవాదివాక్యరూపములగు విరోధులను నిరసించి శ్రీవిభీషణ స్వీకారమును ప్రతిజ్ఞచేసి యెట్లో కష్టముమీఁద సుగ్రీవాదుల మాటలవలనఁ బుట్టిన విలంబము నోర్వలేక త్వరతో రక్షించుటను తానే పోయి కలసికొన్నాఁడనుట. (ఆశు) ఆశ్రితులతోడి సంశ్లేషమునందు త్వరాతిశయము గలవాఁ డనుట, (పురన్దరః పతత్రిరాజేనయథా) ఇంద్రుఁడు తానే గరుత్మంతునితోఁ గలసినట్లు రాముఁడు తానే కలసినాఁ డనుట.

*ఇట్లు శరణ్యుఁ డగువానికి శరణాగతునితోఁ గలయుట యనెడి ఫలమును జెప్పి యిప్పుడు శరణాగతునికి శరణ్యుని సేవసేయుట యనుపురుషార్థలాభమును జెప్పుచున్నాఁడు. రాముఁడును స్వీకరించి సుగ్రీవుండును సమ్మతించినపిదప విభీషణుఁడు చేసినది చెప్పఁబడుచున్నది. 'రాఘవేణాభయేదత్తే సన్నతో రావణానుజః । విభీషణో మహాప్రాజ్ఞో భూమిం సమవలోకయన్ । ఖాత్పపాతావనిం హృష్టో భక్తైరనుచరైస్సహ' అని మూలము. విశేషార్థము.— (రాఘవేణ) శరణాగతరక్షణము తన కొకయతిశయము గాక సామాన్యముగా కులాగతధర్మముగాఁ గలిగినవాఁడు. రఘుకులము శరణాగతరక్షణమునఁ బేరుగన్నదిగదా. (అభయేదత్తే) స్వాపేక్షితమయిన సర్వభూతాభయము ఇయ్యఁబడఁగా, 'దత్తమస్యాభయంమయా' అన్నమాట జీవించినది సుగ్రీవుఁడు సమ్మతించినపిదపనే యనియర్థము. అంతకుమునుపు అది అసత్ప్రాయమై యుండెననుట. (రావణానుజో విభీషణస్సన్నతః) రావణునితమ్ముఁడగు విభీషణుఁడు మిక్కిలి వినయవినమితాంగుఁడై, 'ననమేయమ్' అని లోఁబడనని యుండిన రావణునికిఁ దమ్ముండయియుండి యితరులు చేపట్టి త్తవలయునట్లు రామపాదములందు పడినాఁడుగాయని బుషి

తోఁగూడ కాళ్లు ముందుగా దిగుట యనుచితమని పూర్వకాయమును మిక్కిలియు వినయమున వంచి రాముని చుట్టి క్రిక్కిఱిసి యున్న బలంగమునడుమ తనకుఁ దెలిపియిచ్చిన నేలను సూటిగాఁ జూచుచు, ఇట్లాకాశమునుండి క్రిందికి గొబ్బున దిగెను.*శరణాగతిధర్మమున సర్వావస్థలందును నెలకొనియుండు నావిభీషణుఁడు శరణు

కొనియాడుచున్నాఁడు. (స: ౨తి:) 'గుణైర్దాస్యముపాగతః' 'గుణములచేత దాస్యమును బొందినాఁడు' అన్నట్లు పూర్వము తాను విన్నదానికన్న నధికముగా రామకల్యాణగుణములను సాక్షాత్కరించుటచే మిక్కిలియు వినయవినీతుఁడైన యంగములు గలవాఁడనుట. (మహాప్రాజ్ఞస్సహ తైః) రామునికడ్డివారలుగా నుండిన సుగ్రీవాదులు 'వధ్యతామ్' అనఁగా రాముఁడు 'నత్యజేయమ్' అని స్వీకరించినయుపకారమును దలఁచి సహాయముఁ జేసినాఁడనుట. (మహాప్రాజ్ఞః) నిరపాయమయిన యుపాయమును పరిగ్రహించుటచేత పరమపురుషార్థమును లభించుటంబట్టి వేదశాస్త్రముల నభ్యసించుటవలనఁ గలిగిన ప్రజ్ఞాతిశయము మిక్కుటముగఁ గలవాఁడని భావము. (భూమిం సమవలోకయన్ సహ్యస్తైః) నాకర్షమును బాధింపక తానే దిగఁబడినాఁడేయని లజ్జనొందినవాఁడై దాసోహమనుచు బడినాఁడనుట. (భూమిం సమవలోకయన్) రాముని యంగలప్రదేశము నంతరంగులగు సచివులు గుంపులుగొని క్రిక్కిఱిసి యుండుటచే నెడము లేకుండెను, మంత్రులతో నొకఁడు విభీషణునికి యిన్న బలియున్న కొలువు నడుమ భూమియం దిచ్చినచోటును చక్కఁగాఁ జూచుచు నతఁడు దిగినాఁడనుట. (ఖాత్ పపాతావనిం హృష్టః భక్తైరనుచరైస్సహ) సుగ్రీవుఁడు 'వధ్యతామ్' అన్నపుడు నేలను గాలూనకయే ఆకాశమునందే నిలిచినవాఁడు. ఆసుగ్రీవుఁడు తానే పోయి పిలిచినపిదపఁ గలిగిన ప్రీత్యతిశయము వలన రామునిపాదము లంటి మేరనుబోక ప్రియపరికరముతో నాకాశమునుండి భూమిపైఁ బడినాఁడనుట, (ఖాత్ అవనిం పపాత) మొట్టమొదటఁ గావింపిన ప్రణామము. దూరమునఁ గావింపినది ప్రణామములకుఁ దగనిచోటగు నాకాశమును విడిచి పాణిపాదములు శిరస్సు మొదలయిన యష్టాంగములతో భూమిని బొందినాఁడనుట. విభీషణుఁ డపేక్షించిన యభయమును, ప్రాప్తమైయుండఁగా, మరల నెందులకు ప్రణామము చేసినాఁడనఁగా (హృష్టః) రాముని స్వరూపరూపగుణవిభవముల ననుభవించుటచేఁ బుట్టినహర్షమున శరీరము వివశమై ప్రణమిల్లినాఁడుగాని మఱియొకప్రయోజన ముద్దేశించికాదు. (భక్తైరనుచరైస్సహ) 'ఉత్పపాత గదాపాణిశ్చతుర్భిస్సహ రాక్షసైః' అని విభీషణుఁడు లంకాసంబంధమును విడిచినపుడు అతనిమంత్రులును అసంబంధమును విడిచినవారయిరి. మఱియు 'వధ్యతామేష తీవ్రేణ దణ్డేన సచివైస్సహ' అని వధోద్దేశమునందు భాగమునొందిరి. కాఁబట్టి యిప్పుడు స్వీకారమునందును అంతర్భూతు లయిరి. మఱియు 'నివేదయత మామ్' అని విభీషణుఁ డొక్కఁడే యుపాయమనుష్ఠించినవాఁడైయుండఁగా వానిని సంబంధించినవారికి అనాయాసలబ్ధమగు భక్తివలన నే రామపరిసరణము సమానమగుచున్నదని తెలియుచున్నది. దీనివలన ఒకనిని నిశ్చయముగా వైష్ణవుఁడని నిర్ణయించినయెడల అతనిని విడిచియుండ నేరని స్నేహము గలవారిని పరీక్షింప నక్కఱలేదని యభిప్రాయము.

* పూర్వము వాచికమైన ప్రపత్తి చేయఁబడినది. ఇపుడు కాయికమగు శరణాగతిని ప్రయోగించుచున్నాఁడు. మఱియు ఆర్తితీఱి రామునిపాదముల పట్టుఁగొమ్మగాఁ దలఁచి సపరికరముగాఁ బడుచున్నాఁడు. 'సతు రామస్య ధర్మాత్మా నిపపాత విభీషణః। పాదయోశ్శరణాన్వేషీ చతుర్భిస్సహ రాక్షసైః' అని మూలము. విశేషార్థము:—(సతు) మునుపు కలంగియున్నట్లుగాక యిపుడు కలఁత లేకున్నవాఁడు. సంశయవిపర్యయము తీఱఁగా అనుకూలుఁడు అని సుగ్రీవాదులచే నిర్ణయింపఁబడినవాఁడు. (విభీషణః

గోరి, రాక్షసులు నలువురుం దానును రామునిచరణంబులం బడెను. *అట్లు పడునపుడు, అందఱు నైకమత్యము నున్నయాసదస్సున, విభీషణుఁడు శరణ్యుఁ డగు రాముని నే చక్కఁజూచి శరణాగత్యంగము లయినయనుకూలసంకల్పాది ధర్మములతోఁ గూడినవియు, సమర్థుండును కారుణికుండ నగుశరణ్యునిగూర్చిన వగుటచే యోగ్యంబయినవియు, మునుపు సుగ్రీవాదులకు శ్రుతికటువుగానుండినను నిప్పు డయ్యందఱకును మిక్కిలియు హర్షంబుగూర్చునట్టిదియునగు పలుకుల†'నేను రావణునితమ్ముండను. అతఁడు

ధర్మాత్మా) సర్వావస్థలందును శరణాగతిధర్మమునుండి మనసు కదలంగకయే యున్నవాఁడు. అనఁగా 'వధ్యతామ్' 'బధ్యతామ్' 'నగ్రాహ్యోయమ్' 'అనర్హోయమ్' 'అస్మాకేష్వేనభవతు' అన్నయిన్ని యవస్థలయందును భేదములేక 'రాఘవంశరణంగతః' అని తాను పట్టినపట్టు విడువనివాఁ డనుట. దీనిచే విభీషణునికి మహావిశ్వాసము చెప్పఁబడినది. (రామస్య) నేనుమదుల ఆపరాతిశయము నోఁడినట్లు అస్త్రాదహన్మైః పినగుహను గలిగియున్న రామునియొక్క, పాదమౌలశరణాన్వేషీ, నన్నుఁ దగు నుక్తు [illegible] పాదములతో [illegible] గాఁ [illegible]నాఁ డనుట. (శరణాన్వేషీ) శరణవరణముతో, (పపాత, [illegible]) [illegible] గాఁ పొందికపఱిచి చేసినట్లుగా పడినాఁ డనుట. (చతుర్భిస్సహరాక్షసైః) తాను పడుటతో వారుకూడ నంతర్యాభ్యు లగునట్లు పడినాఁ డనుట. (చతుర్భిస్సహరాక్షసైః) [illegible] పరతంత్రు లయినవారితోఁగూడ పాదములం బడినాఁ డనుట. ఇట, అనుకూల్యసంకల్ప ప్రాతికూల్యవర్జనము కలిగియుండుటయు 'ధర్మాత్మా' అని మహావిశ్వాసమును 'శరణాన్వేషీ' అని గోప్తృత్వవరణమును, 'పపాత' అని ఆత్మనిక్షేపమును, ఇట్లు సాంగముగా శరణాగతి సేయఁబడినదని తెలియునది.

*ఇట్లు కాయికమగు శరణాగతినిజెప్పి మరల వాచికమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'అబ్రవీచ్చతదా రామం వాక్యంతత్రవిభీషణః । ధర్మయుక్తంచ యుక్తంచ సాంప్రతం సంప్రహర్షణమ్' అని మూలము. విశేషార్థము.—(విభీషణః అబ్రవీచ్చ) 'పాదయోర్నిపపాత' కాయికమగు శరణాగతినిజేసి యంతే రామునకుఁ జాలియున్నను అంతమాత్రము తనకు చాలకుండుటవలన వాచికమగు శరణమును జొచ్చినాఁ డనుట. (తదా) పాదములం బడుసమయమం దనుట. (తత్ర) రాముఁడును సుగ్రీవాది వానరులును ఏకకంఠులై యున్నగోష్ఠియందు, (రామంవాక్యమ్) 'సుగ్రీవంతాంశ్చసంప్రేక్ష్య' అని తన్నుఁ దెలుపుటకు పురుషకారభూతులయిన సుగ్రీవాదులనుగూర్చి చెప్పుటకాక శరణ్యుఁ డగు రాముని చక్కఁజూచి చెప్పినమాట (వాక్యమ్) సర్వార్థమును సంపూర్ణముగా చెప్పునది. (ధర్మయుక్తంచ) శరణాగతికి అంగములయిన ధర్మములతోఁ గూడినది, (యుక్తంచ) సమర్థుఁడును కారుణికుఁడు నయిన శరణ్యునిగూర్చి ప్రయోగింపఁబడునదిగాన యుక్తమైనది, (సాంప్రతంసంప్రహర్షణమ్) 'రాఘవంశరణంగతః' అన్నమాట సుగ్రీవాదివానరులకు శ్రవణకటుకమై యుండినట్లుగాక ఇప్పుడు అందఱకును హృదయంగమముగా నుండునది చెప్పినాఁడు.

† ఆవాక్యమును జెప్పుచున్నాఁడు. 'అనుజోరావణస్యాహం తేనచాస్మ్యవమానితః। భవన్తంసర్వభూతానాం శరణ్యంశరణంగతః' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(అహం రావణస్యానుజః తేనావమానితోఽస్మిచ) ఈ శ్లోకమునుజెప్పి మునుపే శరణుఁజొచ్చియుండలేదా. మరల నిట్లు శరణుఁజొచ్చుట యేలయనఁగా 'సుగ్రీవంతాంశ్చసంప్రేక్ష్య' అని సుగ్రీవునిని అతనిపరికరమునుంగూర్చి 'నివేదయత' అని

నన్నవమానించినాఁడు. కావున సమస్తభూతంబులకు రక్షకుండ వయిననిన్ను శరణుఁ జొచ్చితిని. *నేను నావాసస్థానమగు లంకను మిత్రులను వారివలనిధనములను బరిత్యజించి నీవేగతియని వచ్చితిని. ఇఁక నారాజ్యమును నాజీవితమును నాసుఖములును నీయధీనములు. ఇవియన్నియు నాకు నీకైంకర్యమెయగును' అనెను. † ఆవిభీషణుఁ

రామునికిఁ దెలిపెడి ప్రయోజనమునకుఁగాను, 'రాఘవంశరణంగతః' అని మునుపు పరోక్షరూపముగాఁ జెప్పినాఁడు ; ఇచట 'భవన్తంశరణంగతః' అని చక్క రాము నేగుఱించి ప్రత్యక్షరూపముగా చెప్పటచే పునరుక్తిలేదు. (అనుజః) అని స్వదోషమును జెప్పట ఆకించన్యమునకును ఉపలక్షణము. (సర్వభూతానాంశరణ్యమ్) పాపప్రచురుఁ డయినరావణుఁడు పుట్టినకడుపులో నేపుట్టి 'రావణస్య నృశంసస్యభ్రాతా' అని నీగోష్ఠికి కానివాఁ డగుటయేకాక 'త్వాంతుధిక్కులపాంసనమ్' అని ఆరావణునికిని కానట్టి నాకు శరణార్హుఁ డయినట్టినీవు కానివారు గలరా? (సర్వభూతానాంశరణ్యం) రావణునికిఁగూడ శరణమయ్యెదనని సంకల్పించుకొన్నవానిని, (భవన్తం) జ్ఞానశక్త్యాది పరిపూర్ణుఁ డయినవానిని, (శరణంగతః) శరణుఁ జొచ్చితిని.

* అనంతరము ఇతరములయిన ప్రాప్యములను నిరసించి నీవే ప్రాప్యుఁడని చెప్పుచున్నాఁడు. "పరిత్యక్తామయాలఙ్కా మిత్రాణిచధనానిచ। భవద్గతంమేరాజ్యంచజీవితంచసుఖానిచ' అనిమూలము. విశేషార్థము.—(పరిత్యక్తామయాలఙ్కామిత్రాణిచధనానిచ) రావణుని సంబంధమువలన వచ్చినలంకయేమి? దానిని సంబంధించిన మిత్రులేమి? వారివలన సంప్రాప్తమైన ధనమేమి? మఱియు సోపాధికము లయినసంబంధములను సవాసనముగా విడిచివచ్చితిని. ఇది ముముక్షువునకు శాస్త్రసిద్ధముగా త్యాజ్యములయిన ప్రాప్యాభాసములకు ఉపలక్షణము. (భవద్గతమ్మేరాజ్యఞ్చ జీవితంచసుఖానిచ) రాజ్యము అని పరిగ్రహములకెల్ల ఉపలక్షణము. 'జీవితమ్' అనుట ధారకపోషకభోగ్యములకు ఉపలక్షణము. 'సుఖాని' అని ఐహికాముష్మికసుఖములు, అన్నియు నీశ్రీచరణములే. సకలభోగ్యములును నీశ్రీపాదకైంకర్యసుఖమునందు అంతర్భూతము. 'మాతాపితాయువతయః' అన్నట్లును '(భ్రాతాభర్తాచబన్ధుశ్చ పితాచ మమరాఘవః' అన్నట్లును సమస్తము నీవే. నీకైంకర్యముతప్ప తక్కినవేదియు నాకిష్టము గాదనుట. సంబన్ధోఽపి న సంబన్ధ ఆత్మనః ప్రాణకాయయోః । పుత్రమిత్రకళత్రాదిసంబన్ధః కేన హేతునా' తన ప్రాణమునకును కాయమునకును సంబంధ ముండినను సంబంధములేనిదైయుండఁగా, ఇఁక పుత్రమిత్రకళత్రాదులతోడి సంబంధమెట్లు? కాన సర్వవిధబంధువు స్వామివగు నీవే. 'పితృమాతృసుహృద్భ్రాతృదారపుత్రాదయోఽపివా। ఏకైకఫలలాభాయ సర్వలాభాయ కేశవః' 'తల్లితండ్రి మొదలగువారు ఒక్కొక్కలాభమునకొరకే యగుదురు. కేశవుఁడు సమస్తలాభములకొఱకు నగునని యున్నది.

† ఇట్లు విభీషణుఁడు నిజస్వరూపానురూపముగా చెప్పినమాటనువిని, తనకు నతనియెడలఁ గల యాదరాతిశయమంతేయు కటాక్షమునం దోఁచునట్లుగా విశేషకటాక్షముసేసి రాముఁ డొకమాటం జెప్పుచున్నాఁడు. 'తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా రామో వచన మబ్రవీత్ । వచసాసాన్త్వయిత్వైనం లోచనాభ్యాం పిబన్నివ' అనిమూలము. విశేషార్థము:—(తస్య) తనసకలపరిగ్రహములను దిగవిడిచి రాముని చరణములే శరణముగా చేపట్టినవానియొక్క, (తద్వచనంశ్రుత్వా) రాముని చరణములందలి కైంకర్యమే నాకు సకలభోగ్యజాలము అన్నమాటనువిని, (ఏనం వచసా సాన్త్వయిత్వా) నాపూర్వవృత్తమేమి యని విచారింపక నన్నిట్లు స్వీకరింపనయ్యెనా? యని హర్షించియున్న విభీషణుని రాముఁడు తానే యపరాధివలెఁ దలఁచి తన్ను మన్నింప వేఁడుకొనునట్లు ఇంపయినమాటలాడి—అనఁగా సామ వైభవమును జెప్పిన

డట్లు న్యస్తభరుఁడై చెప్పినమాటవిని యతనిని 'శరణు అన్నపుడే నిన్నుస్వీకరింపవల యును. ఇంతవఱకు జాగుసేసినందులకు మన్నింపు'మని తిన్ననిమాటల నాశ్వాసించి, యతనిమనస్సు చల్లఁబఱిచి కన్నుంగవచేఁ బ్రాఁగునట్టు లతని నత్యాదరంబునఁ జూచుచు * 'నాకు రాక్షసులబలాబలములను ఉన్నదియున్నట్టుగాఁ జెప్పుము. అనియడిగెను. అంత విభీషణుఁడు ఏకార్యమును ననాయాసంబునఁ గావింపఁజాలు రాముఁడప్పుడు చెప్పినమాటను విని రావణునిబలమునంతయును జెప్పనారంభించెను. "రాజకుమారా! రావణుఁడు బ్రహ్మదేవునివలన వరమువడసియుండుటచే గంధర్వులకును అసురులకును రాక్షసులకును మఱియుఁ దక్కిన సమస్తప్రాణులకును నతనిని వధింపశక్యముగాదు. రావణునకు పిదపవీర్యవంతుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు నాకన్నయగును. అతఁడు మహాతేజుఁడు, యుద్ధమునందు దేవేంద్రునకుంబోలె బలముగలవాఁడు. రామా! ఆరావణునికి సేనాపతి ప్రహస్తుఁడు. కైలాసమునందు జరిగిన యుద్ధమునందు అతఁడు మాణిభద్రుని నోడించినవాఁడు. అతనిని హనుమంతునివలన నీవు వినియు నుండవచ్చును. రావణునికొడుకు ఆయింద్రజిత్తు ఎప్పుడును శరసంధానము చేయుచుండువాఁడు గావున నారిదెబ్బ తగులకుండుటకై యల్లమును వ్రేళ్లకవచమును దొడుగుకొని భేదింపరాని కవచముందాల్చి వింటిగొని యుద్ధమున నిలిచియు నదృశ్యుఁ

కారణముంబట్టి రాముఁడు 'యో వ్యస్త్రేనం విభీషణం బ్రూయాన్మామాన్యక్యమేతన్నశంసర! అప్యస్మహార్తే నభవేత్త్వాంత్వమప్కలపాంసనమ్' అనునిని పరిభవించినప్పుడే నేను నిన్ను రక్షింపవలసినది; లేక 'శరణం గతః' అన్నపుడే యట్లు చేయవలసియుండెను. ఇంతకాలము ఆలస్యము చేసితిని. నేరగాంప్రుపు చేసినది మన్నించుటకై దా యిది యుఱు యూఱడించినాఁ డనుట. లోచనాభ్యామ్ పిబన్నివ రామానసుఁ ము (బ్రవీత్) ఆ తిన్ననిమాటలచే అతనిని నీరుగావించి కన్నులచే త్రాగువానివలె విశేషకటాక్షము చేయు నవధరించినవాఁడై రాముఁడు ఈ కి మాట చెప్పినాఁ డనుట.

* నీవిరోధులను నాశముసేసి లంకారాజ్యమున నిన్ను పట్టముగట్టెదను. నీశత్రుబలము ఉన్న స్థితి చెప్పుము. అని రాముఁ డడుగుచున్నాఁడు. లేక నాకానుకూల్యము సేయుటయే నీకు ప్రయోజనముగా చెప్పితివే. కాయికమైన యానుకూల్యము పిమ్మటఁ జేయుదువుగాక. వాచికమైనది యిప్పుడు చేయుమని చెప్పుచున్నాఁడు. 'ఆఖ్యాహి మమ తత్త్వేన రాక్షసానాం బలాబలమ్' అనుమూలము. విశేషార్థము.- (ఆఖ్యాహి రాక్షసానాం బలాబలమ్) ఆ రాక్షసులలో నొకఁడవు విభీషణుఁడు అనేకవ్యాజాను లయిన వారిబలము నడుగువానివలె రాముఁ డడుగుట యెట్లు? అనఁగా 'నతు రాక్షసచేష్టితః' 'రాక్షస చేష్టితములులేనివాఁడు' అన్నట్లు రాక్షసచేష్టలు లేనివాఁ డగుటయే కాక రాక్షసజాతీయుఁడును గాఁడు. ఇతఁడు ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడు అని రాముఁడు విభీషణునిం దలఁచుటంబట్టి 'రాక్షసానాంబలమ్' అని రాక్షసులను అతనికి విజాతీయులైనవారినిగా నెన్ని వారిబలమును జెప్పుమని యడిగెనని తెలియునది. దీనిచే భగవత్సమాశ్రయణమువలనఁ గలుగువైభవము తెలుపఁబడినది. (మమ తత్త్వేన ఆఖ్యాహి) రాక్షసబలమును సంహరింపనున్న నాకు వారిబలమును విశేషించి తెలియక చంపుట శక్యముగాదు. పగవారియుత్కర్షమును వర్ణించినయెడల నాకుఁ గోపము గలుగునని సంకోచింపక ఉన్నది యున్నట్లు చక్కఁగా చెప్పుము. నీవాగోష్ఠిని జొచ్చియుంటివిగాన యందలిసర్వము నీకుఁ దెలిసియుండునని భావము.

డయియుండును. 'అదృశ్యుఁ డగుట యెట్లందువా? రామా! అతఁడు అగ్నిహోత్రుని హోమములచే తృప్తిపఱిచి యుద్ధసమయమునఁ బన్నియున్న వ్యూహములందు ఆయగ్నిప్రభావమువలన పగవారికంటికిఁ గానరాకయె వారిం జంపును. మహోదరుఁడు మహాపార్శ్వుఁడు అకంపనుఁడు ననెడి యీ రాక్షసు లతనికి సేనాపతులు; యుద్ధమున లోకపాలురకు సాటియైనవారు. కామరూపులును మాంసరక్తాహారులు నగు నిట్టిరాక్షసులు పదివేలకోట్లు లంకాపురమునం దున్నారు. రాజగు రావణుఁడు నీరలంగూడియే లోకపాలురతో యుద్ధము సేసెను. యుద్ధము సేయుటయే కాదు; మహాధీరుఁ డగు రావణుఁడు వారిని వారికి సహాయులగు తక్కిన దేవతలను భంజించియు నున్నాఁడు'' అనెను. దృఢపరాక్రముఁ డగు రాముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పినమాట విని, అంతయు మనస్సునందు చక్కఁగా నాలోచించి యతనితో 'విభీషణా! రావణుఁడు శౌర్యముచే నేయేకార్యములు చేసినాఁడని కలరూపునఁ జెప్పితివో వానినెల్ల నే నొకసరకు సేయను(వానినెల్ల శౌర్యకృత్యములుగా నేను నిశ్చయింపను)సుమీ. నేను రావణుని ప్రహస్తుని రావణునిబంధువులనుం జంపి నిన్ను రాజుగాఁ జేయుచున్నాను. ఇది సత్యముగా నీకుఁ జెప్పుచున్నానుగాని నవ్వులాటలకుఁ గాదు. రావణుఁడు భూవివరములోఁ గాని పాతాళమునఁ గాని చొచ్చినను, తనకు వర మిచ్చిన బ్రహ్మదేవుఁ డుండు సత్యలోకమునకుఁ బోయినను గాని ప్రాణములతో నన్నుఁ దప్పించుకోనలేఁడు. నేను యుద్ధమున రావణునిని, వానిపుత్రులతోను బలములతోను బాంధవులతోను జంపక అయోధ్యను ప్రవేశింపను. ఇట్లని ప్రసిద్ధులగు నాముగ్గురుతమ్ములమీఁద నొట్టు పెట్టుచున్నాను' అనెను. ఎట్టికార్యము ననాయాసముగఁ జేయుదిట్ట యగు నారాముఁడు చెప్పినమాటను విని శరణాగతిధర్మనిష్ఠుఁ డగు విభీషణుఁడు శిరముచే మ్రొక్కి చెప్పఁదొడంగినవాఁడై * 'నీవు రాక్షసులను వధించునపుడు నేను తోడుపడెదను. లంకను నాబలముకొలఁది నెదిరించి ముట్టడించెదను. శత్రుసైన్యమును నాచే నయినంతవఱకుఁ

* రాముఁడు 'అహత్వా రావణం సంఖ్యే సపుత్రజనబాంధవమ్। అయోధ్యాం న ప్రవేక్ష్యామి త్రిభిస్తైర్భ్రాతృభిశ్శపే' అని విభీషణుని యుద్ధమునకు ప్రయోజకముగా [illegible] నిర్ణయించినాఁడు. విభీషణుఁడును 'రాక్షసానాం' అను శ్లోకముచే తాను కైంకర్యము సేయుటను జెప్పుచున్నాఁడు. రాముఁడు చెప్పినట్లే విభీషణుఁడును చెప్పె. ఇందు రాక్షసులకు విజాతీయుఁడుగా ననుసంధించి చెప్పుచున్నాఁడు—'రాక్షసానాం వధే సాహ్యం లఙ్కాయాశ్చ ప్రధర్షణే। కరిష్యామి యథాప్రాణం ప్రవేక్ష్యామి చ వాహినీమ్' అను మూలము. విశేషార్థము.—(సాహ్యం) నీ వారంభించిన కార్యమునకు సహాయాంతరమక్కఱలేదు గాన రాక్షసవధమునకై నీవు పూనెడి కార్యమందు నినుబోటికి నేను సాహాయ్యము చూపవలసినది లేకపోయినను, నా స్వరూపసిద్ధికొఱకై యుద్ధమునందు బాణము లెత్తి యిచ్చుచున్నాను. (యథాప్రాణమ్) 'రాఘవార్థే న ప్రాణే కురుతే దయామ్' అని వానరులు రామునివిషయమై తమ ప్రాణములందును దయఁజూపరన్నట్లు తానును వారిస్థితియందుండె చెప్పుచున్నాఁ డనిభావము.

శ్రీవత్సాంకమిశ్రుల సన్నిధియందు ఈఅభయప్రదానప్రకరణమును విన్న యొకవైష్ణవుఁడు ఈప్రకరణము తాత్పర్య మేమనియడుగఁగా 'సదోషులు శరణాగతులు కారు' అన్న సుగ్రీవుపక్షమును

జొరఁబడి యుద్ధము సేసెదను' అనెను. ఇట్లు చెప్పుచున్న విభీషణుని రాముఁడు బిగ్గఁ గౌఁగిలించుకొని సంతుష్టుఁడై లక్ష్మణుంజూచి 'సముద్రమునుండి జలమును దెమ్ము. ఆజలముచే మహాప్రాజ్ఞుం డగునీవిభీషణుని రాక్షసులకు రాజుగా, అతఁడు కోరకపోయి నను నాకట్లు సేయవలయునని ప్రసాదము గలిగియున్నది గావున, నభిషేకింపుము. నేను ప్రసాదము చూపఁగా దానికిఁ దగుఫలమునిచ్చి బహుమానించువాఁడవు నీవే' అనెను. రాముఁ డిట్లు చెప్పఁగానే లక్ష్మణుఁడు * రాజాజ్ఞంజేసి వానరముఖ్యులనడుమ విభీషణుని రాక్షసులరాజుగా నభిషేకించెను. రాముం డట్లు శీఘ్రముగా విభీషణుని యందుఁ జూపినప్రసాదముం జూచి వానరు లందఱును పరమహర్షమున నార్చుచు, మహాత్ముం డగురాముని 'బాగుబాగు' ని కొనియాడిరి. అంత మఱియొకపుడు మంతనమున హనుమంతుఁడును సుగ్రీవుఁడును విభీషణునింజూచి 'సముద్రమును దాఁటుదమన్న దాని నట్లు గలంచుట కెవ్వరికిని దరముకాదు. ఏలన నది వరుణదేవుని కాటపట్టయినది. మహాతేజులయిన యీవానరుల సైన్యములతోఁగూడ మనమందఱమును దీని నెట్లు దాఁటఁగలము? మనమందఱము సైన్యములతోఁగూడ నదనదీపతియు వరుణాలయము నగుసముద్రమును శీఘ్రముగా నెట్లు దాఁటఁగలమో. ఆ యుపాయము మాకుఁ దోఁపలేదు. నీవే చెప్పవలయు' ననిరి. ధర్మజ్ఞుం డగువిభీషణుఁడు వారట్లు చెప్పఁగావిని, మరల వారలతో 'రఘుకులుం డగురాజు రాముఁడు సముద్రమును శరణు సొరవలయును. ఈ మహాసముద్రుఁడు రాముని కూటస్థుఁ డయిన సగరుని (కొడుకుల) చే త్రవ్వంబడి యింతంతని కొలఁది యిడరానియట్లు పేర్పఱుపంబడినవాఁడు. కాఁబట్టి యతఁడా యుపకారమును గొప్పగా బుద్ధి నెన్ని, శరణమును వ్యాజముగాఁ జేసి యీయుపకారమునకు బదులుగా రాముని కార్యమిదియని యెఱింగి తప్పక చేయవలసినవాఁడు' అనెను. రాక్షసుండగుటచే స్థలజ్ఞుండయి పండితుండగుటచే నప్పటికిం దగినబుద్ధి మెఱయుచున్న విభీషణుండు చెప్పినమాటనువిని, యంతట సుగ్రీవుఁడు, రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నున్నస్థలమునకువచ్చెను. పిదప సుగ్రీవుఁడు కుతూహలమున విశాలం బగునిజగ్రీవంబు మెఱయ, రామునకు సముద్రము నుపాసింపఁదగునని విభీషణుఁడుచెప్పిన శుభవచనము జెప్పనారంభించెను. రాముఁడు స్వభావంబుననే ధర్మశీలుఁడుగాన ధార్మికమైన యీయుపాసనమునకు సమ్మతించెను. రాముఁ డప్పటిసంతోషాతిశయమున మేనికాంతి మఱింత తేజరిల్లుచుండఁగా తాను తనంతటనే కార్యముచేసికొన దక్షుండయ్యును, న్యాయమునుబట్టి, వానరాధీశ్వరుండుగావున సుగ్రీవుఁడును విభీషణుని యాలోచనమును బహుమానించునట్లు

నిరసించి 'దోషగుణములు శరణాగతికి ప్రయోజకములుగావు చేతనత్వమే ప్రయోజకము' అని రాముఁడు సిద్ధాంతముచేసెనని తెలిసినవారయిరి.

* 'మధ్యేవానరముఖ్యానామ్' అని వానరుల గొప్పసభయందుఁ జెప్పంబడుటంజేసియు 'రాజశాసనాత్' అని రాజాజ్ఞ యగుటంజేసియు త్రోయలేక విభీషణుఁ డనుమతించెనని భావము.

చేయుకొనుటకు నతనిని లక్ష్మణునింజూచి చిఱునవ్వునవ్వుచు, 'లక్ష్మణా! విభీషణుఁడు చెప్పిన యీ యాలోచనము నాకిష్టముగానున్నది. నీకును సుగ్రీవునకునుగూడ నిది యే యిష్టమగునేని మీ యభిప్రాయమును జెప్పుఁడు. సుగ్రీవుఁడెప్పుడు నాలోచనములందు సమర్థుఁడు. నీవును మంత్రములందు ఆఱి తేఱినవాఁడవు. ఏది మీయుభయులకు నిష్టమో దాని నిశ్చయించి నాకుఁ జెప్పుఁడు' అనెను. ఇట్లు రాముఁడు చెప్పఁగా వీరులయిన సుగ్రీవలక్ష్మణు లిరువురును, చేతులు మోడ్చుట మొదలయిన యుపచారములతో 'పురుషసింహమా ! మఱి యేయుపాయమును దోఁపని యీ కాలమున విభీషణుఁడు సుఖముగా కార్యమును సాధించునట్లు చెప్పిన యుపాయము మాకెందులకు నిష్టముగాదు? భయంకరమై వరుణుని కాలయ మగునిమ్మహాసముద్రమున సేతువుగట్టక, దేవాసురులకును దేవేంద్రునకును లంకాపురికిఁ బోయి చేర నలవిగాదు. ఇఁక మముబోఁటికిఁ జెప్పనేల? మంత్రములందు శూరుండగు విభీషణుఁడు చెప్పినమాట యథార్థమే; కాన యట్లు చేయుఁడు. కాలముపుచ్చవలదు. చాలును. మనము సైన్యములతోఁగూడ రావణుఁడు పాలించు లంకాపురమును జేరునట్లు నీసముద్రునిం బ్రార్థింపుఁడు' అనిరి. వారిట్లు చెప్పఁగా నపుడు రాముఁడు నదనదీపతి యగుసముద్రముతీరమున దర్భలుపఱిచి దానిపయిని వేదియందగ్నిహోత్రుండుంబోలె శయనించినవాఁడయ్యె. ఇది పందొమ్మిదవసర్గము.

రాముఁడు సేనలతో సముద్రతీరమునకువచ్చుటను శార్దూలునివలన రావణుఁడు విని సుగ్రీవుని రామునుండి వేఱుపఱచుటకై శుకునిఁ బంపఁగా వానిని వానరులుగొట్టుట. రాముఁడు వలదని వారించుట.

అంత శార్దూలుం డనునొక రాక్షసుఁడువచ్చి సుగ్రీవునికాపున సముద్రతీరమున విడిసి యున్న వానరసైన్యమును, కనుఁగొనుటయందు సామర్థ్యముగలవాఁడుగాన యంతయుం జూచెను. అకాలమందు చారునిఁబంపిన దురాత్ముఁడును రాక్షసరాజును నగు రావణునికి వాఁడు వేగువాఁడు. ఆ రాక్షసుఁడు అట్లు ఎచ్చరికతో నా వానరసైన్యమునంతయు నలుగడలఁ గలయంజూచి మరల వేగ లంకకుఁబోయి రావణునింజూచి 'అదిగో! వానరభల్లూకసైన్యము, అగాధమును అప్రమేయమునై, రెండవసముద్రమువలె నొప్పుచు లంకపయి నెత్తివచ్చుచున్నది. దశరథమహారాజు కుమారులయిన యన్నదమ్ములు రామలక్ష్మణు లిరువురును, మేలయిన యాయుధములను ధరియించి సీత యున్నస్థలమునకు రానున్నారు. మహాకాంతిఁ దళ్కొత్తుచు నాయిద్దఱును సముద్రముం జేరి యచట విడిసియున్నారు. వానరసైన్యము నలుప్రక్కల నెటుచూచినను పదియామడలవఱకును భూప్రదేశము నావరించియున్నది.

1375. వానరులు శుకునిఁ గొట్టుట; రాముఁడు వారిని వలదని వారించుట.

మహారాజా! నేను సామాన్యముగాఁ జూచివచ్చితిని. ఉన్నదియున్నట్టుగా శీఘ్రమున సంగతిని నీవు తెలిసికొనఁదగును. కాన నీవంపున దూతలు త్వరితముగాఁబోయి వారిం జక్కఁగాఁ దెలిసికొని రావలయును. ఈ విషయమున దానముగాని సామముగాని భేదముగాని ప్రయోగింపఁబడుఁగాక. దండమున కయితియె లేదు' అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు శార్దూలుఁడు చెప్పినమాటనువిని, యంత జాగుసేయక యెచ్చరిక మీఱి,తోడనే తాను జేయవలసినకార్యమిది యని నిశ్చయించుకొని యపుడు కార్యవిదులలోనెల్ల కన్నాకయిన శుకుండను రాక్షసునింజూచి "నీవుపోయి వానరరాజగు సుగ్రీవుంజూచి, పరుసుగాక మృదువయి యింపుగా నుండుపలుకుల వెనుదీయక దిట్టతనముతో చెప్పినంతకు మించక నామాటలుగా నిట్లనుము.'వానరమహారాజా! నీవు గొప్పకులమునఁ బుట్టినవాఁడవు;కావున నిష్కారణవైరము పెట్టుకొనఁదగదు.మఱియు మహాబలుండవు; కాన యల్పబలుం డగురామునిఁబట్టఁదగదు. ఇంతేకాక బ్రహ్మపుత్రుండయిన ఋక్షరజునిపుత్రుండవు;కావున నాకు బంధుండవయితివి. అదియట్లుండ నీవు రాముని నాశ్రయించుటవలన లాభ మేదియు లేదు. ఆశ్రయింపనందున నష్టముగాని లేదు. కాన నిష్ఫలమయిన వైర ముచితముగాదు. నాకును నీయన్న వాలికిని మిక్కిలియు స్నేహము. ఆసంబంధమునుబట్టి నీవు నాకు తోఁబుట్టువువంటివాఁడవయితివి. కాన వానరేశ్వరా! రామునివిడిచి నాతోనే నెయ్యము గావింపఁదగుదువు. 'సీత నపహరించి మహానర్థముచేసితివే?'యందువా? సుగ్రీవా! నేను ధీమంతుఁడగు నారాజపుత్రుని రామునిభార్య నపహరించి తెచ్చితినేని వానరేశ్వరుండవగు నీ కావిషయమున హానియేమి? నీవు బుద్ధిమంతుఁడవు యోజించుకొనుము. మఱేమియువలదు. నీ వూరక కిష్కింధకుఁ బొమ్ము,'ఆరంభించినపని నెట్లు విడువవచ్చు'నందువా? ఈ లంకాపురమును నరులకును వానరులకును నేవిధమునను బ్రవేశింపనలవిగాదు. దేవతలును గంధర్వులునుంగూడ ప్రవేశింపఁజాలరనఁగా నిఁక నరవానరులసంగతిని జెప్పనేల?' అని చెప్పితినని చెప్పుము" అనెను. రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు అట్లు చెప్పి పుచ్చఁగా నారాక్షసుఁడు శుకుఁడు పక్షిరూపముఁ దాల్చి శీఘ్రముగ నాకాశమున కెగిరి సుగ్రీవాదులున్నచోటికివచ్చెను. అట్లు శుకుఁడు సముద్రమునకు కొంత మీఁదుగా నాకాశమార్గమున బహుదూరముపోయి, సుగ్రీవాదులున్నయెడఁ జేరి, యాకాశముననేయుండి సుగ్రీవునిఁజూచి దురాత్ముఁడగు రావణుఁడు తనతోఁ జెప్పిపుచ్చిన మాటలన్నియును ఒక్కటియయినను విడువక క్రమంబుగాఁ జెప్పెను. అట్లామాటలు శుకుఁడు వినిపించుచుండఁగా, వానరులు వానిని బిడికిళ్లం గొట్టి ఱెక్కలు దూల్చుటకై శీఘ్రంబున నాకాశమున కెగసి వానిం జుట్టుకొనిరి. వారు బలవంతముగా నారాక్షసుని నొడిసిపట్టుకొని త్రోయఁగా వాఁడాకాశముననుండి నేలపయి గొబ్బునఁ బడెను. వానరులట్లు పీడించుచుండఁగా శుకుఁడు రామునిఁ బేర్కొని 'కాకుత్స్థా! దూతల నెవ్వరును జంపరు. నన్నీ వానరులు చంపనున్నారు

గాన వలదని లెస్స వారింపుమా ! ఎవ్వఁడు తన యేలినవాఁడు చెప్పి పుచ్చిన యభిప్రాయమును జెప్పక తనమతమును జెప్పునో వాఁడు తనకుఁ జెప్పినట్లు చెప్పనిదూత యగును. అట్టి దూతనుమాత్రము చంపుటయే యర్హము' అనెను. శుకుం డట్లు పలవించుచు చెప్పినమాటను విని, రాముఁడు కరుణించి వానినిం గొట్టుచున్న వానరోత్తములంజూచి 'వీనిని జంపకుఁడు' అని యాజ్ఞాపించెను. అట్లు వానరులు పీడించి విడువఁగా వాఁడు భయముమాని, కొంత విఱువంబడుటచే తేలికగా నున్నఱెక్కలతో నాకాశమునొంది, సుగ్రీవుంజూచి మరల నతనితో 'సుగ్రీవా ! నీవు శక్తిసంపన్నుఁడవు, మహాబలుఁడవు, పరాక్రమశాలివి. రావణుఁడు లోకమునంతయు నేడ్పించువాఁడుగాన నీవలన బదులు తెలిసికొనక పోయితినేని నన్నుఁ జంపును. కాన యతనికి నే నేమిచెప్పవలయును? చెప్పుము' అనెను. వాఁడట్లు చెప్పఁగా వానరులకెల్ల నధిపతియు మేటివానరుఁడును మహాబలుండునగు సుగ్రీవుఁ డపుడు మనంబున విన్నఁదనములేక రావణుని వేగులవాఁడగు శుకునితో వేగ 'నీవు నాకు మిత్త్రుఁడుగావు. కాన నీయెడ నాకు దయచూపవలసినదిలేదు. మఱి నీవు నా కేయుపకారమును జేసినవాఁడవుగావు. నాకు ప్రియుండవునుగావు. కాన తోఁబుట్టువువంటివాఁ డెట్లగుదువు? మఱి నామిత్త్రుఁడగు రామునకు నీవును నిన్ను సంబంధించినవారందఱును శత్త్రువులగుటచే నాకును శత్త్రుఁడవే యగుదువు. 'ఉపకారాదులనుబట్టి కాకపోయినను వాలితోడి చెలిమినిబట్టియైనను తోఁబుట్టువువంటివాఁడను గానా?' యందువా? నా శత్త్రుండగు వాలికి మిత్త్రుఁడవు గావున, నాకు శత్త్రుండవు. కాన వాలియుంబోలె వధకర్హుండవు. వధింపవలసినవాఁడవు. కాన రాముని భార్య నపహరింపఁగా నీకేమిహాని యనకుము. లంకను జొరరాదంటివే. నిన్నును, నీవు రాక్షసులకు రాజవుగాన నీ యపరాధమునుబట్టి నీకొడుకులను, బంధువులను, నీ దాయాదులను, అందఱను వధించి పుచ్చెదను. గొప్పసైన్యముతో శీఘ్రముగావచ్చి లంకాపురమునంతయు నీఱుగావించెదను. 'నేను లంకలో నుండినం గదా యిట్లు చేయుదువు. మఱియొకస్థలమునకుఁ బోయెద' నందువా? రావణా ! నీవు మూఢుఁడవు. నీకు దేవతలును దేవేంద్రునితోఁ గూడివచ్చి కాచినను, నీ వంతర్ధానము నొందిపోయినను, సూర్యద్వారము నొందినను, అట్లె పాతాళమును జొచ్చినను రామునినుండి తప్పించుకొనఁజాలవు. అవశ్య మతనివలనఁ జత్తువు. రాముని బాణముల బారింబడిన నిన్ను ముల్లోకములందును, దేవేంద్రుఁడే కావ నశక్తుఁడై యుండఁగా నిఁక నంతకంటెను తక్కువయగు పిశాచములుగాని, రాక్షసులుగాని, గంధర్వులుగాని, యసురులుగాని, రక్షింపఁ గలవా రెవ్వరును నాకుఁ గానఁబడరు. ముదిసి ముదుకఁడై అసమర్థుఁడై యున్న జటాయువును జంపుటలో నీకేమివీర్యము? నే నట్టి వాఁడను గాను. 'భార్యను దెచ్చినప్పు డేమియుఁ జేయలేనిరాముఁ డిపు డేమి సేయుఁ గలఁ'డందువా? వాలుంగన్నుల రామునికి వన్నెఁజూపు నాసీతను రాముఁ డున్నపు

డుగాని లక్ష్మణుఁడున్నపుడుగాని యపహరించితివా యేమి? వారొక్కరును లేనపుడే కదా దొంగిలి తెచ్చితివి. అట్లా బిడను దెచ్చి రానున్న యనర్థము తెలియకున్నావు. మహాబలుఁడును, మహాబుద్ధిమంతుఁడును, దేవతలకయిన నెదిరింపరానివాఁడును, రఘుకులతిలకుఁడు నగు రాముఁడు నీప్రాణములు గొనువాఁడని యెఱుంగవు.'అనుము'' అనెను. అంత వానరోత్తముండును వాలికుమారుఁడునగు నంగదుఁడు సుగ్రీవునింజూచి 'మహారాజా! వీఁడు దూతగాఁడు. రావణుని చారుఁడని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. వీఁడిచ్చటనే మనయెదుట నున్నట్లు యుండి, మనసేనకొలఁది యంతయు గనుఁగొన్నాఁడు చుమీ! వీనిం బట్టికొనుఁడు, లంకకుఁ బోనియ్యరాదు. ఇదియే నాకిష్టముగానున్నది' అనెను. అంత రాజగు సుగ్రీవునియాజ్ఞచే వానరు లాకాశమున కెగిరి, యనాథునింబోలె విలపించుచున్న యాశుకునిం బట్టికొని బంధించిరి. మిక్కిలియు కోపనులగు వానరు లట్లచటఁ దన్నుఁబట్టి బిట్టుగా పీడించుచుండఁగా శుకుండు రాముని 'మహాత్మా! దశరథకుమారా!' యని పేర్కొని యఱచుచు, 'మిగిలియున్న నాఱెక్కలను బలవంతముగాఁబట్టి మాపుచున్నారు! నాకన్నులం బెఱికి వేయుచున్నారు! నేను అపరాధిగానట్టిదూతను గాన యిట వానరపీడచే ప్రాణములు విడుతునేని, నేను బుట్టినదినము మొదలుకొని చచ్చుదినమువఱకును, ఈ నడిమికాలమున నేయే పాపములం జేసి యుందునో యవి యన్నియు నట్లు చంపించిన నిన్నుఁ బొందును' అని యాక్రోశించెను. రాముఁ డప్పుడు శుకుని విలాపమును విని వానిని జంపనీయక వానరులతో 'వచ్చినదూతను కట్లు విడిచిపుచ్చుఁడు' అని యాజ్ఞాపించెను. ఇది యిరువదియవసర్గము.

రాముఁడు దర్భశయనమున మూఁడురాత్రులుండి యారా-
ధించినను సముద్రుండు ప్రసన్నుఁడు గాకుండఁగా
కోపించి బాణప్రయోగమునకుఁ బూనుట.
లక్ష్మణుఁడు వలదని వారించుట.

*అంత సర్వశరణ్యాం బయినరఘుకులంబునం దుదయించినరాముఁడు మిక్కిలి మొరముగానుండు సముద్రతీరమున వాఁడి మొనలుగల దర్భలను బఱచి మహాసముద్రమున కంజలి గావించి పాముశరీరమువలె మిగుల మృదువయిన బాహువును దలగడఁగా నుంచుకొని, తూర్పుమొగంబై, మహాసముద్రమున కెదుర నున్నమఱియొక సముద్రునివలెఁ జూపట్టుచు, శత్రువులకు నప్పటికిని జెనకరానివాఁడయి తోఁచు

---

* ఇందు విశేషణమహిమచే అతిసుకుమారునకు అతికఠినమగు భూతలమునఁ బరుండుటయు, అఖిలరక్షకునకు అన్యునిపలన రక్షణ మపేక్షించుటయుఁ గలిగెనుగా యని వాల్మీకి ఖేదపడుట సూచితమగుచున్నది.

చుఁ బరుండెను. *రాముని దక్షిణబాహువు, మున్ను, అయోధ్యయందుండునపుడు, బంగారు మత్తుములును రత్నమయములు నయిన యాభరణములచే నలంకృతమై యుండినది; ఉత్తమపురంధ్రులగు సైరంధ్రులు మేలిబంగారు బాహుపురులును మంచి ముత్తియపుసొమ్ములును దాల్చియున్న తమ హస్తములచే స్నానాలంకరణాది సమయముల పెక్కువిధముల చందనాగురుకుంకుమాదులచే నలుఁగిడుట పూఁతలు పూయు

---

* ఇట 'భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్టమనేకధా' అని రామునిభుజము ఉత్తమస్త్రీలు పెక్కండ్రచే సమ్మృష్టమైనదని చెప్పటంబట్టి రామునికి సీతకంటె వేఱుభార్యలునుగలరని కొందఱు చెప్పెదరు. ఇది సరికాదు. బాలకాండమున నెచ్చటఁగాని రాముఁడు మఱియొకభార్యను పెండ్లాడినట్టులేదు. మఱి 'రామస్తు సీతయా సార్ధం విజహార బహూనృతూన్। మనస్వీ తద్గతస్తస్యా నిత్యం హృది సమర్పితః' అని సీతతోడి యెడతెగనిభోగమే చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టియే సీతయు 'సమా ద్వాదశ తత్రాహం రాఘవస్య నివేశనే। భుఞ్జానా మానుషాన్ భోగాన్ సర్వకామసమృద్ధినీ' అన్నది. ఇట 'సమా ద్వాదశ' అని పన్నెండేండ్లును, అత్యంతసంయోగవ్రతీయంబట్టి నిరంతరమైన భోగమును సీత చెప్పినదిగాన మఱియొకభార్య కవకాశ మెక్కడిది? అయినను 'రామస్య దయితా భార్యా' 'రామునికిఁ బ్రియురాలయిన భార్య' యని ప్రియురాలను విశేషణ ముండుటచే అంతటి ప్రియురాండ్రుకాని భార్యలు నుండవచ్చును. 'రోహిణీయథా' 'రోహిణియట్లో' యని తారలలో నొకటి యగురోహిణిని దృష్టాంతీకరించుటచే భార్యలలో నొక్కతెగా సీతయుండుట సూచితము. కాఁబట్టి రామునకు భార్యాంతరముండుట స్ఫుటమగుచున్నదని అన్నచో నట్లుగాదు. 'దయితో భ్రాతుః' అని లక్ష్మణుని దయితునిగాఁ జెప్పినట్లు, గ్రహింపుఁడు. ఇట అన్న వెంబడించుటకుఁ దగుఁడని తెలుపుటకై 'దయిత' విశేషణముంపఁబడినది. ఏలనన ఇట లక్ష్మణుఁడే దయితుఁడన్నచోఁ దక్కినతమ్ములు అట్లు దయితులుగారని యభిప్రాయముగాదు. అట్లే 'తామేవేక్ష్వాకునాథస్య ధనేతస్యైక ధాంకురు। న సర్వభ్రాతృణ స్తాత భవన్తి భరతోపమాః' అని భరతుఁడుకూడ దయితుఁడుగాఁ జెప్పఁబడియుండుటవలన దీనిలో విరోధము గలుగదు. కాఁబట్టి 'దయిత' అను విశేషణమునకు పలువురిలో నొక్కతే దయిత యని యర్థమును గ్రహింపక రామునకుఁగల వాల్లభ్యాతిశయముంబట్టియు సౌందర్యాతిశయముంబట్టియు రాజ్యపాలనము చేయునప్పటి దివ్యసుఖముల ననుభవింపఁ దగినవారై యుండియు సీతాలక్ష్మణులు రామునివెంటఁ బోయిరని యర్థము. వాల్మీకహృదయము. 'రోహిణీ యథా' అనుచోట చెప్పఁబడిన రోహిణి వేఱొక్కతెయే కాని ప్రసిద్ధురాలయిన రోహిణిగాదు. ఏలన ఈరోహిణి చంద్రుని నెన్నఁడును అనుగమించుటలేదు. అయినను 'హృష్టాః ఖలు భవిష్యన్తి రామస్య పరమాః స్త్రియః। అప్రహృష్టా భవిష్యన్తి స్నుషాస్తే భరతక్షయే' అని మంథర కైకతో రామునికి పట్టాభిషేక మగునేని యుత్తమస్త్రీలు సంతోషింతురనియు భరతుఁడు క్షయింపఁగా కైకకోడండ్రు సంతోషము మానుదురనియుఁ జెప్పినది. 'స్నుషాః' అని కైకకోడండ్రతోపాటిగా రాముని స్త్రీలను జెప్పుటచే వారు రామునిభార్యలుగానే యుండవలయునుగాని అతనిని సంబంధించిన కౌసల్యాదులుగా నేరరు. కాన రామునకు పత్నులు పెక్కండ్రగుదురు. సుందరకాండమునందును 'స్త్రీభిస్త్వమన్యో విపులేక్షణాభిస్త్వం రంస్యసే వీతభయః కృతార్థః' అని సీత రాముని పెక్కుస్త్రీలతో రమింపఁగలవానిగాఁ జెప్పినది. ఇచ్చట 'భుజైః పరమనారీణా మభిమృష్టమనేకధా' అని చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి రామునకు పత్నులు పెక్కండ్రు గలరని తెలియుచున్నది. అన్నచో నట్లుగాదు. 'రామస్య పరమాః స్త్రియః' అని రాముని సంబంధించిన కౌసల్య సీత మొదల దాసీజనులు మొదలగువారే చెప్పఁబడిరి.

1378. రాముఁడు మూఁడురాత్రులు దర్భశయనమునందు సముద్రుని శరణుఁజొచ్చుట.

టపిసుకుట మొదలయినవి గావించియుండునది; మున్ను, అది చందనాగరుగంధములచే శావులు గుబాళించుచుండినది. మఱియు బాలసూర్యునివంటి యెఱ్ఱచందన

లేక 'భరతునకు పెక్కండ్రు భార్యలున్నట్లు ప్రమాణములేదు గావున 'తేస్సుషాః' 'సీశోడండ్రు' అని వ్రాజనుబట్టి కైకకోడలగు భరతునిభార్యకు బహువచనము చెప్పఁబడినట్లే, 'పరమాః స్త్రియః' అని రాముని భార్య యగుసీతకును బహువచనము చెప్పఁబడియుండవచ్చును. 'త్వాం రంస్యసే' అన్నచోట సీత తాను రావణునిచేఁ జంపఁబడినపిదప రాముఁడు వేఱుభార్యలను బెండ్లాడి క్రీడించుఁగాక యని లోకరీతినిబట్టి చెప్పినమాటయే కాని వేఱుగాదు. 'భుక్తైః పరమనారీణామ్' అని యిచ్చటఁగూడ అలంకరించు స్త్రీలుగా నర్థము యుక్తము. అట్టిస్త్రీలయొక్క 'అభిమృష్టమ్' అభిమర్శనమునకు అర్హమయినదిగాని అభిమర్శింపఁబడినదిగాదనియు నర్థము సేయవచ్చును. ఇచట చెప్పఁబడిన 'పరమనా' రులు శ్రీభూమి నీళలును గావచ్చును. రాముఁడుమాత్రమే తన్ను మనుష్యునిగాఁ దలఁచుచున్నాఁడుకాని ఋషిమాత్రము రాముఁడు విష్ణువగుటనే వ్యక్తీకరించుచున్నాఁడు. 'జజ్ఞే విష్ణుస్సనాతనః' అని బాలకాండమున విష్ణువే రాముఁడుగాఁ బుట్టుటను జెప్పియున్నాఁడు. 'అయితే రాజసూయాశ్వమేధాదులను అనుష్ఠించుట భార్యలేక మఱియొకవిధమునఁ బొసఁగదుగాన రామునకు పెక్కుపత్నులుండవలయును' అన్నచో, ఉండిన నుండనీ. ఇచట వారికి సంబంధములేదు. వారలు కేవలధర్మార్థము వరింపఁబడినవారగుటచే రాముని పరిమర్శించుటకును రమించుటకునుఁ దగరు. వాస్తవమునకు వారుగలరని కల్పించుటయే తగదు. ఏలన ఉత్తరకాండమున సీతాప్రతిమయే యజ్ఞమునందు పత్నీకార్యము నిర్వహించినట్లు, చెప్పఁబడినది. 'అయితే భట్టాచార్యుఁడు పత్నికి ప్రతినిధిభావము చెప్పలేదే' యనరాదు. వచనవిరోధము కలిగినపుడు న్యాయము నిలువదు. హేమాద్రిస్మృతియందు 'యదిదుష్టభార్యో దూరభార్యోవాస్యాత్తదా దర్భపుంజీలం తత్స్థానే నిధాయాగ్నిమాధాయ కుర్యాత్' అని ప్రతినిధిభావ వచనముగలదు. ఇది యట్లుండ ధర్మసంస్థాపనార్థము ప్రవృత్తుఁడయిన రామునియొక్క యాచారమునకన్న మఱి వేఱుప్రమాణము వలయునాయేమి? వాస్తవమునకు ఆచారమే ప్రథమప్రమాణము. శ్రుతియు పూర్వాచారమును ప్రదర్శించియే కర్మమును విధించుచున్నది. కాఁబట్టియే ఆపస్తంబుఁడును 'ధర్మజ్ఞసమయః ప్రమాణం వేదాశ్చ' అని ధర్మజ్ఞసమయరూపమయిన యాచారమునే ప్రథమప్రమాణముగాఁ జెప్పినాఁడు. కాఁబట్టియే స్మృతికారులును 'శ్రుతిర్విభిన్నాః స్మృతయో విభిన్నా నైకో మునిర్యస్య మతం ప్రమాణమ్' ... 'నాసావృషిర్యస్య మతం న భిన్నమ్ । ధర్మస్య తత్త్వం నిహితం గుహాయామ్ మహాజనో యేన గతస్స పన్థాః' అని మహనీయుల పథమయిన యాచారమే ముఖ్యప్రమాణమన్నారు. కాఁబట్టి 'చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేఽస్మిన్ స్వే స్వే ధర్మే నియోక్ష్యతి' అన్న రామునియొక్క యాచారమే సమీచీనమయిన ప్రమాణము. దానికి విరుద్ధమయిన న్యాయములు నిలువవు. రాజసూయాశ్వమేధాదులందు పట్టమహిషివలె వావాతియు పరివృత్తియు నుండవలసినవారయ్యు వారు లేనందున వారికార్యము లనుష్ఠింపక పోవుటయే కాని దానివలన కర్మమునకు వైకల్యము కలుగదు. ఎట్లన కుంటి గ్రుడ్డి మొదలగువారికి యజ్ఞమందు విష్ణుక్రమము ఆజ్యావేక్షణము మొదలగునవి లోపించుటవలన యజ్ఞమునకు లోపము గలుగదు. ఏలన ఆయామంత్రముల నుచ్చరించుటయే కార్యము కాఁబట్టి కేవలన్యాయసంచారముచేత అపన్యాయమయిన మార్గమును అనుసరింపరాదు. మఱి సర్వాచారప్రవర్తకుఁడై సర్వకర్మధురంధరుఁడై భగవదవతారభూతుఁడయిన రామచంద్రుని యాచారమే వివేకిజను లనువర్తింపవలయును. కాన రామునకు సీతయొక్కతెతప్ప నితరభార్యలు లేరనుట సిద్ధాంతము.

ములును నలందంబడి నన్నె గులుకుచుండినది. పూర్వము హంసతూలికాతల్పమున నుండునపు డది గంగాజలము లందున్న తక్షకునికాయమువలె సోయగంబై, సీతాదేవిశిరము పయి నుంచియుండఁగాఁ బ్రకాశించుచుండెను. యుద్ధంబున నది పగవారికి గోపురపుగడియ మ్రాఁకువలె వారింపరానిదై శోకము గొలుపుచుండినది; సుహృదులకో యానందము గూర్చునది. అది మిక్కిలి దీర్ఘమై సముద్రపర్యంతమయిన భూమండలమునకుఁ బట్టయి. అప్రదక్షిణముగా బాణములు విడుచునపుడు అల్లెత్రాటి దెబ్బలచేత తోలుదోఁగి కాయలుకాచి యుండును. ఇట్లు పెద్ద యినుపగుదియం బోలినదై వేలకొలఁది గోవుల దానము సేసి వాసిగన్న యా యుత్తమంబగు దక్షిణబాహువును దాక్షిణ్యవంతుఁడగు మహాబాహుఁడు రాముఁడు దలగడగాఁ జేసికొని, 'ఇప్పుడు నాకు మరణమేని లేక సముద్రతరణమేని కలుగుఁగాక' యని దృఢబుద్ధి సంకల్పించుకొని స్నానాదులచే కాయికశుద్ధి గావించుకొని వాచికనియతి నింబూని, మౌననియమంబును గలవాఁడై, శాస్త్రోక్తవిధానంబున సముద్రమున కెదురుగా శయనించెను. ఇట్లు నియమంబుతోడ నేమఱక యా రాముండు దర్భలు పఱచిన నేలపయి శయనించియుండఁగా మూఁడు రాత్రులు గడచినవి. * రాముఁడు నయజ్ఞుండును ధర్మవత్సలుండును గనుటం జేసి. అచ్చట సముద్రతీరమున నిట్లు మూఁడురాత్రులు శయనించి, యా మూఁడు రాత్రులును నదీనాథుండగు సముద్రు నారాధించుచుండెను. సముద్రుఁడు తెలిసి తెలివిడి గనుటవలన, నపుడు రాముఁడు పరిశుద్ధుఁడై యథాయోగ్యముగ తన్నారాధించినప్పటికిని తాను సాక్షాత్కరింపఁడయ్యె. అపుడు రాముఁడు సముద్రునియెడ నించుక క్రుద్ధుఁడై కనుఁగొనల నెఱ్ఱఁదనము గదుర సమీపమునఁ దనకోపమును దెలిసి చిఱునవ్వు నవ్వుచున్న శుభలక్షణలక్షితుని లక్ష్మణునిఁ జూచి, 'సముద్రుఁడు తా నెంతకును తన్నుఁ జూపకున్నాఁడు. ఇది నీచగర్వము. కోపము లేకుండుట, అపరాధము సైఁచుట, కుటిలత లేకుండుట, ప్రియముగాఁ బలుకుట, ఇవి మొదలయిన సత్పురుషగుణములు నిర్గుణులయెడఁ జూపినచో వారు వానిని జూపినవానిని అసమర్థుఁడని తలంతురు. కాన నేనియసామర్థ్యమే ఫలితమగును.

* [illegible], 'స [illegible] స్త్ర [illegible] మజ్ఞో [illegible] స్నాన [illegible] తాం [illegible] స్వ [illegible] ప్రయం [illegible] యథా [illegible]' [illegible] సముద్ర [illegible] పత్నిల [illegible] యట్లు [illegible] అను సము [illegible] ష్ఠ [illegible] నాశ్రయిం [illegible] పురుష [illegible] యున్నాఁడనుట. [illegible] శరణాగత [illegible] దండము [illegible] యథాకాలి. కాన బ్రాహ్మణుఁడు [illegible] సది ఫలింపదయ్యె.

'వారికి సమర్థుఁడైన' రందువా? తెలివిమాలినజనులు, తన్నుఁ దాను స్తుతించుకొను వానిని, నిర్దయుని, వంచకుని, అందఱను తఱుమఁగొట్టువానిని, మంచివాఁడు చెడ్డ వాఁడని వివేచనములేక యందఱియెడ దండము నెఱపువానిని, సమర్థునిగా గౌరవిం తురుగాని శమాదులు గలవాని నట్లు గౌరవింపరు. లక్ష్మణా! ఈ లోకమున సామ ముచేత బలవంతుఁడను కీర్తి గలుగఁజాలదు. సామముచేత పరాక్రమవంతుఁ డను యశస్సును రానేరదు. రణాగ్రమున జయముగాని సామముచేతఁ బొందనలవి గాదు. దండమే వీనికెల్ల సాధనము. లక్ష్మణా! ఇప్పుడు మకరముల కాలయమయిన యీసముద్రమున నాబాణములచే మకరములు చిన్నభిన్నముగాఁ దెగి పయినిదేలు చు నంతటను సముద్రజలముల నావరించి యుండఁగలదు; చూడుము. లక్ష్మణా! ఇది గో మహాకాయములగు సర్పముల పెనుశరీరములను, గజాకారములయిన మత్స్య ముల తొండములను ఛేదించెదను జూడుము. ఇప్పుడు బాణములు ప్రయోగించి, గొప్పయుద్ధముగావించి సంకువులయు ముత్తెపుఁజిప్పలయు కుప్పలతోను చేఁపల తోను మొసళ్లతోను, సముద్రమునంతయు, శోషిల్లునట్లు చేసెదను. 'క్షమయొకనాడు లగు మిముబోఁటుల కిటు లాడుట తగ' దందువా? క్షమగలిగి యుండుటచేతంగదా యీ సముద్రుఁడు, ఇతరుల నపేక్షింపకయే కార్యము తీర్చుకొనం జాలుబలుసమ ర్థుని నన్ను అసమర్థునిగాఁ దలఁచినాఁడు. ఇస్సీ! ఇఁక క్షమదగునా? 'ఇక్ష్వాకువుల కెప్పుడుగాని క్షమవిడువరా' దందువా? ఇటువంటి వానివిషయమై, రక్షస్సహావాస ము గల యిట్టి వానియెడల, క్షమ చూపఁదగదు; కోపమే తగునుగాని. సామ మెం తచూపినను సముద్రుఁడు నాకుఁ దనరూపు చూపినవాఁడుగాఁడు. *'లక్ష్మణా!

* ఇందులో 'చాపమానయ సౌమిత్రే శరాంశ్చాశీవిషోపమాన్ । [illegible] కోపయిష్యామి పద్భ్యాం యాంతు ప్లవంగమాః' అనిమూలము. విశేషార్థము:—సముద్రము [illegible] రాముఁడు [illegible] నప్పి మొగము చూపనందున నన్ను [illegible] అసమర్థ [illegible] డనుచున్నాఁడని చెప ల [illegible] నన్ను ఎప్పుడుగాఁ జూడడు. [illegible] యిల్లు [illegible] న్నాఁడు. [illegible] స ముద్రుఁడు [illegible] కరుణవలన సముద్రుని మొఱట [illegible] యిప్పుడు కా ర్యము [illegible] చున్నాఁడు. ఇట్లు [illegible] సేయుట [illegible] జేసరించి కార్యము చేయిం [illegible]; [illegible] గోషిల్లఁ [illegible]. (చాపమానయ) [illegible] గుణము గల వింటిని దెమ్ము. (చాపమానయ) [illegible] బోఁగొట్టుటకై [illegible] వింటిని దెమ్ము. (చాప మానయ) [illegible] కట్టుటకై కట్టుగల వింటిని దెమ్ము. (చాపమానయ) [illegible] వింటిని దెమ్ము. [illegible] సముద్రుఁడు [illegible] శేషవాహశయ్యాయగుటచేత శేషవాహ త్రియగు లక్ష్మణుఁ డెందు కొందును సౌహార్దముగలిగి క్షణము జాగుసేయఁగా రాముఁడు [illegible] చున్నాఁడు. (సౌమిత్రే) తల్లి సుమిత్ర చెప్పినట్లే చేయవలయునుగాని యన్న చెప్పినది చేయవా? (సౌమిత్రే) 'రామే ప్రమాదమ్మా కార్షీః' అని మీతల్లి చెప్పినట్లు చేయఁగూడదా. (సౌమిత్రే) 'ఏకం దుఃఖం సుఖం చ నౌ' అన్నట్టి మైత్రిని జూడఁగా నాకుఁగల పరిభవము నీకునులేదా? అనియనుఁగా భయపడి వింటినిమాత్రము దెచ్చియిచ్చెను. (శరాంశ్చ) ఇఁక తక్కినదియుఁ దెమ్ము అనుచున్నాఁడు. (శరాంశ్చ) 'కష్టాత్ కష్టతరం కష్టం' అన్నట్లు

విల్లుఁదెమ్ము. క్రూరసర్పములఁబోని తీక్ష్ణబాణములనుం దెమ్ము. సముద్రమునంతయు శోషిల్లఁజేసెదను. వానరులు కాలినడకనే కడచి పోవుదురుగాక. ఇప్పుడు సముద్ర

అమ్మునకు అమ్మునేసియే నాశము సేయవలయును. 'ఏకేన మహేషుణా' అని యొకబాణము చాలియుండఁగా పెక్కులమ్ములు కావలయు నేల? యనఁగా 'సముద్రజ్ఞాతిబాన్ధవమ్' అన్నట్లు ఈసముద్రముతోపాటి యగు నేడుసముద్రములను నాశము సేయవలయు ననుతలంపుచే 'అమ్ములు' అన్నాఁడు. 'బిభేన[illegible] సలోకాన్ సప్తైకేన మహేషుణా । [illegible]' చాలము లేదని [illegible] క్రిందిలోకము లేదని వెరచి మూఁడే [illegible] ఒక్క [illegible] ఒక్కయమ్ముచే [illegible] నకు పెక్కమ్ములు కావలయునా? [illegible] మెఱుఁగనియట్లు [illegible] యాథాత్మ్యము మఱచి యట్లు చెప్పినాఁ డనుట. 'శోషయిష్యామి' అని సుడుంగఁజేయువానికి అమ్ములెందుకు? అనఁగా (శరాన్) '[illegible]శరైర్దగ్ధాన్' అనియు 'దీప్తపావకసంకాశైశ్శరైః' అనియు శరములకే దహింపఁజేయు శక్తి యుండుటచే నట్లు చెప్పినాఁడు. ఇట్లు బాణములనఁగా [illegible] యోగ్యములయిన [illegible] బాణములను తెమ్మనియున్నఁగా [illegible] (ఆశీవిషోపమాన్) [illegible] యట్టివాని (ఆశీవిషోపమాన్) ఆశీవిషములఁగా [illegible]—నోరుపట్టి [illegible] కన్నుపెట్టి చూచినప్పుడే [illegible] చేయునవి ఆశీవిషములు. అట్టి [illegible] యుపమానములు; ఒడలిలో [illegible] ఎదిరి [illegible] నవి దెమ్ము.

[illegible] (సాగరం శోషయిష్యామి) [illegible] మను [illegible] డీయను [illegible] చూచుచున్నాను. (సాగరం శోషయిష్యామి) నేను సృజించిన [illegible] కష్టము [illegible] నాశము సేయుదును, (సాగరం శోషయిష్యామి) '[illegible] సప్తాసంహా[illegible]' అన్నట్లు, సృష్టిసంహారములు రెండును ఒకనియొకదా. (సాగరం శోషయిష్యామి) '[illegible]' అన్నట్లు [illegible] సంహారించుదును. సముద్రపు అప్పులు [illegible] (సాగరం శోషయిష్యామి) [illegible] పట్టించి పట్టించి పట్టి నేలను [illegible]. (సాగరం శోషయిష్యామి) '[illegible] మహోద్రయ ముక్లేద్యో ఽశోష్య ఏవచ' అనఁబడు [illegible] వస్తువుకాదు. [illegible] నీరుగుటచే [illegible]. (సాగరం శోషయిష్యామి) [illegible] జ్ఞాతిత్వము [illegible], [illegible] జ్ఞాతిత్వము చూపుదును. 'జ్ఞాతేః కార్యం [illegible]' అ యున్నదిగదా. (సాగరం శోషయిష్యామి) నాఁడు [illegible] త్రివిక్రమ [illegible] ఒక్కఁడనే హరించెదను. (సాగరం శోషయిష్యామి) 'విష వృక్షో ఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తుమసాంప్రతమ్' అన్నట్లు నేనుచేసిన [illegible] నాశము సేయరాదుగాని నీరు తేటపడునట్లు [illegible] (సాగరం శోషయిష్యామి) [illegible] దేకదా నేను గావలసినది. నాశము సేయునప్పుడు రుద్రాదులను నియోగించునట్లు, బాణమును నియోగించి నాశము సేసెదను.

దీనివలన లాభమేమి? యనఁగా (పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వానరులు చెట్లుకొమ్మలు ప్రాఁకకుండునట్లుగా, మట్టిగుంటలలో ప్రాఁకిపోవునట్లుగా, (పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వీరలు చేతులువైచి యీఁదకుండునట్లుగా కాలుపెట్టి నడచునట్లుగా, (పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) వీరలు నీటిమీఁద తేలక మట్టిలో నడచిపోవునట్లుగా, (సాగరం శోషయిష్యామి పద్భ్యాం యాన్తు ప్లవఙ్గమాః) ఈఁదుగావించిన యనాదరమునకు వీని పెద్దఱికమంతయు నేలమట్టముసేసి క్రోఁతుల కాళ్ల క్రింద నలఁగునట్లు చేసెదను. అని రాముఁడు చెప్పెను. అనిశ్లోకి.

ము కలంచి పుచ్చరానిదయ్యును క్రుద్ధుఁడనై దానిని గలంచిపుచ్చెదను జూడు. అలలచే చిమ్మిరేగుచుండు సముద్రము నాలుగుప్రక్కల చెలియలికట్ట యెల్లగా నేర్పరుపఁబడి వాని నెప్పు డతిక్రమింపకుండును. అట్టిదానిని బాణములు వైచి దానియెల్లను దూల్చి భూమియందంతయుఁ బ్రవహించునట్లుగాఁ జేసెదను. 'సముద్రముచే చిరకాలముగా రక్షితులయిన దానవులు దానిని రక్షింతు' రందువా? మహాసముద్రమును అందు నెరసియుండు దానవులతోఁగూడఁ గలంచిపుత్తును జూమా' అనెను. ఇట్లు చెప్పి, రాముఁడు ధనువుం దాల్చి, మిక్కిలియుఁ గోపంబునఁ గన్నులు గిఱగిఱం ద్రిప్పుచు, ప్రలయకాలాగ్నివలె వెలుంగుచు, ఎవ్వరికిని జెనకరాక చూపట్టుచుండెను. అంత రాముఁడు బెదిదంబయినవింటినడుము గట్టిగా పిడికిటఁబట్టి, జగంబునందలి జంతువులెల్ల బాణంబులకు గడగడవడంక, దేవేంద్రుఁడు వజ్రాయుధములను బెక్కింటిని బ్రయోగించునట్లు ఉగ్రము లయినబాణములను బ్రయోగించెను. అంత నామేటిబాణములు మిక్కిలి వేగముతో తేజంబుఁ ధగధగఁ జ్వలించుచు సముద్రజలములందు, అందలి సర్పములెల్ల బెదరునట్లు, చొచ్చినవి. అప్పుడు సముద్రమునందు మిక్కిలియు విక్షేపియైన యలలపఱపు, వాతఘట్టనలచేఁ బుట్టిన ధ్వనితోఁగూడి నక్రమకరములతోడ మహాభయంకరమై యుండెను. అంత సముద్రమున, తోడనే యపుడు, తీరమునందు పెద్దపెద్దకెరుళ్ల పరంపరలు వచ్చి గొట్టుచుండెను. లోపల కలంగిన యలలచే పయికి నాకర్షింపఁబడి సంకువులును ముత్తెపుచిప్పలును నావరించియుండెను. నడుమ బాణజ్వాలలకూడికచే పొగయుచును బాణాగ్నిచే శోషిల్లుచు నుండుటచే నలలు నుడివడుచు నుండెను. బాణములు పాతాళమునకుఁ జొరంగా సముద్రమునందలి సర్పములు, మూతులు వెలుంగ, కన్నులు మిలమిల మెఱయఁగా, ముఖముల విషములు గ్రక్కుచు, మిక్కిలియుఁ బీడనొందినవి. అట్లు పాతాళముననుండు మహావీర్యవంతు లయిన దానవులును పీడితులయిరి. అప్పుడు సముద్రమున నక్రమకరములతోఁ గూడిన పెద్దతరంగములు వింధ్యమందరపర్వతములవలె నత్యున్నతములై వేలకొలఁదిని బుట్టినవి. అంత అలలగుంపులు తిరుగుడువడ, సర్పములును రాక్షసులును తొందరపడ, పెద్దపెద్దమొసళ్లు తలక్రిందులయి తత్తఱపడ, ఆసముద్రమంతయు చూపట్టెనది. అంత, మిక్కిలియు నుగ్రముగా నురనడించుచు, కొలఁదియిడరాని వైభవముగల వింటిని అమోఘబాణంబుఁ దొడుగుటకై సారించుచు కోపమున నిట్టూర్పులు పుచ్చుచున్న రామునింజూచి, లక్ష్మణుఁడు 'ఇఁక నుపేక్షించిన లోకములన్ని దగ్ధములగును' అని తటాలున వచ్చి 'వలదు వలదు' అని వేఁడియు నతఁడు విరమింపకుండుటను జూచి యాధనువును బట్టుకొనెను. ఇది యిరువది యొకండవసర్గము.

రాముఁడు సముద్రునిపై బ్రహ్మాస్త్రమును వేయఁదొడఁగుట. సముద్రుండు రామునకుఁ బ్రత్యక్షమై సేతువుగట్ట నలుని నియోగించి బ్రహ్మాస్త్రమును తననడుమనున్న ద్రుమకుల్యముపై వేయించుట. నలుఁడు సేతువు నిర్మింపఁగా రాముఁడు సమస్త పరివారముతో సముద్రమును దాఁటి సువేలా ప్రాంతమున సైన్యముతో విడియుట. దేవతలు రాముని స్తోత్రము సేయుట.

అంత రఘుకులతిలకుం డగు రాముఁడు అప్పటికిని బొడసూపకున్న సముద్రు నింజూచి, భయంకరమగు వచనమున 'సముద్రా! ఇదిగో నిన్నిపుడే పాతాళమువఱకు శోషిల్లునట్లు చేసెదను. సముద్రా! నా బాణములచే జలమంతయు దగ్ధమై యిగిరిపోవఁగా భూమిలోపలనున్న జలముగూడ నెండిపోవఁగా, జలజంతువులన్నియుఁ గాలిపోవఁగా, ఎంతవర్షము గురిసినను నొకబొట్టుగూడ నిలువనట్లు, మిక్కిలియు సూక్ష్మమైన దుమ్ము రేఁగునట్లుగాఁ జేసెదను. 'జలమంతయు నెండించినచో పాతాళమువఱకు నెండిపోవును. పాతాళమునకుఁ బోవుట యశక్యముగాన యాకాశమునఁ బోవలసివచ్చును. కాన యిప్పుడే యాకాశమునఁ బోవుట మేలుగాన కోపమేలని' యందువా? సముద్రా! నేను సేతువుగట్ట శ్రమంపడ నక్కఱలేదు. నేను వింటినుండి గురియించిన బాణవర్షమున బాణములే సేతువగునుగాన యిప్పుడే వానరులు కాలినడకనే నిన్ను దాఁటి యవ్వలిదరిఁ జేరఁగలరు. నీవు దానవులకు పట్టయినవాఁడవు. వారితోడిసహవాసమువలన నాబలముగాని పరాక్రమమునుగాని మిక్కిలి యాలోచించి కనుఁగొనకున్నావు. మఱియు నావలనం గలుగనున్న సంతాపమునుగూడఁ దెలిసికొనకున్నావు' అనెను. మహాబలుం డా రాముఁడు * బ్రహ్మదండముతో సాటియై వెడిదంబగు బాణమును దీసి దానిని బ్రహ్మాస్త్రమంత్రముచే నభిమంత్రించి మేటివింటఁ దొడిగి యాకర్ణాంతము లాగెను. అట్లు రాముఁడు వింటిని లాగఁగానే యాకాశమును భూమియును బ్రద్దలువాసినట్లుండెను. పర్వతములన్నియు వడంకినవి. లోకమంతయు జీఁకట్లు గ్రమ్మినవి. దిక్కులు కాంతిమాసినవి. సరస్సులును నదులును నలుగడల కలంగినవి. చంద్రసూర్యులును నక్షత్రములును భయమున వక్రముగాఁ గూడుకొని చరించినవి. అప్పు డాకాశమున నధికముగా చీఁకటి గ్రమ్ముకొని దానిచే కాంతి మందటిలి యుల్కలవలె నున్న సూర్యకిరణములు కొంత వెలుతురు గలిగింపఁగా అప్పుడది సూ

* బ్రహ్మదండమనఁగా బ్రహ్మశాపము. బ్రహ్మశాపమువలె అమోఘమయినది. లేక బ్రహ్మదండమనఁగా ఒక కేతువిశేషము. నారదసంహితయందు 'పితామహాత్మజః క్రూర స్త్రివర్ణ శ్శిఖరాన్వితః । బ్రహ్మదణ్డాహ్వయః కేతు స్సర్వభూతవినాశనః' 'బ్రహ్మకుఁబుట్టి క్రూరమై మూఁడువర్ణములుగలిగి శిఖరములతోఁగూడి సర్వభూతవినాశనము సేయునది బ్రహ్మదండ మను కేతువు' అనియున్నది.

1395. సముద్రుఁడు కనుపట్టక పోయినందున రాముఁడు బ్రహ్మాస్త్రమునుఁ బ్రయోగింప సన్నద్ధుఁడగుట.

ఱులకొలఁది యుల్కలచేత వెలిఁగింపఁబడినట్లు ప్రకాశించెను. అంతరిక్షమునుండి మహాధ్వనితోఁ గూడ *నిర్ఘాతములు పడినవి. మఱియు నాకాశంబున శ్లాఘ్యములయిన గొప్పవాతములు వరుసగా వీచినవి. వాయువునురవశిచే ఆకాశమున మేఘములు వ్యాపించినవి. అపుడు గొప్పవృక్షములు విఱిగినవి; పర్వతశిఖరములును ఖండపర్వతములును పీడనొందినవి. అప్పుడు మహామేఘములు ఆకాశంబునం గూడికొని మహాధ్వని చెలంగ వైద్యుతములగు నగ్నులం గ్రక్కినవి అవి యపుడు పెద్ద †యశనులయి నేలంబడినవి. దృశ్యములగు మనుష్యాదిభూతములును అదృశ్యములయిన పిశాచాదులును మొదలగు సమస్తభూతములును మిక్కిలి బెదరుగదురఁగా వడవడవడంకుచు. పిడుగుమ్రోఁతతోఁబాటిగా భయంకరధ్వనుల నఱచుచు నిద్రఁజెందినట్లు భూమిపయిఁబడి యందును చింతచేదుఃఖితములై భయమున నిటునటు గదలక మెదలకుండెను. అంత రాముఁడు బ్రహ్మాస్త్రమును సంధింపఁగానే సముద్రము భూతములతోను సర్పములతోను రాక్షసులతోను గొప్పగొప్ప తరంగములతోను గూడినదై, పూర్వము కేవలబాణములు రాముఁడు వైచినపుడు కలఁగిన యురవడికంటె మిక్కిలి భయంకరమైనయురవడితో జలప్రవాహము కలంగినదయ్యె. అంత సముద్రజలప్రవాహము చెలియలికట్టనుండి యామడదూరము(ప్రలయము లేకయే)దాఁటివచ్చినది. (లోనికిఁ బోయినది) అప్పుడు పగవారిని రూపుమాపురాముఁడు అట్లు మిక్కిలి యుద్ధతితో వేలను గడచి పలాయన మగుచు నున్నయా సముద్రునిపయి మించి బాణప్రయోగము సేయఁ దెగింపఁడయ్యె. అంత, పొడవుగా లేచిన జలముమధ్యమున నుండి సముద్రుఁడు లేచి మహామేరుపర్వతమున నుదయించుచున్న సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించెను. ఆసముద్రుఁడు దీప్తముఖములు గలసర్పములతోఁగూడ పొడకట్టెను. అతఁడు నిద్దంబగు వైదూర్యమణివన్నె గలిగి, నేరెటేటి బంగారుసొమ్ముల నలంకృతుఁడై రత్నములు దాపిన మొలనూలును ఎఱ్ఱనిపూదండలును వస్త్రములును ధరించియుండెను. అతనికన్నులు తామరరేకులం బురుడించుచుండెను. అతఁడు శిరమున సర్వపుష్పములు గ్రువ్వఁబడియున్న దివ్యంబగు పూదండను దాల్చి, గనియందుఁ బుట్టిన బంగారుసొమ్ములను కుందనపుసొమ్ములను తనయందుఁ బుట్టిన

* వరాహమిహిరుఁడు 'ఉల్కా శిరసి విశాలా నిపతతి నీవర్ధతేచ తనుపుచ్ఛా' విశాలమైనతలయు చిన్నతోఁకయుఁ గలిగి పడుమనే పెరుఁగును' అనియు నిర్ఘాతమునకు 'పవనః పవనాభిహతో గగనా దవనౌ యదా సమాపతతి । భవతి తదా నిర్ఘాతస్సచ పాపోదీర్ఘఖగవిరుతః' 'వాయువు వాయువుతో మోఁది ఆకాశమునుండి భూమికి పడిఁతెంచునపుడు పెద్దపక్షికూఁతగలిగి పాపాత్మకమై నిర్ఘాతము పుట్టుచున్నది' అనియు చెప్పియుండుట తెలియునది.

†వరాహమిహిరుఁడు అశనినిఁగూర్చి 'అశనిస్స్వనేన మహతాయుక్తా నృగజాశ్వతరుపశుషు। నిపతతి విదారయన్తీ ధరాతలంచక్రసంస్థానా' 'అశని పెద్దధ్వనితోఁగూడి చక్రమువలె రూపుగలిగి మనుష్యగజాములముఖంబులం బడుచు భూతలమును భేదించుచున్నది' అని చెప్పియున్నాఁడు.

రత్నములచేతను మఱియుఁ దగిన యుత్తమభూషణములచేతను భూషితుఁడై పలువిధములయిన ధాతువులచే విలసితుండగు హిమవంతునివలె నొప్పుచుండెను. అతఁడు విశాలంబగు వక్షస్థలమున దాల్చియున్న ముత్తెములహారమునకు నడుమ దివ్యంబగు నొకనాయకరత్నము వెలయుచుండెను. అది కౌస్తుభమునకుఁ దోఁబుట్టువయి యెఱ్ఱనిమెఱుంగులు దుఱంగలించుచుండెను. సముద్రుఁడు, తరంగసమూహములు నలుదిశల ఘూర్ణిల్లఁగా తనకు సహచరములయిన మేఘపంక్తులచేతను వాయువుచేతను కలఁగి వెలుంగుచుండెను. ప్రభుండగు సముద్రుఁడు పెద్దపెద్ద మొసళ్లు నుడివడ సర్పములును రాక్షసులును తోట్రిలఁబడ (నానావిధసుందరరూపములయిన గంగ సింధు మొదలుగుగల నదీదేవతలు చుట్టుఁ బరివేష్టించియుండ) *సాక్షాత్కరించెను. వీర్యవంతుఁడగు సముద్రుండు దాపసిలివచ్చి ముందుగా తానే రాముని బిలిచి, యంజలి గీలించి బాణపాణియగు రఘుకులగ్రామణిని రామునింజూచి 'సౌమ్యా! రామా! నన్ను లోఁతుగాకుండుమనెదవ? భూమియు, వాయువును, ఆకాశమును, జలమును, అగ్నియును, అనెడి యీ పంచభూతములును, శాశ్వతంబగుమర్యాద నూని, †తమతమ స్వభావములను వదలకుండును. కాఁబట్టి, నే నిట్లు మిక్కిలియు లోఁతుగలిగి దాఁటరాకుండుట నాకును స్వభావమై యున్నది. కనుక నేను నిట్లు యుండవలసినవాఁడను లోఁతులేక దాఁటనలువై యుండుట నాకు అన్యథాభావము; అది నాస్వభావమునకు విరుద్ధమగుచున్నది ఈ కలస్థితి నీకుఁ జెప్పితిని. దీనింబట్టియే నేను నీ సమక్షమునకు రాకుంటిని. 'లోఁతుగానే యుండుము. జలమునయినను స్తంభింపఁ జేసి మాకు దారియ్యరాదా' యందువా? రామా! నీవు రాజకుమారుఁడవు గాన యయ్యై మర్యాదలనెల్ల స్థాపించువాఁడవు. నేను ద్రవ్యాశవలనఁగాని, లభించినవస్తువును విడువనోపని లోభమువలనఁగాని, దండనము గలుగు ననుభయమువలనఁగాని, మొసళ్లు నక్రము మొదలగుజంతువులు నెలసియుండు నాజలములను స్తంభింపఁ జేసినయెడల వానికిఁ బీడగలుగునే! కాన నెంతమాత్రము స్తంభింపఁ జేయఁజాలను. రామా! అయినను నాచేత నైనచొప్పునఁ జేయుచున్నాను. అదియెట్లన, నీసేన సముద్రము దాఁటువఱకు జలములం బోవువారిని గ్రాహాది జలజంతువులు బాధింపకుండును. ఇదె చేసెద వానరులు సముద్రమును దాఁటువిషయమై, సేతువును గట్టుటకునయిన సామగ్రులను చెల్లాచెదరుసేయక, సేతువుదారి యొడఁగూడునట్లు చేయుచు

* సముద్రుఁడు తనకు విరోధులయిన మరుకాంతారవాసులను రామునిచేఁ జంపించుటకును, తానును రామునివలన భయముగలవాఁ డగుటంబట్టి రామునికి వానిని సంహరింపఁజాలు పరాక్రమము గలదాయని పరీక్షించుటకును, నింతకాలముతా నగపడక యాలస్యము నేసినాఁ డని తెలియునది.

† భూమికి కఠినత్వమును, వాయువునకు తిర్యగ్గమనమును—అడ్డముగా సంచరించుట, ఆకాశమునకు, అవకాశప్రదానమును—ఎడమిచ్చుట, అప్పునకు అగాధత్వమును—లోఁతుగలిగియుండుట, అగ్నికి ఊర్ధ్వజ్వలనమును—మంటలు పయికిలేచుట, స్వభావములని తెలియునది.

న్నాను' అనెను. అప్పుడు రాముఁడు సముద్రునింజూచి 'సముద్రా! అట్లగునేని, నా యీ మహాబాణము అమోఘమయినది. దీనిని వింట సంధించి వేసితిని. దీని నెచ్చట విడుతును? చెప్పుము' అనియడిగెను. సముద్రుఁడు, రాముఁడు చెప్పినదివిని వింటం గూర్చియున్న యా మహాబాణమునుం జూచి తనయభిమతము సమకూరినందున మిక్కిలియు కాంతిం దేజరిల్లుచు, రామునితో 'ఇచ్చటికి దాపుగా నుత్తరభాగమునందు, ద్రుమకుల్యమని మిక్కిలి రమణీయమైన యొక ప్రదేశముగలదు. అది లోకమున నీవలెఁ బ్రఖ్యాతిం గాంచినది. అచట, చెండడివాండ్రు మున్నగు పాపాత్ములు నాశత్రువు లనేకులు చూచుటకు భయంకరాకారులయి భయంకరకార్యములను జేయుచు నాజలమును ద్రావుచున్నారు. రామా! పాపకర్ములయిన యట్టిదుష్టుల సంస్పర్శము నాకు సైంపరానిదగుచున్నది. కాఁబట్టి అమోఘమయిన యీమేటిబాణమును నచ్చటి పాపులపయి విడిచి సార్థకము గావింపుము' అనెను. అట్లతఁడు చెప్పిన మాటవిని, మహాత్ముఁడు రాముఁడు, సముద్రుని యిష్టముచొప్పున, అతఁడు త్రోవఁజూపఁగా, ఆ ద్రుమకుల్యముపయిని, వెలుఁగుచున్న యాబాణమును బ్రయోగించెను. రాముఁడు పిడుగువలెఁ దేజస్సుగలిగి కాంతిని మిఱుమిట్లు గొలుపుచున్న బాణమును బ్రయోగించినస్థలము భూమియందు మరుకాంతారమని ప్రసిద్ధినొందినది. అప్పుడు ఆ బాణముందగిలియుండు భూమి నుచ్చకొనిపోవఁగా, ఆదెబ్బ తగిలినచోటు మూలమున పాతాళమునుండి జలము పయికెగసెను. దానిచే నచటనెల్ల మహాశ్వభ్రము గలిగెను. ఆ బాణపాతముచే నేర్పడినకూపము వ్రణకూపమని ప్రసిద్ధినొందినది. అందు పాతాళమునుండి పయి కెగసిన జలము, ఎడతెగక వచ్చుచు సముద్రజలమువలె నెప్పుడును జూపట్టుచుండును. అట్లు బాణపాతమున నచటిభూమి పగులునపుడు భయంకరమగు ధ్వనిగలిగినది. అట్లు రాముఁడు బాణపాతముచే ద్రుమకుల్యమున పల్లపుప్రదేశములందు పూర్వమాభీరాదిపాపులచే స్పృశింపఁబడుచుండిన జలములనెల్ల నివర్తింపఁ జేసెను. అట్లు జలములింకియు నెండిపోవుటవలన నాప్రదేశము మరుకాంతారమని ముల్లోకములందును బేరువడసినది. విద్వాంసుఁడును పరాక్రమమున దేవసముండు నగు*దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు, సముద్రము మధ్యప్రదేశమయిన మరుకాంతారము నట్లుదహించి యంతట నమ్మరుకాంతారమునకు వరం బొసంగినవాఁడయ్యె. అట్లు రాముఁడు వరమొసంగుటవలన ఆ మరుకాంతారము, పశువులకుఁ గావలసిన పచ్చిక మొదలయినవి సమృద్ధముగాఁ గలిగి, రోగము లారంభించునపుడే నశించునదై, నలుగ

* ఇందులకు 'శోషయిత్వాతతః కుక్షిం రామోదశరథాత్మజః । తస్మైతస్యవరం విద్వాన్ మరవేఽమరవిక్రమః' అనిమూలము. 'శోషయిత్వాతతఃకుక్షిం' అనుపాఠమున 'సముద్రపుకుక్షి ప్రదేశమునందలి ఆభీరాదిపాపులను తొలఁగించి' యనియర్థము. ఇట మనుష్యత్వము నభినయించు రాముఁడు దేవతలవలె వరదానమిచ్చుట యెట్లు? అన్నచో 'అమరవిక్రమః' అన్నాఁడు. 'సత్యేనలోకాన్ జయతి' అన్నట్లు సర్వలోకములను వశీకరించుకొన్నవాఁడు గావున నట్లు వరమిచ్చినాఁడనుభావము.

డల ఫలమూలములతోను మధువులతోనుం గూడి, మిక్కిలి నేయియు అవ్వారిగా పాలును మంచితావులు గుబాళించుచుండు నానావిధములయిన మూలికలును గలిగి, యిట్లు, ఇటువంటి భోగ్యములు పెక్కింటిచే నెప్పుడును నొప్పుచు, శోభనమయిన ప్రదేశముగలిగి వెలయునదయ్యెఁ. అప్పు డట్లు, ఆసముద్రమధ్యప్రదేశమంతయు దగ్ధము కాఁగా, నదీపతియగు సముద్రుఁడు సర్వశాస్త్రవిదుఁడగు రామునిఁజూచి 'సౌమ్యా! ఈ నలుఁడనువాఁడు విశ్వకర్మకుమారుఁడు. ఇతనితండ్రి 'నావంటికుమారుఁడు నీకుఁ బుట్టు'నని యితనితల్లికి వరమియ్యఁగా పుట్టినవాఁడు, శ్రీమంతుఁడు, శిల్పవిద్యలందు విశ్వకర్మకు సాటియైనవాఁడు. ఈవానరుఁడు మిక్కిలి యుత్సాహమున నాయందు సేతువు నిర్మించుఁగాక. ఆసేతువును మునుఁగకుండ నేను ధరించెదను ఏలన నితఁడు తండ్రియంతటివాఁడు' అనిచెప్పెను. సముద్రుఁ డిట్లుచెప్పి యంతర్ధానము నొందెను. అపుడు వానరశ్రేష్ఠుఁడును మహాబలవంతుఁడునగు నలుఁడులేచి రామునిఁ జూచి 'నేను నాతండ్రి యొసంగిన సామర్థ్యము నూని విస్తీర్ణమైన సముద్రమునందు సేతువునుగట్టెదను. సముద్రుండు కలిగినదియే చెప్పినాఁడు' అని యంత వానరులం జూచి 'లోకమునఁ బురుషునకి దండమే మిక్కిలి మేలయిన యుపాయమని నా యభిప్రాయము. నెవరు లేనివారియెడల, క్షమముగాని సామముగాని లేక దానముగాని, ఇసీ! యుపాయముగాదు! భయంకరుఁడయిన యీ మహాసముద్రుఁడు సగరులచే త్రవ్వఁబడినవాఁడు. అయినను ఆ యుపకారముఁ బట్టికాక రాముఁడు దండించునను భయమునుబట్టియే సేతువుగట్టఁగాఁ జూచుకోరికతో స్థలమునొసంగినవాఁడయ్యెఁజూడీ విశ్వకర్మ మందరపర్వతమున నాతల్లికి తనవంటిపుత్రుఁడు గలుగునట్లుగా వరమొసంగెను. నే నావిశ్వకర్మకు ఔరసపుత్రుఁడను. శిల్పవిద్యను విశ్వకర్మకు సమానుఁడను. 'అయిన నింతవఱకు నిట్టివాఁడవు యేల చెప్పకొనవైతి' వందువా? సముద్రుఁడు నాకు దీనిని జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చినాఁడు. అతఁడు కలిగినదే చెప్పినాఁడు. మఱియు నితరులెవ్వరును జెప్పక నాగుణములను నాయంతట నేనే చెప్పుకొనువాఁడను గాను. అట్లు చెప్పితినేని యిట్టి మహాకర్మము నారంభించువిషయమై నాయందు నమ్మిక గలుగదు. నేనిట్లూరక చెప్పుకొనుటమాత్రమే కాదు. సేతువును సముద్రమందుఁ గట్టి తీర్చుటకును సమర్థుఁడనుగూడ నగుదును. ఇచ్ఛయుండునేని, యిప్పుడే వానరోత్తములు సేతువుగట్టుటకు శిలాదులు దెత్తురుగాక' అనెను అంత రాముఁడు నియోగింపఁగా వానరవరులు, మిక్కిలియుబ్బున నూర్లవేలకొలఁదిని గుంపులు చేరి, నలుగడల గొప్పయడవులకుఁ బోయిరి. అప్పుడు వానరులకెల్ల నధిపతులయిన యా వానరులు పర్వతాకారులయినవారు, అయ్యడవులందలి నానావృక్షములను బెఱికి సముద్రమున కీడ్చుకొని వచ్చిచేర్చిరి. వారు అట్లు, మద్దిచెట్లను, ఇనుమద్దిచెట్లను, ఏఱుమద్దిచెట్లను, చంద్రచెట్లను, వెదుళ్లను, కొండమల్లెచెట్లను, తాటిచెట్లను, బొట్టుగుచెట్లను, తిమిశవృక్షములను, మారేడుచెట్లను, ఏడాకులఱటిచెట్లను, పూచిన కొండగోఁగుచె

1389. నలుఁడు వానరసహాయుఁడై సముద్రముపై సేతువును గట్టుట.

ట్లను, మామిడిచెట్లను, అశోకవృక్షములను, దీసికొనివచ్చి సముద్రము నింపించిరి. ఆ వానరసత్తములు కార్యత్వరంబట్టి, వృక్షములను గొన్నింటిని వ్రేళ్లతోను గొన్నింటిని వ్రేళ్లువిడిచియుఁ బెఱికి యింద్రధ్వజములవలె పయికెత్తి తెచ్చి సముద్రమునం బడవైచిరి. వారు నలుగడలనుండి తాటిచెట్లను, దానిమ్మచెట్లను, ఒంకాయచెట్లను, తాండ్రచెట్లను, పొగడచెట్లను, తుమ్మచెట్లను, వేఁపచెట్లను, తీసికొనివచ్చి యందువైచిరి. అట్లు చెట్లన్నియు నయిపోవఁగా, మహాకాయులును మహాబలులునగు నావానరులు, ఏనుఁగులంతేసి పాషాణములను పర్వతములను బెకలించి బండ్లు మొదలయిన యంత్రములచేఁ గొనిపోయిరి. పర్వతములను సముద్రమునం బడవైచుచుండఁగా చేఁ ఉక్కున జలముపయి కెగసినది. అది క్రిందబడుచు నది యాకాశమునం దచ్చటచ్చట వ్యాపించినది. మఱి వానరులును సముద్రమును నలుగడల కలగుండు పఱిచిరి. కొందఱు హెచ్చుతక్కువలు లేక చక్క సరిగానుండుటకై నూఱుయోజనముల నిడివికి సూత్రములను బట్టుకొనిరి. నలుఁడు నదనదీపతి యగుసముద్రుని నడుమ పెద్దసేతువును గట్టెను. వానరులు నొక్కపెట్ట పెక్కుపర్వతములను బెట్టిదముగాఁ దెచ్చుచు నలుఁడు గట్టుచొప్పున సేతువును దోడుపడి కట్టుచుండిరి. కొందఱు ఆసూత్రములం గట్టినకొయ్యలను, తమతమకుకట్టవలసిన భాగములను జూపు కొలఁతకొయ్యలను, బట్టుకొనియుండిరి. కొందఱును కోలలు పట్టుకొని వానరులను త్వరపెట్టుచుండిరి. మఱికొందఱు సేతువు మీఁద ఱాలు గుప్పలు గూర్చుచుండిరి. కొందఱు, బడలికచే నందందనీడల మఱఁగియుండు వానరుల వెదకుచుండిరి. కొందఱు మిట్టపల్లములు పరీక్షించుచుండిరి. నలునకు సహాయులయి వందలకొలఁది వానరులు రామునియాజ్ఞను మన్నించుకొని, మేఘసమానములయినపర్వతశిఖరముల చేతను తృణములచేతను కాష్ఠములచేతను నలుఁడుగట్టిన సేతువుమీఁదిప్రదేశములనుగట్టిరి. వానరులు పయిని మృదువుగానుండుటకై పుష్పితాగ్రములయిన వృక్షములనుగూడ వైచి సేతువుఁగట్టిరి. ఏనుంగులంతేసి వానరులు, కొండలవలెఁ జూపట్టు పెద్దఱాలను పర్వతశిఖరములనుం గొని యిటునటు పరుగెత్తుచుఁ జూపట్టిరి. అపుడు ఆసముద్రమునఁ బెద్దపెద్దఱాలను విసరివేయుచుండఁగా పర్వతములను బడద్రోయుచుండఁగా దొమ్మిగా మహాధ్వనిగలిగినది. ఏనుఁగులంతేసి పెనుకాయములుగల వానరులు మిక్కిలియు నుబ్బున వేగిరపడుచు, మొదటిదినమునఁ బదునాలుగుయోజనములదూరము సేతువును గట్టిరి. భయంకరాకారులును మహాబలులు నగు వానరులు రెండవదినమున నిరువదియోజనముల దూరము సేతువును గట్టిరి. మహాకాయు లయిన యావానరులు, మిక్కిలి వేగిరపాటుతో మూఁడవదినమున నిరువదియొక్కయోజనములదూరము సేతువును నిర్మించిరి. సహజముగానే మహావేగులయిన యవ్వానరులు నట్లు నాలుగవదినమున మిక్కిలియుఁ ద్వరపడి యిరువదిరెండు యోజనములదూరము సేతువును గావించిరి. ఆవానరులు శీఘ్రముగాఁ బనిసేసి యైదవదినమున సువేలపర్వతమువఱకు నిరువదిమూఁడుయోజనములదూరము నిర్మించి సేతు

బంధమును సమాప్తిసేసిరి. శ్రీమంతుఁడును విశ్వకర్మకుమారుఁడును బలవంతుఁడునగు నా వానరతిలకుఁడు నలుఁడు తండ్రియంతటిశక్తిగలవాఁడు గావున, నట్లు సముద్రమున సేతువును గట్టినవాఁడయ్యె. నలుఁడు మకరాలయమగు సముద్రమునఁ గట్టిన సేతువు, మాహాత్మ్యమున శోభిలుచు, శ్రీమంతమై, *ఆకాశమున ఛాయాపథమువలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. అప్పుడు దేవతలును గంధర్వులును సిద్ధులును మహర్షులును, ఆయద్భుతమును జూచుటకై వచ్చి యాకాశమున నుండిరి. దేవతలును గంధర్వులును పదియోజనముల వెడలుపును నూఱుయోజనముల నిడుపును గలిగి మిక్కిలియు దుష్కరమై నలునిచేఁ గట్టఁబడియున్న సేతువును జూచిరి. వానరులు, సేతువుగట్టుటం జూచి యొండొరుల కభిముఖముగా దాఁట్లు వైచుచు దవ్వదవ్వునకు గంతులిడుచు బొబ్బలు వెట్టుచునుఁ బరమసంతోషముననుండిరి. ఇంతకుమునుపు మనస్సునఁ గూడ చింతింపరానిదై, ఎవ్వరికిని యత్నముసేయ నశక్యమై యాశ్చర్యకరమై గగురుపుట్టించుచున్న యా సేతుబంధనమును, సముద్రమునఁ గట్టఁబడినదానిని, సమస్తభూతములను దర్శించినవి. సముద్రమున సేతువుగట్టుటకు సహకారులయియుండిన మహాతేజులగు వానరులు, కోట్లువేలుగా మహాసముద్రపుదక్షిణతీరమును జేరిరి. అమ్మహాసేతువు విశాలమై దృఢముగాఁ గట్టంబడినదై సరిగానుండుటచే కాంతిం దళుకొత్తుచు, మిట్టపల్లములు లేక, రంధ్రములును బడకయు, సముద్రమునఁ బాపటవలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. అంత విభీషణుఁడు చేత గదం దాల్చి, మంత్రులం గూడి, శత్రువులు పయిఁబడినచో వారలఁ గొట్టుటకై సముద్రపుదక్షిణతీరమునఁ గాచియుండెను. అంత సుగ్రీవుఁడు సత్యపరాక్రముఁడగు రామునిఁ జూచి 'నీవు హనుమంతు నారోహింపుము. లక్ష్మణుఁ డంగదుని పయి నెక్కుఁ గాక. ఏలన, వీరా! మకరముల కాటపట్టయిన యీమహాసముద్రము మిక్కిలి విశాలమయినదిసుఁడీ. కాన మీరింతదూరము నడచివచ్చుట సరిగాదు. ఈ వానరులిరువురును మిమ్మువహించి ఆకాశగమనంబునం దీసికొనిపోయి దాఁటింపఁగలరు' అనెను. ధర్మాత్ముండైన యాశ్రీమంతుఁడు రాముఁడు విలుదాల్చి లక్ష్మణుని సుగ్రీవునింగూడి † యాసైన్యమునకు ముందటఁ బోయెను. అప్పుడు కొందఱు వానరులు

---

* ఇందులకు 'శుశుభే సుభగశ్శ్రీమాన్ స్వాతీపథ ఇవామ్బరే' అని మూలము. 'స్వాతీపథ' మనఁగా ఛాయాపథము. లేక సూర్యాదుల మధ్యమార్గమునందలి మధ్యమవీథియగు స్వాతీవీథి. ఇది 'సూర్యాదీనాం త్రయోమార్గా దక్షిణోత్తరమధ్యమాః' అని దక్షిణము ఉత్తరము మధ్యమము అని సూర్యాదుల మూఁడుమార్గములను జెప్పి, 'తథా ద్వే చాపి ఫల్గున్యౌ మఘా చైవార్షభీ సుతా। హస్తశ్చిత్రా తథా స్వాతీ మధ్యవీథ్యభివిశ్రుతా। జ్యేష్ఠా విశాఖా నూరాధా వీథిరాజగవీ మతా। ఏతాస్తు వీథయస్తిస్రో మధ్యమో మార్గ ఉచ్యతే' అన్నట్లు ఆర్షభి మధ్య ఆజగవి యని మూఁడువీథులును మధ్యమమార్గమనియు నందు స్వాతీనక్షత్రము మధ్యమవీథియనియు వాయుపురాణమునఁ జెప్పఁబడియున్నది.

† ఆకాశగమనమునఁ బోవు రామలక్ష్మణులతోఁగూడ సుగ్రీవుఁడును బోయె ననుటచే సుగ్రీవుఁడు కూడ ఆకాశగమనమునఁ బోయెనని తెలియుచున్నది.

1390. రామలక్ష్మణులు సేతువుమీఁదుగా సముద్రమును దాఁటుట;
వానరులు వెంబడించుట.

నడుమం బోయిరి. కొందఱు పార్శ్వభాగంబుల నడచిరి. కొందఱు నడచుటకు నెడము లేక జలములం బడి లేచిరి. మఱికొందఱు వానరులు మార్గము చాలక కొంతకాలము తీరముననే యుండి యవ్వలఁబోయిరి. కొందఱు వానరులు గరుడులుంబోలె నాకాశగమనంబునం బోయి సముద్రమును దాఁటిరి. భయంకరమయిన యావానరసైన్యము దాఁటుచుండఁగాఁ బుట్టిన మహాధ్వని భయంకరమై, మిక్కిలి బెట్టిదముగా రేఁగుచున్న యాసముద్రధ్వనిని నడఁగఁద్రొక్కి మించినదయ్యె. ఆవానరసైన్యమును రాజగు సుగ్రీవుఁడును, నలుఁడు గట్టిన సేతువుచే సముద్రమును దాఁటి సముద్రపు దక్షిణతీరమున మిక్కిలియు ఫలములును మూలములును జలములును గలచోట విడిసిరి. దేవతలును సిద్ధులును చారణులును మహర్షులును రామునికిఁదక్క మఱెవ్వరికిని మనస్సునఁ గూడఁ జేయనలవిగానిదై యాశ్చర్యకరంబై యున్న యారాముని కార్యమును జూచి వేగ రామునొద్దకు వచ్చి యందఱును వేఱువేఱ రాముని మంగళ జలముల నభిషేకించి 'నరదేవా! రామా! నీశత్రువుల నెల్ల గెలువుము. సముద్రము మేరగాఁ గలభూమండలము నంతయు పెద్దకాలము పరిపాలింపుము' అని యిట్లు నరదేవపూజితుఁ డయిన యతనిని పలువిధములగు శుభవచనములం బూజించినవారయిరి. ఇది యిరువది రెండవ సర్గము.

శ్రీరాముఁడు యుద్ధసూచకము లయిన మహోత్పాతములను గాంచి వానిని లక్ష్మణునకుం జూపుట.

లక్ష్మణాగ్రజుఁ డగు రాముఁడు * నిమిత్తములను జక్కఁగా నెఱింగినవాఁడు గాన కొన్ని నిమిత్తంబులను జూచి చిరకాలము కోరియున్న యుద్ధము సమీపించెనని సంతోషము పట్టక లక్ష్మణుని బిగ్గఁ గౌఁగిలించుకొని యతనితో 'లక్ష్మణా! మనము చల్లని జలములును మంచిఫలములును గలవనంబులతోఁ గూడిన ప్రదేశములను సస్థానముగా నేర్పఱచుకొని సేనాసమూహమును, కోఁతులు ఎలుఁగుబంట్లు కొండముచ్చులని యయ్యై భాగములుగా విభజించి గరుడవ్యూహముగాఁ బన్ని స్వస్థముగా నుందము. క్షుద్రజనులను క్షయింపఁ జేయునదియు, విశేషించి వానరభల్లూకరాక్షసులలో మిక్కిలి వీరులయినవారిని నాశము సేయునట్టిదియు, భయంకరమైనదియు నగు యుద్ధము సమీపించియున్నదని నాకుఁ దోఁచుచున్నది. వాయువులు కలుషములయి వీచుచున్నవి. భూమియు † వడవడ వడఁకుచున్నది. పర్వతాగ్రములు నల్లలా

---

* 'నిమిత్తాన్యేవ శంసంతి శుభాశుభఫలోదయం। తస్మాదేతాని శాస్త్రజ్ఞో రాజా సముపలక్షయేత్' అన్నట్లు నిమిత్తములే శుభాశుభఫలములను సూచించునుగాన రాజు వాని నవశ్యము చూడవలయు నని తెలియునది.

† ఇచట మిక్కిలి యనిష్టకరమయిన భూకంపము సంధ్యాకాలమునఁ గలుగునదని తెలియునది. ఇదియే వసిష్ఠుఁడు 'యామత్రయాచ్చ భూకంపో ద్విజాతీనా మరిష్టదః। అరిష్టదః క్షితీశానాం సంధ్యయోరుభయోరపి' అని రాజుల కరిష్టకరమైనది సంధ్యాకాలపుభూకంపముగాఁ జెప్పియున్నాఁడు.

డుచున్నవి. వృక్షములు నాకస్మికముగా విఱిగిపడుచున్నవి. *మేఘములు, తోఁడేలు వన్నెగలిగి, డేఁగలు మొదలగువాని యాకృతులతో నొప్పుచుఁ జేఱిచూడ నలవిగాక, పరుషధ్వనులతోఁ గూడి యుండుటంబట్టి భయంకరములయి, రక్తబిందువులతోఁ గూడిన జలమును క్రూరముగాఁ గురియుచున్నవి. సంధ్య రక్తచందనమువలె నున్న మేఘములతోఁ గూడి మిక్కిలి భయంకరమగుచున్నది. సూర్యుఁడు జ్వలించుచుండఁగా నతనినుండి యిదిగో యగ్నిపిండములు దొరఁగుచున్నది. సూర్యుఁడు జ్వలించుచు నిప్పులను గురియించుచున్నాఁడు. మృగములును పక్షులును దీనమయిన రూపులతోను దీననినదములతోను, క్రూరములయి నలుగడల సూర్యునిం జూచి బిట్టుగా నఱచుచు మహాభయమును సూచించుచున్నవి. రాత్రియందుఁ జంద్రుఁడు, ప్రభదూలి, †సంతాపము గలిగించుచున్నాఁడు. ‡సూర్యునిచుట్టు చివరయందు నల్లని కిరణమండలమును, దానికి వెనుకఁ గొంత యెఱ్ఱనికిరణమండలమును, నడుమ మిక్కిలియు నెఱ్ఱఁదనమును గలదై, హ్రస్వమును భయంకరమునై, యింతవఱకెన్నండును జూడఁబడినదిగాక, ప్రళయకాలమునందుఁ గలుగునట్టిపరివేషమువలె, పరివేషము గనుపట్టుచున్నది. §లక్ష్మణా! మఱియు నిర్మలమయిన సూర్యమండలమునడుమ ఛిద్రమువలె నల్లనికళంకము గనఁబడుచున్నది. లక్ష్మణా! నక్షత్రములు మిక్కుటమైన దుమ్ము బ్రుంగి యెంతయు మలినములయి, కాంతిదూలి లోకములకు ప్రళయమును సూచించుచున్నట్లున్నవి చూడుము. కాకులును, డేఁగలును, గద్దలును మున్నగు బలవంతములగు పక్షులను దుర్బలపక్షులు క్రిందుపఱుచుచున్నవి. నక్కలు, మిక్కిలియు భయంకరములును అమంగళకరములునగు ధ్వనులను గావించుచున్నవి. ఇఁక శూరులయిన వానరులును రాక్షసులును నొండొరులపయిఁ బ్రయోగించుకొను పర్వతములచేతను శూలములు ఖడ్గములు మొదలయిన యాయుధములచేతను, భూమియంతయుఁ గప్పఁబడి నెత్తురుమాంసముల ఱొంపిగాఁ గలదు. ఇఁక జాగు వలదు. ఇప్పుడే

* 'విద్యుల్లాపహంచైవ దివాకరప్రభాన్వితమ్ । ఉవాశ స్తథా కాష్ఠ త్ర్యణరక్తప్రవర్షణమ్' అని రక్తవర్షము గురియుట మిక్కిలి దుష్టముగా వరాహుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

† చల్లనిచంద్రుఁడు సంతాపమును గలుగఁజేయుట యుత్పాతసూచకము.

‡ ఇటు మూఁడువర్ణములచే మూఁడుమండలములుగాఁ జెప్పఁబడినను, సాయంకాలమునంబట్టియుంట చెప్పఁబడిన పరివేషము రాజునకు క్షయకరమగుట సూచించెను. ఇందులకు కాశ్యపుఁడు 'ద్విమణ్డల శ్చ మాసఘ్నో వర్షఘ్నో యస్త్రిమణ్డలః' అని త్రిమండలము నృపక్షయకరముగా చెప్పియున్నాఁడు. 'దినకరపరివేషః సూర్యయామే తు పీడా । దినకరపరివేషో వృష్టియుద్ధం ద్వితీయే । దినకరపరివేషం క్షేమమాహుస్తృతీయే । దినకరపరివేష స్సర్వనాశ శ్చతుర్థే' అని నాలుగవయామమున పరివేషము సర్వనాశకరము తెలియునది.

§ 'చన్ద్రార్కమణ్డలచ్ఛిద్రం దృష్ట్వా జనపదక్షయః' అన్నట్లు సూర్యునందు ఛిద్రము రాజనాశకము తెలియునది.

శీఘ్రమున వానరులందఱును పరివేష్టించి రాఁగా, ఎవ్వరికి నెదిరింపరాని లంకాపురికి వేగమునఁ బోవుదము' అనెను. ధర్మాత్ముండగు రాముఁడిట్లు చెప్పి యుద్ధంబు గలుగుట కెంతయు హర్షమునొంది. సమర్థుఁడుగాన కేల విలుదాల్చి లంకాభిముఖుఁడై వానరసైన్యములకు ముందటంబోయెను. అంత విభీషణుఁడును సుగ్రీవుఁడును మున్నుగా, వానరోత్తములందఱును, శత్రువులను వధించువిషయమయి దృఢనిశ్చయము గలిగి సింహనాదములు సేయుచుం బోయిరి. రాఘవునకు సంతోషముగలుగుటకై ధైర్యవంతులును వీర్యశాలురు నగువానరులు తోఁకలాడించుట మొదలుగా యుద్ధకర్మమునందుఁగల యుత్సాహమును సూచించుచేష్టలు గావింపఁగా రఘునందనుఁ డగు రాముఁడు * సంతోషించినవాఁడయ్యె. ఇది యిరువదిమూఁడవసర్గము.

రాముఁడు సేనను గరుడవ్యూహముగాఁ బన్నుట. రావణుని
చారుఁడైన శుకుఁడు వానరులచే పట్టువడి రామునిచే విడు
దలనొంది రావణునొద్దకుఁబోయి మనకు గెలుచుట
యసాధ్యము సీతను రామునకిమ్మని విన్నవించుట.

రామునిచే నేర్పాటుగా వసతినొంది యున్నయా వానరవీరసంఘము, చంద్రునిచే నేర్పాటుగలిగి శుభనక్షత్రములతోఁ గూడియున్నశరత్కాలపు పున్నమరాత్రివలె మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించినది. సముద్రమువలె నపరిచ్ఛిన్నమై తేజరిలుచున్న యా వానరసైన్యముచేఁ బీడనొంది భూమియదిరి మిక్కిలియల్లలాడినది. అంత సైన్యము వీడుఁబట్టు లేర్పఱచుకొన్నయనంతరము, లంకనుండి సైనికుల యాక్రోశమును భేరీమృదంగములధ్వనియుఁ దుములమై గగుర్పాటునొందించుచు వానరులకు వినవచ్చినవి. వానరయూథపతులు, ఆఘోషమునకు మిక్కిలి సంతుష్టులయిరి; మఱియు నా ధ్వనికి విన సైరింపఁజాలక యంతకన్న నధికధ్వని గలుగునట్లుగా సింహనాదములు గావించిరి. రాక్షసులుగూడ, అట్లు వానరులు విజృంభించి యార్చుచు, ఆకాశంబున మేఘంబులుంబోలె గర్జించుచుండుటను వినిరి. రాముఁడు చిత్రములగు ధ్వజములచేతను పతాకలచేతను వెలుంగుచున్న లంకాపురమునుజూచి మనసు మిక్కిలియుఁ గంది కుందుచుండఁగా, నంత సీతంగూర్చి 'సాకేతమున సకలభోగములకుఁ దగినదై యుండి జింకపిల్లకుంబోలె బెళుకుంగన్నుఁగవ వన్నెగులుకుచు నుండిన యాసీత, ఈ లంకాపురమున, దుష్టగ్రహమగు నంగారకునిచేఁ గీడ్పఱుపఁబడిన రోహిణియుఁబోలె, రావణునిచే చెఱపెట్టం బడియున్నదిగా' యని తలంచుకొన్నవాఁడయ్యె. అంత నావీరుఁడు, యుద్ధమునకుఁ బయనమైనపుడు ప్రియురాలిం దలఁచుకొని

---

* రామునకు 'ఈదుర్గమునుజూచి వానరులు నిరుత్సాహు లగుదు'రని తలంపుండెను. అది యిప్పుడు వారి యుత్సాహచేష్టలను జూడఁగా నివర్తించి సంతోషము కలిగెనని తెలియుచున్నది.

దుఃఖించుట తగదు గావున దాని నడంచుకొని వేడినిట్టూర్పులు నిగిడించి లక్ష్మణు నింజూచి తత్కాలమునకు హితంబగువాక్యమున 'లక్ష్మణా! ఆకాశము నొఱయుచున్నట్లు అత్యున్నతమై విశ్వకర్మచే త్రికూటపర్వతశిఖరమునందు మనస్సుచేతంబోలె నిర్మింపఁబడియున్న లంకాపురిని జూడుము. ఈలంక పెక్కునిలువుల ప్రాసాదములనేకము లావరించియుండఁగా, తెల్లనిమేఘములు గప్పినవడిమి యాకాశమువలెఁ బ్రకాశించుచున్నది. ఈలంక, మేలయిన మల్లెలు మొదలగునవి గలవై చైత్రరథముం బోలుచున్నట్టి పూచిన వనములచేతను పలువిధములయినపక్షుల కలకలధ్వనులచేతను నెంతయు నొప్పుచున్నది. పండ్లుదిని మత్తిల్లియున్న కోకిలములును, పూఁదేనియలు గ్రోలి సోలి కదలక మెదలకున్న తుమ్మెదలును, కోకిలలు నెరసిబెరసి యుండుపువ్వుజొంపములును, గలిగి యున్నవనములు మేలయిన గాడ్పులచే మాటిమాటికిఁ గదలుచున్నవి' అనెను. ఇట్లు దశరథకుమారుఁడు రాముఁడు లక్ష్మణునకుఁ జెప్పి యంత, నీతిశాస్త్రజ్ఞానమునను బ్రయోగకౌశలమునను సేనను నొడ్డుతీర్చువాఁడై వానరపతులతో 'వీర్యవంతుఁడును పగవారికి దుర్జయుఁడు నగునంగదుఁడు నీలుంగూడి, తన కపిసైన్యముంగొనికొని సేనకు వక్షఃస్థలమున నుండుఁగాక. వానరశ్రేష్ఠుఁడగు ఋషభుఁడు, తనవానరసమూహమునుగూడి, వానరసేన దక్షిణపార్శ్వమునం గాచియుండుఁగాక. మదపుటేనుఁగుంబోలెఁ జెనకరానివాఁడై బలవంతుఁడగుగంధమాదనుఁడు తనసైన్యముతో వానరసేన వలపలిపార్శ్వమున నుండుఁగాక. నేనును లక్ష్మణుఁడు నెచ్చరికతో శిరస్సున నుండెదము. జాంబవంతుఁడు సుషేణుఁడు వానరుఁడగు వేగదర్శి యనెడి మహాబుద్ధిమంతు లయినయీ భల్లూకవానరముఖ్యులు మువ్వురును కుక్షిస్థానమును రక్షింతురుగాక. నలుగడల తేజంబు రాజిలుచుండు వరుణుఁడు పశ్చిమదిక్కును బాలించునట్లు, వానరరాజు సుగ్రీవుఁడు కపిసైన్యము పుచ్ఛభాగమును రక్షించుఁగాక' అని యాజ్ఞాపించెను. ఆవానరసైన్యము గరుడవ్యూహమున చక్కఁగా నొడ్డు తీర్పఁబడి, గొప్ప వానరవీరులచే రక్షితమయి, మేఘములు సంచరించుచున్న యాకాశమువలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. వానరులు పర్వతశిఖరములను గొప్పగొప్పవృక్షములం దీసికొని యుద్ధంబున రాక్షసుల నందఱును మర్దింపను వ్విళు లూరుచు లంకకుం బోవ నుద్యుక్తులయిరి. ఆ వానరోత్తములు 'పర్వతశిఖరములు వైచికాని పిడికిళ్లంబొడిచికాని లంకనంతయు నుగ్గునూఁచ గావింతము' అని మనముల నిశ్చయించుకొనిరి. అటుపిమ్మట మహాతేజుండగు రాముఁడు సుగ్రీవుం జూచి, 'సైన్యములనెల్ల చక్కఁగా నొడ్డుతీర్చి యైనదిగదా. ఇఁక నీశుకుని విడిచి పుచ్చుము' అనెను. రాముఁడు చెప్పినదివిని మహాబలుఁడగువానరేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు, అతనియాజ్ఞచొప్పున ఆరావణుదూతను శుకుని విడిచిపుచ్చెను. అట్లు వానరులచే పలువిధముల పీడితుండై మిక్కిలియు బెదరుగదిరి యున్నశుకుఁడు రాముని యాజ్ఞచే విడుమర నొందఁగానే నిమిషమయిన నచటఁ గాలూనక రాక్షసాధిపతియగు

రావణునొద్దకుఁబోయెను. రావణుఁడు నవ్వుచునే శుకునింజూచి 'నీ తెక్కలు ఛేదింపఁబడినట్లు గాన్పించుచున్నవే. అవి బంధింపఁబడినవా యేమి? వానరులు చపలచిత్తుల గుటచే దొరకినవానిని గట్టుచును విడుచుచు నుందురుగాన యట్టివారి చేతం జిక్కలేదు గదా' అని యడిగెను.అంత రాక్షసరాజగు రావణుఁడు 'సుగ్రీవుఁడు నాకేమిబదులు చెప్పె' నని శుకు నడుగఁగా, వాఁడు భయమునఁ దొట్రిల్లఁబడుచు నామేటిరాక్షసాధిపునిం జూచి 'నేనిచటనుండి సముద్రమునుత్తరతీరమునకుఁ బోయి, యచ్చట సుగ్రీవునిం జూచి, మృదుమధురవచనముల ననునయించుచు, నీవు చెప్పిపుచ్చినసంగతి యొక్కటియుఁదప్పక చక్కఁగా వెటపడునట్లు చెప్పితిని. ఆవానరులు, నన్నుఁ జూచినమాత్రనే మిక్కిలి క్రుద్ధులై పయికెగసి నన్నొడిసిపట్టుకొనిరి; అంతేకాదు; పిడికిళ్లం బొడుచుచు రూపుమాపనుం దొడంగిరి. రాక్షసేశ్వరా ! వానరులతో మాటాడుటకే యవకాశము లేకపోయెను. అడిగి బదులు తెలిసికొనుట యెక్కడిది? కాన యదియు లేదయ్యె. వానరులు స్వభావముననే మిక్కిలియు కోపస్వభావులు, అతిక్రూరులు. విరాధునిని, కబంధునిని, ఖరునిని వధించిపుచ్చిన ప్రసిద్ధవీరుండగు రాముఁడు సుగ్రీవసహితుఁడై సీతయున్నయిప్పట్టునకు వచ్చియున్నాఁడు. అట్టిమేటివిలుకాఁడు, ఆరాముఁడు, సముద్రమున సేతువుగట్టి, లవణసముద్రమును దాఁటి రాక్షసులం దృణీకరించి యిదె లంకాద్వారమున నున్నాఁడు. పర్వతములవలెను మేఘములవలెను జూపట్టు ఋక్షవానరముఖ్యుల సైన్యసమూహములు, వేలకొలఁదిని భూతలమునంతయు నావరించియున్నవి. రాక్షససైన్యములకును వానరసైన్యములకును రెంటికిని దేవదానవులకుంబోలె నెంతమాత్రము సంధికుదురదు. ఇదిగో వారు లంకప్రాకారముల పయికి రాఁబోవుచున్నారు. శీఘ్రమున సీతనయినను రామున కిమ్ము. చక్కఁగా యుద్ధమునైన నొసంగుము. ఈ రెంటిలో నేదేనొకటి శీఘ్రముగాఁ జేయుము' అనెను. శుకుఁడు చెప్పినమాటవిని రావణుఁడు కోపంబున కన్నులెంతయు నెఱ్ఱఁబాఱ, చుఱచుఱం గాల్చునట్లు చూడ్కులు నిగుడ్చుచు వానితో "దేవతలును గంధర్వులును దానవులును అందఱును నాపయినెత్తి యుద్ధముగావించినను, సర్వలోకమును నాకు భయముగలిగించినను, సీత నెంతమాత్రము నియ్యను.వసంత ఋతువునందు, పూచినవృక్షముకడకు మత్తిల్లిన తుమ్మెదలు తుప్పునఁ బాఱి ముసరునట్లు, నాబాణములు రాముని కెదు రెప్పుడు పాఱునోగదా. చాలఁగాలముగా యుద్ధము లేనందున నమ్ములపొదులం దూరకపడి యున్న నామెఱుంగుబాణములు వింటంగూర్చి వేనవేలుగాఁ బరఁగించి కొఱవులచే నేనుంగును వెలుఁతురుగొలిపి కాఱించునట్లు, రామునిని వానివెలుతురు గ్రముఁకొన, కారింపఁగలను. 'రాముఁడు విరాధాదులను జంపినాఁ'డని వానిబలమును జెప్పితివే ! మహాబలపరివృతుఁడనై వానికిఁ గలయాబలమునంతయు, సూర్యుఁడుదయించుచునే చంద్రనక్షత్రాదులకాంతినిఁ దిరస్కరించునట్లు నేను క్రిందుపఱిచి వైచెదను. నాకు జగంబుల ముంచునప్పటి సముద్రమునకుంబోలె

వేగమును వాయువునకుంబోలె గమనమును గలదని రామునకుఁ దెలియదుచు
మీ. కావుననే నాతోయుద్ధము సేయఁగోరుచున్నాఁడు. రాముఁడు, క్రూరవిషము
లుగల సర్పములవంటివై నాయంపపొదులం దున్నబాణములను యుద్ధమున నెప్పు
డును జూచినవాఁడు గాఁడు. కావుననే నాతో యుద్ధము సేయఁ గోరుచున్నాఁడు.
రాముఁ డింతవఱకు మున్ను యుద్ధమున నాపరాక్రమము నెఱుంగఁడు. నావిల్లే
వీణియ. నాబాణములనెడికోణుపులచే దానిని వాయించుచున్నాను. అందులకు
నల్లెత్రాటిచప్పుడును, ఆర్తులును భీతులును గావించు మహారోదనమును, బాణము
లయు నస్త్రములయు పెనుఘోషములును, ననుమూఁడను మంద్రమధ్యమతార
ము లనెడిస్వరములు. శత్రుసైన్యమే విశాలమయిన నృత్తరంగము. ఆవీణ నె
వ్వనికిని వాయింప నలవిగానిది. అట్టిసైన్యరంగమును జొచ్చి యీచాపవీణను
గొని యుద్ధమందలివారు వినుచుండఁగా వాయించెదను. నాకు యుద్ధము వినోద
ము. వేయికన్నులు గలదేవేంద్రుఁడుగాని సాక్షాద్వరుణుం డయినను గాని, యముఁడు
గాని, కుబేరుఁడుగాని, మహాయుద్ధంబున నిప్పులవంటి బాణములం బ్రయోగించియు,
నన్నుఁ జెనకం జాలరయిరి చుమీ!" యనెను. ఇది యిరువదినాలుగవసర్గము.

(రావణుఁడు శుకసారణు లనుచారులం బంపుట. విభీషణుఁడు
వారలను బట్టుకొని రాముని కప్పగింపఁగా నతఁడు
కరుణతో వానరసైన్యముఁ జూపించి వారిని విడిచి
పుచ్చుట. వారు పోయివచ్చిన వృత్తాంతమెల్ల
రావణునకుం జెప్పుట.)

దశరథకుమారుఁ డగురాముఁడు, వానరబలముతోఁ గూడ సముద్రము దాఁటి
వచ్చుటను విని, శ్రీమంతుఁ డారావణుఁడు తనమంత్రు లగుశుకసారణులం జూచి
వానరసైన్యమంతయు దుస్తర మగుసముద్రమును దాఁటి వచ్చినది. ఇంతవఱకు
మున్నెప్పుడును కనియు వినియు నెఱుంగని సేతువును రాముఁడు సముద్రమున బం
ధించినాఁడు. సముద్రమున సేతువుగట్టుట నాకింకను నెట్లును నమ్మఁగూడ లేదు. మఱి
యు నాకు ఆవానరసైన్య మున్నవిధమంతయుఁ దెలియవలయును. మీరలు వాన
రులకుఁ దెలియకుండునట్లుగా, రహస్యమున వారిసైన్యమునుజొచ్చి వారిసేన పరిమాణ
మును, వారల వీర్యమును, అందు ముఖ్యులయినవా రెవ్వరగుటయు, రామునిమం
త్రులును సుగ్రీవునిమంత్రులును నెవ్వరయినదియు, వానరసేనయందు యుద్ధమున
ముందు నిలుచుశూరు లెవ్వరగుటయు, అట్టి మహాజలాశయ మగుసముద్రమున
సేతువును గట్టినవిధమును, మహాత్ములగు నయ్యాయివానరుల వీడుఁబట్లును, రాముని
వ్యవసాయమును పరాక్రమమును ఆయుధములను, లక్ష్మణుని పరాక్రమమును, ఇవి

యన్నియు నున్నది యున్నట్లుగాఁ దెలిసికొని రావలయును. మహాతేజు లయినయా వానరులకు సేనాపతియెవ్వఁడు? మీర లీవిషయమంతయు కలరూపునఁ దెలిసికొని శీఘ్రమున నిచ్చటికిఁ రాఁదగును.' అని యానతిచ్చెను. వీరులయిన యా శుకసారణులు, ఇట్లు రావణునిచే ఆజ్ఞాపింపఁబడి, వానరరూపములం దాల్చి వానరసైన్యమును జొరఁబడిరి. అంత నప్పుడా శుకసారణులు, అచింత్యమై చూచువారికి గగురుఁబుట్టించుచున్న యవ్వానరసేనలంజూచి యచ్చెరువునొంది వానిని లెక్కపెట్టఁ దెలియనివారయిరి. ఏలనఁగా నవ్వానరబలము పర్వతశిఖరములందును, పర్వతములు పగుళ్లువాఱిన పట్లయందును, గుహలయందును, సముద్రతీరములందును, వనములందును, ఉద్యానవనములందును, నెలకొన్నదై, కొంతభాగము సముద్రమును దాఁటుచును, గొంత దాఁటియుఁ,గొంత దాఁటనుంకించుచును,గొంతవిడిసియుఁ,గొంతవిడియుచును,ఇట్లు పలుగడల పలుప్రకారములనొప్పుచు భయంకరమగుచప్పుడు గొలుపుచుండెను. ఇట్లు మహాబలసంపన్నమై యక్షోభ్యమై యావానరసైన్యము, సముద్రమువలె నారాక్షసులకుఁ జూపట్టినదయ్యె.అట్లు ప్రచ్ఛన్నవేషులై యున్న యా శుకసారణులను, మహాతేజుండగు విభీషణుఁడు గనుఁగొనెను. అంత, నతఁడా శుకసారణుల నిద్దఱునుబట్టి రామునకు 'రామా ! శత్రుపురంబుల గెలుచుశూరా ! ఇదిగో చూడుము ! వీరిద్దఱును రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుని మంత్రులు; శుకసారణులనువారు, లంకనుండి మనరహస్యములను దెలిసికొనిపోవుటకై వచ్చినవేగువాండ్రు' అనెను. అప్పుడా శుకసారణులు మిక్కిలి దుఃఖితులయి బ్రతుకునం దాశవిడిచి యంజలిగీలించి భయమున రామునింజూచి 'సౌమ్యా! రఘునందనా! మే మిరువురును రావణుఁడు వేగుపంపఁగా నీ యీసైన్యమునంతయుఁ జూచి తెలిసికొనుటకె యిచ్చటికివచ్చితిమి'అనిరి. రాముఁడు మహాపురుషుఁడగు దశరథునికుమారుఁడుగాన సహజకరుణుఁడు; సమస్తభూతములకును హితము సేయుటయందాసక్తుఁడుగాన శత్రువులపట్లను వాత్సల్యముగలవాఁడు; కాఁబట్టి యతఁడు ఆశుకసారణులు చెప్పినమాటనువిని,రావణుని బుద్ధిమాంద్యమునకు నవ్వుచు,వారితో 'ఈసైన్యమునంతయుఁ జూచి మమ్మును జక్కఁగా పరీక్షించి రావణుఁడు చెప్పినట్లు కార్యమంతయు చేసియైన దేని యథేచ్ఛముగా మరలి మీపురికి పొండు.అట్లుగాక మీకింకను జూడనిది కొంచెముండునేని మరల దానిని జూచుకొనవచ్చును. లేక, విభీషణుఁడే మీకు మరల సైన్యములనంతయుఁ జూపఁగలఁడు. మీ రిట్లు మాచేతఁ బట్టువడినందున బ్రతుకు దక్కదని యెంతమాత్రమును భయపడవలదు.ఆయుధము విడిచిన వారలంగాని, దూతలంగాని, వధింపఁదగదు. మీరు నిరాయుధులుగాన వధ్యులుగారు' అని,విభీషణునితో 'విభీషణా! వీరు తమశత్రుపక్షమువారిని పలువిధములయిన సామాద్యుపాయములచే నాకర్షించునట్టిచారులు.అయినను అభయమడుగుచున్నారు. అడుగుచున్నపుడును తమశత్రుపక్షమును బాధించువారలే. అడుగుకొనుచున్నారు గావున వీరి నిద్దఱిని విడిచిపుచ్చుము.' అని చెప్పి యంత నాచారులం జూచి 'మీరిద్ద

ఱు లంకాపురికిఁ బోయి, కుబేరునితమ్ముండును రాక్షసరాజు నగురావణునిఁజూచి నే నిపుడు చెప్పినమాటలన్నియు నట్లె చెప్పవలయును. "నీవు, ఏబలమును నవలంబించి నాసీతను నపహరించితివో, ఆబలమును నిప్పుడు నీవును నీసైన్యమును నీ బాంధవులును యథేచ్ఛముగాఁ జూపుఁడు. రేపు ప్రాతఃకాలమున లంకాపురమును దాని ప్రాకారములను బహిర్ద్వారములను రాక్షససైన్యమును బాణములచే పటాపంచలు చేసెదను జూడు. రావణా ! రేపు ప్రాతఃకాలమున వజ్రాభ్యాసి యగునింద్రుఁడు దానవులపయిని వజ్రాయుధమును బ్రయోగించునట్లు, నీపయిని నీసైన్యముపయిని భయంకరమగు నాక్రోధముం బ్రయోగింపనున్నాను. నీబలమంతయు సమకట్టుకొనియుండుము అనుఁడు" అనెను. ఇట్లు రాముఁడు బదులు సందేశము చెప్పఁగా రాక్షసు లాశుకసారణులు, ధర్మవత్సలుం డయినరఘుకులదీపకుని రాముని జయజయశబ్దంబులఁ బొగడి, లంకాపురికి వచ్చి రాక్షసాధిపతి యగు రావణునిఁజూచి 'రాక్షసేశ్వరా ! విభీషణుఁడు మమ్ముఁబట్టుకొని వధార్హులుగా రామునియొద్దకుఁ దీసికొనిపోయెను. అయిన నతఁడు ధర్మాత్ముఁడుగాన దూతవధము నిచ్ఛగింపఁడయ్యె. మఱియు నపారప్రతాపుఁడుగాన మము విడిచిపెట్టిన నేమిగలుగునోయని భయపడువాఁడు గాఁడు. కాన మమ్ము విడిచిపుచ్చెను. శ్రీమంతుఁడును దశరథకుమారుఁడు నగురాముఁడును, లక్ష్మణుఁడును, విభీషణుఁడును, మహాతేజుండును మహేంద్రునివంటి పరాక్రమశాలియునగు సుగ్రీవుండును, ననెడి యీ నలుగురును లోకపాలురవంటివారును, శూరులును, అస్త్రములం దాటి తేఱినవారును దృఢపరాక్రములునగుదురు. ఇట్టి పురుషసింహులు నలుగురును లంకను మర్దించుటకై యేకస్థానముఁ జేరి యైకమత్యమును గలిగియున్నారుగాన, తక్కిన వానరులుండఱు నటుండనీ, ఈ నలుగురే లంకాపురమును దానిప్రాకారములతోను బహిర్ద్వారములతోను బెకల్చి మఱియొకచోట విసరివైవఁజాలుదురు. రామునిరూపమును, ఆయుధములును ఎట్టివో చూడఁగా, తక్కినమూవుగ్గురు నటుండనీ, అతఁడొక్కఁడే లంకాపురినంతయు ధ్వంసము సేయగలఁడని మాకు తోఁచుచున్నది. 'రాముఁ డసహాయశూరుఁడైనను వానిసేనను హతముసేయఁగా నతఁడు నిరుత్సాహుఁడగును గాన యట్లుసేయుఁ' డందువా? సుగ్రీవుతోను అంగదాదులతోను గూడినదై యింతింతని కొలఁది యిడరాకున్న యాకపిసైన్యమును, రామునికి కుడిబుజమయిన లక్ష్మణుఁడు గాఁపై యుండఁగా, మనసున్నఁగూడ నెదిరించుటకు నెట్టివారికిని, కేవలము మనుష్యాదులే కాక సురలకును, సురలుమాత్రమేకాక వైరముమాని యసురులుగూడఁ గలిసికొనివచ్చినను, ఈ యిరుతెగలును దమ యిచ్ఛమాని తమతమనాయకులయాజ్ఞఁ దొప్పన నెత్తివచ్చినను, ఎంతమాత్రము నలవిగాదు. (అట్లు పదియోజనముల వెడలుపును నూఱుయోజనముల నిడుపునుంగల సేతువు సముద్రమున గట్టఁబడుట స్పష్టముగాఁ దెలిసియున్నది. వానరసేనయు సముద్రమును దాటినది. రాముఁడు సముద్రము దక్షిణ

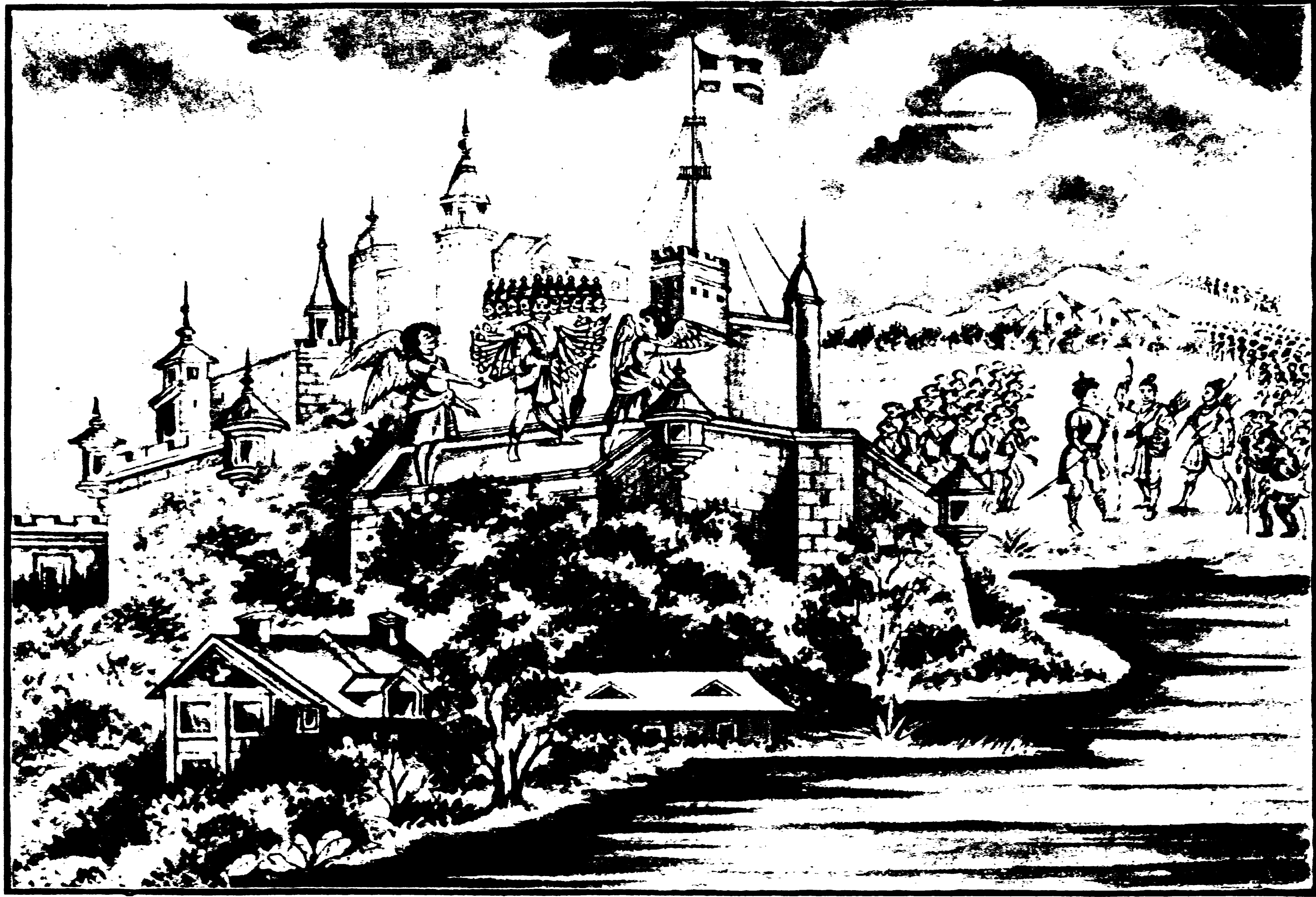
1398. శుకసారణులు రామసైనికులచేఁ బొందిన పరాభవమును రావణునకు విన్నవించి సీతను రామున కిమ్మని ప్రార్థించుట.

తీరమున విడిసియున్నాఁడు. సైన్యములు కొంత దాఁటియుఁ గొంత దాఁటుచున్నవి. వానికి తుది గానరాదు). దృఢంబగు మనస్సుతో తోడనే యుద్ధము సేయఁగోరుచు వానరసైనికులందఱును హర్షము చెలంగుచున్నవారు. కాన వారితో విరోధము చాలును కోపము దిగవిడిచి సీతను రామున కొసంగుము' అనిరి. ఇది యిరువది యేనవసరము.

(వానరసేనను జూచుటకై మిక్కిలి యున్నతమైన ప్రాసాదము నెక్కిన రావణునకు సారణుఁడు నానావానరయూథపతులను వారిబలపరాక్రమాదులను వేఱువేఱచూపి చెప్పుట.)

సారణుఁడు హితం బయిన యామాటను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగా రాక్షసరాజగు రావణుఁడు విని వానిని నిందించుచు 'దేవతలును గంధర్వులును దానవులును అందఱు నొక్కటై నన్ను మాఱ్కొని యుద్ధముసేయవచ్చినను, సమస్తలోకములును నన్ను భయపెట్టినను గాని, సీతను నెంతమాత్రము నొసంగను. సారణా! నీవు సౌమ్యుఁడవే కాని శూరుఁడవు గావు. వానరులచే కొట్టుపడి క్రిందుపడి మిక్కిలియు దిగులు చెందియున్నావు. కాన సీత నిప్పుడే యిచ్చివేయుట మంచిదని తలఁచుచున్నావు. నన్ను యుద్ధమున జయింపఁ గలశత్రువుదా నెవ్వఁడు?' అనెను. శత్రురావణుం డయిన యా రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు, ఇట్లు పరుషముగాఁ జెప్పి, యంత నెంతయు సిరిదొలఁక వానరసైన్యమునంతయుఁ జూడఁగోరినవాఁడై, మంచువలె తెల్లనై పెక్కు తాటిచెట్ల పొడవు గల ప్రాసాదముపయి నారోహించెను. రావణుండు క్రోధము పయికొనఁగా, చారు లయిన యాశుకసారణులం గూడి, ప్రాసాదముమీఁదనుండి, సముద్రమును పర్వతములను వనములనుం జూచుచు, త్రికూటాచలమునకుఁ గ్రిందనున్న భూప్రదేశ మంతయు వానరులచే నిబిడముగా నిండియుండుటం జూచెను. రాక్షసరాజగు రావణుఁడు, కొలఁదిలేనందున నింతింత యని లెక్కింప నలవిగాకున్న యా వానర మహాసైన్యమును జూచి సారణుని 'ఈ వానరశ్రేష్ఠులలో నెవ్వరు శూరులు! ఎవ్వరు మహాబలవంతులు? వీరిలో, మిక్కిలి యుత్సాహంబున నెల్లయెడల యుద్ధంబున ముందునిలుచువారెవ్వరు? సుగ్రీవుండు వీరిలో నెవ్వరిమాటల వినును? మఱియు వీరిలో మేటియూథపతు లెవ్వరు? సారణా! వీరిలో సేనాపతులగు వానరు లెవ్వరు? అన్నియుఁ గలరూపున నాకుఁ జెప్పుము' అని యడిగెను. రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుం డడిగినమాట విని సారణుఁడు వానరులలో ముఖ్యుల నెల్లఁ దెలిసికొనియున్నవాఁడుగావున ముఖ్యులయిన యా వానరులను దెలియఁ జెప్పువాఁడై యతనితో 'ఇదిగో! ఈ వానరుఁడు లంకాపురమున కభిముఖుఁడై సింహనాదము సేయుచు నూఱువేల యూథపతులు పరివేష్టించియుండఁగా నున్నాఁడు చూఁడు. వీనిమహాధ్వనికి

లంకయంతయు ప్రాకారములతోను బహిర్ద్వారములతోను పర్వతవనకాననముల తోనుంగూడ వడవడ వడంకుచున్నది. సమస్తవానరులకును రాజగుమహాత్ముని సుగ్రీవుని సేనకు నగ్రభాగమున నున్నవీరుఁ డయినయీయూథపతి నీలుండనువాఁడు. బాహువులు పయికెత్తి భూమిపై నిలుచున్న యీవీర్యవంతునిఁజూడుము. వీఁడు లంక కభిముఖుఁడై క్రోధంబున మిక్కిలియు నోడలు విఱుచుకొనుచున్నాఁడు. పర్వతశిఖరమువలె నొడ్డుఁబొడువుఁ గలిగి తామరయకరువులవలె పసిమివన్నె గులుకుచున్న వీఁడు మిక్కిలియుంగుపితుండై లాంగూలమును మాటిమాటికి నేలపయింగొట్టఁగా ఆశబ్దమునకు దశదిశలును ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. వీనినే వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడు యౌవరాజ్యమున కభిషేకించినాఁడు. వీనిపే రంగదుఁడు; నిన్ను యుద్ధమునకుఁ బిలుచుచున్నాఁడు. వీఁడు వాలికిఁదగినట్టి పుత్త్రుఁడు; సుగ్రీవునకెప్పుడును బ్రియుఁడై యుండువాఁడు; దేవేంద్రునికొఱకు వరుణుఁడుంబోలె రామునినిమిత్తమై పరాక్రమముఁ జూప నుద్యమించియున్నవాఁడు హనుమంతుఁడు మిక్కిలివేగంబు దీపింప రామునిహితముగోరి లంకకువచ్చి సీతనుంజూచినాఁడే. అందులకంతయు నితనిబుద్ధియే మూలము. వీర్యశాలి యగునీయంగదుఁడు, వానరోత్తముల యూథములను బెక్కింటిని దీసికొని, ఆతనసైన్యమువలన నెట్టివారికి జయింపనలవిగానివాఁడై నీపయికివచ్చుచున్నాఁడు. వాలికుమారుఁ డగునంగదునకు వెనుక మహాబలముచే పరివృతుఁడై నలుఁడున్నాఁడు. ఈవీరుఁడు యుద్ధమునకై వచ్చియున్నవాఁడు. వీఁడే సేతువు నిర్మించినవాఁడు. ఇదిగో అవయవములు నిక్కించి సింహనాదములు సేయుచు గర్జించుచును, ఆసనములనుండి లేచి కోపమున నోడలు విఱుచుకొనుచునున్నయీ వానరపుంగవులను జూడు. వీరి నెదిరించి నిలుచుట కష్టిఁది. వీరు భయంకరాకారులును నతిక్రూరులును [illegible]లునై చండపరాక్రమమున నొప్పుదురు. ఈపదినూఱుకోటుల యెనిమిదిలక్షల వా[illegible]లును, మఱియు చందనవనమునుండు వీరులగు వానరులును నలుని వెంబడించు పరివారము. ఈనలుఁడు తానొక్కఁడే తనసేననుగూడి, లంకను మర్దింపఁ గోరుచున్నాఁడు. వెండివలెఁ దెల్లనిదేహము గలయీవానరుఁడు శ్వేతుఁడు. ఇతఁడు మిక్కిలి యుద్ధచపలుఁడు, భయంకరపరాక్రముఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, వీరుఁడు, ముల్లోకములం బ్రసిద్ధిగాంచినవాఁడు. శ్వేతుఁడు శీఘ్రమున సుగ్రీవునొద్దకు యుద్ధచపలుఁడుగాన యిప్పుడే లంకను ధ్వంసముసేసెదనని చెప్పవచ్చి యతఁ డనునయింపఁగా మరలి, దట్టముగు వానరసేనను పాయదీసికొని సైన్యములను బ్రోత్సాహపఱచుచు త్వరితముగా మరలఁ బోవుచున్నాఁడు. ఇతండు కుముదుఁడను యూథపతి. ఇతఁడు మున్ను, గోమతీతీరమున రమణీయమును నానావృక్షసమన్వితము నగుసంకోచనమనుపర్వతమున నలుగడల సంచరించుచు నచట రాజ్యమును బాలించుచుండెను. ఇప్పుడు సుగ్రీవునియొద్దనున్నాఁడు. వీఁడు వేయిలక్షలవానరులం దీసికొని వచ్చుచున్నాఁడు. వీనితోఁకయందలి వెండ్రుకలు పెక్కుబారలకొలఁదిని నిడుదలయ కొన్ని

1400. వానరసైన్యమునుజూచుటకై రావణుఁడున్నతప్రాసాదమునెక్కుట;
సారణుఁడు రావణునకు రామాదులను వేఱువేఱచూపి చెప్పుట.

నెట్టినయిన తనదేహమును యుద్ధంపుసొంపుచేఁ బెంచుచు బలదర్పితులయిన వానరుల నందఱను నెప్పుడును దృణీకరించుచు నున్న యితఁడు గవయుండనువాఁడు, మిక్కిలియుఁ దేజస్వి; క్రోధంబున నీపయికి వచ్చుచున్నాఁడు. ఈ గవయుని దెబ్బదిలక్షలమంది వానరులు గొలుచుచున్నారు. ఈయొక్కఁడే తనసైన్యముతో, లంకాపురినంతయు మర్దింప నువ్విళు లూరుచున్నాఁడు. యూథపతు లయినయీ యంగదాదులను యూథపతిశ్రేష్ఠు లయినయీసుగ్రీవాదులను మాఱ్కొని నిలుచుట యెట్టివారికి నశక్యము. వీరు భయంకరులు, బలవంతులు, మఱియుఁ గామరూపులు. వీరలం దొక్కొకరికిని యూథములు వేఱువేఱ యున్నవి.' ఇది యిరువదియాఱవ సర్గము.

సారణుఁడు రావణునకు నుత్కృష్టులయిన ప్రధాన వానరయూథపతులం జూపుట.

'రాముని నిమిత్తము పరాక్రమంబు నెఱపువారై ప్రాణంబుల దాఁపకుండునట్టి ప్రసిద్ధులగు యూథపతులను జెప్పెదను. నీవు చూచుచుండుము. ఇతఁడు హరుఁడను యూథపతి. భయంకరకర్ముఁడగు నితనితోఁక యందున్న నిద్దంపు నెండ్రుకలు పెక్కుబారలనిడువై ఎఱ్ఱగాను పచ్చగాను తెల్లగాను మిక్కిలియుఁ దెల్లగాను, నిట్లు వర్ణములుగలిగి పయికి నిక్కింపఁబడి విరళములై, మేఘములందు నింద్రాయుధము మొదలగువానిరూపమున నానావర్ణములతోఁ బ్రసరించుసూర్యకిరణములవలెఁ బ్రకాశించుచున్నవి. ఒక్కొక్కప్పుడు నిది నేలపయి జీరాడుచును బోవుచుండును. హరునకు కింకరులుగాన వానరరాజగు సుగ్రీవునకును గింకరు లగువానరశ్రేష్ఠులు, నూర్లకొలఁదిని వేలకొలఁదిని గుంపులుగొని వృక్షములనెత్తికొని శీఘ్రమున లంకాపురి నారోహింపఁ దహతహపడుచు నీహరునివెంట వచ్చుచున్నారు. (ఇతఁడు మహాతేజులయిన వానరులు వేయికోట్లతోఁగూడి పరపురములను గెలుచు నిన్ను యుద్ధంబున గెలువఁ గోరుచున్నాఁడు) రాజా! అదిగో నల్లనయిన మహామేఘములవలెను, నల్లని కాటుకయుంబోలెను నిలుచున్న యెలుంగుబంట్లను జూచుచున్నావే! ఇవి లెక్కింపశక్యముగాక, వేఱువేఱ నిర్దేశింపను నలవిగాక, యుద్ధమున సత్యపరాక్రమములై మహాసముద్రము నవ్వలిదరివలెఁ జూపట్టుచున్నవి. ఇవి పర్వతములందు గొన్నియు విషమప్రదేశములందుఁ గొన్నియు నదీతీరములందు గొన్నియును నుండునవి. మిక్కిలియు భయంకరములయిన యీభల్లూకములు నీపయికి వచ్చుచున్నవి. రాజా! భయంకరములయిన నేత్రములును భయంకరమైన యాకారమును గలిగి యీభల్లూకముల నడుమ, పర్జన్యుని మేఘములుంబోలె నివి దన్ను చుట్టును బరివేష్టింపఁగా, నున్న యితఁడు ధూమ్రుఁడను యూథపాలుఁడు. ఇతఁడు

సమస్తభల్లూకములకును నధిపతి; నర్మదానది జలములం ద్రావుచు ఋక్షవంతమను మేటిపర్వతంబున నుండును. పర్వతాకారుండయిన యితనిం జూడుము. ఇతఁడు ధూమ్రుని తమ్ముఁడు. రూపమునం దన్నవంటివాఁడుగాని పరాక్రమములం దతనికంటె మిగుల నధికుఁడు. ఇతఁడే జాంబవంతుఁ డనువాఁడు. ఇతఁడు మేటియూథపులలో ముఖ్యుండు, పరాక్రమవంతుఁడు, గురుశుశ్రూషకుఁడు, యుద్ధములం దెదిరిబింకము రూపుమాపక యుండ నోర్వఁడు. బుద్ధిమంతుఁడయిన యీజాంబవంతుఁడు మున్ను దేవాసురులయుద్ధమున దేవేంద్రునకు మిక్కిలియు గొప్పసాహాయ్యముగావించి పెక్కువరములను బడసియున్నవాఁడు. ఈ జాంబవంతుని సైన్యములు లెక్కకు మిక్కిలియై పెద్దయాకారములును పెద్దరోమంబులును గలిగి, అగ్నియుంబోలెఁ దేజంబున వెలుంగుచు, రాక్షసులకును పిశాచులకు సాటియై పర్వతశిఖరములపయికి నెక్కి యచ్చటనుండి మహామేఘములవంటి పెద్దఱాలను బడఁ ద్రోయును; మృత్యువునకుఁగూడ భయపడవు. మిక్కిలియు సంరంభంబున సదా మొగురున ట్లున్న యితఁడు దంభుఁడను యూథపతి. ఈ మేటియూథపతిని, ఉన్నవానరులందఱును నాశ్చర్యంబునఁ జూచుచు నిలుచున్నారు. రాజా! ఈ వానరేశ్వరుఁడు మిక్కిలి బలసంపన్నుఁడుగాన తనబలంబుఁ జూపి దేవేంద్రునకు సంతోషము గావించుచున్నాఁడు. ఇతఁడు సన్నాదనుం డనువాఁడు; వానరుల కెల్లఁ బితామహుఁడు. ఇతఁడు నడచునపుడు ఒక్కయడుగిడఁగానే యోజనదూరమున నుండు పర్వతము ప్రక్కఁ జేరి నిలుచునుగాన యోజనము వెడలుపుగల శరీరముగలవాఁడు మఱియు పైకిలేచి నిలువఁగా నొక్కయోజనము పొడవునకుఁ జాఁగునుగాన యోజనము పొడవుగల దేహముగలవాఁడగును. ఇతనికన్న పెద్దరూపముగలది చతుష్పాత్తులలో నేదియు లేదు. మున్ను దేవేంద్రుఁ డసురులతో చేసినయుద్ధమున బుద్ధిమంతుఁడగు నితఁడు నాయకులఁ దలపడి యుద్ధము గావించినాఁడు. అప్పుడెంతమాత్రము నీ మేటియూథపతి పరాజయము నొందలేదు. ఇతఁడు విక్రమించునపుడు దేవేంద్రునకు సాటిగానుండును. ఇతఁ డగ్నిదేవునికి నొకగంధర్వకన్యయందుఁ బుట్టినవాఁడు. అప్పుడు జరిగినట్టి దేవాసురయుద్ధమందు దేవతలకు సాహాయ్యముచేయుటకే యగ్ని యితనిని బుట్టించినాఁడు. రాక్షసేశ్వరా! క్రథనుండను పేరుగల యీ వానరోత్తముఁడు, కుబేరుఁడు పాలించునదియు జంబూవృక్షముతోఁ గూడినదియు, పెక్కు కిన్నరులు సేవించుచుండు పర్వతరాజముల కెల్ల రాజును, నీయన్నయగు నాకుబేరునికి నెప్పుడును విహారసుఖంబుల నొసంగునదియు, నగుహిమవంతమున వాసము సేయుచుండును. శ్రీమంతుఁడయినయీ బలవంతుఁడు వానరసింహుఁడు, యుద్ధములం దెప్పుడును నాత్మస్తుతి చేసికొనఁడు. ఇతఁడు వేయికోట్లవానరులు పరివేష్టించిరా వచ్చియున్నవాఁడు. ఈతఁడు తా నొక్కఁడే లంకాపురినంతయు మర్దింపఁ గోరుచున్నాఁడు. ఇదిగో నిచట

నొకయూథపతియున్నాఁడు. ఇతఁడు ప్రమాథియనఁబడును.* ఇతఁడు గజములకును వానరములకును బూర్వము గలిగినవైరమును స్మరించుచు గంగాసమీపముననుండు గజయూథపములను బెదరించుచు నలుగడలఁ జరించుచుండును. ఈయూథపతి నిలిచి యుద్ధప్రయాసము నొంద నక్కఱలేక యూరకిపోవుచునే శత్రువుల నాశము సేయును. పర్వత గుహలయందుండి, గజములనుబట్టి పర్వతములను, పర్వతములచే గజములను, వృక్షములచే గజములను, గజములచే వృక్షములను, గొట్టుచుండును. ఈ సేనాముఖ్యుఁడు గంగానదీసమీపమున, మందరపర్వతమునకు సాటియగు నుశీరబీజమను పర్వతమున దేవలోకమున దేవేంద్రుఁడుంబోలె, విహరించుచుండును. ఈ వానరశ్రేష్ఠుని క్రింద వేయిలక్షల వానరులున్నారు. మహాపరాక్రమశాలురును నుత్సాహవంతులును నై నుత్ల్లి సింహనాదములుసేయుచు బలవంతులును మహాధీరులు నగుసీ వేయిలక్షల వానరుల కితఁడు నాయకుఁడు. రాజా! వాయువుచేతఁ బయికి రేఁగిన మేఘమువలె నీకుఁ గనఁబడుచున్న యీ యూథపతి (ప్రమాథి యనువాఁడు) పగవారికి నెదిరింప నలవిగానివాఁడు. వాయువుచే నలుప్రక్కల రేఁగి మిక్కిలి యెఱ్ఱనికాంతి గలిగియున్నయీ పెనుదుమ్ము పలువిధముల చుట్టిచుట్టి సుడియుచున్నయా సేనయు నీకుఁ గనఁబడుచున్నది. మిక్కిలి సంరంభించినదై బలవంతమై యొప్పు నా వానరసైన్యము ప్రమాథిది. నల్లని ముఖములుగలిగి భయంకరములై మహాబలవంతములై యున్న యీ గోలాంగూలములు సేతుబంధనమును జూచి యుత్సాహమున నూఱులక్షలగుచు మహావేగుండును యూథపతియు నగుగవాక్షుండను గోలాంగూలుని పరివేష్టించి పరాక్రమమున లంకను మర్దించుటకై వచ్చుచున్నవిచూడుము. ఏపర్వతమున గోరినవానిని నన్నింటిని నొసంగునవై, యెల్లప్పుడు పూవులు పూచుచుండుటచేఁ దుమ్మెదలతోఁ గూడియుండునట్టివృక్షములు వెలయునో, దేనిసమీపంబున సూర్యుఁడు దానివలెనే బంగారువర్ణముగలవాఁడై సంచరించునో, దేనికాంతి సోఁకిన యచ్చటిమృగములును పక్షులు అదే బంగారువన్నెగలిగి వెలుఁగుచుండునో, దేనినెత్తిమున మహాత్ములగుమహర్షులు విడువక నెప్పుడును వసించుచుందురో, ఎందతిగుచ్యములగు ఫలముల నొసఁగుచు నెల్లకాలములందును ఫలములు పండుచుండు వృక్షములను మిక్కిలియు మేలయిన తేనియలును గలిగియుండునో, రమణీయమైన యామేరుపర్వతమునందు వానరముఖ్యులలోనెల్ల మేటియైన కేసరి యనెడి యీయూథపతి క్రీడించుచునుండును. అనఘా! కొండలు అఱువదివేలున్నవి. అవియన్నియు రమణీ

* పూర్వము శంబసాదనుఁడను నొకయసుర గజాకారమున మునులను బాధించుచుండఁగా నామునులు హనుమంతునితండ్రియగు కేసరిని ఆయసురం జంపునట్లు పురికొలుపఁగా నతఁడు వానిని జంపెను. అందులకు మునులు సంతోషించి మహాపరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁడు పుత్రుఁడుగాఁ బుట్టుఁగాక యని కేసరికి వరమిచ్చిరి. అదిమొదలుగా గజములకును వానరములకు పరస్పరము వైరము గలిగెనను కథ యిట యనుసంధించునది.

యములయిన బంగారుకొండలగును. వానినడుమ, రాక్షసులయందు నీవు సర్వోత్తముండవై యుండునట్లు, ముఖ్యమైన మేరుపర్వతమున్నది. నలుపు గలసినయెఱుపువన్నె గలవారును, తెల్లనిరంగుగలవారును, ఎఱ్ఱనిమొగములుగలవారును, తేనెవంటి గోరోచనపువన్నె గలవారును, వాఁడియైన కోఱలును గోళ్లును నాయుధములుగాఁ గలవారునైన యీవానరులు ఆపర్వతరాజమున వాసముసేయుచుందురు. వీరు నాలుగుకోఱల సింగములవలెను, దారసింపరా నంతజెడిదములయిన పులులవలెను నుందురు. వీరందఱును నగ్నివలె నుగ్రులై, కుపితములయిన సర్పములవలెఁ గోపస్వభావులై, మిక్కిలి నిడుదలయి యొప్పుచున్న లాంగూలములు గలిగి, మదపుటేనుంగులం బురుడించుచు, మహాపర్వతాకారులయి, పెనుమేఘములవలె గర్జిలుచు, గుండ్రనయి గోరోచనపువన్నె గలిగి కడలనెఱ్ఱనయిన కన్నులతో భీమసదృశులై భయంకరమగు గమనమును కంఠధ్వనియు నెలయుచునుందురు. వీరందఱు నీలంకాపురిఁ జూచి యిపుడే మర్దింతునట్లున్నారు. రాజా! ఈవానరుల కధిపతి యిదిగో వీరలనడుమ నున్నాఁడు చూడుము. ఇతఁడు వీర్యశాలి; ఇతనిపేరు శతవలియని భూతలమున ప్రఖ్యాతినొందియున్నది. బుద్ధిమంతుఁడగు నితఁడు జయముగోరి సూర్యునికెప్పుడును బూజగావించుచుండును. ఇతఁడొక్కఁడే తనసేనంగొని లంకాపురినంతయు మర్దింపఁ గోరుచున్నాఁడు. ఇతఁడు పరాక్రమవంతుఁడు, బలవంతుఁడు, శూరుఁడు, పౌరుష మెంతమాత్రము వదలకుండువాఁడు. ఈశతవలి రామునికిఁ బ్రియముసేయుపట్ల తనప్రాణములనుగూడ నెంతమాత్రము పాటింపఁడు. గజుఁడును గవాక్షుఁడును గవయుఁడును నలుఁడును నీలుఁడును నను వీరలలో నొక్కొక్కనికిని పదిగోట్లసైన్యము బలసియున్నది. అట్లు వింధ్యపర్వతమున వాసముసేయు మహావేగగతులగు వానరోత్తములు నున్నారు. వారలనేకులుగాన వారిని లెక్కపెట్ట నలవిగాదు. మహారాజా! ఈవానరులందఱును మహాప్రభావులు, అందఱును మహాపర్వతాకారులు, అందఱును క్షణమాత్రమున భూతలమునందలిపర్వతముల నెల్ల నుగ్గునూఁచ గావించి విసరివైవం జాలునట్టి దిట్టలు' అనెను. ఇది యిరువదియేడవసర్గము.

(సారణుండు రావణునకుఁ జెప్పినదానిని సంపూర్ణముగాఁ
జెప్పనందున శుకుండు తాను దక్కినవారినెల్లఁ
జూపి చెప్పుట.

అంత సారణుఁడు చెప్పినదెల్ల విని శుకుఁడు అతఁడు సంపూర్ణముగాఁ జెప్పలేదని, తాను రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణునకు వానరసైన్యమునంతయు వేఱంజూపి యంతయుఁ జెప్పువాఁడై 'రాజా! మదించిన మహాగజంబులవలెను, గంగాతీరమునందలి మఱ్ఱిమ్రాఁకులవలెను, హిమవంతమునందలి మద్దిచెట్లవలెను, మహాకా

యులై యున్న యీవానరులను జూచుచున్నావే! వీరల నెదిరించి నిలుచుట కడిఁది. వీరు బలవంతులు, కామరూపులు, దైత్యదానవులకు సాటియగువారు, యుద్ధమున దేవతలుంబోలె పరాక్రమవంతులు. వీరలు తొమ్మిదివేలకోట్లును, అయిదువేలకోట్లును, ఏడువేలకోట్లును పెక్కు-వేలశంఖములును, పెక్కు-నూఱుల బృందములును గా నున్నారు. ఈవానరులు సుగ్రీవునిసహాయులు, ఎప్పుడు నతనితోఁగూడ కిష్కింధయం దుండువారు, దేవగంధర్వులకుఁ బుట్టినవారు, పుట్టుకచేతనే కామరూపులయి యుందురు. దేవా! సుందరరూపులును యౌవనవంతులు నగువా రిద్దఱిని జూచుచున్నావే! వారు మైందద్వివిదు లనువారు. ఆ యిరువురికి యుద్ధమున సాటివచ్చువాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు. ఈ యిద్దఱును బ్రహ్మదేవు ననుజ్ఞవలన యమృతము ద్రావియున్నవారు. వీరు యుద్ధమున తామే తేజంబు దీపించి లంకను మర్దింపవలయునని కోరుచున్నారు. ఈ యిద్దఱికిఁ బార్శ్వమున పర్వతాకారు లగునిద్దఱు పదికోట్లసైన్యములు తమ్ము బలసియుండఁగా లంకానగరముం జూచుచున్నారు చూడుము. వీరు సుముఖుఁడును దుర్ముఖుఁడు ననువారు; మృత్యువు కొడుకులు; తండ్రియగు మృత్యువుం బోని పరాక్రమవంతులు. ప్రభూ! మత్తిల్లిన గజమువలె నిలుచున్న యీ వానరునిం జూచుచున్నావే! ఇతఁడు క్రుద్ధుఁడయ్యెనేని, సముద్రమునయినను కలఁచివుచ్చం జాలును. ఇతఁడే లంకకువచ్చి సీతనుజూచి నీతో మాటలాడి పోయినవాఁడు. మునుపు నీ వితనిని జూచియున్నావు. ఇప్పుడు మరల వచ్చియున్నాఁడు చూడుము. ఇతఁడు కేసరికి క్షేత్రజుం డయిన జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడు. వాయుదేవునకుఁ బుట్టినవాఁడని వినికి. ఇతనిని హనుమంతుఁ డందురు. ఇతఁడే సముద్రమునుదాఁటి లంకకు వచ్చినవానరోత్తముఁడు, కామరూపి, మహాబలుఁడు, పర్వతాకారుఁడు, సర్వవ్యాపకుఁ డగువాయువువలె ననివార్యం బగుగమనము గలవాఁడు, మిక్కిలి సమర్థుఁడు. మున్నితఁడు బాల్యమున చన్నుఁగుడువ నాఁకలిగొని, యప్పు డుదయించుచున్న సూర్యునింజూచి బలదర్పమున 'నా కాఁకలి యగుచున్నది. సూర్యునిఁబట్టి భక్షించెదను' అని మనంబున దలంచి *మూఁడువేల యోజనములు మేరుపర్వతమునుండి క్రిందికిదిగి దేవర్షులకును దానవులకునయినను జెనకం దరముగాని సూర్యునియొద్ద కరుగువాఁడై, యతని తేజంబువలన సమీపమునకుఁ బోవఁజాలక యా యుదయపర్వతముపయిఁబడెను. బటువులయిన చెక్కిలిమీఁది పల్లుగల యీవానరుఁడు, అట్లు ఉదయగిరియందు శిలాత

* ఇట 'త్రియోజనసహస్రంతు అధ్వానమవతీర్యవా' అని మూలము. మూఁడువేలయోజనములు దిగినాఁడని యర్థము. అనఁగా హనుమంతుని తండ్రి కేసరి మేరుపర్వతమున వాసము చేయువాఁడు. మేరుపర్వతమును మిక్కిలి పొడవయినది. కాన సూర్యునికి దానిశిఖరమునకును నడుమనున్న మార్గము మూఁడువేలయోజనముల పరిమితిగలదని చెప్పఁబడినది. కావున నే దిగినాఁడనఁబడినదిగాని యెగిరినాఁడనలేదు. లేక సూర్యుఁడు భూమికి మీఁదుగా లక్షయోజనములందుండుటచే 'త్రియోజనసహస్ర'మనుట అనేకసహస్రములకు నుపలక్షణముగా గ్రహింపవచ్చును. పెక్కు వేలయోజనములు పోయినాఁడనుట.

లముపయిఁ బడఁగా, ఆ చెక్కిలిమీఁదిపట్లలో నొకటి, కొంచెము భిన్నమయినది. కావుననే యతనికి హనుమంతుఁడని పేరు వచ్చినది. నాకు నమ్మఁదగిన యొక యాప్తునివలన ఈ హనుమంతునిసంగతి తెలిసినది. ఇది సత్యము. ఈ హనుమంతుఁడు కామరూపిగాన యితనిరూపముగాని, బలముగాని ప్రభావముగాని చెప్పనలవి గాదు. ఇతఁ డొక్కఁడె తన తేజంబుదీపించి లంకాపురమునంతయు మర్దింపవలయు నని కోరుచున్నాఁడు. రాజా! ఈ హనుమంతునిమూఁపు నెక్కి యితని కెంతయు దాపుననున్నాఁడే! అతనిం జూడుము. హనుమంతుని మూఁపుపయి నెక్కియుండుట వలననే యితఁ డెట్టిశూరుఁడో తెలియుచున్నది. బంగారుశిఖరముపయి నెక్కిన నల్లని మబ్బువలె నింపయిన విగ్రహముగలిగి, తనిదివ్యవిగ్రహమనెడి తటాకమున విరిసిన తామరలవలె వలపుగొలుపుచున్న కన్నుఁగవఁ జెన్నారుచున్నవాఁడు. ఇతఁ డిక్ష్వాకులలో ననరణ్యునివలెఁ గాఁడు; అపరాజితరథుఁడు చుమీ. ఇట్టివాఁ డగుట నామాటలఁబట్టి కాదు. ఖరవధాదులచేతను నీవైరి యగువాలిని వధించుటవలనను నితని పౌరుషము లోకమునందంతట ప్రఖ్యాతమైయున్నది. పౌరుషమేకలవాఁడు గాఁడు. జాబాలి మొదలగువారు చలింపఁ జేసినను *ధర్మ మీతనియందు నెంతమాత్రమును జలింపక నెలకొనియుండును. భరతుండు సీత మొదలగువా రెన్ని ప్రతిబంధములు చేసిన నీతఁడు పితృవచనమును మునిప్రతిజ్ఞను దీర్చుధర్మము నతిక్రమింపఁడు. పౌరుషమును ధర్మమును మాత్రమేకాదు; బ్రహ్మాస్త్రమంత్రమును వేదములను నెఱుంగును. వేదవిదులగు వసిష్ఠాదులకన్న నుత్కృష్టుఁడు. ఇతనిపౌరుష మెట్టిదనఁగా నితఁడు బాణములచే నాకాశమునందలి విమానాదులను భేదింపఁగలఁడు. పర్వతములనైనను బ్రద్దలు వాపఁగలఁడు. మఱి మృత్యువునకుంబోలె మహాకోపమును, దేవేంద్రునకుంబోలె పరాక్రమంబునుగలవాఁడు. ఇతనిభార్యయగు సీతనే జనస్థానమునుండి నీ వపహరించి తెచ్చితివి. ఇతఁడే రాముఁడు. రాజా! అట్లు భార్య నపహరించితివి గావున నీపయి యుద్ధము సేయ నత్తి వచ్చుచున్నాఁడు. ఈ రాముని దక్షిణపార్శ్వమున, అచ్చపు బంగారువంటి మేనిరంగుగలిగి, విశాలమగు వక్షమును కోపమువలన నెఱ్ఱఁబాఱియున్న కన్నులును నల్లనై నెఱులుగల వెండ్రుకలును నలరి వెలుఁగుచున్నవానిని జూడుము. ఇతఁడే లక్ష్మణుఁడు; ఈ రామునికిఁ దమ్ముఁడు; రామునకు ప్రాణమువలె నెంతయుఁ బ్రియుఁడు. ఇతఁడు నీతిశాస్త్రమునందును యుద్ధమునందును కుశలుఁడు; తక్కినశాస్త్రముల నన్నింటి యందును పండితుఁడు, పగవారింజూచి యోర్వఁడు, దుర్జయుఁడు, జయశీలుఁడు, పరా

* ఖరునితో యుద్ధమున వెనుకడుగు పెట్టలేదా? కపటమున వాలిని జంపలేదా? కాన రాముఁడు ధర్మము నతిక్రమింపఁడనుట యెట్లు? అన్నచో బాణము వేయ నెడముగలుగుటకై ఖరయుద్ధమున వెనుకడుగు పెట్టినాఁడు. కాంచనమాలను ధరించియున్నవాలిని మఱియొకవిధమున నెదిరించి చంప నలవిగాదు గావునను ఆశ్రితుఁడైన సుగ్రీవునికిఁ జేసినప్రతిజ్ఞ తీర్పక తప్పరాదు గావునను కపటంబునఁ జంపుటయు నధర్మముగాదు. కాన దోషములేదని తెలియునది.

క్రమవంతుఁడు, బుద్ధిమంతుఁడు, బలవంతుఁడు, రాముని కుడిబుజము, మఱియు రామునకు నెప్పుడును బయటనున్న ప్రాణమువంటివాఁడు. ఇతఁడు రామునివిషయమై ప్రాణములనేని దాఁపఁడు; తానొక్కఁడే యుద్ధమున సమస్తరాక్షసులను వధింపవలయునని యున్నాఁడు. ఒక్కొక్కఁడును ఒక్కొక్కరాక్షసగణమువలె నున్ననలుగురురాక్షసులు తన్నుఁ బరివేష్టించియుండఁగా రాముని నెడమప్రక్కనున్నాఁడే! * ఆయితఁడు నీరాజ్యమునకు రాజయిన విభీషణుఁడు సుమీ. సమస్తకామములను బడసియున్నవాఁ డగుటచే లంకారాజ్యము నభిలషింపని శ్రీమంతుఁడును, విభీషణాదులను రాజులను జేయనిచోఁ దాను రాజరాజు కాఁజాలనని తలఁచునట్టి రాజరాజునగు రాముఁడు, ఈ విభీషణుని, లంకారాజ్యమునకు రాజుగా నభిషేకించినాఁడు. ఇతఁడు సంరంభించి నీపయినే యుద్ధముకొఱకు నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. ఈ రామవిభీషణుల నడుమ నొకఁడు పర్వతమువలె నిశ్చలుఁడై నిలుచుండఁగాఁ జూచుచున్నావుగదా! ఇతఁడు సమస్తవానరముఖ్యులకును రాజగు సుగ్రీవుఁడు; పరాజయము నొందనివాఁడు. హిమవంతము సమస్తపర్వతముల నతిశయించి యుండునట్లు, నితఁడు తేజముననను యశస్సునను బుద్ధిని జ్ఞానమునను ఆభిజాత్యమునను సమస్తవానరుల నతిశయించి వెలుఁగుచున్నవాఁడు. ప్రాకారాది దుర్గమమై పర్వతదుర్గమునై, వనవృక్షములుచుట్టును గలిగి, గుహారూపమున నుండు కిష్కింధయందు నితండు ప్రధానులయిన యూథపతులను గూడి వాసము సేయుచుండును. ఈతని వక్షమున నూఱుకమలములు గలకాంచనమాల వెలుఁగుచున్నది చూడుము. ఇది దేవతలకును మనుష్యులకును గూడ కామింపఁదగినది. ఇందు వీరలక్ష్మి నెలకొని యుండునుగాన దీనిం దాల్చినవాఁ డెన్నటికి నపజయము నొందఁడు. రాముఁడు యుద్ధమున వాలినిజంపి సుగ్రీవునకు నీ కాంచనమాలికను తారను శాశ్వతమయిన వానరరాజ్యమును నొడఁగూర్చినాఁడు. పండితులయినవారు నూఱులక్షలు కోటియని చెప్పుదురు. నూఱువేలకోట్లు శంఖ మనఁబడుచున్నది. నూఱువేలశంఖములు మహాశంఖ మగుచున్నది. నూఱువేలమహాశంఖములు బృందమని చెప్పఁబడుచున్నది. నూఱువేలబృందములు మహాబృందమని చెప్పఁబడినది. నూఱువేల మహాబృందములు పద్మం బనఁబడును. నూఱువేలపద్మములు మహాపద్మ మగును. మహాపద్మములు నూఱువేలు ఖర్వ మనఁబడును నూఱువేలఖర్వములు మహాఖర్వ మగును. మహాఖర్వములు నూఱువేలు సముద్ర మనఁబడును. నూఱువేలసముద్రములు ఓఘమగును. నూఱువేలయోఘములు మహౌఘ మనఁబడును. ఇట్లు అయ్యై సేనాపతుల క్రింద వేఱువేఱ వేయికోటులును నూఱుశంఖములును, వేయి మహాశంఖములును నూఱు

* ఇందులకు 'రాజా హ్యేషవిభీషణః' అని మూలము. ఇట 'హి' అను నక్షరముచే గాయత్రి పదాఱవ యక్షరము గ్రహింపఁబడినదిగాన పదియాఱవ గ్రంథసహస్ర మిక నారంభింపఁబడుచున్నదని గ్రాహ్యము.

బృందములును వేయి మహాబృందములును నూఱుపద్మములును వేయి మహాపద్మములును నూఱుఖర్వములును నూఱు సముద్రములును నూఱుమహౌఘములును కోటి మహౌఘములును గలిగి సముద్రమువలె నపారమై యొప్పుసేనంగూడి, విభీషణుఁడును నతని మంత్రులయిన రాక్షసులును బలసి నడవ, మహాసైన్యపరివృతుండును ఎప్పుడును మహాబలపరాక్రమశాలియు నగువానరరాజు సుగ్రీవుఁడు నీపైకి యుద్ధము సేయవచ్చుచున్నాఁడు. మహారాజా! జ్వలించు క్రూరగ్రహమునుంబోలె వచ్చుచున్న యీ మహాసైన్యమును జూచి యిఁక మనకు జయము గలుగునట్లును శత్రువులచే నపజయము రాకుండునట్లును జక్కఁగా గొప్పప్రయత్నమును గావింపుము' అనెను. ఇది యిరువదియెనిమిదవ సర్గము.

—

{ రావణుఁడు శుకసారణులను ధిక్కరించి శార్దూలాది చారులను బంపఁగా వారు వానరసేనం బ్రవేశించి విభీషణునిచేఁ బట్టుపడి రామునిచే విడివడి మరల లంకకువచ్చుట. }

రావణుఁడు శుకుఁడుచెప్పిన వానరయూథపతులనందఱను, రాముని సమీపమున నున్నతనతమ్ముఁడగు విభీషణుని మహావీర్యశాలిగావున రామునికిఁ గుడిబుజమగు లక్ష్మణుని, భయంకర పరాక్రముఁడును సమస్త వానరులకును రాజునయిన సుగ్రీవునిని, (గజుఁడు గవాక్షుఁడు గవయుఁడు మైందుఁడు ద్వివిదుఁడు బలవంతుఁడును వాలికుమారుఁడునగు నంగదుఁడు పరాక్రమవంతుఁడగు హనుమంతుఁడు దుర్జయుఁడగు జాంబవంతుఁడు సుషేణుఁడు కుముదుఁడు నీలుఁడు వానరతిలకుఁడగు నలుఁడు మొదలగువారినిని) జూచి మనంబునఁ గొంత బెదరుగదిరినను పరస్తోత్రము చేయుటంబట్టి కోపముగొని, అంతయుఁ జెప్పి ముగిసినపిదప వీరులయిన యాశుకసారణులను పరుషవాక్యముల బెదరించెను. అతఁడు తనకుమ్రొక్కి తలవాంచియున్న యాశుకసారణులంజూచి కుపితుండై రోషంబునఁ బలుకు దొట్రిలఁ బరుషవాక్యముల 'అన్నిటికిమొదట, నిగ్రహముగాని యనుగ్రహముగాని సేయ సమరుండగు రాజునకు నతని యొద్ద బ్రతుకుచుండు మంత్రులు ఇట్లు అప్రియవార్తలం జెప్పుట యెంతమాత్రము సరికాదుగదా. ఇది యటుండ, మనకుఁ బ్రతికూలురై మనపగవారు యుద్ధము సేయ మనపయి నెత్తివచ్చుచుండఁగా, అనవసర మయినయట్టి యుద్ధారంభసమయమున మీ రిరువురు నిట్లు పరస్తోత్రముసేయుట యుక్తమగునా? మీరు రాజనీతిశాస్త్రంబున సారభూతమయిన భృత్యాకృత్యమును దెలియకున్నారు. కాన పెద్దలయి జ్ఞానవయశ్శీలసంపన్నులయి నీతిశాస్త్రోపదేశము సేయుగురువులను మీ రారాధించినదంతయు వ్యర్థము. 'చిరకాలము గురువు నుపాసించినవానికి నజ్ఞానముండునా' యందురా? ఒకవేళ మీరు దానిని చదివినను దానియర్థమును విశే

షించి తెలిసికొనలేదు. లేక యర్థమును దెలిసియు దాని యనుష్ఠానము లేనందున వట్టి జ్ఞానభారమును మోయుచున్నవారుగాని జ్ఞానమువలని యుపయోగము లేదు. ఇట్టి మూర్ఖులయిన మంత్రులతోఁ గూడియున్నందున నే నెప్పుడో శత్రువులచేత హతుఁడనై యుండవలసినవాఁడను. అయిన దైవయోగమున చెడక నిలిచియున్నాను. నే నాజ్ఞ సేయఁగా నా నాలుకయందే నామాటమాత్రనే శుభముగాని యశుభముగాని గలుగును గదా. అట్లుండఁగా మీకు మృత్యువు గలుగునని భయము లేదా యిట్టి పరుషవచనములు నాయెదుటఁ జెప్పుటకు? అడవియందుఁ గారుచిచ్చుదగిలి వృక్షములయినను క్షేమముగా నుండవచ్చును; కాని రాజునెడ దోషము చేసినట్టు సంబంధించిన యపరాధులుమాత్రము క్షేమము నొందఁజాలరు. వీరలు నాకు మున్ను చేసిన యుపకారములు తలఁపునకు వచ్చుటంబట్టి నాకోపము తీవ్రముగాక మెత్తంబడెను; కానిచో, నే నిప్పుడే శత్రుపక్షమును బొగడిన యీపాపాత్ములను శుకసారణులను వధించి పుత్తును. స్థానభ్రష్టులు గండు, పొండు. నాకంటియెదుట నుండవలదు. మీరు మున్ను చేసియున్న యుపకారములు నాతలంపునకు వచ్చుటచే మిమ్మును జంప నాకు బుద్ధిపుట్టకున్నది చుఁడీ. మీరు కృతఘ్నులనియు నాయెడల స్నేహము లేనివారనియు దిగవిడుచుటయే మిమ్ము వధించుట యగుచున్నది. వేఱు వధ మక్కఱలేదు' అనెను. ఇట్లు రావణుఁడు చెప్పఁగావిని యా శుకసారణు లిరువురును లజ్జనొంది రావణుని 'జయజయ' అనిపొగడి యంత వెడలిపోయిరి. అంత రావణుఁడు తనసమీపమున నున్న మహోదరునిఁ జూచి, 'రాజనీతియందు మిక్కిలియుఁ బండితులయిన చారులను నాయొద్దకుఁ దీసికొనిరమ్ము' అని యానతిచ్చెను. అట్లు రావణుఁడు చెప్పఁగానే మహోదరుఁడు వేగులవాండ్రను శీఘ్రముగా వచ్చునట్లాజ్ఞాపించెను. అంత వేగులవాండ్రు రాజాజ్ఞచొప్పున వేగిరమున వచ్చి యంజలిగీలించి 'జయజయ' అని యాశీర్వదించి కొలిచియుండిరి. రాక్షసేశ్వరుఁ డగు రావణుఁడంత విశ్వాసపాత్రులును శూరులును శత్రువులకు భయపడనివారును భక్తిగలవారునగు నాచారులనుజూచి 'మీ రిచ్చటనుండి రామునొద్దకుఁ బొండు. పోయి యతఁడు చేయవలసినదిగా నిశ్చయించి యున్న కార్యమేది యని పరీక్షింపుఁడు. అట్టి నిశ్చయము శిథిలమైనయెడల నతనిని బెదరింతము. మంత్రులలో నతని కంతరంగభూతులను ప్రీతితోఁ గలసిమెలసి యున్నమిత్రులు నగువా రెవ్వరో వారిని గూడఁ బరీక్షింపుఁడు. ఆమైత్రియు శిథిలమైనయెడల వారిని నతనినుండి వేఱుపఱుతము. అతఁ డెట్లు నిదురపోవుచున్నాఁడు. ఒంటిగనా? మెలఁకువగలిగి పెక్కండ్రు బలసి కాచుచుండఁగనా? ఒంటిగ నిదురించునేని యుద్ధము నడపవచ్చును. ఎట్లుమేలుకొనియున్నాఁడు? చింతాకులుఁడై యా? ఆకులత లేకయా? ఆకులుఁడగునేని పయిఁబడి కొట్టవచ్చును. ఇంకను నేమిచేయనున్నాఁడు? పట్టణమును కొంతకాలము జాగుచేసి ముట్టడించునా? ఇప్పుడే యట్లుచేయునా? జాగుసేయునేని యట్లె సాగునట్లు

క్రమముగా వంచింపవచ్చును. మీరు ప్రచ్ఛన్నులై యుండి నేను చెప్పినదంతయు, అన్ని విధముల చారులందఱును తెలిసికొని రావలయును. నిపుణులయిన రాజులు, చారునిమూలముగా, శత్రువు తెఱంగంతయుఁ బూర్ణముగా నెఱిఁగి యుద్ధమున స్వల్పయత్నముచే వానింబట్టి పీడింతురు' అనెను. అంత నావేగులవాండ్రు రావణునితో నట్లే చేసెదమని చెప్పి మిక్కిలియు సంతుష్టులయి శార్దూలుని మున్నిడుకొని రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునకుఁ బ్రదక్షిణము గావించిరి. అట్లాచారులు మహాధీరుండగు నారాక్షసోత్తమునికిఁ బ్రదక్షిణముసేసి తోడనే రాముఁడును లక్ష్మణుఁడు నుండు చోటికిఁబోయిరి. ఆచారులు మఱియొకవేషము దాల్చిపోయి సువేలపర్వతముసమీపమున సుగ్రీవ విభీషణులతోఁగూడియున్న రామలక్ష్మణులను జూచిరి. వారు ఆరామలక్ష్మణులను ఆవానరసేననుం జూడఁగానే భయమున విలవిలఁబోయిరి. ధర్మాత్ముఁడగు రాక్షసేంద్రుఁడు విభీషణుఁడు ఆచారులను గనుఁగొనెను. వారాసేనయందుఁ దిరుగుచుండఁగా నాకస్మికముగా విభీషణుఁడుగని తర్జించెను. శార్దూలుం డొక్కనినిమాత్రము మిక్కిలియు దుష్టుఁడయిన రాక్షసుఁడని విభీషణుఁడు వానరులచేతికి పట్టియిచ్చెను. వానరులాశార్దూలుని చావఁగొట్టుచుండఁగా రాముఁడు వానిని విడిచిపుచ్చెను. రాముఁడు దయచేత నితరచారులగు రాక్షసులనుగూడ వానరులు కొట్టుటనుండి విడిచిపుచ్చెను. ఆచారులు, అట్లు మిక్కిలి చుల్కనిగతియుఁ బరాక్రమమును గల యా వానరులు తమ్ముం బట్టి పీడింపఁగా నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు మనస్సదిటతప్పి మరల నెట్టకేలకు లంకను జేరిరి. అంతఁ బరరాష్ట్రములందలి వృత్తాంతములను దెలియుటకై యెల్లప్పుడు బయటిదేశములందు సంచారముచేయుచుండు మహాబలవంతులయిన యాచారరాక్షసులు రావణునియొద్దకుఁబోయి రాముఁడు భయంకరమగు సైన్యముతో సువేలపర్వతముసమీపమున నున్నవాఁడని తెలియఁజేసిరి. ఇది యిరువదితొమ్మిదవసరము.

శార్దూలాదులు రావణునితో రాముఁడు వానరవీరసహితుఁడై సువేలాద్రిప్రాంత విడిసి యున్నాఁడని చెప్పుట.

అంత నాశార్దూలాదిచారులు రాముఁడు కలఁచి పుచ్చరాని మహాసైన్యముతో సువేలపర్వతమునొద్ద విడిసియున్నవాఁడని లంకాధిపతి యగురావణునకుం జెప్పిరి. రావణుఁడు చారులవలన మహాబలుం డగురాముఁడు వచ్చినాఁడని విని కొంత భయమునొంది శార్దూలునింజూచి 'శార్దూలా! నీముఖకాంతి యెప్పటివలె లేదు. మిక్కిలియు దీనుఁడవై యున్నావు. క్రుద్ధులయిన శత్రువులబారిం జిక్కవుగదా. వారికిఁ జిక్కుటచే వారిస్వరూపము తెలియదయ్యెనా యేమి?' యని యడిగెను. ఇట్లు రావణుం డడుగఁగా నపుడు శార్దూలుఁడు తాను వానరులచే పడినపాట్లకు భయమున

నవయవములు విరవిరఁబోవఁగా ఆరాక్షససింహునిం జూచి మెల్లనిమాటల 'రాజా! ఆ వానరోత్తముల రహస్యములను కనుఁగొనుట వేగువాండ్రకు శక్యము గాదు. వానరులు తమంతటనే మిక్కిలి పరాక్రమవంతులు, మహాబలవంతులు; మీఁదు మిక్కిలి రామునిచేత రక్షితులుంగావున వారితో మాటాడుటయే శక్యముగాకున్నది. ఇఁక వారలను బరీక్షించుట యెక్కడిది? అది లభ్యముగాదు. నలుప్రక్కల నెటుచూచినను పర్వతాకారులగువానరులు మార్గంబునకుఁ గాపై కాచియున్నారు. కనుక నే నా సేనలోఁ జొచ్చితి నింతే. మఱియెచ్చటను జూడనుగూడ లేదు. ఇంతలోపలనే నన్నుఁ గనుఁగొనిరి. ఆవానరసేన వేగుచూచుటకు నలవిగానిది. విభీషణునిమంత్రులగు రాక్షసులు నన్ను బలాత్కారమునఁ బట్టికొని బహువిధముల నేలం బొరలించిరి. మఱి బలవంతులగు వానరులు నన్నుఁజూచి సైఁపలేక, బెట్టిదముగా మోఁకాళ్లం దన్నియుఁ బిడికిళ్లం బొడిచియు, పండ్లంగొఱికియు, నఖచేతఁ జఱచియు, నిట్లు పీడించి నా సైన్యముచుట్టును నన్నుఁదీసికొని చుట్టించిరి. అట్లు సర్వాంగములు నెత్తుటం దోఁగి మూర్ఛిలి తెప్పిఱియు నింద్రియములు కళవళించుచున్న నన్ను వానరులు చావఁ గొట్టుచు సైన్యమునందంతటను 'చారుఁడు వీఁడు చారుఁడు' అని చాటుచుఁ ద్రిప్పి రాముఁడు కొలువున్నచోటికిఁ గొనిపోయిరి. నేను జేతులు మొగుడ్చుకొని రక్షింప బతిమాలుకొనుచుం బోయితిని. అంత రాముఁడు నన్ను రక్షించెను. ఇట్లు అదృష్టవశమున బ్రతికివచ్చితిని. రాముఁడిదిగో, కొండలచేతను బండలచేతను మహాసముద్రమును బూడ్చి గట్టగట్టి దాఁటి సాయుధుఁడై వచ్చియున్నాఁడు. ఇఁక శీఘ్రముగానే లంకాద్వారమునకు రాఁగలఁడు. రాముఁడు గరుడవ్యూహముగాఁ బన్నియున్న వానరసైన్యముచే నంతటను బరివృతుఁడై నన్ను విడిచిపుచ్చి యిఁక మిక్కిలి తేజము దీపింపఁదప్పక లంకాపురిపై నెత్తివచ్చుచున్నాఁడు. రాముఁడు త్వరలోనే ముందుప్రాకారము నాక్రమించును. నీవు రామునకు సీతనిమ్ము. లేక చక్కఁగా యుద్ధమునైనఁ గావింపుము. శీఘ్రముగా నీ రెంట నేదయిననొకటి సేయుము.' అనెను. అంత రాక్షసాధిపతియగు నారావణుఁడు శార్దూలుఁడు చెప్పినదివిని మనస్సున నాలోచించి, మిక్కిలియు గొప్పవాక్యమున నాశార్దూలునితో 'సీత నిమ్మనెదవా? దేవతలును గంధర్వులును దానవులును ఒక్కపెట్టి నన్నెదుర్కొని యుద్ధముసేసినను, నాకు సర్వలోకములవలనను భయము గలిగినను, రామునకు సీతనెంతమాత్రమియ్యను' అని చెప్పి మరల నమ్మహాతేజుఁడు వారలతో 'నీవు వానరసేననంతయు చక్కఁగా చూచితివిగదా. అందు శూరులగు వానరు లెవ్వరు? సౌమ్యా! శార్దూలా! అందుఁ జెనకరాకున్న వానరులయాకారము లెట్లుండును? వారిప్రభావము లెట్టివి? వారెవ్వరికొడుకులు? ఎవ్వరిమనుమలు? వారల భావమంతయు నున్నదియున్నట్టుగాఁ జెప్పుము. నీవట్లు చెప్పఁగా ఆవానరులబలాబలములనెఱింగి, వారలవిషయమై చేయవలసినదానిని దెలిసికొనెదను. యుద్ధము సేయఁగోరువారలు అవశ్యము శత్రుబలమును దెలిసికొనవలయును' అనెను. అంత నుత్తమ

చారుఁడగు శార్దూలుఁడు రావణుఁ డట్లడిగినంతట నతనికిఁ జెప్పఁబూనినవాఁడై, 'రాజగు సుగ్రీవుఁడు ఋక్షరజునికొడుకు, మిక్కిలియు దుర్జయుఁడు. * జాంబవంతుఁడను నితఁడు గద్గదునికొడుకు. గద్గదునికొడుకు మఱియొకఁడు ధూమ్రుఁ డనువాఁడు గలఁడు. యుద్ధమున నక్షాదిరాక్షసులను బెక్కండ్రను తానొక్కఁడే చంపిన హనుమంతుఁడు ఎవ్వని పుత్త్రుఁడో యా కేసరి యనువాఁడు బృహస్పతిపుత్త్రుఁడు. రాజా! † ధర్మాత్ముఁడును వీర్యవంతుఁడు నగు సుషేణుఁడును ధర్మదేవతపుత్త్రుఁడు. రాజా! ఇందు, సౌమ్యుఁడగుదధిముఖుఁ డనువానరుఁడు చంద్రునిపుత్త్రుఁడు. సుముఖుఁడును దుర్ముఖుఁడును వేగదర్శియు ననెడి యీవానరు లొక్కొక్కరును ‡ వానరరూపమున బ్రహ్మచే సృజింపఁబడిన మృత్యువే యన మృత్యుసమానులై యున్నారు. ఇది నిజము. మఱియు వానరసేనాపతియగు నీలుఁడు అగ్నిదేవునికొడుకు. ఇందు మున్ను కేసరిపుత్త్రుఁడని చెప్పఁబడిన హనుమంతుఁడనువాఁడు వాయుదేవుని కౌరసపుత్త్రుఁడు. ఎవ్వరికిని జెనకం దరముగానివాఁడై బలవంతుఁడును యౌవనవంతుఁడు నగునంగదుఁడు దేవేంద్రునిమనుమఁడు. బలవంతులగు మైందద్వివిదు లిరువురును అశ్విదేవతలకొడుకులు. ఇందు గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, ఈయైదుగురును ప్రలయకాలాంతకునకు సాటియగువారు. వీరలు యమునికొడుకులు. ఇట్లు శ్రీమంతులును దేవతలకుఁ బుట్టినవారలును యుద్ధంబునకుఁ గాలుద్రవ్వుచుండు మహాశూరులును నగువానరులు పదికోటులున్నారు. వీరలు పుట్టినచోటు మొద లగుతక్కినవిశేషములు చెప్ప నాకలవిగాదు. ఖరునిని దూషణునిని త్రిశిరునిని జంపిన యీరాముఁడు దశరథునికుమారుఁడు, సుందరమయిన యవయవముల కుదిరికగలవాఁడు, యౌవనవంతుఁడు. విరాధునిని యమునింబోలెడి కబంధునిని వధించినట్టి రామునకుఁ బరాక్రమంబున సాటియగువాఁడు భూతలమున నెవ్వఁడును

---

* జాంబవంతుఁడు బ్రహ్మ యావులింతవలనఁ బుట్టినవాఁడయ్యు, గద్గదునిచేఁ బోషింపఁబడుటచే పాంచాలీన్యాయమున గద్గదునికొడుకుగా చెప్పఁబడెనని తెలియునది.

† ఇందులకు 'సుషేణశ్చాపి ధర్మాత్మా పుత్రోధర్మస్యవీర్యవాన్' అనిమూలము. ఇట సుషేణుఁడు ధర్మదేవతపుత్త్రుఁడుగా చెప్పఁబడెను. బాలకాండమున 'వరుణోజనయామాస సుషేణంనామ వానరమ్' అని సుషేణుఁడు వరుణునిపుత్త్రుఁడుగా చెప్పఁబడెను. ఈ విరోధమెట్లు? అన్నచో ఆవరుణుఁడే యిట ధర్ముఁడని చెప్పఁబడెనని గ్రహింపవలయును. లేక శార్దూలుఁడు భయముచే కలవరపడి యున్నందున మఱియొకవిధముగా నిది వినియుండును. లేక యీసుషేణుఁడు మఱొకఁడనియుఁ గొందఱు చెప్పెదరు. ఇట్లె తక్కినయెడలఁ దెలియునది.

‡ ఇందులకు 'మృత్యుర్వానరరూపేణ నూనం సృష్టః స్వయంభువా' అని మూలము. వీరు వానరరూపమున బ్రహ్మచే సృజింపఁబడిన మృత్యువుగా అనఁగా మృత్యువు పుత్రులుగానున్నారని యర్థాంతరము.

లేఁడు. జనస్థానమునం గల రాక్షసుల నెల్లవారిని నొక్కఁడే వధించినట్టి మహాశూరుండగు రాముని గుణములను వర్ణింపఁ భూమియందే మనుష్యునికిఁగాని యలవిగాదు. ఇందు, ధర్మాత్ముండగు లక్ష్మణుఁడును దశరథునికుమారుఁడు. మేటియేనుంగు మిన్నవంటివాఁడు. అతని బాణములబారిం బడి దేవేంద్రుఁడయినను జీవింపఁజాలఁడు. ఇందు, శ్వేతుఁడును జ్యోతిర్ముఖుండు ననెడి యీ యిద్దఱును సూర్యపుత్త్రులు. వరుణునకు మఱియొకపుత్త్రుఁడు హేమకూటుండను వానరుఁడు గలఁడు. వీరుఁడును వానరోత్తముఁడునగు నలుఁడు విశ్వకర్మకుఁ బుట్టినవాఁడు. ఇందు, వానరులలో పరాక్రమవంతుఁడును బలవంతుఁడునగు సుదుర్ధరుఁడు వసుపుత్త్రుఁడు. లంకారాజ్యమును రామునివలనం బడసి యతనికి హితము సేయుటయందాసక్తుఁడై యున్న రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు విభీషణుఁడు నీకుఁ దమ్ముఁడుగాన యతనిజన్మాదులు చెప్పవలసినదిలేదు. సువేలపర్వతమునొద్ద విడిసియున్న యీ వానరసైన్యము తెలంగంతయు నిట్లు నీకెఱింగించితిని. ఇఁక మిగతకార్యమునకు దేవరయే ప్రమాణము' అనెను. ఇది * ముప్పదియవసర్గము.

(రావణుఁడు మాయావి యగువిద్యుజ్జిహ్వునిచే ఖండిత
మయినరామశిరస్సును, మోపెట్టఁబడిన ధనుస్సును,
సీత మున్ను హనుమంతునిచేఁ బంపిన చూడామణిని
మాయచే నిర్మింపఁజేసి సీతకుఁ జూపుట.

అంత, శార్దూలాదిచారులు, రాముఁడు కలంచి పుచ్చరాని మహాసైన్యముతో సువేలశైలమునొద్ద విడిసి యున్నాఁడని లంకాధిపతియగు రావణునకుఁ జెప్పిరి. రావణుఁడు మహాబలుఁడగు రాముఁడు వచ్చియున్నాఁడని చారులవలన విని, కొంచెము భయమునొంది, మంత్రులనుజూచి, 'మన మాలోచింపవలసినకాల మిదె వచ్చినది. కావున మంత్రులును నీతికుశలులు నగురాక్షసులందఱును, శీఘ్రంబున నిటవత్తురు గాక' యని యాజ్ఞాపించెను. ఆరావణుఁ డట్లాజ్ఞాపించుటనువిని మంత్రులెల్ల వేగ మతనికడకువచ్చిరి. అంత నతఁడు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచనముసేయువాఁడయ్యె. అంత దుర్ధర్షుఁడగు నారావణుఁడు, రాముఁడు సమీపించి వచ్చినవిపదపచేయుట కేది యుచితమో చక్కఁగా నాలోచనముసేసి, మంత్రులను వీడుకొలిపి తనగృహమునకుఁ బోయెను. అంత మహామాయుఁ డగునారావణుఁడు మాయలందు నిపుణుఁడును మహాబలుఁడు నగువిద్యుజ్జిహ్వుఁ డనురాక్షసునిఁ బిలిచి యతఁడు

* ఇట చెప్పఁబడిన వానరజన్మవిధము, తఱచుగా బాలకాండమునఁ జెప్పఁబడినదానికి విరుద్ధముగా నుండుటచేతను, ఈసర్గము లేకపోయినను పూర్వోత్తరకథ యొనఁగూడియుండుటచేతను, ఈసర్గము కల్పితమని కొంద ఱందురు.

1415. రావణుఁడు రాముని మాయాశిరస్సును సీతకుఁజూపుట; సీత వ్యసనపడుట.

తనవెంటరా, సీతయుండుస్థలమునకుఁ బోయెను. రాక్షసరాజగురావణుఁడును మాయల నెఱింగినవిద్యుజ్జిహ్వునిం జూచి 'మనము మాయసేసి జనకరాజసుతను సీతను మోసపుత్తము. రాక్షసా ! నీవు మాయచేత రామునిశిరసు నొకటినిజేసి, దానిని, బాణముతోఁగూడిన మహాధనువునుం దీసికొని నాయొద్దకురమ్ము' అనెను. రావణుఁడిట్లు చెప్పఁగా రాక్షసుఁడు విద్యుజ్జిహ్వుఁడు 'అట్లె చేసెద' ననెను. అందులకు నారాక్షసరాజు సంతుష్టుఁడై యతని కొకవిలువగల భూషణము నొసంగెను. మహాబలుఁడగు నా రాక్షసాధిపతి రావణుఁడు, సీతను జూడ నువ్విళ్లూరుచు నయ్యశోకవనమునకే పోయెను. అంత కుబేరునితమ్ముఁ డారావణుఁడు దుఃఖమున కెంతమాత్రము దగనిదయ్యు దుఃఖితయై మొగము వాంచి శోకముపాలై భూమిపయిం గూర్చుండి భర్తనే ధ్యానముసేయుచు భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీ లిటునటు గాచుచుండఁగా నశోకవనికయం దున్నసీతం గాంచినవాఁడయ్యె. (నిండుచందురునివంటి నెమ్మొగంబుగల యాసీత రాక్షసస్త్రీలచేతం బరివృతయై, ఉత్పాతమేఘసమూహములచేత నావరింపఁబడినచంద్రరేఖవలెఁ జూపట్టుచు మంగళార్థముగాఁ దాల్చునట్టి యుత్తమభూషణములు గొన్నిటిచేమాత్ర మలంకృతయై, గాలి యెగురఁగొట్టఁగా నల్లలాడు పూఁదీఁగవలె నిటునటు దిరుగుచు, కొంతసేపు రామునిం బొందినట్లు సంకల్పించికొని హర్షమును, కొంతసేపు రామునిఁబాసినది దలంచుకొని శోకమునుం బడుచు, విషాదమునకు వేఱుతెఱంగై, లోఁతువలన స్తిమితయైయున్న గంగానదివలె దుఃఖాతిశయమువలన నేమియుఁదోఁచక స్తిమితయై యుండెను.) అంత రావణుఁడు సీతను సమీపించిపోయి మంచి సంతోషవార్తను జెప్పువానివలె *నటించుచు, నాచెలువనుజూచి మిక్కిలి తెగడెం పయిన యీమాటను జెప్పువాఁడై †'కల్యాణీ ! నే నెంత మంచిమాటల నడుగుకొనుచున్నను, నెవ్వనియాశ్రయము నమ్మి నన్నట్లు నిష్ఠురము లాడితివో ఖరాదులనువధించి నాతో వైరముగొన్న నీ పెనిమిటి యా

* ఇట వాస్తవార్థ మెట్లన :—రావణుఁడు సీతాదేవిని స్పష్టముగా దేవతయని తెలిసియు, రాముని చేతులార వధమునుగోరియు, రాముఁడు రావణునితోడ విరోధముపెట్టుకొని మృతుఁడయినాఁడని రాక్షసులను మోసపుచ్చుందలఁచి దేవి నట్లు మోసపుచ్చుటకుంబోలె శ్రీరాముని మాయాశిరస్సు మొదలయినవానిని చూపి, రాముని హతునిగా శంకించి మోసపోయిన సీతాదేవిని రహస్యమున ప్రియవచనముల నాశ్వాసించుచున్నాఁడు. 'ఉపసృత్య తత స్సీతాం ప్రహర్షంనామకీర్తయన్। ఇదంచ వచనం ధృష్ట మువాచ జనకాత్మజామ్' ఇట 'ధృష్టంవచనమ్' అనఁగా ఇతరరాక్షసులబుద్ధికి దుష్టముగానుండు వచనములు-సీతకు సంతోషకరములయినవి యనుట. అట్టిమాటలను జెప్పినాఁ డనుట.

†ఇందులకు మూలము. 'సాంత్వ్యమానా మయా భద్రే యముపాశ్రిత్యవల్గసే। ఖరహన్తాస తేభర్తా రాఘవ స్సమరే హతః' వాస్తవార్థము.—(సాంత్వ్యమానా) రామునికి హాని యేమియులేదని నే నూరడించుచున్నను (యముపాశ్రిత్యవల్గసే) ఎవ్వని నుద్దేశించి దుఃఖమునఁ బరుగిడుచున్నావో, (ఖరహన్తాసతే భర్తాసమరేహతోఽధికిమ్) ఖరునిఁ జంపినయట్టి నీమగఁడు సమరహతుఁ డయినాఁడా, లేదనుట. కాన దుఃఖమును బొందకు మనుట.

రాముఁడు, నా పగవాఁడు, యుద్ధమున హతుఁడయ్యె.*నీ కుండిన యాధారమునంతయు మూలముట్టుగఁ ద్రుంచివైచితిని. నీకావరమునంతయు రూపుమాపితిని. ఇఁక నా ప్రార్థనగూడ పక్కఱలేదు. నీ వ్యసనము చేతనే వేఱుగతిలేక నీవు నాకు భార్యకాఁగలవు. †మూఢురాలా! ఇఁక నీబుద్ధివిడువుము. చచ్చినవానితో నేమిపని? కల్యాణీ! నా భార్యలకందఱికిని నీశ్వరివై యుండుము. అల్పపుణ్యురాలవుకాన యింతవఱకును పురుషార్థము మాలియున్న దానవు. ఏమియుఁ దెలియకపోయినను నన్నియుఁ దెలిసినట్లు నెన్నుకొనెదవు. సీతా! వృత్రాసురుండు చచ్చినట్లు ఘోరముగా నీమగఁడు రాముఁడును జచ్చెను. ‡ఆవిధమువినుము. రాముఁడు నన్నుఁ జంపుటకై వానరేంద్రుఁడు సుగ్రీవుఁడు తీసికొనివచ్చిన మహాసైన్యము బలసిరాఁగా, §సముద్రతీరమునకు వచ్చినాఁ

*ఇందులకు ‘ఛిన్నం తే సర్వతో మూలం దర్పస్తే నిహతో మయా। వ్యసనేనాత్మనస్సీతే మమ భార్యా భవిష్యసి’ అనిమూలము. (హే సీతే) ఓసీతా! (ఆత్మనః) నీయొక్క (వ్యసనేన) వ్యసనము కారణముచేత (తే) (త్వయా) నీచేత, (తే మమ) నీభృత్యుఁడ నయిననాయొక్క (దర్పః) గర్వము, (మయా) లక్ష్మితోఁగూడ (సర్వతో హతః) సర్వప్రకారముల హతమయ్యెను. (మూలం) లక్ష్మిరాకకు నిమిత్తమైనదియు, (ఛిన్నమ్) ఛిన్నమైనది. కాఁబట్టి, [భార్యా - (భర్తవ్యా) - భవిష్యసి - (రామేణైవ)] రామునిచేతనే భరింపఁబడగినదానవు కాఁగలవు. కాఁబట్టి సుఖమును బొందకుమా. నీవు వ్యసనపడుటచేత నీ భృత్యుఁడనైన నాగర్వమును సంపదను సర్వప్రకారముల నీవు హతమునుగావించితివి. లక్ష్మిరాకకు మూలమైనదానిని ద్రుంచితివి. ఇఁక నిన్ను నాకు భరింపనలవిగాదు. రాముఁడే నిన్ను భరింపఁగలఁడు కాన సుఖింపకు మనిభావము.

† ఇందులకు ‘విసృజేమాం మతిం మూఢే కింమృతేన కరిష్యసి। భవస్వ భద్రే భార్యాణాం సర్వాసామీశ్వరీ మమ’ అనిమూలము. వాస్తవార్థము:—(హే భద్రే) కల్యాణీ (అమూఢే) సర్వజ్ఞురాలా! (ఏతాం) మిథ్యాకల్పితమైన రామవిపత్తును గుఱించిన యీ, (మతిం) బుద్ధిని, (విసృజ్య) విడచి—రామునకు నిజముగా విపత్తి గలిగినదని బుద్ధిలోఁ దలంపకయనుట. (మమ మద్భార్యాణాంచ) నాకును నా భార్యలకును, (ఈశ్వరీభవ) ఈశ్వరివి - నియమించుదానవు-గమ్ము. (అల్పపుణ్యే) అల్పపుణ్యుఁడును, (నివృత్తార్థే) నష్టమైన పురుషార్థము గలవాఁడును, (పండితమానిని) పండితునిగా తన్నుఁదా నెన్నుకొనువాఁడును, (మూఢే) మూఢుఁడును, (మృతే) మృతకల్పుఁడును, ఇట్టి విశేషణములతోఁ గూడినవాఁడునగు, నాయందు (కృపయా) అని శేషము-కృపచేత, (కిం నకరిష్యసి) ఇట ‘కిం’ శబ్దము యప్యర్థకము—ఇట్లు చేయవేని-దుఃఖమువిడువవేని యనుట. (అహం సద్యోమరిష్యామి) అని శేషము—నేను తోడనే చచ్చెదను. అనియర్థము.

‡ ఈ రాక్షసస్త్రీలు ఎందుకు రామునికి విపత్తి కలిగెనని చెప్పుచున్నారు? అనియాశంకించి యందులకు సైపలేక చెప్పుచున్నాఁడు. ‘శృణు భర్తృవధం సీతే ఘోరం వృత్రవధం యథా’ అనిమూలము. వాస్తవార్థము—(భర్తృవధం) భర్తయొక్క వధమునుగుఱించినమాటలను—భర్త వధింపఁబడినాఁడన్న మాటలను, (త్వం శృణు) నీవే వినుము. నే నిట్టికల్లమాటలను వినసహింపనని శేషము.

§ రాముఁడు వధింపఁబడినాఁడని రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినమాటలు అసంగతములని ‘సముద్రముతీరమునకు’ అనుట మొదలుగా ‘నెత్తుటం దోఁగి దుమ్ముగ్రుంగియున్న యతనిశిరము నిదె తేఁబడినది’ అను

డఁట. అంత రాముఁడు, సముద్రము నుత్తరతీరమున పెను సైన్యముతో దానికి రారాపుగలుగ, సూర్యుఁ డస్తమించుచుండఁగా విడిసెను. ఆ సైన్యమంతయు దారినడచి యలసియుండుటచే విడిసినదై యర్ధరాత్రమున సుఖనిద్రఁ జెందియున్నపుడు మొదట చారులనుబంపి యందలి జాడలన్నియుఁ గనుఁగొంటిమి. రాముఁడును లక్ష్మణుఁడునున్న యావానరసైన్యమంతయు ప్రహస్తుఁడు నాగొప్పసైన్యమును దీసికొని రాత్రియందు హతము గావించెను. రాక్షసులుఅడ్డగత్తులను గుదియలను చిన్నచక్రములను బెద్దయినుపదండములను, ఖడ్గములను; బాణసమూహములను, శూలములను, బ్రకాశించుచున్నవై యినుపచీలలుగల గదలను, దండములను, స్థూలాగ్రములయిన గదలను, ఈఁటెలను, పెద్దచక్రాయుధములను, ముసలములను వానరులపయి నెత్తియెత్తి వేలకొలఁదిని బ్రయోగించిరి. అంత యుద్ధంబులఁ బగవారిం జక్కఁ బ్రహారించువాఁడును. కృతహస్తుఁడు నగు నా ప్రహస్తుఁడు ఎంతమాత్రమును జాగుసేయక పెద్దఖడ్గమునుగొని నిదురించుచున్న రామునిశిరమును ఖండించెను. విభీషణుఁ డాకాశమున కెగిరిపోవఁ జూడఁగా రాక్షసులు దైవికముగా నొడిసిపట్టుకొనిరి. లక్ష్మణుఁడును తక్కినవానరులందఱును, దిక్కులకుఁ బలాయితులయిరి. సీతా! ఇప్పుడు వానరాధిపతియగు సుగ్రీవుఁడు కుత్తుక విఱిగిపడియున్నాఁడు. హనుమంతుఁడు హనువుపగిలి రాక్షసులచే హతుఁడై పడియున్నాఁడు. అంత జాంబవంతుఁ డెగిరిపోవనుండఁగా యుద్ధమున నతని మోఁకాళ్లను విఱుగఁగొట్టి పోనియ్యరైరి. అంత రాక్షసు లతనిని పెక్కు లడ్డగత్తులచే ఖండింపఁగా నఱుకంబడి కూలినవృక్షమువలె నున్నాఁడు. పెనుకాయంబులుగలిగి పగవారిని జంపుదిట్టలగు మైందద్వివిదు లనెడి వానరతిలకుల నిద్దఱును, రాక్షసులు కటిస్థానమున ఖడ్గముచే ఖండింపఁగా, నెత్తుటం దొప్పదోఁగి నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, రోదనము సేయుచుఁ బ్రాణములు విడిచిరి. పనసుఁడు పనసపండువలె, చిత్రవిధముగా ఖండింపఁబడి నేలంబడియున్నాఁడు. దరీముఖుఁడు, పెక్కుబాణములచే భిన్నుఁడై యొకగుహయందుఁ బడియున్నాఁడు మహాతేజుండగు కుముదుఁడు బాణములచే ప్రాణములెడలి నిశ్శబ్దముగా నున్నాఁడు. రాక్షసులు తలపడి పెక్కుబాణములేసి ఛేదింపఁగా, అంగదుఁడు నెత్తురులు గ్రక్కుచు బాహుపురులు తూలిపడ నేలంబడినాఁడు. పరుండి నిదురించుచుండిన వానరులు కొందఱు ఏనుఁగులచేత త్రొక్కంబడియు రథసమూహములచే చదుపంబడియు చిందరవందరలయిరి. మఱికొందఱు వాయువును రవళ్లచే మేఘములవలె అశ్వముల త్రొక్కుళ్లచే నలఁగినవారయిరి. మఱికొందఱు కొట్లువడుచు దిగులుగొని నలుగడల పరుగిడఁగా, రాక్షసులు, సింహములు మహాగజంబులనుంబోలె, వారి వెనుదగిలి ప్రహరించి కూల్చిరి. కొందఱు వానరులు సముద్ర

వఱకు రాక్షసస్త్రీలు చెప్పినమాటలనే యనువదించుచున్నాఁడని తెలియునది. 'అయితే రాక్షసస్త్రీలాడిన మాటలు సర్వవిధముల మిథ్యయాయేమి?' అని సీతయడుగఁగా 'కాదు నిన్ను మోసపుచ్చుటకై రాక్షసులచేత మాయచే రామశిరస్సు మొదలయినవి కల్పింపఁబడెనని చెప్పినాఁడని తెలియునది.

మునఁబడిరి. కొందఱాకాశమున కెగసిపోయిరి. ఎలుఁగుబంట్లు నైజంబగు వానరస్వభావము నాశ్రయించి వృక్షములనారోహించినవి. మఱియుఁ బెక్కండ్రు రాక్షసులు, సముద్రతీరప్రదేశములందును, పర్వతములందును, వనములందును, వానరులను వెదకివెదకి పెక్కండ్రనుబట్టి చంపిరి. ఇట్లు నా సైన్యము నీభర్తనును నతనిసేనను జంపిరి. నెత్తుటం దోఁగి దుమ్ము గ్రుంగియున్న రామునిశిరస్సునుగూడ నిదిగో తెచ్చియున్నారు' అనెను. అంత మిక్కిలియు దుర్ధర్షుండగు రాక్షసరాజు రావణుఁడు, సీత వినుచుండఁగా, దాపుననున్న * యొకరాక్షసింజూచి, 'ఓసీ! యుద్ధరంగమునుండి రామునిశిరస్సు నిచటికిఁ దానై తెచ్చి బెట్టిదంపుకార్యమును గావించిన రాక్షసుని విద్యుజ్జిహ్వునిఁ దోడ్కొనిరమ్ము' అనెను. ఆరాక్షసి పోయి రావణుఁ డానతిచ్చినది చెప్పినపిదప విద్యుజ్జిహ్వుఁ డారామునిశిరస్సును ధనుస్సునుం దీసికొనివచ్చి తలవాంచి నమస్కరించి రావణునియెదుట నిలుచుండెను. అంత రాక్షసరాజగు రావణుఁడు పెనుజిహ్వగలిగి సమీపమున నున్న విద్యుజ్జిహ్వునిఁజూచి 'సీతయెదుట శీఘ్రమున రామునిశిరస్సును నుంపుము. ఈ దరిద్రురాలు తనపెనిమిటికిఁ గలిగిన కడపటియవస్థను (మరణమును) చక్కఁగాఁ జూచుఁగాక' యనెను. ఇట్లతఁడు చెప్పఁగా రాక్షసుఁడగు విద్యుజ్జిహ్వుఁడు చూచుటకు నింపుసేయునారామునిశిరస్సును సీతముందఱఁ బెట్టి వేగ నవ్వలికిఁ దొలఁగియుండెను. అంత రావణుండును ముల్లోకములఁ బ్రసిద్ధంబై తేజంబు దొలఁకుచున్న యా మహాధనుస్సును విద్యుజ్జిహ్వుని చేతినుండి లాఁగికొని, సీతనుజూచి 'అల్లెత్రాటితోఁ గూడిన యీధనుస్సు నీరామునిది ఇది గోచూడుము. ప్రహస్తుఁడు కేవలమనుష్యుఁడైన యారాముని రాత్రి వధించి దీని నిచ్చటికిఁ దెచ్చినాఁడు' అనెను. ఆరావణుఁడు విద్యుజ్జిహ్వుఁడును దానును వరుసగా రామునిశిరస్సునును ధనుస్సును నొక్కవెట్ట సీతముందఱ నేలవైచి పాతివ్రత్యంబున యశస్సుగాంచిన విదేహరాజసుతను ఆసీతనుజూచి † 'ఇఁక నాకు వశము గమ్ము' అనెను. ఇది ముప్పదియొకండవసర్గము.

సీత మాయారామశిరస్సును జూచి పలవించుట.

ఆసీత యారాముని శిరస్సును ఉత్తమంబగు నాధనువును జూచి, హానుమంతుఁడు మునుపు చెప్పిన రామసుగ్రీవులసంబంధమును రావణుని మూలముగాను నెఱిం

---

* సీత యాశిరస్సునుజూడఁగోరఁగా దానిని దెచ్చుటకై రాక్షసుని బిలుచుటకు రాక్షసిని నిటఁ బంపుచున్నాఁడు. ఇందు 'నీపెనిమిటి యంతిమావస్థనుజూడుము' అనుట రాక్షసులను వంచించుటకని తెలియునది.

† ఇందులకు 'భవమేవశానుగా' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.—(హేమే) ఓలక్ష్మీ. (అవశాను) అ=విష్ణుఁడగురామునకు (వశానుగా) వశమననుసరించుదానవు. (భవ) కమ్ము - రామునివశమువనే యుండుము. అనియర్థము. శ్రీ మహేశ్వరతీర్థులు.

గి, రామునికిం దగియున్నయాకన్నుఁగవను, ఆముఖవర్ణమును, ఆముఖమును, ఆతల వెండ్రుకలను, వెండ్రుకలచివరలను, మేలయిన యాచూడామణినిం, జూచి ఈ యడియాలములన్నింటిచేతను నది రామునితలయేయని గుఱుతెఱింగి మిక్కిలియు దుఃఖితయై కురరివలె పలవించుచు రామునింగూర్చి కైకను మిక్కిలియు నిందించునదై 'కైకేయీ! కోర్కి యీడేఱినదానవు గమ్ము. రఘుకులమునకెల్ల నానందము గూర్చువాఁ డిదిగో హతుఁడయినాఁడు! నీకోర్కి యీడేఱెఁగా! కలహమే ప్రయోజనముగా నింతలు సేసితివి. ఎంతలా? ఊరువెడలఁగొట్టునెపమున రామునిఁజంపనెంచితివి*తుదకు కులమునంతయు హతము సేసితివే! నీవు తలఁచినదానికి విపరీతముగావట్టి కలహమే కులనాశమే ప్రయోజనముగా ఫలించినది. కైకా! నీవు రాముని నారచీరలుకట్టించి నాతోఁగూడ నడవికిఁబంపితివే! సర్వప్రియకరుఁడగు రాముఁడు నీకంతటియప్రియము నేమిచేసెను' అని నిందించెను. మిక్కిలియు జాలిగొలుపుచున్న యాసీత యిట్లు నిందించి దుఃఖభయములవలన వడవడ వడంకుచు నఱుకంబడిన యరఁటిచెట్టువలె నేలంబడెను. అంత నాసీత గొంతసేపటికిఁ దెప్పిరి తెలివినొంది యాశిరస్సును మూర్కొని కన్నీరు గ్రమ్ముటచే చక్కఁగాఁ జూచుకొఱకు తనవాలుఁగన్నులను నెఱయ విచ్చుచు, 'అయ్యో! హతనైతినే! మహాబాహూ! శత్రువును జంపక మరలనని వీరవ్రతమును బట్టినవాఁడవే! నీవ్రత మిట్లు విఫలమయ్యెనా? నీవిట్లు మరణావస్థనొందఁ జూడనయితినో! విధవనయితినే! మొదట భార్యకు ముందుగా భర్త మరణించినయెడల, నందులకు భార్యయందు గుణములేమియే హేతువు అని చెప్పుదురు. నేను జక్కఁ బ్రతికియుండ నాకు ముందుగా నీవు మరణము నొందితివి. ఇట్లగుటకు హేతువు నాయందు గుణములేమియే; కాని మంచి నడవడిగల నీయందలి దోషముగాదు. నాగుణములేమికి నిదర్శనమునలయునా? † నేను దుఃఖముపయిదుఃఖము నొందుచువచ్చితిని, ఇప్పుడు శోకమహాసముద్రముననే మునిఁగి పోయితినే! ఏలన, నన్నుఁ గాపాడఁబూనివచ్చినట్టి నీవుగూడ హతుండవయితివే! మునిఁగినదానుగానా? ఇఁకేమిసేయుదును. రామా! నాయత్తగారు ఆ కౌసల్యాదేవి దూడయందు మిక్కిలి మక్కువగల యావు దూడను బోఁగొట్టుకొని దుఃఖమునొందునట్లు, పుత్త్రుఁడగు నిన్నుఁ బోఁగొట్టుకొన్నదై పరమదుఃఖము నొందఁగలదు. రామా! అచింత్యపరాక్రమా! మున్ను నీవు చిరకాలము దీర్ఘాయువైయుందు వన్నజ్యౌతిషికులమాట యిప్పు డసత్యమయినది. నీ వల్పాయువయితివి.

---

* కులతంతుభూతుఁడగు రాముఁడు హతుఁడుకాఁగా అతఁడేదిక్కుగాఁ గలిగి తత్పరులైయున్న భరతాదులందఱును హతులయినట్టె. కావున కులమంతయు హతమయినదని భావము.

† వనమునకు వెడలుట మొదటిదుఃఖము, రావణుఁ డపహరించుట అంతకంటె దుఃఖము. ఇప్పుడు భర్త మృతిఁజెందుట దానికంటె దుఃఖమని భావము.

* అట్లు వారి నబద్ధము చెప్పినా రన నేల? సమస్తభూతములకును కారణభూతుఁడయిన యీ కాలము (పరమాత్మ) నీవు గావించిన దుష్కర్మములను పరిపక్వము సేయు రీతికిఁ దగినట్లుగా భవిష్యదర్థములఁ దెలియు ప్రాజ్ఞుఁ డగు సత్పురుషునికి నిన్ను గుఱించిన ప్రజ్ఞ నశించిపోవుచున్నది; కాన యసత్యము చెప్పినవాఁ డగుచున్నాఁడు. నీవు వ్యసనములను వారించుటకు నలయునుపాయము లెల్లఁ దెలిసిన నిపుణుఁడవు. మఱి నీతిశాస్త్రవేత్తవు. ఇట్లు నిద్రచే కనుఁగొనరాని మృత్యువు నేమఱిపాటున నెట్లు పొందితివి? నీవు సముద్రతీరమునందు విడిసిన యీరాత్రి † క్రూరమును భయంకరమును నయినయీ కాళరాత్రి, తామర రేకులవంటి కన్నులుగల నిన్నుఁ జూచి మోహించి నిన్నట్లు కౌఁగిలించి నన్నుండి తటాలున వెడఁబాపి యపహరించికొనిపోయినది కాఁబోలు. మహాబాహూ! దిక్కులేని దాననై జాలిఁ బుట్టించు నన్ను విడిచి భూమిని నాకంటెను బ్రియురాలింబోలెఁ గౌఁగిలించుకొని పరుండియున్నావే. పురుషతిలకుండగు నీకిది తగునా? వీరా! బంగారుచే రంగారుచు, నీవును నేనును గూడి గంధమాల్యములచేత నెప్పుడును బూజించుచు నుండినయీధనువు, నాకు మిక్కిలి ప్రియమైన నీధనువు, ఇప్పు డిట్లయినదే! అనఘా! నీవు స్వర్గమున సమస్తపితలతోఁ గూడియున్న నామామగారగు నీతండ్రితో దశరథమహారాజుతోఁ జేరియున్నావు. ఇది నిశ్చయము. ఇంకుతమును పే స్వర్గము నొందినవారై, గొప్పకార్యములు సేయువారికి నట్టికర్మములకు ఫలముగాఁ గోరందగినపదవియం దుండువారై, పుణ్యులై, యొప్పు నీవంశమువారిని రాజర్షు లగు నిక్ష్వాకుప్రముఖులను నీవు స్వర్గమున విమానస్థుఁడవై చూచుచుందువు. రాజా! పసిదానను; పసితనముననే నిన్నుఁ జెట్టఁబట్టినదానను, నీకే భరింపఁదగినదానను, నీయిల్లాలను, నిన్నెపుడెడఁబాయక నీతోఁగూడనే మెలఁగుదానను, ఇట్టి నన్ను, ఈదురవస్థపాలై యుండఁగా కన్నెత్తి చూడవేల? మఱి మాటాడవేల? కాకుత్స్థా! నీవు వివాహమున నాపాణిని గ్రహించునపుడు నాతోఁగూడ చరించునట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసితివే! దానినిప్పుడు స్మరించుకొను

ఇందులకు 'అథవా నశ్యతి ప్రజ్ఞా ప్రాజ్ఞస్యాపి సతస్తవ। పచత్యేవం యథా కాలో భూతానాం ప్రభవో హ్యయమ్' అని మూలము. అచింత్యపరాక్రముఁడగు నీకు విపత్తియెట్లని శంకరాఁగా 'కాలము ఈరాముని నెట్లు పాకము నేయునో యట్లు ప్రాజ్ఞుండైనను ఇతనికి ప్రజ్ఞ నశించుచున్నది. కావున నే యీవిపత్తి' యని యర్థాంతరము.

† ఇందులకు 'తథా త్వం సంపరిష్వజ్య రౌద్ర యాతినృశంసయా। కాళరాత్ర్యా మమాచ్ఛిద్య హృతః కమలలోచన' అని మూలము. అత్యంతనిర్దయురాలయిన కాళరాత్రి నన్ను సాధనముగాఁగొని బలాత్కారమున నిన్నట్లు కౌఁగిలించి యపహరించికొని పోయినది కాఁబోలు? అని యర్థాంతరము. లేక ఇట కాళరాత్రియనఁగా సర్వభూతాపహారిణియగు నొకశక్తి. ఘోరవైధవ్యలక్షణములోఁ గూడియుండుటచే నతిక్రూరురాలై కాళరాత్రి నగు నేను కౌఁగిలించుటయే నిన్నిట్లు బలవంతముగా హతునిఁ గావించినదనియు నర్థాంతరము.

ము. స్మరించి దుఃఖితనై యున్న నన్నును నీయొద్దకుఁ దీసికొనిపొమ్ము. రామా ! నీవు ఉత్తమగతి గలవారిలోనెల్ల నుత్తముఁడవు. నిన్నుఁబాసి కంది కుంది యున్న నీగా ఋపడఁతినయ్యును, నన్నుదిగవిడిచి యేల యీలోకమునుండి పరలోకమునకుఁబో యితివి. ముందు మంగళద్రవ్యములగు చందనాదుల కెంతయు నలవడియుండినదై *నాయొక్కఁటిచేతనే కౌఁగిలింపఁబడుచుండిన యీశరీరమును ఇప్పుడయ్యో! గ్రద్దలు మొదలగునవి యిటునటు పట్టి యీడ్చుచుండుట తప్పదయ్యెనే. †వనవాసము నివర్తించినపిదప సంపూర్ణదక్షిణలతో నగ్నిష్టోమాదియాగముల దేవపూజనము గావించి యాజ్ఞీయమైన యగ్నిహోత్రముచే సంస్కారము నేలపొందవయితివి? అయోధ్యను వెడలి యడవికిఁబోయిన మువ్వురిలో లక్ష్మణుఁ డొక్కఁడే రాఁగా కౌసల్యచూచి శోకమున మందటిలి యతనిని 'సీతయు రాముఁడు నెక్కడ' యని యడుగఁగలదు. అట్లు కౌసల్య యడుగుచుండఁగా, ఆలక్ష్మణుఁడు ఆమెతో రాత్రికాలమున రాక్షసులువచ్చి నిన్నును నీమిత్రముసైన్యమును వధించిపోయిరని చెప్పఁగలఁడు. రామా! ఆయమ, నీవునిదురించుచుండునపుడు హతుండవగుటను, నేను రాక్షసగృహమునఁ జిక్కియుండుటను, విని గుండియ లవిసి యిఁకనుండదు. ప్రాణములు తప్పకవిడుచును. ఇట్లు నిద్రావస్థయందు వధమునొందఁదగని యీరాజకుమారుఁడు బలవంతుఁడగు రాముఁడు సముద్రమువంటి యతిప్రచండులయిన ఖరాదిభయంకర రాక్షసులనందఱఁ జంపి సముద్రమును దాఁటియు తుదకు, దుశ్శీలనయిన నానిమిత్తమై, ఆవుపాదమంతటి ప్రహస్తునిచే హతుఁడయినాఁడే! ఏ మందును! రాముఁడు నన్నుఁ దనకులమును జెఱుపునట్టిదిగా తెలియక యజ్ఞానమునఁ బెండ్లాడెను. కాన యయ్యార్యపుత్రునకు రామునకుఁ జెట్టపట్టినయిల్లాలే మృత్యువయ్యెను. నేను పూర్వజన్మమున నెవ్వరో కన్యాదానము సేయఁదలఁచినపుడు దానికి విఘ్నము గావించియుందును. కావుననే సర్వరక్షకుఁడును సర్వాతిథిపూజకుఁడునగు నిట్టిరామునకు భార్యనయ్యు నీజన్మమున నిట్టిభోగకాలమునందె దుఃఖపడుచున్నాను. రావణా! నన్నిఁక శీఘ్రమున రామునిపై చక్కఁబడవైవుము. ఇదిలెస్స. ఇట్లు పతిని పత్నితోఁగూర్పుము. ఇది యుత్తమమగు కల్యాణముగావునఁ దప్పక చేయుము. రావణా ! రామునిశిరస్సుతో నాశిరస్సును, అతనిమేనితో నామేనును జేర్పుము. మహాత్ముఁడగు వెనిమిటిపోయినపోకడనే వెంటనంటిపోనె

* నాయొక్కఁటిచేతనే కౌఁగిలింపఁబడుచుండిన దనుటచేత రామునకు భార్యాంతరము లేదని తెలియుచున్నది.

† వనవాసమునకుమునుపు రామున కగ్నియాధానములేదు. కనుక నది నివర్తించినపిదప అగ్నిష్టోమాదు లనుష్ఠించి పిదప క్రమముగ నాయువుతీరినంత యాజ్ఞీయమైనయగ్నిచే సంస్కారమునొందవలసిన నీవు నడుమనే యిట్లేల మరణమునొందితివని యర్థము. దీనిచే రాముఁడు వనవాసమునకుమునుపు యజ్ఞాదు లనుష్ఠింపలేదని తెలియుచున్నది. ఇదియే అయోధ్యాకాండమునఁ బ్రస్ఫుటముగా బ్రతిపాదింపఁబడియున్నది.

దను. వెనిమిటిగతి ననుగమించెదను. (వెనిమిటిపోయినపిదప నిట్లనాథనై పాపంపు బ్రతుకు ముహూర్తముసేపయినను బ్రదుకనొల్లను. నేను నాతండ్రియింటనున్నపుడు వేదవేత్తలయిన బ్రాహ్మణులు 'ఏ స్త్రీలు భర్తను బ్రేమింతురో వారికి, మిక్కిలి శ్రేయస్కరములగు లోకములు కలుగునని చెప్పఁగా వినియున్నాను. క్షమయు, ఇంద్రియనిగ్రహమును, దానమును, సత్యమును, ధర్మమును, కృతజ్ఞతయు, భూతములను హింసింపకుండుటయు నెవ్వనియందుఁగలవో అట్టిమగనిని బాసినచో నాకు వేఱుగతియెద్ది?)యని యిట్లు విశాలములగు నయనములువిచ్చి యాసీత పతిశిరస్సును ధనుస్సును మాటిమాటికిఁజూచి దుఃఖమున పురపురంబొక్కుచు విలపించెను. సీత యిట్లు మిక్కిలియుఁ బలవించుచుండఁగా దౌవారికుఁడగు రాక్షసుఁ డొకఁడు చేమోడ్పుగీలించి యధిపుఁడగు రావణునొద్దకు వచ్చెను. వాఁడు 'ఆర్యపుత్ర ! జయజయ' అని నమస్కరించి ప్రసన్నునింజేసి 'సేనాపతియగు ప్రహస్తుఁడు వచ్చియున్నాఁ'డని తెలిపెను. వాఁడు "ప్రభూ! ప్రహస్తుఁడు మంత్రులందఱితోఁగూడి మీయొద్దకువచ్చియున్నవాఁడు. అతఁడు దేవరను జూడఁగోరి మమ్ముఁబంపినాఁడు. 'ప్రహస్తుఁడు పంపిననుగాని యవసరముగానపు డెట్లువచ్చితి?' వందువా? మహారాజా ! గొప్పకార్యమొకటి నిజముగానున్నది. అది యిప్పుడే చేయవలయునదయినను నీవు రాజవగుటంజేసి నీయాజ్ఞనెదురుచూడవలసియున్నది. అది మిగుల కష్టసాధ్యమయినది. కాన వారలకు దర్శనమొసఁగుము" అనెను. ఆరాక్షసుఁడు తెలిపినయీమాటవిని రావణుఁడు అశోకవనమునువిడిచి మంత్రులను జూడంబోయెను. ఆరావణుఁడు రాముని పరాక్రమమును దెలిసికొని సభను బ్రవేశించి, తాను జేయవలసిన కార్యమునంతయు మంత్రులతో నాలోచించి నిశ్చయించి యప్పటికి వలయుకార్యమును గావించినవాఁడయ్యె. రావణుఁడు వెడలిపోయిన వెంటనే, ఆరాముని తలయును ఆమేటివిల్లును అంతర్ధానము నొందినవి. అప్పుడు రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు భయంకరపరాక్రములగు మంత్రులతోఁగూడ నాలోచించి రామునింగూర్చి తాను జేయవలసిన కార్యమును నిశ్చయించెను. కాలసమానుఁడగు రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁడు తనమేలు గోరువారై సమీపంబున నున్న సేనాధ్యక్షులనుజూచి 'భేరిని కోడుపుతో స్ఫుటముగా వాయించి శీఘ్రముగా నాసైన్యముల నన్నింటిని రావింపుఁడు. * కారణమేమియుఁ జెప్పవలదు' అనెను. అంత నాసేనాధిపతులు వల్లెయని యతనిమాట నంగీకరించి, తమతమ పెనుసైన్యములను రావించి,అట్లవియన్నియు వచ్చియుండుట

* రాక్షసులను యుద్ధమునకై రండని పట్టణమున సేనాపతులు చెప్పిరేని, అప్పుడు సీతయెదుట తానుచెప్పిన రామసైన్యవధవృత్తాంతము అసత్యమని యామెకుఁ దెలియవచ్చునుగాన కారణము యుద్ధమని చెప్పవలదన్నాఁడు.

షణునిభార్య యగుసరమ సీతాదేవి నూఱడించుట.

అంత విభీషణుని భార్యయగు సరమ యనురాక్షసి సీత మోహితయై రామునిగుఱించి విపరీతముగా భ్రమించియుండుటను జూచి యాబిడ తనకు మిక్కిలి గూర్చునదై తనతో నెయ్యము గావించి యున్న చెలికత్తె యగుటం జేసి యామె యొద్దకుఁ బోయెను. సీత రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణునిచే రాముఁడుమృతుఁడయినట్లు మోసపుచ్చంబడి మిక్కిలియు దుఃఖించుచుండఁగా, అపుడు సరమ మృదువచనముల నాయమ నూఱడించునదయ్యె. *ఆసరమ యచ్చట రావణునాజ్ఞచే సీతను రక్షించుచుండెను. ఆమె కనికరము మిక్కిలి గలది గాన తద్రక్షణముక్రింద నున్నసీత యాయమను చెలికత్తెఁ గావించుకొనెను. మఱియు నాసరమ పూనినపట్టు వదలనిది గాన సీతతోడ చెలిమి తప్పకుండెను. అంత నాసరమ రామునివిషయమై విపరీతముగా భ్రమించియున్నయాసీత, నేలంబొరలి దుమ్మున బ్రుంగిలేచి యున్నయాఁడుగుఱ్ఱమువలె దూళి గ్రమ్మియుండం గాంచెను. సువ్రతయగు నాసరమ పూర్వము కరస్పర్శాదులచే నూఱడించి యిపుడు చెలికత్తియ నెయ్యమున రావణవృత్తాంతమును దెలిపి యూఱడించునదై 'సీతాదేవీ! ఊఱడిలుము. మనస్సున కందికుందవలదు. నీవు పిఱికిదానవుగాన భయపడెదవు. రావణుండు నీతో చెప్పినదియు, అందులకు నీవతనికి బదులు చెప్పినదియు, అంతయు నేను చెలికత్తె వగునీవలని నెయ్యమున వింటిని. 'అప్పుడు నీవుదగ్గఱ లేదే! ఎట్లువింటి'వందువా? అప్పుడునే నాకాశమున నొకానొకవృక్షరంధ్రములో ఎవ్వరును లేనిచోట మఱఁగియుండి వింటిని. 'రావణుఁడు భయంకరుఁడే! భయముమాలి యెట్లు వింటి'వందువా? నీ నిమిత్తమయి నేను ప్రాణములమీఁదఁగూడ ప్రీతి యుంపను. కాన రావణునివలన భయముమాలి వింటిని. నీ వాలుంగన్నుల చెన్నుఁజూడఁగా నీ పీడకు నేనెట్లు సైఁతునే! సీతా! మఱియు నెందుకొఱకై రాక్షసరాజు రావణుఁడు తొందరపడిపోయెనో యాకారణమునుగూడ నేను వెడలిపోయి యంతయుఁ దెలిసికొంటిని. మాకుఁ దెలియకయే పోనీ. రాముని వధించుట కుపపత్తియు లేదు. రాముఁడు విదితాత్ముఁడు. అతనిని నిదురించునపుడు మోసమునఁ జంపనలవిగాదు. మఱియు నతఁడు పురుషసింహుఁడుగాన యెట్టిదశనున్నను, నతనిని

* విభీషణునిభార్యను రావణుఁడు సీతను రక్షించుపనికి నియోగించుట యర్హమెట్లు? నియోగించినచో నప్పుడామె రావణునికి భయపడి గూఢముగా నుండనేల? యన్నచో విభీషణుఁడు లంకలో నున్నపుడు సీతయొక్క యోగక్షేమములు విచారించుటకై సరమ అంతరంగురాలుగా నియోగింపఁబడినది. విభీషణుఁడు వెడలిపోయినవెనుక రావణునకును సీతకును జరిగెడి యంతరంగవార్తలు వినుటకు సరమ భయపడినది గాన గూఢముగా విన్నది. సరమను నియోగించుట యనఁగా సరమ తనదాసినిపంపి తెలిసికొనునట్లు నియోగింపఁబడినదని గ్రహించునది. బావయెదుట తమ్మునిభార్య కోడలువంటిదిగాన కనఁబడ రామిచే గూఢముగా నుండి విన్నదనియు గ్రహింపవచ్చును. ఈసరమ మఱియొక్కతె యని కొందఱభిప్రాయపడుచున్నారు.

యశ్రువులనంతయు దిగవిడువఁగలవు. సీతా! సుఖార్హుఁడగు రాముఁడు, ఇంక శీఘ్రముననే యుద్ధమున రావణునిఁజంపి సంపూర్ణమనోరథుఁడై ప్రియురాలవగు నిన్నుంగూడి సుఖము నొందఁగలఁడు. సస్యముతోఁ గూడినభూమి మంచివర్షముచే నుల్లసిల్లునట్లు, నీవు మహాత్ముండగు రామునింగూడి యతనిపరాక్రమముచే నెంతయు సంతోషింపఁగలవు. పర్వతశ్రేష్ఠం బగు మేరువుచుట్టును బ్రదక్షిణముగాఁ దిరుగుచు గుఱ్ఱమువలె మండలగతిని ముప్పదిముహూర్తములలోనే శీఘ్రముగాఁ జేయుచు, వెలుంగులు వెదచల్లుచున్న సూర్యుని నిప్పుడు శరణమునొందుము. ఏలన నీదేవుఁడు సమస్తప్రజలకును గారణభూతుఁడుగదా. కాన సమస్తశుభముల నొసంగును' అనెను. ఇది ముప్పదిమూఁడవసర్గము.

సరమ రావణునియభిప్రాయమును దెలిసికొని సీతకువచ్చి చెప్పుట.

అట్లు సీత, మును పారావణుఁడు చెప్పిన వాక్యముచే మోసపోయి రాముంగూర్చి సంతాపమునొంది కుందుచుండఁగా, సరమ తానట్లాడినయూఱటమాటలచే, ఆకాశము జలముచే భూమిని జల్లఁజేయునట్లు, ఆబిడను సంతోషపెట్టెను. అంత సరమ యెప్పుడేది చేయవలయునో చక్కఁగాఁ దెలిసినదిగాన యపుడు తన చెలికత్తెయగు సీతకు హితము చేయఁగోరుచు చెలిమిదొలఁక, చిఱునవ్వు మున్నుగలుకుపలుకులతో "అసితేక్షణా! సీతా! ఎవ్వరికిని దెలియకుండునట్లుగా నేను రామునియొద్దకుఁబోయి, నీవు క్షేమముగానున్నావని చెప్పినమాట నతనికిం జెప్పి మరలిరావలెనని కోరెదను. ఇందులకు సమర్థురాలను. 'బహుదూరమెట్లు పోఁగల' వందువా? నిరాధారమయిన యాకాశమున నేను బోవుచుండఁగా నాతోసరిగా వెంట నడచుటకు వాయువుగాని గరుడుఁడుగాని సమర్థులుగారుచుమీ!" అనెను. సరమయిట్లు చెప్పఁగా సీత మున్ను దుఃఖమునఁ దొట్రిలుపలుకు పలుకుచుండి యిప్పుడామాటకు సంతోషము దొలఁకుచు నింపయి వెలయు తియ్యనిపలుకుల నాసరమతో "నీవాకాశమునకుఁగాని పాతాళమునకుఁగాని పోఁజాలుదువే. సందేహము లేదు. *నావిషయమై మఱియెవ్వరికిని జేయశక్యముగానిదానినిగూడ నీవు సేయఁజాలుదువని నే నెఱుఁగుదును. నాకు ప్రియము సేయవలయునని నీకున్న దేని, నీతలంపు స్థిరముగానుండునేని, నీవు రావణునియొద్దకుఁబోయి యతఁ డేమిసేయుచున్నాఁడో తెలిసికొనిరమ్ము. 'అట్లు తెలిసివచ్చుట వలన ప్రయోజనమే'మందువా? వాఁడు మాయాబలముగలవాఁడు, క్రూరుఁడు, పగవారి

* ఇట సరమ రామునకు సందేశము తీసికొనిపోయెదనని సీతతో చెప్పినది. సీత పోవలదన్నచోఁ జెలిమికి హానివచ్చును. 'తత్తస్యసదృశం భవేత్' రాముఁడు వచ్చి నన్నుతీసికొనిపోవుటయే యతనికిఁ దగునన్న, సీతకు రామునియొద్దకు పుచ్చుట యుక్తముకాదు. కాన సీత నెపమున నీ యిక్కట్టును నిపుణముగా పరిహరించుచున్నదని తెలియునది.

నేడ్పించువాఁడు, దుష్టాత్ముఁడు. కావున నప్పుడుత్రాగిన మద్యమువలె వాఁడు నన్ను మాటికి తోడనే మోసపుచ్చుచున్నాఁడు. వాఁడు నన్ను నిత్యమును గావలిగాచుచుండు నతిభయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలంగొని నిత్యమును * తర్జింపఁజేయుచున్నాఁడు. మాటిమాటికి మాటలచే భర్త్సింపఁ జేయుచున్నాఁడు. నేను మిక్కిలి భయపడి సంశయమును బొందియున్నాను. నామనస్సును నెమ్మదిగాలేదు. రావణుని భయమువలననే ఉద్విగ్ననయి యున్నాను. మఱి యీయశోకవనమునుండుటంబట్టియే నాకు సంశయముకలుచున్నది. ఆరావణుని సమాచారమేమో, అతఁడేమిసేయ నిశ్చయించి యున్నాఁడో, అదియంతయు నాకుఁ జెప్పుము. అందుచే నాకు మిక్కిలి యుపకారముచేసినట్లగును' అనెను. తియ్యనిపలుకులాడు సీత యిట్లుచెప్పఁగా, ఆ సరమ కన్నీళ్లచే కలఁక నొందినయాబిడనెమ్మోగమును దుడుచుచు 'సీతా! నీకిట్లభిప్రాయముండునేని, యిపుడే పోయెదను. పగవానియభిప్రాయమును దెలిసి మరల తప్పక వచ్చియె తీఱుదును సందేహముపలదు. చూడుము' అనెను. ఆసరమ యిట్లు చెప్పి యంత నా రావణుసమీపమునకుం బోయి యతఁడును మంత్రులును మాటాడుకొన్న మాటల నన్నింటిని వినెను. సరమ ఒకరినిశ్చయము నెఱుంగుటయందు సమర్థురాలుగావున దురాత్ముఁడగు నారావణుఁడు గావించుకొన్న నిశ్చయమును చెవులార విని తెలిసికొని మరల నపు డశోకవనమునకు వచ్చెను. అది యిట్లశోకవనమును జొచ్చి యట తనరాకకే యెదురుచూచుచు తామరగద్దియను మాలియున్న మహాలక్ష్మివలె విలసిల్లుచున్న జనకరాజసుతను సీతను జూచినదయ్యె. సీత, తియ్యనిపలుకు లాడునాసరమ మరల వచ్చుటనుజూచి, సంతుష్టయై, మిక్కిలియు నెయ్యముదొలఁక నాబిడను గౌఁగిలించుకొని తానే యాసనమొసంగెను. అంత సీత సరమతో 'నీవిందు సుఖముగాఁ గూర్చుండి క్రూరుఁడును దురాత్ముఁడు నగునారావణుని నిశ్చయమంతయు నాకుఁ గలిగినది కలిగినట్టుగాఁ జెప్పుము' అనెను. సీత యేమిబెడిదము చెప్పునో యని వడంకుచు నిట్లడుగఁగా సరమ రావణుఁడును అతని మంత్రులును మాటలాడికొన్నదంతయుఁ జెప్పనదై 'సీతా! తల్లి కైకేసియు, మంత్రివృద్ధుఁడగు నవిద్ధుఁడును, నిన్ను విడిచి పుచ్చుటకై రాక్షసేంద్రుఁడగు రావణునికి మిక్కిలియుఁ జెప్పిరి. వారతనితో 'నీవు రామునకు సత్కారపూర్వముగా సీతం గొనిపోయి యిమ్ము. అట్లు సేయవేని, యిఁక నీపయి రాముఁడు చూపనున్న పరాక్రమమునకు, జనస్థానమున నద్భుతముగాఁ జేసినఖరవధాదిక మొకనిదర్శనమే చాలును. రాముఁ డటుండనీ. సముద్రముదాఁటుటయు, సీతం జూచుటయు, రాక్షసుల నెల్ల నొక్కఁడే యుద్ధమునఁ జంపుటయు, అతనిభృత్యుఁడు హనుమంతుఁడు గావిం

* తర్జనమనఁగా ముక్కుమీఁద వ్రేలిడుకొనుట, కన్ను గిఱ్ఱునఁద్రిప్పుట, పండ్లుచూపుట మొదలయిన ముఖచేష్టలచే బెదరించుట. చంపెదను, కాల్చెదను అని యిట్టిమాటలచే బెదరించుట భర్త్సనమని తెలియునది.

చినాఁడే! * అట్లు భూమండలమున మఱి మనుష్యుఁడగువాఁ డెవఁడు చేయఁగలఁడు.' అని చాలవఱకు బోధించిరి. ఇట్లు మంత్రివృద్ధుఁడగు నవిద్ధుఁడును బెక్కువిధముల బోధించినను, ఆరావణుఁడు, ధనలుబ్ధుఁడు ధనమును విడువలేనట్లు నిన్ను విడువఁబూనఁడయ్యె. సీతా! క్రూరుండగు రావణుఁడు తానును మంత్రులునుగూడి యిట్లు నిశ్చయము చేసికొని యున్నాఁడు కాఁబట్టి యుద్ధంబున మృతినొందక కాని నిన్ను విడిచిపుచ్చ నొల్లకున్నాఁడు. వాని కిట్లు నిశ్చితముగా నున్నబుద్ధి మరణమునొందుటకే సంభవించినదిగాని వేఱుగాదు. వాఁడు తన రాక్షసులందఱును తానును యుద్ధమున వధమునొంది తూలిననే కాని యూరక వట్టిభయమువలననే నిన్ను విడిచిపుచ్చఁజాలఁడు. అసితేక్షణా! రాముఁడు తప్పక యుద్ధమున వాఁడిబాణములచే రావణునివధించి,నిన్నయోధ్యకుఁ దోడ్కొని పోవఁగలఁడు. ఇట్లని నీనల్లనికన్నుంగవ సౌభాగ్యమే చెప్పుచున్నది' అనెను. ఇట్లు సరమ సీతతో చెప్పుచుండఁగా, ఇందులకుపశ్రుతిగా భేరీ శంఖధ్వనులతో నెరసి బెరసి వానరసైన్యముల సింహనాదము భూతలమును వడంకించుచు వినంబడెను. లంకయందలి రావణుని సైన్యభటులు వానరసైన్యముల యాసింహనాదమునువిని, మనరాజయిన రావణునిదోషములచే మనకు బ్రతుకుమేలు గలుగదు; మరణమే గతియని తేజంబులుదూలి దైన్యంబునఁ జేష్టలు తొట్రిలువారయిరి. ఇది ముప్పదినాలుగవసర్గము.

మాల్యవంతుఁడు రామునకు సీతనొసంగుటయే కర్తవ్యమని రావణునకు బోధించుట.

అప్పుడు శత్రుపురంబుల జయించుమహాబాహుండును రఘుకులదీపకుండు నగు రాముఁడు, శంఖధ్వనులును భేరీభాంకారములును తుములమై చెలంగ లంకపయి నెత్తివచ్చెను. అంత, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రావణుఁడు ఆధ్వనినివిని, కొంతసే పాలోచించి మంత్రులవంకఁ జూడ్కినిగిడ్చెను. అంత మిక్కుటమయినబలము పెంపున జగమునెల్లఁ బరితపింపఁజేయుక్రూరుఁ డగురాక్షసేశ్వరుఁ డారావణుఁడు, మంత్రులనందఱను బిలిచి, సభయంతయుఁ బ్రతిధ్వనించునట్లు, వారితో నిందాత్మకమగువచనముల 'మీరు రాముఁడు సముద్రమును దాఁటుటయు, నతనిపరాక్రమమును, సైన్యసమూహమును జెప్పితిరి. అదంతయు వింటిని. యుద్ధంబున బీఱువోని పరాక్రమముగలవారయ్యు, రాముని పరాక్రమమును విని, యొకరినొకరు చూచుకొనుచు నిరుత్సాహులయి మీరుండుటయుఁ గూడ నెఱుంగుదును' అనెను. అంత రావణునితల్లికిఁ బినతండ్రియు మిక్కిలియుఁ బ్రాజ్ఞుండును నగుమాల్యవంతుఁడను రాక్షసుఁడు, రావణుఁ డాడినమాటలువిని, 'రాజా! ఏరాజు ఆన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త,

---

* ఇట్లు దూతముఖముననే యనేకకార్యములు చేసికొన్న రాముఁడు దేవుఁడే యనిభావము.

దండనీతి యనెడి నాలుగువిద్యలయందుఁ జక్కఁగా శిక్షితుఁడై నీతిశాస్త్రము ననుసరించి నడచుకొనునో యతఁడే చిరకాలము రాజ్యమును బాలించును. అతఁడే శత్రువులనెల్ల నడఁగఁద్రొక్కును. అట్టిరాజు, తనబలము క్షీణించినకాలమున శత్రువులతో సంధిసేసికొనుచు, తనబలము వర్ధిల్లియుండుకాలమున వారితో విరోధము పెట్టుకొనుచును, నిట్లు కాలమునననుసరించి తనపక్షమును వృద్ధిఁబొందించుచు, నందులకు ఫలముగా మిక్కిలి గొప్పయైశ్వర్యము ననుభవించును. ఒకరాజు, తనశత్రువుబలముకన్నను తనబలము తక్కువయగుచున్నవాఁడయినను, తనశత్రుబలముతో సమానమయిన బలముగలవాఁడయినను, తానట్టి శత్రువుతో సంధి యవశ్యము చేసికొనవలయును. ఆరాజు తనశత్రువుకంటె నధికబలముగలవాఁ డగునేని, ఆశత్రువు నుపేక్షించియుండక వానితో వైరము పెట్టుకొనవలయును. 'ఇది సరిగాని యిప్పుడు దీనిని జెప్పనేల' యందువా? రావణా! నీతిశాస్త్రపద్ధతి యిట్లుండుటచే బలము క్షీణించుచున్న నీకు బలవంతుఁడగు రామునితో సంధిగావించుట నాకిష్టముగానున్నది. దానములేక బలవంతునితో సంధి పొసఁగదు. రామునకును నీకును నెవ్వతికొఱకు విరోధముగలిగినదో యాసీతను నతనికి నిచ్చివేయుఁదగును. 'రాముఁడు బలవంతుఁ డె'ట్లందువా? దేవర్షులు గంధర్వులు మున్నగువార లందఱును నతనికి జయము గలుగవలయునని గోరుచున్నారు. అట్టి దేవబలము గలయారాముఁడు బలవంతుఁడగును గాన యతనితో విరోధము పెట్టుకొనకుము; సంధిగావింప నియ్యకొనుము. 'దేవాదులు రామునిజయము గోరుటకుఁ గారణ మే'మందువా? సర్వజ్ఞుఁడగు బ్రహ్మదేవుఁడు సురలకును అసురలకును అవలంబనముగా ధర్మము అధర్మము అను రెంటిని సృజించినాఁడు. కాఁబట్టి ధర్మమును అధర్మమును, ఆసురాసురులు అవలంబించునవయినవి. ఆరెంటిలో రావణా! చక్కని ప్రకృతిగల దేవతలు అవలంబించునది ధర్మమని వినఁబడుచున్నదిగదా. దుష్టప్రకృతు లయినయసురులును రాక్షసులు నవలంబించునది యధర్మము. ఇట్లు దేవాదులు ధర్మపక్ష మవలంబించుటం జేసియు రాముఁడును ధర్మము నాశ్రయించినవాఁడు గావునను దేవతలా రాముని పక్షపాతులగుదురుగాన యతఁడు బలవంతుఁడగును. అతఁడు బలవంతుఁడగుటకు మఱియొకకారణమును గలదు. ఎప్పుడు ధర్మము అధర్మమును కీడ్పఱచునో, అప్పుడు కృతయుగము జనులయందు వర్తించును. ఎప్పుడు అధర్మము ధర్మమును గ్రిందుపఱచునో యపుడు కలి ప్రవర్తించుచున్నది. 'అందువలన నేమి' యందువా? నీవు దిగ్విజయార్థము లోకములన్నియుఁ దిరుగునపుడు, పరదారపరిగ్రహాదులచే గొప్పదియగు ధర్మమును దూలఁగొట్టి యధర్మము జేపట్టితివి. అధర్మప్రవర్తకమగు కలికన్నను ధర్మప్రవర్తకమగు కృతము బలీయమైనది. అధర్మముచేఁ గలి ప్రవేశించియున్న నీకంటె ధర్మమున కృతము వర్తించు రాముఁడు బలవంతుఁడు. జయాదిశుభహేతు వగుధర్మము ప్రబలముగాఁ గలరామాదులైన మనశత్రువులు అపజయాద్యశుభహేతు వగునధర్మము మిక్కిలి గలమనకంటె

బలీయులు. 'అయిన నధర్మమును జేపట్టి ధర్మమును దూలగొట్టితినిగాన దాని నవలంబించి యున్నసురల కది నశించియుండుటచే బల మెక్కుడి'దందువా? ఆయధర్మము నీవు ముందు వెనుకఁ జూడక కావించి వృద్ధిఁ బొందించుకొంటివి. కాన యది మనల మొదలంట దిగ మ్రింగుచున్నది; దేవతల కనుకూలమై వారల పక్షమును వర్ధిల్లఁజేయుచున్నది. ఇట్లధర్మము మనలనే నాశము సేయునుగాని దేవతలబలము తఱుఁగనీయదు. 'నేను జేసిన యధర్మము దేవతలపక్షమునకు వృద్ధిఁజేయుట యెట్లు' అందువా? నీవు విషయలోలుఁడవై, దేవాదులకన్యలను బత్నులను బట్టుట మొదలుగా దేనిని తలఁచినను దానినెల్లఁ గావించుచుండుటచే అగ్నిహోత్రములవంటి మహర్షులకు మిక్కిలియు మనస్తాపము గావించితివి. వారల ప్రభావమో మండుచున్న యగ్నివంటిది. దానిని జెనకఁ దరముగాదు. అట్లు నీవు మనస్తాపము గావించుటవలన, పూతాత్ములగు నా మహర్షులు ధర్మాభివృద్ధియందే యాసక్తులుగావున, తపం బాచరించుచు, అగ్నిష్టోమాదులయిన శ్రేష్ఠములగు నయ్యాయజ్ఞములుగావించుచు, యథావిధిగా నగ్నుల హోమము వేల్చుచు, వేదముల గట్టిగా నధ్యయనము సేయుచు, నుండెదరు. రాక్షసులను గణింపక వారిని గ్రిందుపఱుచుచు నట్లు వేదఘోషముల నుచ్చరింతురు. అట్లు వారు సేయుటవలన రాక్షసులందఱును గ్రీష్మకాలమున మేఘములవలె, నలుదిక్కులకు భయపడి పాఱిపోవుచున్నారు. అగ్నికల్పులయిన ఋషులు వేల్చు నగ్నిహోత్రములనుండి వెడలినధూమము, దశదిశలను వ్యాపించి రాక్షసుల తేజస్సును మ్రింగుచున్నది. అయ్యై పుణ్యదేశములందు ఋషులు దృఢనియమమునఁ గావించుచున్నట్టి తీవ్రతపస్సులవలన రాక్షసులు మిక్కిలియుఁ దపించుచున్నారు. ఇట్లు మనయధర్మమువలన ఋషులకుఁ గలిగిన మనస్తాపముచే మనకే నాశముగలిగి దేవాదులకు బలము వర్ధిల్లుచున్నది. నీవు దేవతలు దానవులు యక్షులు మున్నగు వారివలన మరణము లేకుండునట్లు వరమును బడసితివి. ఇప్పుడు బలవంతులును మహాపరాక్రమశాలురునగు, మనుష్యులును వానరులును భల్లూకములును గొండముచ్చులును పెనుసైన్యములతో నిచ్చటికి వచ్చి గర్జించుచున్నవి. నీకు వీరివలనఁ జావు గలునట్లు వరములేదు. శత్రుల రాకను బట్టియేగాదు. దివ్యాంతరిక్షభౌమములని నానావిధములుగలవై యొక్కొక్కవిధమునను పెక్కువగలతోఁ గూడియున్నవై భయంకరములై యున్న యుత్పాతములను జూచియు సమస్తరాక్షసులకు వినాశము కలుగునని యూహించుచున్నాను. ఘోరరూపములును భయంకరములునగు మేఘములు మిక్కిలి పరుషముగా గర్జించుచు, లంకయందంతటను వేఁడినెత్తురులు గురియుచున్నవి. గుఱ్ఱములు మున్నగువాహనములు రోదనముసేయుచుఁ గన్నీళ్లు విడుచుచున్నవి. ధ్వజములన్నియు దుమ్ము గ్రమ్మి వన్నెమాసి మునుపటివలెఁ బ్రకాశింపకున్నవి. దుష్టములగు నక్కలును గద్దలును లంకనుజొచ్చి యెల్లప్పుడును భయంకరముగా నఱచుచు గుంపులుగుం

పులుగాఁ గూడుచున్నవి. నల్లని స్త్రీలు ఎదుటనిలిచి తెల్లనిపండ్లు తేటపడ లపుమాటలాడుచు గృహములందలి వస్తువులను దొంగలించుచు పకపక స్వప్నములందుఁ గనుపట్టుచున్నారు. ఇండ్లయందు బలికర్మమునకై గా హవిస్సులను కుక్కలు వచ్చి తినిపోవుచున్నవి. ఆవులయందు గాడిదలు వి. పందికొక్కులు ముంగిసలతోఁ గూడఁ దిరుగుచున్నవి. పిల్లులు పులుల యున్నవి. ఊరఁబందులు కుక్కలతోఁ గూడుచున్నవి. కిన్నరులు రాక్ష ఉత్పాతజనితులగు మనుష్యులతోను గలసియున్నారు. తెలుపు నలుపు వన్నె పాదములుగల పావురములు దైవప్రేరితములయి, రాక్షసులకు కలుగునని సూచించుచుఁ దిరుగుచున్నవి. ఇండ్లయందు మధురసల్లాపముల పఁబడిన గోరువంకలు, మధురముగా పలుకుటమాని, యిప్పుడు వీచికూచి క్రూరముగా కూయిడుచున్నవి. పక్షులును మృగములును పోరాడి యోడిపోయిన వయ్యును మరల కలహమునుగోరి గుంపులుగట్టి శత్రువులపయి వేగ పరుగెత్తుచున్న వి; మఱియు సూర్యునింజూచి రోదనముచేయుచున్నవి. భయంకరాకారుఁడును, వికలాంగుఁడును, ముండితుఁడును, పరుషవర్ణుఁడును, కృష్ణపింగళుఁడు నగుమృత్యువు రాక్షసుల గృహములన్నియుఁ బ్రాతస్సాయంకాలములయందుఁ జూచుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నాఁడు. ఇవియు,ఇంకను నిట్టి దుష్టనిమిత్తము లనేకములును, బుట్టుచున్న వి. (ఈరాముని మనుష్యరూపముదాల్చిన విష్ణుదేవుఁడని నేను తలఁచుచున్నాను. సముద్రమునందు మిక్కిలి యద్భుతమైన సేతువునుగట్టినదృఢపరాక్రముఁడగు నీరా ముఁడు మనుష్యమాత్రుఁడు గానేరఁడు. కాఁబట్టి రాజగు నారామునితో రావణా! సంధి గావింపుము.) కాన యిది తెలిసి తక్కినకార్యములను జక్కఁగా నాలో చించి నిశ్చయించుకొని యిఁకమీఁదట నేమిచేయఁదగునో చేయుము' అనెను. ఉత్తములలోనెల్ల నుత్తమపౌరుషుండును బలవంతుఁడు నగు నామాల్యవంతుఁడు ఈమాట నాసభయం దెల్లవారికి వినిపించి, రావణుని యింగితాకారాదుల చక్కఁ గా చూచి నతనిమనస్సు తిరుగఁబడదని పరీక్షించి తెలిసికొని యంత నుపదేశించుట మాని యూరకుండెను. ఇది ముప్పదియైదవసర్గము.

—••◆రావణుఁడు లంకానగరసంరక్షణమునకై యేర్పాటులుగావించుట.

దుష్టాత్ముఁడగు రావణుఁడు మృత్యువశమునం జిక్కి, మాల్యవంతుఁడు హిత ముగాఁ జెప్పినయప్పలుకు విన సహింపఁడయ్యె. అంత నతఁడు క్రోధముబారింబడి, మొగంబున బొమలు ముడిచి, యమ్మాటకు సైఁపఁజాలక గ్రుడ్లు గిరగిరం ద్రిప్పుచు నా మాల్యవంతునింజూచి 'నీవు శత్రుపక్షము ననుసరించియే, వారికనుకూలముగా, నేను హితముగాఁదలంతునని యభిప్రాయముతో,నహితం బగుపరుషవచనమును జెప్పితివి.

బలీయులన నది హితవుగా నాచెవులకెక్కినదిగాదు. రాముఁడొక మనుష్యుఁడే కాన జాతి నవలంబించి దుర్బలుఁడు; దీనుఁడు కాన స్వభావముననే బలహీనుఁడు, ఒంటివాఁడు, కోఁతులు ము నీవు పక్షముగా నాశ్రయించినవాఁడుగాన మంచిబలములును లేవు. తండ్రితఱుమగొట్టఁ మనల మెప్పసవాఁడు గాన రాజ్యమును లేదు. అడవులందుఁ దిరుగుచుండు నిట్టిరాముఁడు వర్ధిల్లుఁజేఁడని తలంచుచున్నావే! అందులకు కారణమేమి? నేనో, రాక్షసుల కధీశ్వరుఁడ తఁజుఁగనీష్లలకును భయంకరుఁడను. సమస్తపరాక్రమములందును నించుకయు తక్కువ అందువా?న్నవాఁడను. ఇట్టినన్నుఁదక్కువగాఁ జెప్పితివే! ఎందుచేత? నీసజాతీయులలో లుగా దేఁకఁడున్నాఁడని ద్వేషముచేతనో, శత్రువులవలని పక్షపాతముచేతనో, లేక హార్దుప్రవులు ప్రోత్సాహపఱుచుటచేతనో, నీవు నన్నట్లు పరుషవచనము లాడితివని నాకు శంకగలుగుచున్నది. శత్రుప్రోత్సాహము లేనిచో పండితుఁడును శాస్త్రతత్త్వముల నెఱింగినవాఁడునగు నెవ్వఁడు ప్రభావయుక్తుఁడును పరిపక్వబుద్ధియునగు వాని నిట్లు పరుషవచనములాడును? నీవు చెప్పినది యథార్థముగానే యుండుఁగాక. *అయినను నేను తామరగద్దియలేని లక్ష్మీదేవివలె నున్నసీతను, వనమునుండి దెచ్చి మరల రామునకు భయపడి యేలయిత్తును? దుర్లభమగువస్తువును గడించి విడుతురా? † ఇఁక రాముఁడు వానరకోట్లు పరివేష్టింప సుగ్రీవునిని లక్ష్మణునినిగూడి, యిటవచ్చి నాచే హతుండగుట కొన్నిదినములలోనే చూడుము. ఎవ్వనితో దేవతలుసైతము ద్వంద్వయుద్ధమున నిలువఁజాలరో యట్టి రావణుఁడు రామయుద్ధమున భయమేలపడును?' అని యెంత మిక్కిలి హితపరుఁడగు మాతామహుని నిష్ఠురపరుషముగాఁ జెప్పితి నని యనుతాపమున, 'రాముఁడే వచ్చి భయపెట్టినను పెట్టనీ. భయమే కాదు నన్ను రెండుతుండెములుగా తుండించినను తుండింపనీ. నేను రామునికేకాదు మఱియెంతటివానికిఁగాని లొంగను. 'ఇది నీతికి విరుద్ధ' మందువా? అయినను, ఇది నాకు స్వభావసిద్ధమైనదోషము. 'అది దోషమని యొప్పికొంటివేని దిగవిడువవలదా' యన్నచో స్వభావము నతిక్రమింప నలవిగాదు. వేము తీపుగాదు చుమీ. రాముఁడు సముద్రమున సేతువుగట్టుటచేతఁగదా నీకు భయము గలిగినది. ఆ రవ్వంతసముద్రమున నెట్లో దబ్బాటున వాఁడు సేతువుగట్టినను అదియొక

* రామునిహస్తమువలన వధమునుగోరియే వనమునుండి సీతనుదెచ్చి రామునికి భయపడి మఱల నెందుల కిత్తును? అని వాస్తవార్థము.

† ఇట 'వృతం వానరకోటీభి స్ససుగ్రీవం సలక్ష్మణం । పశ్యాకైశ్చిదహోభి స్త్వం రాఘవం నిహతంమయా' అని మూలము. ఇట్లు చేసినచో రాముఁ డిచ్చటికి వచ్చునా? యనఁగా (కైశ్చిదహోభిః) కొన్ని దినములలో (మయా హేతునా) నన్నుఁబట్టి (నిహతం) 'హనహింసాగత్యోః' అని హనధాతువునకు గత్యర్థము గలదు కావున-ఇట వచ్చినట్టివాఁడును వానరకోట్లచేతఁ బరివృతుఁడై సుగ్రీవలక్ష్మణులతోఁ గూడియున్నవాఁడునగు రాముని జూడఁగలవని యర్థము.

యాశ్చర్యమా? అందులకని భయపడవలదు. * వానరసైన్యముతో సముద్రమును దాఁటివచ్చి యున్నరాముఁడుమాత్రము, మరలఁ బ్రాణముతోఁ బోవుట లేదు. ఇది సత్యము. ఇట్లని శపథముసేయుచున్నాను' అనెను. ఇట్లు పలుకుచున్న రావణుఁడు అహంకారమున కుపితుఁడయి యున్నాఁడని మాల్యవంతుఁడు తెలిసికొని తనయుపదేశము విఫలమయినందులకు లజ్జనొంది బదులుమాట యొక్కటియుఁ జెప్పఁడయ్యె. మాల్యవంతుఁడు యథోచితముగా రావణునకు జయము గలుగవలయునని యాశీర్వదించి సెలవుపుచ్చుకొని తనయింటికిఁ బోయెను. రావణుఁడంత మంత్రులతోఁగూడి కర్తవ్యమును విచారించి నిశ్చయించి లంకకు సనమానమైన రక్షణమును గావించెను. అతఁడు తూర్పుద్వారమునందు ప్రహస్తునిఁ గాచియుండ నాజ్ఞాపించె. దక్షిణపువాకిలియందు మహావీర్యులయిన మహోదర మహాపార్శ్వుల నుండ నానతిచ్చెను. పడమటి గవనియందు మహామాయుఁడును బహురాక్షసపరివృతుఁడునగు నింద్రజితుని గావలియుండ నియమించెను. అతండు పట్టణపునుత్తరద్వారమున శుకసారణుల నుండ నియమించి తానును నచ్చటనే యుండునట్లు మంత్రులతోఁజెప్పెను. పట్టణము నడిమి†గుల్మమున మహావీర్యపరాక్రమశాలియగు విరూపాక్షుఁడను రాక్షసుని అనేకరాక్షససహితముగా నుంచెను. రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడగు రావణుఁడు ఇట్లు లంకాపురికి గుప్తికార్యమును నేర్పాటుచేసి మృత్యుచోదితుఁడై తన్నంతవఱకుఁ గృతార్థునిగాఁ దలంచుకొని యుండెను. అంత నారావణుఁడు లంకాపురమునకు సమగ్రమగు రక్షణవిధానముఁ జేయ నాజ్ఞాపించి మంత్రులకు సెలవొసంగఁగా, వారలందఱును నతనిని జయాశీర్వాదంబులఁ బూజించి తమయిండ్లకుం బోయిరి. రావణుఁడును సమస్తసంపదలపెంపు మిక్కిలియు సొంపారుచున్నయంతఃపురమునకుఁ బోయినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదియాఱవ సర్గము.

రాముఁడు వానరసైన్యమునకు గుప్తివిధానము గావించుట.

ఆరామలక్ష్మణులును వానరరాజగు సుగ్రీవుఁడును, వాయుపుత్త్రుఁడగు హనుమంతుఁడును, భల్లూకరాజగు జాంబవంతుఁడును, విభీషణుఁడును, వాలిపుత్త్రుఁడగు నంగదుఁడును, శరభుఁడును, సుషేణుఁడు నతనిబంధువులును, మైందుఁడును, ద్వివి

---

* ఇట 'సతు తీర్త్వార్ణవం రామ స్సహవానరసేనయా। ప్రతిజానామి తే సత్యం నజీవన్ ప్రతియాస్యతి' అనిమూలము. వాస్తవార్థము.—రాముఁడు వానరసైన్యముతోడ (అర్ణవంతీర్త్వా) సముద్రమునుదాఁటి, (జీవన్ ప్రతియాస్యతి ఇతి) ప్రాణములతోనే మరల సుఖముగాఁబోవును అని, (సత్యం ప్రతిజానామి) సత్యముగా శపథముసేయుచున్నాను. (న-సందేహః) ఇందులకు సందేహములేదని భావము. గ్రాహ్యము.

† గుల్మమనఁగా నగరమధ్యమునసుండు చైత్యస్థానమని తెలియునది.

డుఁడును, గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, గుముదుఁడును, నలుఁడును, పనసుఁడును మొదలగువారు శత్రుదేశమగు లంకాద్వీపముచేరి యందఱునుగూడి 'రావణుఁడు పాలించుచున్న లంకాపురి పూర్వము హనుమంతుఁడు చెప్పినది ఇదిగో కనఁబడుచున్నది. ఈపట్టణము,సురాసురులకును ఉరగులకును గంధర్వులకునయినను జయింపనలవిగాదు. ఇందు, రాక్షసేశ్వరుఁ డగురావణుఁడు నెప్పుడును సన్నిహితుఁడై యున్నాఁడు. కాఁబట్టి మనకు జయసిద్ధి గలుగుటయే ముఖ్యముగాఁగొని యందులకై నలయుకార్యముల నిర్ణయించుటకై చక్కఁగా నాలోచనముసేయుఁ'డని యోజించిరి. అట్లు వారు చెప్పుచుండఁగా, రావణునితమ్ముం డగువిభీషణుఁడు, వారలంజూచి యందఱికిని స్ఫుటముగాఁ దెలియుటకొఱకు స్వదేశభాషాపదములనుమాని యగ్రామ్యములగు సంస్కృతపదములతో మిక్కిలియు నర్థము గలుగునట్లుగా 'నా మంత్రులయిన యనలుఁడు శరభుఁడు సంపాతి ప్రఘసుఁడు అనువారు లంకాపురికిఁబోయి మరలి యిచటికి వచ్చినారు. వారు అందఱును పక్షిరూపములుదాల్చి పగవారిసేనం జొచ్చి, యందు నగరరక్షణమునకై చేయఁబడి యున్నయేర్పాటులన్నియుఁ జూచివచ్చియున్నారు. రామా ! వారు దురాత్ముఁ డగురావణుఁడు నగరరక్షణమునకై కావించిన యేర్పాటునంతయుఁ జెప్పిరి. అదియంతయు నే నున్నదియున్నట్లుగాఁ జెప్పెదను వినుము. ప్రహస్తుఁడు తనసైన్యముతో తూర్పుద్వారమున నున్నాఁడు. మహావీర్యశాలు రగు మహోదర మహాపార్శ్వ లిరువురు దక్షిణద్వారమునఁ గాపున్నారు. రావణునికుమారుఁ డగునింద్రజిత్తు, అడ్డగత్తులు ఖడ్గములు విండ్లు శూలములు ముద్గరములు మొదలయిన యాయుధములు దాల్చిన ప్రధానరాక్షసులు పెక్కండ్రతోడను నానాయుధపాణు లయినశూరులతోను గూడి పడమటిద్వారమున నున్నాఁడు. రావణుఁడు మనస్సున నెంతమాత్రమును జలింపక, ఆయుధపాణు లయిన పెక్కువేలరాక్షసులును పెక్కండ్రు ప్రధానరాక్షసులును గొలువఁ, దానే లంకయుత్తరద్వారమున నున్నాఁడు. విరూపాక్షుఁడు శూలములును ఖడ్గములును ధనువులును దాల్చియుండు గొప్పసైన్యముతోఁగూడి, ప్రధానులగు పెక్కురాక్షసులు గొలువ మధ్యమగుల్మమున నున్నాఁడు. లంకయందు నీవిధమున సంవిధానము నొంది యున్నయీయీ సైన్యములను నామంత్రు లందఱునుజూచి మరల శీఘ్రమున నిచ్చటికి వచ్చిరి. గజయోధులు వేవురును, రథికులు పదివేవురును, గుఱ్ఱపురౌతు లిరువదివేవురును, కాల్వురు సింధుకోటియునుగా, నిట్లు పరాక్రమవంతులును బలవంతులును యుద్ధములందుఁ గ్రూరులును నయిన యీరాక్షసులు రాక్షసరాజగు రావణున కెప్పుడు నొద్దసేవసేయుచు నంతరంగు లయియుందురు. రాజా ! ఈ రాక్షసులలో నొక్కొక్కనికిని, పదిలక్షలమంది పరిజనులు ఇప్పుడు యుద్ధమునకుఁగాను వత్తురు' అనెను. మహాబాహుఁ డగువిభీషణుఁడు తనకు మంత్రులు చెప్పిన యీ లంకావృత్తాంతమునంతయు నిట్లు రామునకుఁజెప్పి యతనికిఁ దనమం

తుఁలైనయారాక్షసులను జూపెను; అట్లు చూపినపిదప లంకయందలి వృత్తాంతమం తయు తనమంత్రులచేతనుగూడ రామునకుఁ దెలిపించెను. శ్రీమంతుం డగు రావణానుజుఁడు విభీషణుఁడు తామరరేకులవంటి కన్నుంగవ గలరామునిఁ జూచి యతనికిఁ బ్రియముసేయంగోరి 'రామా! మున్ను రావణుఁడు కుబేరునితో యుద్ధము సేయఁబోయినపుడు, పరులను క్రిందుపఱుచు పరాక్రమమునను, యుద్ధమున వికారము నొందకుండు వీర్యమునను, ప్రతాపమునను, ధైర్యాతిశయమునను, దర్పమునను, దురాత్ముఁ డగురావణునకు సమానులయిన *రాక్షసు లఱువదిలక్షల మంది యతనివెంట వెడలిపోయిరి. ఇట్లు శత్రుబలమును వర్ణించుచున్నానని నామీఁదఁ గోపము సేయవలదు. శత్రుల నిరసించుటకై నీకు రోషమును బుట్టించుచున్నానుగాని శత్రుబలమును వర్ణించి నిన్ను భయపెట్టుటకుఁగాదు 'రోషమును బుట్టింపనేల' యన్నచో నీవు పిన్నము దేవతలను సయితము నిగ్రహించుటకుఁ జాలినవాఁడవుగదా. నీవును గొప్పసైన్యములచేఁ బరివృతుఁడై యున్నవాఁడవు. అట్లు రాక్షసులు పన్నియుండుటవలన నీవును నీవానరసైన్యమును రావణునిసేనవలె నాలుగవయవములుగా విభజించి రావణుని కలంచివుచ్చుము' అనెను. రావణుని తమ్ముఁడగు విభీషణుఁ డిట్లు చెప్పుచుండఁగా, రాముఁడు పగవారి పీఁచమడంచుటకై యతనితో 'వానరతిలకుఁ డగునీలుఁడు వానరులు పెక్కండ్రుగూడి లంకతూర్పుద్వారముననుండి ప్రహస్తునితో యుద్ధము సేయును. వాలిపుత్త్రుఁ డయినయంగదుఁడు, గొప్పవానరసైన్యముతోఁగూడి, దక్షిణద్వారముననుండి మహాపార్శ్వ మహోదరుల నుక్కు మడంచుఁగాక. హనుమంతుఁడు కొలఁదిలేని బలాదులుగలవాఁడుగాన యింద్రజితుని కతఁడే తగినప్రతి. కాఁబట్టి యావాయుకుమారుఁడు పెక్కండ్రు వానరులు పరివేష్టింప పడమటిద్వారమున బలువిడిఁజొచ్చి యుద్ధము సేయుఁగాక. దైత్యదానవసమూహములకును మహాత్ములగు ఋషులకుఁ బీడసేయుటయందే ప్రీతిగలిగి, క్షుద్రబుద్ధియై బ్రహ్మయిచ్చిన వరముబలముతోఁగూడి ప్రజలకు సంతాపము గలిగించుచు సమస్తలోకములను గ్రుమ్మరుచున్నట్టి రాక్షసరాజగు రావణుని నేనే వధింప నిశ్చయించితిని; కాన యారావణుఁడు సైన్యసమేతుఁడై యున్నపట్టణపు నుత్తరద్వారమును, నేనును లక్ష్మణుఁడును బలువిడిఁజొచ్చి యుద్ధము సేసెదను. బలవంతుఁ డగువానరరాజు సుగ్రీవుఁడును, వీర్యశాలియగు జాంబవంతుఁడును, రావణానుజుం డగువిభీషణుఁడును, వీరు ముగ్గురు రావణుఁడు నింద్రజిత్తు నున్నయుత్తరపశ్చిమములకు మధ్యమమగు సేనగా నుందురుగాక. వానరులు, ఇప్పుడుండునట్లు ఇఁక యుద్ధమునందు మనుష్యరూపము ధరించియుండరాదు. యుద్ధమున మన వానరసైన్యమునందు ఈ

---

* రావణుఁడు దిగ్విజయమునకుఁ బోయినప్పటిబలములకన్నను నిప్పటిబలము లధికములని తెలుపుటకై యప్పటిబలముల గణనసేయుచున్నాఁడని యిటఁ దెలియునది. ఇప్పు డంతకన్న నెక్కుడని సూచితమగుచున్నది.

నంకేత ముండవలయును. అదియేదన- ఈ మనజనములో మనవారు అని తెలియుటకు * వానరులుగా నుండుటయే మనకు గుఱుతగును. ఇదిగో నేనును, మహాతేజఃడయిన నాతమ్ముఁడు లక్ష్మణుఁడును, నాస్నేహితుఁడగు నీవిభీషణుఁడును, నతనిమంత్రులు నలువురును, మొత్తమున కీ యేడ్వురముమాత్రము మనుష్యాకృతులతోనే పగవారితో యుద్ధము సేయుదుము' అనెను. మతిమంతుఁ డగురాముఁ డిట్లు కార్యసిద్ధికొఱకు విభీషణునితోఁ జెప్పి సువేలాద్రితటము మిక్కిలియు రమణీయముగానుండుటనుజూచి యపుడు దాని నారోహించు తలంపేకాని వేఱొకతలంపు లేనివాఁ డయ్యెను. అంత మహాబుద్ధిమంతుఁడును మహాధీరుండు నగురాముఁడు మిక్కిలియు సంతుష్టుఁడై యెంతయు గొప్పది యగువానరసైన్యము సువేలకటకభూమి నంతయుఁ గ్రమ్మి వెంబడింప, శత్రువును వధింపఁగలట్టి తలంపుగొని లంకలోని సువేలమునకుఁ బోయినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదియేడవసర్గము.

శ్రీరాముఁడు లంకను జూచుటకై సువేలాద్రి నారోహించుట.

రాముండు, లక్ష్మణుఁడు వెంబడింపఁగా, నట్లు సువేలపర్వతము నారోహింపఁ దలంచి, ధర్మవిదులును తనయం దనురక్తులును, ఆలోచనములఁ దెలిసినవారును, కార్యముల నెఱింగినవారునగు సుగ్రీవునిని విభీషణునిం జూచి మధురములయిన యుత్తమవచనముల 'మనమందఱము పలువిధము లయినధాతువులు పెక్కు వ్యాపించి యున్నయీపర్వతోత్తమమును సువేలమును జక్కనారోహించి యీరాత్రి యంతయు నిందు వసించియుందము. మఱియు దురాత్ముఁడై, మరణమును బొందుటకై నాభార్య నపహరించి, ధర్మమును దెలియక, ధర్మశాస్త్రవిహితమైయున్నతనకులాచారమును బాటింపక, తనకులము పెంపును గుణింపక, యుండురాక్షసుఁడగు రావణునకు నివాసస్థాన మయినలంకాపురిని జూతము. ఆ రావణుఁడు కేవలరాక్షససాధారణమయిన నీచబుద్ధి గలవాఁడుగాన తనకులాదులను జూడక పరభార్యాపహరణమనెడి యీ యతినిందితకార్యమును జేసినాఁడు. రాక్షసాధముఁడగు నారావణుని పేరు

* 'వానరులు కామరూపులగుటచే తమకిష్టమువచ్చిన రూపములతో యుద్ధము సేయఁగా రాక్షసులును కామరూపులగుటచే తలంచినరూపములెత్తి యుద్ధము సేయుదురు. కాన యపుడు మనవారు పరులు అని వేఱుపఱుప నలవిగాకుండును. రాక్షసులు వానరరూపము తక్కువైనదగుటచేఁ గయికొనరుగాన, వానరులందఱును తమవానరరూపములతోనే యుద్ధము సేయవలయును. వానరుఁడుగానుండుటయే మనవాఁడు అని తెలియుటకుగుఱుతు' అని రాముండు సంకేతము చేయుట తెలియునది. అప్పుడు రాముఁడు మనుష్యరూపమును దాల్పరాదని నిషేధించుటచే నంతకుమునుపు వానరులు మనుష్యరూపము దాల్చి యుండిరని తెలియుచున్నది. విభీషణాదులు మనుష్యరూపసంస్థానములు గలవారగుటచే మనుష్యులుగా గణింపఁబడుట తెలియనగును.

చెప్పినమాత్రనే నాకు మిక్కిలియు రోషముపుట్టుచున్నది. 'అయిన వాని నొక్కనినే చంపుద మన్నచో' ఆ యొక్కనీచుని యపరాధమునుబట్టి యిఁక రాక్షసులనందఱను జంపవలయుట చూపట్టుచున్నది. 'ఒక్కనిదోషమునకు మఱియొక్కనిఁ జంపనేల' యన్నచోఁ? ఒక్కఁడుమాత్రమే మృత్యుపాశముబారిం జిక్కి పాపకార్యముచేయును. ఆనీచుని యపరాధముచే వానిని సంబంధించినవా రందఱును నాశము నొందుదురు' అనెను. రాముఁడు రావణునిపయి కోపమున నట్లు చెప్పుచు వింతలుగులుకు నెత్తములుగల సువేలపర్వతము నారాత్రి వసించుటకై యారోహించెను. లక్ష్మణుఁడును బరాక్రమంబు నెఱపుటయం దాసక్తుఁడై మిక్కిలి మేటియగువిల్లును బాణములునుగొని, యెంతయు నెచ్చరికమీఱ రామునిపిఱుఁదం బోయెను. అంత సుగ్రీవుఁడు నతనిమంత్రులును విభీషణుఁడును లక్ష్మణునివెంబడిని కొండ నారోహించిరి. హనుమంతుఁడును, అంగదుఁడును, నీలుఁడును, మైందుఁడును, ద్వివిదుఁడును, గజుఁడును, గవాక్షుఁడును, గవయుఁడును, శరభుఁడును, గంధమాదనుఁడును, పనసుఁడును, కుముదుఁడును, హరుఁడును, రంభుఁ డనెడి యూథపతియు, జాంబవంతుఁడును, సుషేణుఁడును, మహామతియగు ఋషభుఁడును, మహాతేజుఁడగు దుర్ముఖుఁడును, శతవలియు మొదలగు వీరును మఱియు నితరులును వాయువేగంబువంటిగతి గలిగి పర్వతములం దెప్పుడును దిరుగుచుండువారు గావున రాముం డెక్కియున్న యాసువేలపర్వతమును వందలకొలఁదిని నారోహించిరి. అంత నారామాదులు శీఘ్రకాలముననే * యా సువేలపర్వతము నలుగడల నారోహించి, త్రికూటపర్వతపు శిఖరమున నాకాశమున వ్రేలుచున్నట్లున్నలంకాపురమును జూచిరి. వానరవీరు లందఱు, రమణీయమై మేలయిన ద్వారములు గలిగి, ప్రాకారముచే మిక్కిలియు నొప్పుచు, రాక్షసులచే నెంతయు నిండియున్నలంకను జూచిరి. అప్పుడు నల్లనిరాక్షసులు ప్రాకారపుకొఱడులచుట్టు నుండి, కట్టంబడిన మఱియొక ప్రాకారమువలె వెలయఁగా, నవ్వానరోత్తములు చూచినవారైరి. అచ్చట నావానరులందఱును నారాక్షసులం జూచి యుద్ధంబుసేయ కుతుకపడుచు రాముఁడు చూచుచుండఁగా నానావిధములయిన సింహనాదములు సేసిరి. అంత సూర్యుఁడు సంజకెంజాయచే నెఱుపువన్నెగదిరి యస్తమించెను. రాత్రియు, †పూర్ణచంద్రప్రకాశముచే నెంతయు వెలుంగుచుఁ బొడసూపినది. అంత వానరసేనానాయకుండయిన

* సువేలపర్వతము, లంకయంతపొడవుగల యొకపర్వతము. లంకనుజూచుటకై దీనిని రాముఁ డెక్కి మరల దిగుట తెలియునది.

† ఇందులకు 'పూర్ణచన్ద్రప్రదీప్తా చ క్షపా సమభివర్తతే' అని మూలము. దీనిచే పున్నమ నాఁడు సువేలారోహణమనియు మఱునాఁడు ప్రథమను యుద్ధారంభ మనియుఁ జెప్పెదరు. 'పూర్ణచంద్రప్రదీపా' అను పాఠమును గ్రహించి 'పూర్ణచంద్రునివంటి దీపములుగలది' యనియు నర్థము సేయవచ్చును. వానరసేనయందును వెలుతురునకై యెత్తినదీపము లుండవచ్చును. గోవిందరాజులు.

యారాముఁడు, విభీషణుఁడు తన్నభినందించి పూజింప, లక్ష్మణునింగూడి వానరయూథపతులు బలసి కొలువఁగా నారాత్రి సువేలపర్వతాగ్రమున సుఖంబుండెను.
ఇది ముప్పదియెనిమిదవసర్గము.

రాముఁడు లంకానగరమును జూచుట.

వీరు లయినయావానరోత్తములు అట్లారాత్రియంతయు నాసువేలపర్వతమునందుండి పెండలకడ లంకయందలి వనములను నుద్యానవనములనుం జూచిరి. మిట్టపల్లములులేక సమములై (కౄరమృగములును లేక) స్నిగ్ధములై యుండుటచే రమణీయములై వెడలుపును నిడివియును గలిగి కన్నుంగవ నాకర్షించుచున్నయందలి వనములను నుపవనములనుం జూచి యావానరు లాశ్చర్యమునొందిరి.ఆలంకయందు, సంపెఁగచెట్లును, అశోకవృక్షములును, పొన్నచెట్లును, మద్దిచెట్లును, తాటిచెట్లును, నెరసిబెరసియుండెను. అందు చీఁకటిచెట్లతోఁపులు గ్రమ్ముకొనియుండెను. నాగకేసరవృక్షములు వరుసలుగా నావరించి యుండెను. అందంతటను గిఱకతాటిచెట్లును, ఏఱుమద్దిచెట్లును, మంకెనచెట్లును, పూచినయేడాకులయరంట్లును, బొట్టుగుచెట్లును, కొండగోఁగుచెట్లును, కలిగొట్టుచెట్లును వెలయుచుండెను. మఱియు నది, కొనలుపూచి తీఁగెలువెనఁగొని వింతవింతలగు పువ్వులతోఁగూడి యొఱ్ఱనగు మెత్తనిచిగుళ్లును గలిగి వెలుఁగు పలువిధములగు పారిజాతాది దివ్యవృక్షములచే దేవేంద్రుని యమరావతివలె వన్నెగులుకుచుండెను. మఱియు,నందు నల్లని పచ్చికపట్లచేతను, జవుకుపట్లచేతను,వింతవింతలగువనపంక్తులును విలసిల్లుచుండెను.ఆవనములందు వృక్షములు, మనుష్యులు భూషణములను ధరించునట్లు,మంచివాసనలుగలిగి యంతటను రమణీయములగు పువ్వులును పండ్లును దాల్చియుండినవి.సమస్తఋతుధర్మములతోను గూడి మనోహరమై, యంతటను తుమ్మెదలెమ్మెలుచూప, రమణీయమై లంకయందున్నయావనము, కుబేరుని చైత్రరథవనమువలెను, దేవేంద్రుని నందనవనముచందమునను, బ్రకాశించెను.ఆవానరులు,అవ్వనమునందలి సెలయేటియందు,నీరుకోళ్లును చీకుఁగొక్కెరలును, నర్తనముసేయుచుండు నెమిళ్లును, గోయిలలును,గూయుచున్న ధ్వనులను వినిరి. ఆలంకలోని వనములందును ఉపవనములందును, ఎప్పుడును దక్కినపక్షులు మత్తిల్లి కేరుచుండును. తుమ్మెదలు గ్రుమ్మరుచుండును. కోకిలలు వృక్షసమూహములందు నెరసియుండును. పక్షులకొలకొలధ్వనులును మేటితుమ్మెదల జుంజుమ్మనుపాటలును నలుగడల వినఁబడుచుండును. గండుతుమ్మెదలు దాని నెప్పుడును గొలుచుచుండును. అందు మందపిచ్చుకల ధ్వనులును దాపున కొలంకులందలి బెగ్గురుపిట్టల రవళియును, మొరయుచుండును. ఆవానరులు ఆవనరామణీయకమునకు పులకితగాత్రులై మిక్కిలిసంతుష్టితోడ వీరులుగాన నొంతమాత్రమును భయములేక కామరూపులుగాన యయ్యెపట్టులఁ జొరఁబడుటకుఁ దగినట్లు చిన్నపెద్దదేహములుదాల్చుచు

నంత నావనములను నుపవనములనుం బ్రవేశించిరి. మహాతేజు లగునా వానరులు, అందుఁ బ్రవేశించుచుండఁగా పుష్పలతావులు గొల్లగొని మూర్కొనుటకు నింపై గాలి పొలసెను. మఱికొందఱు వానరయూథపతులు, సుగ్రీవుని యాజ్ఞనొంది, వానరయూథమునుండి బయలువెడలి, మిక్కిలి యార్పులుగలవారిలో మేటులు గాన తమసింహనాదములచే పక్షుల నదలించుచును, మృగములను గజములను భయపెట్టుచును, ఆలంకనంతయు వడఁకించుచును, మిక్కిలి వేగమునం బోవునుర వడికి తమయడుగులచే భూమిని బీడించుచును, బలాకాశోభిత మగులంకాపురికిఁ బోయిరి. అంత వారికాలితొక్కుళ్లచే రేఁగినదుమ్ము నిమేషమాత్రమున నాకాశ మున గ్రమ్మినదయ్యె. లంకావనములనుండునట్టి యెలుఁగుబంట్లును, సింహములును, పందులును, ఎనుఁబోతులును, ఏనుఁగులును, జింకలును, వారిభీకరాకారములను జూడఁగానే మొదలే భయపడియున్నవి గాన మఱి వారల సింహనాదములను విన్నం తనే మిక్కిలియు బెదరుగొని దశదిశలకుఁ బాఱిపోయినవి. త్రికూటపర్వతమునఁ బ్రసిద్ధమై యున్నయామధ్యనుశిఖరము కనుపట్టెను. అది ప్రక్కల నున్న రెండుశిఖర ములకంటెను బొడవై, అద్వితీయమై, ఆకాశము నంటుచుండును. అదిచుట్టును పుష్ప లచే నావరింపఁబడియుండుటచే బంగారువన్నె (గొప్ప వెండివన్నె) గలిగి, నూఱుయోజ నములు విశాలమై నిర్మలమై చూచుటకు సొబగై యుండును. అది మఱియు రమణీ యమై సిరివెంపు దళుకొత్తుచు, పెద్దదియై పక్షులకేనియుఁ జేరరాకయు మనస్సునైన నెక్కఁదరముగాకయు చూపట్టుచుండును. ఇంక జను లందులకు నడచిపోలేరనుటను జెప్పవలయునా ? రావణుఁడు పాలించుచున్నలంక యాశిఖరమున నూఱుయోజన ముల నిడుపును ముప్పది యోజనముల వెడలుపును గలిగి యేర్పడియుండెను. ఆపట్టణము తెల్లనిమేఘములవలె నొప్పుచున్న యున్నతపురద్వారములును, బం గారుమయమగు ప్రాకారమును వెండిమయ మగుప్రాకారమును గలిగి, వెలుం గుచుండెను. వర్షారంభసమయమును, త్రివిక్రముని నడిమిపదమగు నాకాశము మేఘములచేతం బ్రకాశించునట్లు, ఆలంకప్రాసాదములచేతను విమానములచేతను మిక్కిలియు నన్నెగులుకుచుండెను. మఱియు నాపురమునందు మధ్యచతుష్పథము నందు నొకప్రాసాదముగలదు. అది వేయి స్తంభములచే మిక్కిలియు నలంకృతమై పొడవై కైలాసశిఖరమువలె నాకాశమున వ్యాపించియుండెను. అది రాక్షసేంద్రుఁ డగు రావణుని లంకాపురమున కంతయు నొకభూషణమై వెలుంగుచుండెను. దాని నెల్లప్పుడు సరిగా నూఱుగురు రాక్షసులు గావలిగాచుచుందురు. అది మనోహరమై మంచియడవులును నానావిధ ధాతువులచే చిత్రితమైన క్రీడాపర్వతములును గలిగి వెలుఁగుచుండెను. అందు కృత్రిమవనములును శోభిలుచుండెను. మఱియు నందు పలువిధములయిన పక్షుల కలకలధ్వనులు మ్రోయుచుండెను; నానావిధమృగము లును వెలయుచుండెను. ఇట్లు అడవులు పెక్కులుగలిగి యనేకరాక్షసులతోఁగూడి,

యున్నతమై, సమస్తపదార్థములచేనిండి గండరించుచు రావణుని పురమైయొప్పు నాలంకను లక్ష్మణుని యన్నయగు రాముఁడు,చూచువేడ్కచేఁ గాంతి వికసిల్ల, తానును వానరులును జూచినవాఁడయ్యె. వీర్యవంతుఁడును దేవసదృశుండు నగులక్ష్మణాగ్రజుఁడు రాముఁడు గొప్పగృహములచేఁ గ్రిక్కిఱిసియున్న యాలంకానగరమును జూచి యాశ్చర్యమునొందెను. మేలయినవస్తువులచే నిండి, నానావిధ మయినకాపుదలనొంది,ప్రాసాదపరంపరలచే నలంకృతమై, గొప్పయంత్రములతోను మేటికవాటములతోనుం గూడి యున్నయాలంకానగరమును రాముఁడు మహాసైన్యసమేతుండై చూచినవాఁడయ్యె. ఇది ముప్పదితొమ్మిదవసర్గము.

సుగ్రీవరావణులద్వంద్వయుద్ధము.

అంత, రాముఁడు సుగ్రీవునింగూడి వానరయూథపతులు పరివేష్టించిరా, రెండుయోజనముల విస్తారముగల ప్రదేశముతోఁగూడిన సువేలపర్వతశిఖరము నారోహించెను. అతఁడు, ఆ సువేలశిఖరమునందే కొంచెముసేపుండి, దశదిశలను జూచుచు, రమణీయమైన త్రికూటపర్వతశిఖరమున విశ్వకర్మచే నిర్మితమై చక్కఁగా నివేశితమై, రమణీయములగు వనములతో వెలయుచు నున్నలంకాపురమును జూచెను. రాముఁ డాలంకాపురి గోపురశిఖరమునందు దురాసదుఁడైన రాక్షసేశ్వరుఁడు రావణుఁ డుండఁగాఁ జూచెను. ఆరావణుని యిరుప్రక్కల రెండు తెల్లని వింజామరలును, పయిని విజయసూచక మగు శ్వేతచ్ఛత్రమును వన్నెగులుకుచుండెను. అతఁడు రక్తచందనమును జక్కఁగాఁ బూసికొని రత్నాభరణములచే నలంకృతుఁడై యుండెను. అతఁడు నల్లని మేఘమువలెఁ గనుపట్టుచుండెను; మఱియు బంగారుసరిగపోఁగులవలువ మొలను గట్టికొనియుండెను. దేవేంద్రునితోడి యుద్ధమున నైరావతగజము కొమ్ములకొనలచేఁ బొడువఁగా నాపోట్లచేఁ గలిగినకాయ లతనిఱొమ్మున నెమ్మెగులుకుచుండెను. కుందేటినెత్తురువలె మిక్కిలియు నెఱ్ఱనయిన పయిదుప్పటము వైచికొని, యతఁడు, ఆకాశమున సంజయెండ సోలసిన మేఘసమూహముంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండెను. అంత, సుగ్రీవుఁడు రాక్షసేంద్రుఁ డగురావణునిఁ జూచినంతమాత్రనే '.నాస్వామియెదుట నీదురాత్ముఁడు రాజోపచారముతో నెట్లుండవచ్చును?' అని కోపాతిశయ మురువడింప మనోబలమును దేహబలమును మీఱ, వానరపుంగవులును రాముఁడును జూచుచుండఁగానే యాపర్వతశిఖరమునుండి తటాలున లేచి రావణుఁ డున్నగోపురముపయికి నెగిరెను. సుగ్రీవుఁడు మనమున నెంతమాత్రము భయములేక యారావణునిఁ గొంచెముసేపు చూచుచుండి, యారాక్షసునిఁ దృణీకరించి, పరుషవచనమున నతనితో 'ఓరీ రాక్షసా! నేను రామునిస్నేహితుఁడ; మఱి యాలోకనాథునికి దాసుఁడను. ఆరాజశ్రేష్ఠుని తేజోబలమున